

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Yıl: 8 • Sayı: 16 • Aralık 2018

KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Year: 8 • Number: 16 • December 2018

TRABZON
2018

Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi

Yıl: 8 - Sayı: 16 - Aralık 2018

Karadeniz Technical University Institute of Social Sciences Journal of Social Sciences

Year: 8 - Number: 16 - December 2018

Sahibi / Owner

Prof. Dr. Yusuf SÜRMEK / Karadeniz Teknik Üniversitesi

Editörler / Editors

Dr. Öğr. Üyesi Osman Murat TELATAR – Prof. Dr. Abdulkerim DAŞTAN / Karadeniz Teknik Üniversitesi

Editör Yardımcıları / Associate Editors

Arş. Gör. Muharrem Akın DOĞANAY – Arş. Gör. Oğuz Yusuf ATASEL / Karadeniz Teknik Üniversitesi

Sekretarya/ Secretary

Nursel YAVUZ / Karadeniz Teknik Üniversitesi

Danışma Kurulu - Advisory Board

Prof. Dr. Yusuf SÜRMEK / Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Abdulkerim DAŞTAN / Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Alaaddin YALÇINKAYA / Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Birol KARAKURT / Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Kader ŞAHİN / Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Vasfi HAFTACI / Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. Suat OKTAR / Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Tekin AKDEMİR / Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Adem DURSUN / Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ERYİĞİT / Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Fatma ACUN / Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Hamdi TOPAL / Medipol Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Osman Murat TELATAR / Karadeniz Teknik Üniversitesi

ISSN: 2146–3727

Basım Yeri / Printing Press

Karadeniz Teknik Üniversitesi Matbaası

Yazışma Adresi / Correspondence Address

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kanuni Kampüsü 61080
Trabzon / Türkiye
E-mail: sbedergi@ktu.edu.tr
Tel: +90 462 377 20 22
Fax: +90 462 325 32 10
<http://dergipark.gov.tr/sbed>
<http://www.ktu.edu.tr/sbedergisi>

Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi, Haziran ve Aralık sayıları ile yılda iki kez yayınlanan ulusal, hakemli ve bilimsel bir dergidir. Yayın dili, Türkçe ve İngilizce olan dergimiz; EBSCO, ASOS, TÜBİTAK/ULAKBİM Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı (TR Dizin) ve Türk Eğitim İndeksi tarafından taranmaktadır.

BU SAYININ HAKEM KURULU

Ahmet TAYFUN	Mehmet ŞİŞMAN
Ali Naci KARABULUT	Murat BELKE
Aykut KARAKAYA	Murat ÜLGÜL
Badegül CAN EMİR	Mustafa KIRCA
Bayram COŞTU	Naci KARKIN
Biröl KARAKURT	Necmettin Alpay KOÇAK
Burak ÖZDEMİR	Orkun DEMİRBAĞ
Bünyamin ER	Ramazan ÇAĞLAYAN
Edip ÖRÜCÜ	Salih DURSUN
Ekrem KARAYILMAZLAR	Serkan BENK
Emre SARI	Sevinç ÜÇGÜL
Fatih KIRIŞIK	Suat Hayri ŞENTÜRK
Hatice KARAKUŞ ÖZTÜRK	Tarhan OKAN
Hüseyin TEMİZ	Uğur KAYA
Lütfü ÖZTÜRK	Uğur SEVİM
Mehmet Altan KURNAZ	Yeter DEMİR USLU
Mehmet Emre GÜLER	Zehra ABDİOĞLU

İÇİNDEKİLER

Sosyal Kimlik Teorisi Perspektifiyle Kraliçe Arı Sendromu [Araştırma Makalesi] Queen Bee Syndrome in the Light of Social Identity Theory [Research Paper] <i>Elif BAYKAL</i>	159
An Evaluation of the Neomercantilist Theory Within the Case of Erdemir's Privatization Process [Research Paper] Erdemir Özelleştirme Sürecinin Neomerkantilist Teori ile Açıklaması [Araştırma Makalesi] <i>Alev ÖZER TORBALI</i>	177
Şirket Birleşme ve Devralmalarının Firma Performansına Etkisi: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Karşılaştırmalı Analiz [Araştırma Makalesi] The Impact of Mergers and Acquisitions on Firm Performance: Comparative Analysis on Developed and Emerging Countries [Research Paper] <i>Fatih KONAK Levent ÇITAK</i>	191
Can Market Failure Explain the Existence of Publicly Funded Broadcasting Service in the Digital Era? [Research Paper] Dijital Çağda Piyasa Başarısızlığı Kamu Tarafından Finanse Edilen Televizyon Yayıncılığını Açıklayabilir mi? [Araştırma Makalesi] <i>İbrahim YILMAZ</i>	213
Türkiye ve MENA Ülkelerinde Sağlıkın Yakınsaması: Panel Birim Kök Testi [Araştırma Makalesi] Convergence of Health in Turkey and MENA Countries: Panel Unit Root Test [Research Paper] <i>Dilek ŞAHİN</i>	235
Türk Hukukunda Sakin Şehir Kriterlerini Destekleyen Mali Düzenlemeler [Araştırma Makalesi] Financial Adjustments Supporting Slow City Criteria In Turkish Law [Research Paper] <i>Elif ACUNER Serkan ACUNER</i>	253
Devlet Borçlarının Kökeni, Gelişimi ve İktisadi Temelleri [Araştırma Makalesi] The Origin, Development and Economic Foundations of Public Debts [Research Paper] <i>Tekin AKDEMİR Şahin YEŞİLYURT</i>	279
The Performance of Ethiopian Microfinance Institutions, Challenges and Prospects [Research Paper] Etiyopya'daki Mikrofinans Kurumlarının Performansı, Zorlukları ve Beklentileri [Araştırma Makalesi] <i>Semira Hassen ALİ Solomon ALEMU</i>	307

İdari Yargıda Delil Serbestisi ve Sınırları [Araştırma Makalesi]

The Principle of Freedom of Evidence and its Boundaries in Administrative Jurisdiction
[Research Paper]

Mahmut CEYLAN..... 325

Lider-Üye Etkileşiminin Çalışan Performansı Üzerindeki Etkisinde Örgütsel Vatandaşlık Davranışının Aracı Rolü [Araştırma Makalesi]

The Effects of Leader-Member Exchange on Employee Performance: The Mediating Role of Organizational Citizenship Behavior [Research Paper]

Erol TEKİN..... 343

Rus Edebiyatında Noel Hikâyesi Kavramı ve "Kibritçi Kız" Öyküsüne Göre Tasnif Problemi [Araştırma Makalesi]

The Concept of the "Christmas Story" in the Russian Literature and the Problem of the Classification on the Example of the Tale "The Little Match Girl" [Research Paper]

Mariia TALİANOVA-EREN..... 365

A Review On Turkish Graduate Studies Performed On Out-Of-School Learning Environments [Research Paper]

Türkiye’de Okul Dışı Ortamları İle İlgili Yapılmış Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi
[Araştırma Makalesi]

Gökhan DEMİRCİOĞLU | Ayşegül ASLAN..... 379

Yöneticilerin Sosyal Ağ Sitelerini Kullanımları: Amaçlar, Eğilimler ve Demografik Özellikler Açısından Karşılaştırmalar [Araştırma Makalesi]

Managers' Use of Social Network Sites: A Comparison of Motivations, Trends and Demographics [Research Paper]

Onur DOĞAN | Nisa EKŞİLİ | Özlem ÇETİNKAYA BOZKURT..... 403

Değerlerin, Risk Algısının ve Nükleer Farkındalığın Nükleer Santrallerin Sosyal Kabulü Üzerindeki Etkisi [Araştırma Makalesi]

The Effect of Values, Risk Perception and Nuclear Awareness on the Public Acceptability of Nuclear Plants [Research Paper]

Ahmet GÜLSOY | Mehmet Hanefi TOPAL..... 423

SOSYAL KİMLİK TEORİSİ PERSPEKTİFİYLE KRALİÇE ARI SENDROMU*

QUEEN BEE SYNDROME IN THE LIGHT OF SOCIAL IDENTITY THEORY

Araştırma Makalesi
Research Paper

Elif BAYKAL**

Öz:

Geleneksel olarak iş ortamında erkeğin gölgesinde mücadele etmeye çalışan kadın çalışanlar, değişen şartlar ve talepkar yapıları sonucu üst kademelere çıkma şansını elde etmeye başladılar. Ancak bu mücadele ile, kadınların konumlarını koruma amaçlı şaşırı savunma mekanizmaları ile gündeme gelmeye başladıkları görülmüştür. Bu çalışmada da günümüz modern organizasyonlarında yönetici konumunda çalışan bazı kadınlarda görülen hemcinslerinden uzak durma ve onları desteklememe eğilimi yani *Kraliçe Arı Sendromunun* sebepleri ve arka planı detaylı bir şekilde incelenecektir. Çalışmada kraliçe arı sendromunu anlamlandırmada, sosyal kimlik teorisi çerçeve olarak kabul edilmiştir. Kadın yöneticilerin, kendilerine cinsiyetlerinden dolayı erkek çalışanlar tarafından yaşatılan yetersizlik ve dışlanmışlık hislerini bastırmak için mensup oldukları sosyal grup, yani diğer kadın çalışanlardan özellikle kaçtıkları, onlardan uzak durmayı ve onları desteklemeyi tercih ettikleri savunulmuştur. Böylece hemcinslerinden oluşan sosyal grubun sıradan bir üyesi olmaktan kurtulacaklarına inandıkları ve bu dezavantajlı grubun özelliklerini taşımadıkları algısını oluşturmaya çalıştıkları savunulmuştur. Çalışma kavramsal bir değerlendirme olup, çalışmada söz konusu sendrom iş ortamındaki kadın yöneticilerin kadın astlarına olan tavırları ile sınırlı tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kraliçe Arı Sendromu, Sosyal Kimlik Teorisi, İş hayatında Kadınlar, Kadın Yöneticiler

Abstract:

Traditionally, female employees, struggling to fight in the business environment in the shadow of men, have begun to get a chance to rise to the upper echelons due to the changing circumstances and their own demanding natures. However, with this struggle, it has been seen that women are beginning to come to mind with amazing defense mechanisms aimed at protecting their position. This study will examine in details the causes and background of Queen Bee Syndrome, the tendency of female managers to stay away from and support the females in contemporary organizations. In the study, the theory of social identity was accepted as a framework in order to understand queen bee syndrome. It has been argued that female managers prefer to stay away other female coworkers sharing the social group with them and they avoid supporting them, to suppress the feelings of inadequacy and exclusion imposed by male workers because of their gender. Thus, it is evident that they are trying to awaken the perception that they are not ordinary members of the social group of their in group members, but an exception. The study is a conceptual assessment, and in the study, the queen bee syndrome is confined to the attitudes of female managers in the work environment to female subordinates.

Keywords: Queen Bee Syndrome, Social Identity Theory, Women, Female Managers.

* Makale Geliş Tarihi: 21.11.2017

Makale Kabul Tarihi: 20.11.2018

** Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medipol Üniversitesi, İYBF, İşletme Bölümü, enarcikara@medipol.edu.tr, orcid.org/0000-0002-4966-8074

GİRİŞ

Son dönemlerde, kadınların iş hayatında aktif olarak rol almaya başlaması ve yavaş yavaş da olsa daha önce elde edemedikleri konumlara ulaşabilme şansını elde etmeleri iş hayatının dinamiklerini değiştiren önemli bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Carter, Simkins ve Simpson (2003) tarafından Fortune 1000’de yer alan 638 şirket üzerinde yapılan araştırma göstermektedir ki şirketlerin özellikle üst yönetimlerinde kadınların aktif olarak görev alması şirketin boyutundan ve finansal başarılarından bağımsız olarak şirketin değerini arttıran bir olgudur (Ellemers, 2014: 46). Kuşkusuz bu durumun başarı kabul edilmesinin altında birçok faktör yatmaktadır. Öncelikle kadınlara yönelik ayrımcılık yapmayan firmalar, yeni pazarlara girmekte daha az zorlanmakta ve farklı kültürlerden müşterilerin alışla gelmemiş taleplerini algılamaları daha kolay olmaktadır. Bu tarz kurumlarda görülen kurum içerisindeki eşitlikçi ve özgürlükçü tutum ve davranışlar kurum dışında da adaptasyon kolaylığı sağlayabilmektedir. Diğer bir taraftan, cinsiyet anlamında farklı bireylerden oluşan iş takımları iş süreçlerine daha inovatif çözümler önerebilmekte ve problemlere daha çözüm odaklı yaklaşmaktadır (Ellemers, 2014: 46). Ayrıca kadın çalışanların üstün sosyal iletişim becerileri onların müşterileri ile daha rahat ve kaliteli iletişim kurabiliyor olmasına sebep olmakta ve bu durum işletmeler için önemli bir avantaj olarak kabul edilmektedir. 90 ülkede, her seviye yöneticiden 55.000 çalışan üzerinde 2011 ve 2015 yılları arasında uygulanan, Duygusal ve Sosyal Yetkinlik Envanteri (Emotional and Social Competency Inventory - ESCI), Hay Group tarafından incelenmiş ve araştırma sonuçları kadınların etkin liderlik ile ilintili olan duygusal ve sosyal yetkinlikleri erkeklere oranla daha iyi kullandıklarını ortaya koymuştur (<http://www.haygroup.com/tr/downloads/details.aspx?id=46947>).

Kadınların sosyal ilişkileri daha kolay kuruyor ve yönetebiliyor olmaları iş ortamında da onlara avantaj sağlamakta, duyguları yönetmek ve manipüle etmekte başarılı olmaktadır. Ancak Avrupa komisyonu raporlarına göre; son dönemlerde, kadın profesyonellerin iş ortamında temsil oranları oldukça yükselmiş olsa da, üst düzey pozisyonların kadınlar tarafından doldurulma oranları hala oldukça düşüktür (Derks, Van Laar ve Ellemers, 2016: 456). 2017 yılı itibari ile OECD ülkelerinde işgücüne katılma oranı %51 iken (UNFPA, 2017), bu oran Türkiye’de 2017 yılı itibari ile genel olarak kadınların iş gücüne katılım oranı %33,6’dır. Söz konusu durum zaten çalışma hayatına katılım oranı düşük olan kadınların, yönetime katılma oranlarını ve de iş ortamında karar verici ve yönlendirici konumunda olma ihtimalini düşürmektedir.

Akademik yazın incelendiğinde, kadınların iş ortamında ve özellikle üst düzey pozisyonlarda yeterince temsil edilmemelerinin altında yatan sebeplerden birinin erkekler tarafından sergilenen cinsiyet ayrımcılığı olduğu kabul edilmektedir (Faniko vd., 2016: 903). Bazı ülkelerde belli oranda kadın personel çalıştırma noktasında getirilen kanuni zorunluluklar bir taraftan söz konusu durumu kadınlar lehine çevirmek için devlet eliyle düzeltici tedbirler alındığını göstermekte, bir taraftan da kadınların aleyhine gözüken halihazırdaki fotoğrafin erkekler eliyle yaratıldığını kabul edip bunu düzeltici tedbirler alındığını gösteren bir tavır ortaya koymaktadır. Özetle kadınlar iş hayatında yeterince temsil edilememekte, birçok kültürde iş ortamında erkek egemenliği tartışmasız devam etmektedir.

Söz konusu erkek egemen iş ortamının kadınlar üzerinde yarattığı olumsuz etkinin, kadın çalışanların kendi aralarında bir nevi dayanışma ortamı yaratması ve birbirlerine karşı daha destekleyici tavırlar sergilemesi gibi beklentiler oluşturabilir ancak pratikte bu beklentiler her zaman karşılanamayabiliyor. Hatta birçok kadın çalışan kadın yöneticisi tarafından dışlandığını ya da desteklenmediğini ve hatta engellendiğini iddia edebiliyor. Kadının kadına uyguladığı mobbing kavramı net olarak araştırma konusu olmamakla birlikte yapılan birçok çalışmada sonuçlar arasındaki önemli maddelerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Yani beklenenin aksine kadın çalışanlar diğer kadın çalışanları desteklemek yerine onları engelleyecek, mutsuz edecek ve yıldıracak rahatsız edici tutumlar takınabilmekte yani mobbing yapabilmekteler.

İnsan kaynakları danışmanlık firması Randstad tarafından 29 ülkede tam zamanlı çalışan yüzde 50'si kadın yüzde 50'si erkek 88.851 kişiyle yapılan araştırmaya göre kadınların %54'ü erkeklerle, %29'u hemcinsleri ile çalışmak istemektedir. Yüzde 17'si ise bu konuda tarafsız kalmıştır. Yine kadınların %45'i üstlerinin erkek, % 25'i ise kadın olmasını istediğini beyan etmiştir (Cevher ve Öztürk, 2015: 867). Araştırmada elde edilen bulgular sonucunda kadınların iş yerlerinde birbirlerine yaptıkları mobbingin başlıca sebepleri arasında “Görünüm/güzellik, çekememe, rekabet” gibi faktörler olduğu gerçeği ortaya çıkmıştır (Cevher ve Öztürk, 2015: 872). Söz konusu araştırma çalışmamıza konu olan kraliçe arı sendromunu yani kadın çalışanların aslında birbirlerini desteklemeyi tercih etmedikleri hatta kadın yöneticilerin kadın astlarına bilerek negatif tutumlar sergileyip onlardan özellikle uzak durmayı tercih ettikleri gerçeğini destekler niteliktedir.

1. KADINLAR İŞ HAYATINDA DOĞAL MÜTTEFİKLER MİDİR?

Erkek egemen iş ortamlarında, ast pozisyonunda olan kadın çalışanların kadın yöneticilere tavırları doğal müttefik olmalarını engelleyebilecek nitelikte olabilmektedir. Ast-üst ilişkilerinin mahiyeti kadın çalışanların erkek yönetici ile çalıştıkları durumlarla, kadın yöneticilerle çalıştıkları durumlarda değişiklik gösterebilmektedir. Kadın çalışanların yöneticilerinden beklentileri daha fazla olmakta, yöneticilerini üstleri olarak kabullenmeleri ve ona göre reaksiyon göstermeleri problem yaratmaktadır. Doğal bir refleks olarak, kadın çalışanlar kadın yöneticilerinin daha anlayışlı, daha kibar, daha sevecen ve daha affedici bir tarza sahip olmalarını beklerken, erkek yöneticilerine karşı bu tarz beklentilere girmemektedirler (Mavin, 2006: 267). Kadın yöneticilerle çalışan kadın astlar, yöneticileri ile iletişim problemleri yaşayabilmekte ve kimi zaman onlardan yeterli desteği görememektedirler. Bu anlamda, Nieva ve Gutek'e (1981) göre erkek egemen bir iş ortamında kadın yöneticilerin buldukları konuma gelmek için ödedikleri bedel, diğer kadınlara sırt çevirmek, onlardan kendilerini ayrı tutmak, onları desteklemek yerine gelişimlerine ve ilerlemelerine engel olmak ve iş ortamında aşağılanmalarına katkıda bulunmak şeklinde tezahür etmektedir (Greer, 2000: 394). Yani hemcinsleri olan astlarını, yani diğer kadın çalışanları bir müttefik olarak görmek yerine erkek egemen iş ortamlarında kendilerini aşağı çeken engelleyici faktörler olarak görebilmektedirler ve onları iş ortamında doğal müttefikleri olarak kabul etmemektedirler.

Kadın yöneticilerin kendilerini ispatlama çabası da astları olan kadın çalışanlarla müttefik olmalarını engelleyen faktörler arasındadır. Erkek egemen iş ortamlarında bazen başarılı iş kadınları en az başarılı erkek yöneticiler kadar, sert, katı ve dayanıklı olduklarını ispat etme ihtiyacı duymakta, bu amaçla erkek meslektaşlarına göre daha rekabetçi ve acımasız olabilmektedirler. Ortamdaki tek başarılı kadın olma dürtüsü, kadın yöneticilerin astlarına karşı empatik davranmalarını ve onları desteklemelerini engelleyebilmektedir (Gini, 2001:100). Bu da astları konumundaki kadınların erkek yöneticilerin altında çalıştıkları duruma göre daha fazla sıkıntı yaşayabileceği durumlar oluşturmaktadır.

Alan yazınındaki bazı araştırmacılara göre ise kadınların cinsiyet rolleri ile yönetici rolleri arasında görülen çelişkiler bahsi geçen sıkıntılara yol açmaktadır (Powell ve Butterfield, 2003: 92). Mesela, Powell ve Butterfield'e (2003) göre kadınlar dişil özelliklerini dışı vurmayı tercih ettiklerinde bu durum daha eril özellikler gerektiren yönetsel rolleri ile çatışmaktadırlar. Yönetsel pozisyonlar için erkek meslektaşları ile yarıştıklarında ise ister istemez daha erkeksi özellikler ve davranışlar göstermek zorunda kalmaktadırlar ve kadın astlarının kendilerinden bekledikleri daha naif davranışlara karşılık verememektedirler.

Kadın çalışanların arasından bazılarının hiyerarşik anlamda dikey olarak hareket etmesi de, yeni oluşan ast-üst ilişkisini sıkıntı hale getirmektedir. Özünde, normal şartlar altında, eş konumda oldukları durumda görülebilecek olan kadınlar arası müttefiklik durumu, kadın yöneticinin hiyerarşik olarak üst kademeye çıkmasıyla zarar görmekte, gerek kadın yöneticinin daha önce bahsedilen tutum değişiklikleri gerekse de kadın yöneticiye karşı duyulabilen kıskançlık ve çekememezlik ast-üst ilişkisi içerisindeki hemcinsler arasında kardeşçe bir ilişki ve müttefiklik oluşmasını ya da daha önceden böyle bir ilişki varsa devam etmesini engelleyebilmektedir (Mavin, 2006: 267).

2. KRALİÇE ARI KAVRAMI

Başarılı kadınların birçoğunun kariyer hikayesi dinlendiğinde, geçmişlerinin cinsiyetleri dolayısıyla yaşadıkları haksızlıklar, karşılaştıkları sıkıntılarla dolu olduğu görülür. Birçok kadın kendi kariyer yolunu engellerle dolu bir labirent gibi görmektedir (Ellemers; 2014: 50). Erkek egemen bir ortamda kadınlar için liderlik pozisyonlarını elde etmek oldukça güçtür. Erkek egemen bir toplumda lider prototip olarak erkeksi özellikler gösteren eril bir profildir ve kadının cinsel özellikleri ve rolleri bu profil ile tam olarak örtüşmemektedir (Derks, Van Laar ve Ellemers, 2016: 457). Bu durum bazı kadın çalışanlarda benzer süreçleri yaşayan hem cinslerine karşı daha destekleyici ve hoşgörülü bir tarz geliştirmelerine sebep olurken bazı kadın çalışanlarında kendilerini benzer durumdaki diğer kadınlara kapatmalarına ve onlardan biri değilmiş gibi davranarak iş ortamında bir kadın olarak ayakta kalmanın zorluklarını bertaraf etmeye çalışmalarına sebep olmaktadır.

Bu çalışmaya konu olan *kraliçe arı* kavramı da erkek egemen bir iş ortamında belli başarıları veya pozisyonları elde etmiş kadın profesyonellerin bilinçli olarak hem cinslerinden uzak durmaları ve onlarla aralarına mesafe koyarak, hayatı iş ortamında onlar için daha zor

hale getirmeleridir. Burada dikkat edilmesi gereken en önemli nokta söz konusu sendromun profesyonel hayatta yönetici konumunda çalışan ve genellikle iş arkadaşlarına göre başarıları ile daha ön plana çıkan kadın profesyoneller arasında görülmesidir. Bu insanlar, erkek egemen iş kültürüne uyum sağlayıp kadın çalışanları kendilerine eşit görmeyen erkek egemen kültüre sahip erkek profesyoneller gibi astı veya rakibi konumundaki kadınlar için hayatı daha zor hale getirirler ve diğer kadın çalışanlara destek olmamayı tercih ederler. Çalışmamızda genel olarak kraliçe arı sendromuyla ilgili Derks ve arkadaşlarının yaklaşımı benimsenmiş olup bu yaklaşıma göre kraliçe arılar; (1) kadınlara ait özelliklerden çok erkeklere ait özellikler sergilerler, (2) hem fiziksel hem psikolojik olarak diğer kadınlarla aralarına mesafe koyarlar (3) halihazırdaki cinsiyet hiyerarşisini kabullenir ve desteklerler.

Her ne kadar bazen güç ve iktidar sahibi kadın çalışanların diğer kadınların da kariyer hedeflerine ulaşmaları için çaba harcadıkları görülse de birçok çalışmada güç ve iktidar sahibi kadınların kadın astlarının pozisyonlarını iyileştirmelerine destek olmak yerine engel olmayı tercih ettiklerini göstermiştir (Derks vd., 2011: 519).

Sosyal Kimlik Teorisi (Tajfel & Turner, 1986), kraliçe arı sendromunun anlaşılmasında önemli bir araç olarak dikkat çekmektedir. Sosyal kimlik teorisi ile ilintili olarak, bu çalışmada, kraliçe arı sendromu iş hayatında cinsiyet anlamında ayrımcılığa uğramış kadınların bazılarının, benliklerine yönelen bu ayrımcı tehdide karşı kendilerini ait oldukları gruptan soyutlayarak, ait oldukları grubun diğer üyelerinin koşullarını iyileştirmek için çalışmak yerine kendi kariyer fırsatlarını iyileştirmeye odaklanmaları ve bireysel olarak avantajlı duruma gelmek için çaba harcamaları olarak tanımlanmıştır.

Faniko vd.'ne (2016) göre kraliçe arı sendromuna sahip kadın yöneticiler herkese aynı tavır ve davranışları sergilememektedirler. Kraliçe arılar genelde negatif cinsel stereotip durumundaki kadın çalışanlara, mesela; tecrübesiz veya yeterince başarılı olamayan, dolayısıyla dişil ve evcimen kadın stereotipinden kendini kurtaramamış kadınlara karşı kendilerini soyutlar ve soğuk davranırken; kendilerine benzer kariyer yollarından geçmiş, başarılı, eril kadınlara yani bilindik kadın çalışan stereotipine uymayan, kadınlara ait toplum nezdinde kabul edilen geleneksel yaşam biçimlerini benimsememiş kadınlara karşı daha sıcak ve yardımsever tavırlar sergileyebilmektedirler. Söz konusu yaklaşıma göre, kraliçe arı sendromu eğer kadınlar arasındaki aşırı rekabetten kaynaklanıyorsa, kadın yöneticinin diğer kadın yöneticilere karşı kendini çekmesi ve soğuk ve samimiyetsiz davranması beklenir. Sosyal kimlik teorisinden yola çıkarak bakıldığında; kendisini kadın stereotipinden kurtarma kaygısı içerisindeki kadınların kendisiyle benzer koşullarda yaşayan başarılı rakiplerine sıcak davranması beklenir. Bu noktada netlik kazandırmak amacıyla Faniko vd.'nin (2016) yaptığı çalışmada, İsviçre'de 315 kadın çalışan ile görüşülmüş; çalışmada kadın çalışanların kariyer odaklılığı, erillik seviyeleri ve kendileri ile aynı seviyede olan ve kendilerinden kariyer anlamında daha düşük pozisyonlarda olan kadınlara yönelik tutum ve davranışlarını ölçmeye yönelik sorular yöneltilmiştir. Çalışma sonucunda; yönetici konumunda çalışan kadınların kendilerini ailesine öncelik vermeyen ve de yine kendileri gibi iş hayatında başarılı olan diğer kadınlarla daha fazla özdeşleştirdikleri, ailesini öncelikleyen veya daha deneyim-

siz ya da daha başarısız çalışanlarla ise kendilerini özdeşleştirmedikleri, onlara daha az destek oldukları tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmaya katılan yönetici pozisyonundaki kadınların kendilerini diğer kadınlara göre daha kariyer odaklı ve daha eril olarak tanımladıkları tespit edilmiştir. Sonuç olarak bu çalışma, kraliçe arı sendromunun yaygın olarak tüm kadınlara karşı gösterilen rekabetçi bir tutum olmadığını, bazı yönetici kadınların kendilerini iş hayatında ve toplum nezdinde kadının iş hayatındaki rolüne yönelik oluşturulan negatif steryotipe karşı korumaya yönelik olarak iş odaklı olmayan, tecrübesiz veya başarısız kadınlardan kendini soyutlamaya mekanizması olduğunu göstermiştir.

Aynı konuda yapılan bir diğer çalışma olan Derks vd.'nin (2001) çalışmasında çıkan sonuçlara göre ise; kadın çalışanların kendilerini diğer kadın çalışanlardan izole ederek farklılaştırmaya çalışmalarının altında genel bir tutum olarak kadınları küçük görmeleri veya beğenmemeleri yatmadığı, iş hayatında daha önce yaşadıkları cinsiyet odaklı olumsuz deneyimler yüzünden ait oldukları cinsiyet grubundan kendilerini ayırtırmayı başarı olma yolunda daha anlamlı bir strateji olarak kabullenmeleri yatmaktadır. Polis teşkilatındaki kadın polisler arasında yapılan bu araştırmada, kadın memurlardan çalışma hayatlarında daha önceden cinsiyetleri ile ilgili ayrımcılığa maruz kaldıkları anları hatırlamaları istenmiş, bu anlamda ayrımcılık yaşadıklarını iddia eden memurların cevaplarında kraliçe arı sendromunun etkisi gözlemlenirken, ayrımcılığa uğramadıklarını iddia edenlerde kraliçe arı sendromu gözlemlenmediği tespit edilmiştir (Derks vd., 2011). Söz konusu çalışma, iş ortamında cinsiyete bağlı ayrımcılık ve ön yargıların azaltılmasının önemini ve cinsiyet çeşitliliğini teşvik eden bir kültür oluşturulmasının kraliçe arı sendromunu engellemedeki faydasını vurgulaması bakımından büyük önem taşımaktadır. Derks vd.'ne (2011) göre kadınların cinsiyetlerine bağlı olarak sıkıntı yaşamadıkları şirketlerde, üst düzey yönetici konumundaki kadın çalışanlar, astları konumunda yer alan kadın çalışanlara ilham vermekte, onları kariyer yollarını tırmanma noktasında desteklemekte ve başarılı olmaları için yardımcı olmaktadır. Kadın çalışanlara erkek çalışanlarla eşit davranılan işletmelerde çalışanların sosyolojik olarak ait oldukları cinsel grup ile aidiyetlerinin yüksek veya düşük olması çok büyük fark yaratmamaktadır. Kadın çalışanlar bu tarz örgütlerde kraliçe arı sendromu yaşamadan kariyer hedeflerine ulaşabilmektedirler. Bu da iş ortamında cinsiyete dair ön yargılarının azaltılmasının özellikle kendi cinsel grupları ile düşük seviyede özdeşleşme yaşayan kadınlar açısından önem taşımakta, söz konusu grubun diğer kadın personele karşı tutumlarının ve düşüncelerinin daha yapıcı olmasına sebep olmakta, diğer kadınları kendilerine bir tehdit gibi görmelerini engellemektedir.

3. SOSYAL KİMLİK KAVRAMI

1970'lerde Henri Tajfel ve John Turner tarafından geliştirilen Sosyal Kimlik Kuramı, grup üyeliği, grup süreçleri ve gruplar arası ilişkiler gibi kavramları ele alan bir sosyal psikoloji kuramıdır (Demirtaş, 2003; 124). Sosyal Kimlik Kuramı, insanların, genellikle birey olarak değil, belirli sosyal sınıfların üyesi olarak hareket ettiklerini savunur. Böylece belirli bir toplumsal yapı içinde, kendilerinin ve diğer insanların konumlarını tanımlama-

ları kolaylaştır (Demirtaş, 2003: 129). Bireyler, kendilerini mensup oldukları sosyal grubu dikkate alarak tanımlarlar ve sınıflandırır (Turner, 1987: 30), bu sınıflandırma sonucunda da kendilerini konumlandıkları grupla özdeşleştirirler. Bu özdeşleştirme neticesinde de sosyal kimlikleri meydana gelir. Sosyal kimlik, benlik kavramının, grup üyeliğinden temelini alan bir parçasıdır (Hogg ve Vaughan, 1995:8). Bireyin mensup olduğu grubun toplum içerisindeki konumu yeterince cazip değilse, söz konusu gruba üyelik bireyde doyurucu olmayan, negatif bir sosyal kimlik oluşmasına yol açabilir (Demirtaş, 2003: 140). İnsanlar, iç-grup kayırmacılığını tercih ederek kendi gruplarını diğer gruplardan daha üstün olarak algılayarak olumlu bir sosyal kimlik kazanma eğilimi gösterebilirler. Ancak bazen de, diğer grupların bireyin üyesi olduğu gruptan üstünlüğü çok nettir, dolayısıyla üyesi olarak bağlı olunan gruptan olumlu bir sosyal kimlik kazanmak mümkün değildir (Turner, 1991:35). Birey bu tarz durumlarda bir grubun üyesiyken, aynı zamanda, sosyal kimliğine olumlu katkılar getirebilecek yeni gruplar için arayış içine girebilir, mümkünse kendi grubunu terk edebilir ya da kendi grubuna dair bireysel algısını veya başkalarının bireysel algılarını değiştirmeye çalışabilir. Ellemers'e göre (1993) sosyal kimliğini yeterince olumlu bulmayan birey eğer kendi grubu bireysel hedeflerine ulaşmasını engelliyorsa, kendi algı dünyasında daha yüksek bir konuma sahip olan başka bir gruba üye olmayı tercih edebilecektir.

Aslında, bütün bireysel kimlikler hem kişisel hem de sosyal öğeler içerir ancak insanlar bu öğelere atfettikleri önemler açısından farklılıklar gösterirler. Bu farklılık ise bireylerin içinde bulunduğu toplumun sosyo-kültürel yapısına göre değişik biçimlerde karşımıza çıkar. Örneğin; erkeklik- kadınlık kimlikleri ile ilgili bireylerin cinsiyet gruplarına atfettikleri önem, toplumdan topluma farklılık gösterir. Geleneksel toplumlarda erkek kimliğinin üstünlüğüne ve önemine dair ön kabul erkekler arasında olduğu kadar kadınlar arasında da yaygındır. Adam gibi adam olmak ne kadar önemli ve makbul ise erkek gibi kadın olmak da bir o kadar takdir edilen bir özelliktir. Halbuki batı toplumlarında erillik aynı derecede önem arz etmez. Benzer farklılıklar aile içi sosyal roller için de geçerli olabilmektedir. Mesela bazı toplumlarda kadının anne rolüne sahip olması kimliği açısından çok önemli bir rolken, daha bireyci toplumlarda annelik yine büyük önem arz etmekle birlikte kadının kimliğini tanımlayan hayati bir faktör değildir. Özellikle kadının baskılandığı ve ev yani özel alana ait bir kimlik olarak tanımlandığı toplumlarda anne olmak kadının rüşünü ispat etmesi ve saygınlık kazanabilmesi için büyük önem taşımakta bu sebeple herhangi bir sebepten anne olamamış kadınlar kendilerini eksik ve yetersiz hissetmekte ve hissettirilmektedir.

Erilliğin dişiliğe göre kimlik statüsü açısından daha büyük önem taşıdığı toplumlarda, cinsel kimliklerine aidiyetleri düşük olan kadınlar, kendi kimliklerini korumaya çalışmak yerine ait oldukları sosyal gruptan kendilerini izole edebilmekte ve diğer kadınlarla işbirliğinden kaçabilmektedirler. Erkeklerin toplumsal anlamda üstün tutulduğu ve iş hayatında başarılı olmak için daha uygun görüldüğünü fark eden başarılı kadınlar farkında bile olmadan kraliçe arı sendromunu deneyimleyebilmektedir.

4. SOSYAL KİMLİK VE MESAFE KOYMA

Düşük statülü bir grubun mensubu kendisini söz konusu grup ile ilgili negatif algılardan uzak tutmak istediğinde, kendisi ile grup arasına koyduğu mesafe genellikle kendi grubuna zarar verecek nitelikte olmaktadır. Söz konusu durum, kişinin ister istemez kendi grubunu küçük gören yüksek statülü grup üyelerine karşı kendisinin diğerlerine benzemediği ispat etmek için gösterdiği olağan üstü çaba sonucu ortaya çıkmaktadır. Yüksek statülü gruba kendisini beğendirmek maksadıyla ister istemez kendi grubundaki diğer bireyler küçümser ve dışlar (Derks, vd. 2015: 477). Böylece de düşük statülü grupla ilgili olarak halihazırda var olan ön yargıları ister istemez pekiştirmiş olur.

Yaygın anlayışa, göre bir organizasyonda dezavantajlı azınlığa mensup olan bireylere organizasyonun üst kademelerine çıkmaları için fırsat tanındıkça, organizasyonlarda daha yüksek seviyede çeşitlilik sağlanır. Mentorluk, rol model olma ve gruplarındaki gençlere terfi imkanı verilmesi gibi araçlar vasıtasıyla dezavantajlı gruptaki üst düzey yöneticilerin gruptaki astlarını yükseltmesi beklenir ancak alan yazınına göre, değersiz görünen sosyal gruplardaki başarılı bireylerin bazen kendi grupları içerisindeki diğer bireylerin lehine çalışmayı çok da tercih etmediklerini, onlara ekstra jestler yapmadıklarını göstermektedir (Derks, et. al., 2015: 478). Ellemers ve Barreto'a (2009) göre bu durumun sebebi, büyük ölçüde, düşük statülü gruplarda başarılı olan bu insanların gruplarındaki diğer insanların başarısız olmaları durumunda aslında grubun tamamının negatif anlamda etkileneceğinin farkında olmamaları, grubun genel başarısızlığını kendilerinden bağımsız bir başarısızlık seviyesi olarak görmeleridir.

Bireyin kendisini grubundan uzak tutma yöntemleri değişik şekillerde tezahür edebilir. Grup üyelerinin kendilerini mensup oldukları alt grubun etkilerinden stratejik olarak uzaklaştırabilmelerinin önemli bir yolu, grup içerisindeki diğer üyelerden kendi farklılıklarının ve sosyal uzaklıklarının altını çizmektir. Örneğin, üst düzey görevlerdeki kadınların iş ile ilgili hırs ve hedeflerinin diğer kadınlarından daha yüksek olması (Derks, Ellemers vd., 2011) ve diğer sosyal grupların beklentilerinin aksine başkalarını şaşırtacak şekilde kendi grubundan sıyrılıp başarılı olmaları. Eguchi'e (2009) göre benzer bir davranış tarzı, kendilerini toplum içerisinde homoseksüel davranış kalıplarını açıkça sergileyen, dişil davranışları rahatlıkla gösteren eşcinsel erkeklerden uzak tutan, onlar hakkında negatif yorumlar yapıp onları küçümseyen gizli homoseksüel erkekler arasında sıklıkla görülmektedir. Bu insanlar eşcinselliklerini rahatça yaşayan kendileri ile benzer durumdaki diğer eşcinselleri tenkit ederek kendi içsel baskılarını dindirmeye, içsel rahatsızlıklarını ve düşük statülü olarak kabul ettikleri sosyal gruplarının kendilerince utanılacak durumunu ait oldukları grubu tasvip etmeyerek kendilerini söz konusu gruptan uzaklaştırmaya ve bu grubun mecburi üyesi olarak hayatı kendilerine daha yaşanır ve daha tolere edilebilir hale getirmeye çalışırlar. Benzer durumda olmaları ve toplum tarafından benzer baskılara maruz kalmalarına rağmen ortadaki kaotik durumun kendilerinin değil dişil özellikleri açıkça sergileyen homoseksüellerin problemi olduğunu göstermeye çalışırlar. Kendilerinininkinin sadece cinsellikle ilgili bir tercih olduğunu, kınadıkları grubun ise kimlik bunalımı içerisinde olduğunu anlatmaya çalışırlar, yani biz onlardan değiliz mesajı vermek isterler.

Bireyin kendisini mensup olduğu alt gruptan uzaklaştırmasının benzer bir diğer yolu, mensup olduğu grubun özelliklerinden farklı şekilde görünmeye çalışması, özellikle bu gruptan farklı şekilde davranması ve sürekli üst gruba öykünmeye çalışmaktır. Kişi kendisini üst gruba beğendirmeyi başardığında alt gruba dahil olmanın olumsuz etkilerinden kurtulacağını sanır. Alt gruba dahil olmak onun için bir nevi kompleks sebebidir. Onların beğeneceklerini düşündüğü şekilde yaşar ve davranır ve böylece de söz konusu üst gruba asimile olabileceğini düşünür (Derks ve diğerleri, 2015: 479). Birey, özendiği veya kendi grubunu dışladığını düşündüğü üst grubun mensuplarına ne kadar hoş gözükürse, onlar tarafından ondenli kabul göreceğini, dışlanmaktan ve hor görülmeğe kurtulacağını düşünür. Örneğin sonradan zengin olan ve dolayısıyla maddi olarak bulunduğu çevredeki diğer ailelere göre daha düşük statülü bir aileden gelen genç bir kadının sınıf atlayabilmek için yüksek sosyete mensup bir eş arayışı içerisinde olması bir nevi üst gruba dahil olma ve üst gruba kendini beğendirme çabasıdır. Onlar gibi olabilmek için kendisine bir yol açmaya çalışır ve bu anlamda üst gruba dahil olan biriyle evlilik bağı kurup statü atlamaya, mensup olduğu grubun yarattığı kimlikten kurtulmaya çalışır. Bir diğer örnek olarak, Avrupa ülkelerinden birine yerleşen Ortadoğulu bir öğrencinin, Müslüman ve Ortadoğulu kimliğinden dolayı dışlanmamak için Avrupalı gibi görünmek ve yaşamak için çaba göstermesi, Müslüman kimliğinin gerektirdiği davranışlardan ve görüntülerden ısrarla kaçınmasıdır. Söz konusu genç bu amaçla giyim kuşam olarak kendisini bir Avrupalı'ya benzetmek için ekstra çaba harcayabilir, alkol kullanabilir, bulunduğu ülkede itibar gören, siyasi görüşleri savunur gözükebilir ve Ortadoğulu Müslümanlar hakkında sosyal ortamlarda ileri geri konuşup bu kimlikten kurtulmaya çalıştığını açıkça gösterebilir. Bir diğer örnek olarak, boşanmanın anormal ve kötü kabul edildiği toplumlarda, boşanmış bir kadının boşandığını diğer insanlardan saklamak için çocuğunun velayetini babasına bırakması ve diğer insanlardan çocuğunu saklaması, ya da boşanmış olduğu anlaşılmasın diye boşanmış olduğu eşinin soyadını kullanmaya devam etmesi verilebilir. Burada kadın toplumun boşanmış kadına atfettiği olumsuz özellikleri otomatik olarak kabul ettiği ve bu özelliklerden kurtulmak istediği için açıktan toplumla savaşıp boşanmış bir kadın olduğunu dışa vurup bu durumu normalleştirmeye çalışmak yerine, toplumun baskısı ve ön yargılarını değişmez ve kaçınılmaz gerçekler kabul edip bunların olumsuz etkilerini üzerine çekmemek için boşanmış kadın kimliğini yadsımaya ve başkalarının bu anlamdaki kendisi ile ilgili algılarını manipüle etmeye çalışır.

Son olarak, en çok kullanılan yöntemlerden biri de küçümsenen veya dışlanan alt grubun üyelerinin kendilerini ait oldukları gruptan uzak tutmaları, grupla aralarına mesafe koymalarıdır. Aslında bu durum kendi grupları ile ilgili oluşturulan ön yargılara bir nevi çanak tutmaktır. Kendilerinin bu grubun negatif özelliklerine sahip olmadıklarının altını çizirken aslında bir taraftan da gerçekten kendi sosyal gruplarının negatif özellikler taşıdıklarını kabul ve tasdik etmiş olurlar (Derks, vd., 2015: 479). Mesela; mensup olduğu azınlık ırkının toplumda küçümsenmesini ve dışlanmasını mantıklı bulmak, kendi ırkını dışlayanları tasdik etmek ve bu ırka mensup olmaktan utanç duymak bu yüzden de mümkün merteye kendi ırkından olanlardan uzak yaşamak ve farklı davranmak, kendi grubundan insanların kendisine

filen ve duygusal olarak yaklaşmasına izin verilmemesi bu duruma örnek olarak verilebilir. Ya da toplumda hakir görülen ve tasvip edilmeyen bir dine mensup olan kişinin zamanla bu dine düşman olması, bu dine mensup olduğunun anlaşılması için ismini ve yaşam tarzını değiştirmesi ve hatta dinini değiştirmesi, dindaşlarından fiziken de zihnen de uzak durması da benzer bir duruma işaret eder. 11 Eylül olayları sonrasında Amerika’da yaşayan bir çok Müslümanın kimliklerinin anlaşılması ve toplumda dışlanmamaları için isimlerini değiştirmeleri ve Müslüman arkadaşlarından oluşan eski çevrelerinden bilerek kopmaları onlarla iletişime geçmemeleri de bu kategoride bir örnek olarak kabul edilebilir. Ya da yaşından utanan orta yaş geçmiş bir erkeğin, yaşlıları ile ortak aktivitelerde bulunmaktan ısrarla kaçınması, arkadaşlarını gençlerden seçmesi ve özellikle kendi yaşlılarının gittiği ortamlarda görünmekten sakınması, gençlerin bulunduğu cafe ve barlarda zaman geçirmesi bu mesafe koyma yöntemine örnek olarak düşünülebilir.

Bu noktada çalışmamıza konu olan kadın yöneticilerin diğer kadın çalışanlar ile aralarına mesafe koyma yöntemi de yukarıda bahsi geçen birçok yöntemleri ihtiva eden davranış tarzlarını içermektedir. Duguid’e (2011) göre üst düzey yönetim kademelerinde görev alan kadınlarda özellikle yukarıda açıklanan üçüncü tür mesafe koyma eğilimi görülebilmekte, yani iş hayatında erkekler tarafından dışlanan ve yetersiz görülen hemcinslerini kendileri de dışlama ve kendilerinden uzak tutma eğilimi gösterebilmektedirler. Kimi zaman kadın yöneticiler hemcinsleri olan ve hiyerarşik anlamda kendilerinden daha düşük yönetsel düzeylerde çalışan kadın çalışanları mesleki anlamda desteklememekte ve yükselmelerine izin vermeyebilmektedirler. Bu tutumlarının arka planında çoğu zaman üst düzey kadın yöneticilerin erkek meslektaşlarının bazılarının yaptığı gibi kadın çalışanları yetersiz görmeleri, onların başarılı olabilecek kabiliyette ve motivasyonda olmadıklarını düşünmeleri ve onları desteklemeye değer bulmamaları yatmaktadır. Kendilerinin de aynı kategoride değerlendirilmelerinden endişelendikleri için başarının anahtarını hemcinslerinden uzak durmakta, onlar gibi olmadıklarının her fırsatta altını çizmekte bulmaktadırlar. Kısacası karşı cins tarafından hor görülen kendi cinsiyet kimliklerine ait grubun bir mensubu olmaktan rahatsız olmakta, bu guruba karşı oluşturulan olumsuz ön yargılardan kurtulabilmek için onlardan biri değilmiş gibi davranmayı tercih etmekte ve diğer kadınlardan uzak durabilmektedirler.

Ancak, sosyal kimlik perspektifi ile ele alındığında, sosyal kimlik tehdidi ile karşılaşıldığında her bireyin aynı şekilde reaksiyon göstermeyebileceği de söylenebilir. İnsanların değersizleştirilmiş kimlik gruplarından rahatsız olmaları ve bunu bertaraf etmek için kendilerini ait oldukları gruptan soyutlamaları ancak özünde söz konusu grubun kendi kimliklerinin tanımlanması açısından çok önemli olduğu durumlarda gerçekleşmektedir (Ellemers, Spears ve Doosje, 2002). Mesela birkaç nesildir Amerika’da yaşayan ve artık kendi geleceğinden de kültüründen de kopmuş ve zaten yerel Amerikalı halktan biri ile evli olan bir İranlı için Amerika’daki son gelişen islamofobiye rağmen İslam dinine mensup olmak çok da korkutucu olmayabilir. Çünkü zaten söz konusu İranlı, Amerikalıların korktuğu klasik Müslüman kimliğine sahip değildir ve de kendisine o gruba ait hissetmemektedir. Kimse onun Müslüman kimliğini öne çıkararak onunla iletişim kurmuyordur ve zaten hayat tarzı

diğer Amerikalılardan farksızdır. Böyle bir durumda bahsi geçen kişinin kendisini diğer Müslümanlardan soyutlaması ve özel bir çaba göstererek uzak tutmasını beklenemez. Çünkü zaten söz konusu sosyal grup kendisi için önemli de anlamlı da değildir. Üst grup kabul edilen Hristiyan Amerikalı sosyal grup onu dışlamamaktadır. Yani kendi alt sosyal grubu kendisi için önemsiz olduğu için bu gruptan kendisini soyutlamak için özel bir çaba göstermesi de beklenemez.

Bütün bunların yanı sıra, bireylerin ait oldukları alt kültürün kötü şöhretinden ve bu kimliğe dair diğer sosyal gruplar tarafından yaratılan ön yargılardan kurtulmaları için geliştirdikleri uzak durma ve kendilerini gruptan soyutlama çabaları her zaman bu alt kültüre ait olduklarını yadsımayı içermeyebiliyor. Mesela Derks vd.'nin (2015) Hollanda'da çalışan Hindistanlılar üzerinde yaptığı çalışmada Hindistanlı çalışanların ne derece kendilerini diğer Hindistanlı sosyal gruptan uzaklaştırdıkları ve söz konusu alt grupla ne derece kendilerini özdeşleştirdikleri araştırılmıştır. Söz konusu grup ile özdeşleşme oranları düşük olan yani kendisini Hindistanlı etnik gruba ait hissetmeyen, bundan rahatsızlık duyan Hindistanlı çalışanların kendilerini gruptan soyutlayacakları ve bilerek grup üyelerinden uzak tutacakları öngörülmüştür. Bu gruptaki Hindistanlıların üst kimlik grubu olan Hollandalılara benzemeye çalışıp onlar gibi davranacakları tahmin edilmiştir. Araştırma sonuçları, sosyal kimlik teorisinin önermeleri ile paralellik göstermiş, grup içi soyutlanma ve uzak durmanın Hindistanlı çalışanlar arasında da görüldüğü ancak bu tarz tutum ve davranışların oranının ve sıklığının kadın ve erkek çalışanlarda farklılık gösterdiği tespit edilmiştir (Derks, vd., 2015:490). Yine çalışma sonuçlarına göre, kraliçe arı sendromunda görülen düşük statülü gruplarda yer alan bireylerde görülen grup içi soyutlama ve kendini uzak tutma eyleminin sadece kadınlar arasında görülmediği tespit edilmiştir. Bu çalışmanın enteresan bir sonucu olarak da kendisini gruptan soyutlayan kişilerin bu soyutlama işlemi yaparken kendilerini gruplarının özelliklerini taşıdıklarını inkar ederek değil gruplarının özelliklerini taşıdıklarının bilincinde olarak buna rağmen soyutlamayı tercih etmeleridir. Yani hem etnik kimliklerinden kopmak istememiş hem de üst etnik grup tarafından kabul görmek istemişlerdir. Bu da etnik gruplar üzerinde yapılan ve etnik alt gruba üye olan bireylerin etnik kökenlerinden kopmadan kendilerini üst gruba kabullendirmeye ve onlar tarafından sevilmeye çalıştıklarını gösteren diğer bazı çalışmalarla paralellik göstermektedir (Van Laar vd., 2014).

Kraliçe arı sendromunda da benzer şekilde, kadın yönetici, iş hayatında kadın sosyal kimliği taşımanın sıkıntısını yaşarken ve bu kimliğinden dolayı egemen erkek sosyal grubuna karşı kendisini ispatlama ve onlar tarafından kabul görme kaygısı yaşarken, hem hemcinslerini yani diğer kadın çalışanları kendisinden uzak tutabilmekte, hem de onlarla birlikte görünmekten, aynı resmin içerisinde bulunmaktan kaçınabilmektedir. Ancak bu durum her zaman kadın yöneticinin kadın kimliğinden utanç duyma ve bu kimliğini terk etme zorunluluğunu gerektirmemektedir. Yani kadın kimliğine sonuna kadar sahip çıkıp, kadın kimliği ile gurur duyup aynı zamanda da kendisini diğer kadınlardan ayrı tutabildiği durumlardan olabilmektedir. Kraliçe arı sendromunu deneyimleyen bazı kadınlar, kendilerini diğer kadınlara göre daha *özel bir kadın* olarak niteleyebilmekte, zaten daha farklı ve özel

hissettikleri için söz konusu alt grubun etkilerini üzerlerinde daha az hissetmektedirler. Söz konusu kadınlar, iş hayatındaki başarılarını da bu *özel kadın olma* durumuna bağlayabilmektedirler. Yani ben diğer kadınlara göre daha çalışkan, iş hayatında daha eril, daha hırslı ve daha becerikli olduğum için başarılı oldum mesajı verirler.

5. SOSYAL KİMLİK TEHDİDİNE CEVAP OLARAK KRALİÇE ARI SENDROMU

Tajfel ve Turner'a (1986) göre sosyal kimlik bireyin ait olduğu gruptan kaynağını alan, bireyin kendi ile ilgili algısının bir parçasıdır. Bu anlamda, kadınların cinsiyetlerinden ötürü aşağılandığı ya da ikinci plana atıldığı bir örgütte sosyal kimliklerini tehdit altında görme eğilimi gösterirler. Sosyal kimliğe yönelik söz konusu tehdit iki şekilde bertaraf edilebilir. İlk yöntem kadınların örgütteki değer düşürülmüş pozisyonunu kolektif hareketlilik ile örgütteki tüm kadınlar kapsayacak şekilde yükseltmektir. Örneğin; şirketin temel değerleri arasında eşitlikçi maddeler koyulması için mücadele etmek, kadın çalışanların mağduriyetlerini toplu olarak giderecek direnişlerde bulunmak, kadın çalışanlara erkeklerle eşit maaş, sosyal haklar ve terfi olanakları sunulması için yönetime baskı yapmak, kadın çalışanlara üst yönetimde söz sahibi olabilecekleri yolları açmak gibi yöntemler sıralanabilir.

İkinci yöntem ise bireysel hareketlilik yöntemi ile o örgütteki herhangi bir kadın çalışanın kendisini diğer kadın çalışanlardan ayırıştırarak bireysel olarak kadın olmanın verdiği dezavantajlardan sıyrılması ve erkek egemen bir dünyada bir erkek çalışan gibi haklara ve pozisyonlara kavuşmasıdır. Örneğin, politik hamlelerle yönetici olmayı başaran bir kadın çalışanın, yönetici konumuna geldikten sonra kendisini diğer kadınlardan uzak tutması, diğer kadınlarla ilişki içerisinde olmaktan kaçınması bu kapsamda bir davranıştır. Ya da yükselme arzusu yüksek bir kadın çalışanın, iş arkadaşlarını özellikle güçlü ve başarılı erkeklerden seçmesi, ya da başarılı bir kadın takım liderinin astı pozisyonundaki kadınlara astı pozisyonundaki erkek takım arkadaşlarına göre daha acımasızca davranması bu kategoride değerlendirilebilir (Derks vd., 2011: 511). Kadın çalışanların bu iki yöntemden birisini seçmesinde kendilerini cinsiyet anlamında ait oldukları gruba dair özdeşleşmeleri ve benlik tanımlamalarında cinsiyetin odak noktası olup olmaması belirleyici olmaktadır. Kendi cinsiyet grupları öz benlikleri açısından ne derece önemli bir belirleyici ise bu benliğe yapılan saldırılar ve de aşağılamalar da bu bireylerin iç dünyasında o denli büyük sarsıntılar yaratmakta ve mücadele etmek için farklı yöntemler geliştirmelerine sebep olmaktadır. Aslında beklenen hemcinsleri ile birlikte savaşıp erkek egemenliğine kafa tutmaları iken, pratikte hemcinslerine destek olmayıp tek başlarına bir mücadele sergilemeleri de sık görülen bir durumdur. Statüsü düşük sosyal gruplarda, kraliçe arı sendromu yaşayıp kendilerini mensup oldukları gruptan ayıran bireyler her ne kadar diğer grup üyeleri tarafından hoş karşılanmasalar da (Van Laar, Bleeker, Ellemers ve Meijer, 2014) bazen bu tutumlarını istemsizce devam ettirirler ve kendilerinin o düşük statülü gruptaki bireylerden farklı olduklarını göstermek isterler.

Normal şartlar altında cinsiyetine ait grup ile yüksek seviyede özdeşleşme yaşayan bireylerin, cinsiyetlerine ait herhangi bir tehditle karşılaştıklarında, gruplarının haysiyetini

yükseltme eğilimine girecekleri, düşük özdeşleşme yaşayanların ise gruplarını yüceltmek yerine bireysel konumlarını iyileştirmeye çalışacakları beklenmektedir (Derks, Van Laar ve Ellemers, 2009; Ellemers, Spears ve Doosje, 1997). Cinsiyetlerine ait sosyal grupları ile düşük özdeşleşme yaşayanların sosyal kategorizasyon tehdidi yaşama ihtimali yüksek olup bu durum cinsiyet gruplarından kendilerini ayırıştırma ve geri çekmelerine sebep olmakta ve başka insanların kendilerini cinsiyetlerini baz alarak değerlendirmelerine engel olacak tedbirler almaya itmektedir (Derks vd., 2011: 530). Böylece, kariyer hayatları boyunca kadın oldukları için ayrımcılığa maruz kalan ve aynı zamanda kadın olarak ait oldukları sosyal gruba özdeşleşmeleri düşük olan kadın çalışanlar, kendilerini daha eril olarak tanımlamakta, kendileri ile diğer kadınlar arasında büyük farklar olduğunu düşünmekte ve iş ortamında bunun altını özellikle çizmektedirler. Ve söz konusu tutumları çoğunlukla diğer kadınlarla rekabet içinde olmalarından değil, örgütlerinin cinsiyetçi tutumlarından kaynaklanmaktadır (Derks vd., 2011: 530).

Ancak birçok firmada sıklıkla yönetim kademelerinde erkek çalışanların bulunmaları, her zaman çalıştıkları firmalarda cinsiyet anlamında ayrımcılık yapıldığı anlamına gelmez. Erkeklerin bu avantajlı durumları kadınlar gibi evlenme, doğum vs. gibi sebeplerle kariyer anlamında bölünme yaşamamalarından, özellikle geleneksel toplumlarda kadınlara göre eğitim anlamında daha fazla alternatif ve şansa sahip olmalarından ve de aile içerisinde iş dışında daha az sorumluluğa sahip olmalarından kaynaklanabilmektedir. Örgüt ortamında kadınların yaşadıkları cinsiyete bağlı ayrımcılığı tespit ve ispat etmek zor olduğu için, durumlarının ne zaman bu ayrımcılıklar yüzünden ne zaman genel olarak erkeklere göre daha zor koşullara sahip olmalarından kaynaklandığını tespit etmek zordur (Ellemers vd., 2012). Söz konusu farklılıkları yaratan birçok sebep olabilir. Wright ve Taylor'a (1999) göre, iş ortamında kadın çalışanların ve erkek çalışanların kariyer çıktıkları arasındaki farklar genelde kişisel farklılıklar ve gösterdikleri azim ve sebat noktasında farklılıklardan kaynaklanır. Dolayısıyla başarılı olmak isteyen yetkinlikleri yüksek ve kalifiye kadın çalışanlar genelde dahil oldukları grubun şartlarını iyileştirmeye çalışmak yerine kendilerini kurtarıp kariyer anlamında diğer insanlardan ayrılmak adına, dahil oldukları dezavantajlı gruptan mümkün mertebe kendilerini ayırıştırmayı başarılı olmak için bir yöntem olarak kullanabilmektedirler.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Bir insanın kendisini “öteki”ne göre tanımladığı, ötekinden ayrılma ve ötekinin karşısında belli bir insan grubuyla özdeşleşerek güç oluşturma ihtiyacı duyduğu her yerde kimlik sorunu var demektir (Aktaş, 2013:57). Kişinin birey olarak kendisini başkaları üzerinden tanımlaması, kimi zaman da mensubu olduğu sosyal kimlik grubundan soyutlanarak kendi benliğini tanımlaması zihninde biz ve ötekiler şeklinde sosyal kimlik grupları olduğunu ve bu grupları baz alarak kimliğini inşa ettiğini gösterir. Kişi, bu inşa esnasında aslında sürekli kendisini grup içi ve grup dışı toplulukların algısına göre tekrar ve tekrar yorumlar, gözden geçirir ve tutum ve davranışlarını yeniler. Kimi zaman grup içi bireylerin algıları daha be-

lirleyiciyken kimi zaman üst grup sayılabilecek daha yüksek statülü grupların algıları ya da düşük statülü gruptaki birey tarafından üst grubun algıları zannedilen duygu ve düşünceler kişinin davranışlarını yönlendirir ve şekillendirir. Bireyin kendi iç grubu ile yaşadığı özdeşleşme ve kendi grubuna duyduğu duygusal bağlılık söz konusu davranış değişikliklerinin ne yönde olacağını belirleyen temel faktörlerdendir. Özdeşleşmesi yüksek olan bireyler gruplarına dair bir dışsal saldırı olduğunda gruba karşı daha koruyucu ve kavrayıcı bir tavır sergileyebilirler. Özdeşleşmeleri düşük olan bireyler ise grupları dışsal faktörler tarafından küçük görüldüğünde veya dışlandığında kraliçe arı sendromu yaşayabilmekte yani kendilerini gruplarından sıyrarak gruba atfedilen negatif özellikleri taşımadıklarını ispatlamaya çalışma yolunu tercih edebilmektedirler. Bu da onları kendi gruplarına karşı kayıtsız davranan hatta kimi zaman düşmanca hareket edebilen ve grupları tarafından sevilmeyen bireyler haline getirebilmektedir.

Geleneksel toplumlarda çoğunlukla sosyal kategori ve modellerin pasif kabulünü içeren kimlik tanımlamaları yapılır. Kimlik tanımları, bireyi sosyal roller, kurallar ve normlarla sarmalar. Bu anlamda geleneksel toplumlarda kadın, birey olarak katı bir toplumsal hiyerarşik yapılanmanın sonucu olan kimlik tanımlamalarını kabullenmek durumunda bırakılır. Modern toplumlarda ise bireyin tercihlerinin öne çıktığı, dayatılmış kimlikler yerine seçilmiş ve yaratılmış kimliklerin öne çıktığı bireyselliği baz alan tanımlamalar söz konusu olmaktadır (Aktaş, 2013; 58). Dolayısıyla, özellikle geleneksel toplumlarda, kadın kimliğinin iş hayatına yansımada sıklıkla karşılaşılan ve kadını daha naif ve iş hayatında gösterilmesi gereken mücadelede daha çabuk yıpranan ve yorulan taraf haline getiren ön yargılar, kadının iş hayatında geri planda kalmasını sağlayan perspektifin oluşumuna ve kadının başarısına yönelik erkeğe nazaran daha düşük beklentilerin oluşumuna sebep olmaktadır. Bu durum da ister istemez, başarı odaklı ve hırslı bazı kadın çalışanları kendi kadın kimliklerinden rahatsız olmaya itebilmektedir. Aşağılanan ve hor görülen bir kimliğe sahip olmak başarılı veya başarı odaklı kadın çalışanı paniğe sevk etmekte ve söz konusu grupla özdeşleştirildiği sürece ne kadar çaba gösterirse göstereceği ideallerine ulaşamayacağına dair endişe etmesini sağlamaktadır. Kraliçe arı sendromuna göre, endişeli ve başarı odaklı kadın, aşağılanan ve yetersiz bulunan hemcinslerinden farklı olduğunu gösterme çabası içine girer ve diğer kadınlara göre daha çok çalışır, daha eril tavırlar sergiler ve çevresine özellikle de erkek sosyal grubuna *ben zannettiğiniz gibi değilim sizden aslında bir farkın yok, ben bildiğiniz kadınlardan değilim* mesajı vermeye çalışır. Erkeksi özellikler gösterdiği takdirde diğer yetersiz görülen hemcinsleri ile aynı kategoride değerlendirilmeyeceği ve erkekler arasında kabul göreceğini düşünür.

Kuşkusuz kraliçe arı sendromu erkek egemen toplumun kadın zihninde yarattığı bir nevi algı kaymasıdır. Kadın, toplumun egemen cinsiyetine benzediği sürece cam tavan gibi engellerle karşılaşmayacağı, basite alınmayacağı ve yetersiz görülüp yaptığı işle ilgili burun kıvrımlara muhatap olmayacağını düşünür. Ancak bu her zaman beklediği olumlu sonuçları elde etmeye, yani erkeklerle eşit koşullarda yarışan ve egemen erkek grubu tarafından kabul gören ve statüsü normalleştirilen bir birey olmasına yeterli olmaz. Hatta erkek ege-

men kültürün fazlasıyla yerleşmiş olduğu kültürlerde kadının bu tutum ve davranışlarının ters tepme riski de vardır. Sosyal hayatta özellikle geleneksel toplumlarda ataerkil zihniyete sahip birçok erkek için kadınların bu noktadaki hemcinslerinden ayrışma ve erkeklere benzeme çabaları onları aralarına katılmaya ve kabul görmeye çalıştıkları erkekler tarafından daha sevimsiz ve itici olarak algılanmalarına sebep olmaktadır. Erkekler bu tarz kadın çalışanları, itici, katı, aşırı hırslı, yırtıcı ve agresif gibi sıfatlarla niteleyebilmekte, söz konusu kadınlar tarafından deneyimlenen kraliçe arı sendromunu bu kadınların aşırı ve rahatsız edici para ve mevki hırslarına ya da hemcinslerine karşı duydukları kıskançlık ve çekeme-mezlilere bağlayabilmektedirler.

Kadınların erkeklere nazaran ikinci planda kaldığı ve mesleki anlamda eşit şartlarda yarışmadığı toplumlarda ve örgütlerde başarı odaklı kadın çalışanların mesleki hedeflerine ulaşabilmek için kendilerince mantıklı buldukları veya istemsizce işlettikleri çeşitli adaletsizlikle baş etme mekanizmaları üretmeleri kaçınılmazdır. Bu mekanizmaların örgüte ve de diğer kadın çalışanlara sıkıntı yaratmaması kuşkusuz büyük önem taşımaktadır. Kraliçe arı sendromunun deneyimlendiği iş ortamlarında ast konumunda çalışan kadın çalışanların üstleri konumundaki kadın yöneticilerden yeterince destek almamaları ve onlara bağlı çalıştıkları için gelişimlerinin kısıtlanması söz konusu olmaktadır. Bu anlamda alınabilecek en önemli tedbir, örgütün genelinde, kadın erkek eşitsizliğini engelleyecek şekilde adaletli bir örgüt yapısı kurmak ve çalışanların zihinlerinde cinsiyetten dolayı ayrımcılığa uğradıklarına dair şüphe oluşturmamaktır. Cinsiyet odaklı herhangi bir ayrımcılığa uğramadığını düşünen kadın yönetici de astlarına karşı olan tavırlarında daha adil ve özverili olacaktır. Adil bir ortam tesis edilmesine rağmen gerek karakter yapısı gerek yanlış algılamalar sebebiyle yine de adil olmayan bir oyunda mücadele ettiğini düşünen ve de bu anlamda kendisini kraliçe arı sendromunu deneyimleyerek korumaya alan kadın yöneticiler için ise bu anlamda deneyimledikleri algısal sorunları bertaraf edebilmek için yapıcı geri bildirimler verilmesi, gerekirse mentorluk ve koçluk yapılması ve algısal hatalarını düzeltmesi için fırsat oluşturulması, bu anlamda farkındalık kazanmasına yardımcı olunması faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Aktaş, G. (2013). Feminist söylemler bağlamında kadın kimliği: Erkek egemen bir toplumda kadın olmak. *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 30(1), 53-72.
- Brass, D.J. (1985). Men's and women's networks: a study of interaction patterns and influence in an organization. *Academy of Management Journal*, 28(3), 327-43.
- Cevher, E., & Öztürk, U. C. (2015). İş Yaşamında Kadınların Kadınlara Yaptığı Mobbing Üzerine Bir Araştırma. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4(4), 860-876.
- Cohen, G. L., Garcia, J., Apfel, N., & Master, A. (2006). Reducing the racial achievement gap: A social-psychological intervention. *Science*, 313(5791), 1307-1310.
- Demirtaş, H. A. (2003). Sosyal kimlik kuramı, temel kavram ve varsayımlar. *İletişim Araştırmaları*, 1(1), 123-144.
- Derks, B., Ellemers, N., Van Laar, C., & De Groot, K. (2011). Do sexist organizational cultures create the Queen Bee?. *British Journal of Social Psychology*, 50(3), 519-535.
- Derks, B., Van Laar, C., & Ellemers, N. (2009). Working for the self or working for the group: How self- versus group affirmation affects collective behavior in low-status groups. *Journal of Personality and Social Psychology*, 96(1), 183- 201.
- Duguid, M. (2011). Female tokens in high-prestige work groups: Catalysts or inhibitors of group diversification? *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 116 (1), 104-115.
- Eguchi, S. (2009). Negotiating hegemonic masculinity: The rhetorical strategy of "straight-acting" among gay men. *Journal of Intercultural Communication Research*, 38, 193-209.
- Ellemers, N. (1993). The influence of socio-structural variables on identity management strategies. *European Review of Social Psychology*, 4(1), 27-57.
- Ellemers, N. (2014). Women at work: How organizational features impact career development. *Policy Insights from the Behavioral and Brain Sciences*, 1(1), 46-54.
- Ellemers, N., & Barreto, M. (2009). Collective action in modern times: How modern expressions of prejudice prevent collective action. *Journal of Social Issues*, 65 (1), 749-768.
- Ellemers, N., Rink, F., Derks, B., & Ryan, M. K. (2012). Women in high places: When and why promoting women into top positions can harm them individually or as a group (and how to prevent this). In A. P. Brief, & B. M. Staw (Eds.), *Research in organizational behavior: An Annual Series of Analytical Essays and Critical Reviews*, 32(1), 163-187.
- Ellemers, N., Spears, R., & Doosje, B. (1997). Sticking together or falling apart: In-group identification as a psychological determinant of group commitment versus individual mobility. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72(3), 617-626.
- Faniko, K., Ellemers, N., & Derks, B. (2016). Queen Bees and Alpha Males: Are successful women more competitive than successful men?. *European Journal of Social Psychology*, 46(7), 903-913.

- Gini, A. (2001), *My Job My Self: Work and the Creation of the Modern Individual*, Routledge, London.
- Greer, G. (2000), *The Whole Woman*, Anchor, London.
- Hogg, M. A. ve Vaughan, G. M. (1995). *Social psychology: An introduction*. London: Prentice Hall.
- Rindfleish, J. (2000), "Senior management women in Australia: diverse perspectives", *Women in Management Review*, 15(4), 172-80.
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1986). The social identity theory of intergroup behavior. In S. Worchel & W. G. Austin (Eds.), *The psychology of intergroup relations* (pp. 7–24). Chicago, IL: Nelson-Hall.
- Turner, J. C. (1991). *Social influence*. Buckingham: Open University Press.
- TÜİK, (2017). İşgücü İstatistikleri, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1007 (26.03.2018).
- UNFPA, (2017), *The State of World Population 2017*, New York: United Nations Population Fund. https://www.unfpa.org/sites/default/files/sowp/downloads/UNFPA_PUB_2017_EN_SWOP.pdf (25.03.2018).
- Van Laar, C., Bleeker, D., Ellemers, N., & Meijer, E. (2014). Ingroup and outgroup support for upward mobility: Divergent responses to ingroup identification in low status groups. *European Journal of Social Psychology*, 44 (1), 563–577.
- Wright, S. C., & Taylor, D. M. (1999). Success under tokenism: Co-option of the newcomer and the prevention of collective protest. *British Journal of Social Psychology*, 38 (1), 369–396

AN EVALUATION OF THE NEOMERCANTILIST THEORY WITHIN THE CASE OF ERDEMİR'S PRIVATIZATION PROCESS*

ERDEMİR ÖZELLEŞTİRME SÜRECİNİN NEOMERKANTİLİST TEORİ İLE AÇIKLAMASI

Araştırma Makalesi
Research Paper

Alev ÖZER TORGALÖZ**

Abstract:

This study focuses on the auction process and selling of Turkey's major iron and steel company ERDEMİR (Ereğli Iron and Steel Works) by OYAK (Ordu Yardımlaşma Kurumu - Army Solidarity Foundation). The major concern of the study is to observe the Turkish government's real perception within the economic realm and whether neomercantilism is the sole understanding or would there be a necessity to change the view towards neomercantilism. In order to grasp the uniqueness of this situation, the history and structure of ERDEMİR as a national steel producer is introduced. The whole auction process is elaborated including briefly the way leading to this privatization decision at the early stages and the potential actors' natures, and how this intended privatization got into a very different direction at the last stage. Finally, this study explains the reasons behind this result of OYAK's purchase will be explained taking the neomercantilist motivations in Turkey and how they can be evaluated with regard to the nature of OYAK's structure and unique situation in Turkey. These all will pave the way to understand Turkey's current response to world economy within the context of iron and steel industry.

Keywords: Erdemir, Oyak, Neomercantilism, Privatization, Political Economy.

Öz:

Bu çalışma, Türkiye'nin en büyük demir çelik şirketi ERDEMİR'in (Ereğli Demir ve Çelik İşleri) OYAK (Ordu Yardımlaşma Kurumu - Ordu Dayanışma Vakfı) tarafından gerçekleştirilen ihale sürecine ve satışına odaklanmaktadır. Çalışmanın ana konusu, Türk hükümetinin ekonomik alandaki gerçek algısını ve neomerkantilizmin tek bir anlayış olup olmadığını veya neomerkantilizme bakış açısını değiştirmek için bir gereklilik olup olmadığını gözlemlemektir. Bu durumun özgünlüğünü kavramak için ERDEMİR'in tarihi ve yapısı ulusal çelik üreticisi olarak tanıtılmaktadır. Tüm ihale süreci, bu özelleştirme kararının ilk aşamalarından son aşamasına kadar nasıl çok farklı bir yöne girdiğini açıklamaktadır. Son olarak, bu çalışma, OYAK'ın satın almasının ardındaki nedenleri, Türkiye'deki neomerkantilizm motivasyonları ve OYAK'ın yapısının doğası ve Türkiye'deki kendine özgü durum açısından nasıl değerlendirilebileceğini açıklamaktadır. Bunların hepsi, Türkiye'nin demir-çelik endüstrisi bağlamında dünya ekonomisindeki yerini anlamayı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Erdemir, Oyak, Neomerkantilizm, Özelleştirme, Politik Ekonomi.

* Makale Geliş Tarihi: 17.10.2017

Makale Kabul Tarihi: 03.12.2018

** Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Demokrasi Üniversitesi, İşletme Bölümü, alev.ozer@idu.edu.tr, orcid.org/0000-0002-0589-1231

INTRODUCTION

It is a commonly encountered situation in today's world economy, that more and more countries are applying the privatization approach in their economies to make their state-owned enterprises to survive. This is usually carried out deriving from the necessities with regard to the privatized enterprises' prior poor economic performances or the government's inefficiency to manage that sector's business. In each situation, the key actors usually involve that state-owned enterprise, the government itself, and the buyer company whether a domestic or foreign one. However, when looking from this perspective, the recent case in Turkey does not ultimately fit this scenario. The case which will be focused on in this study is the auction process and selling of Turkey's major iron and steel company ERDEMİR (Eregli Iron and Steel Works) by OYAK (Ordu Yardımlaşma Kurumu - Army Solidarity Foundation).

The major concern within this ERDEMİR case is to observe the Turkish government's real perception within the economic realm and whether neomercantilism is the sole understanding or would there be a necessity to change the view towards neomercantilism. In order to grasp the uniqueness of this situation, the history and structure of ERDEMİR as a national steel producer will be necessarily introduced in the first part. In the second part, then, some details about OYAK will be given briefly in terms of its past establishment and current structure, which will be beneficial in order to understand why OYAK's purchasing behavior cannot be fully regarded as a complete reflection of either privatization or neomercantilist perception. The whole auction process will be elaborated under the third part, including briefly the way leading to this privatization decision at the early stages and the potential actors' natures, and how this intended privatization got into a very different direction at the last stage. In the final part, the reasons behind OYAK's purchase will be explained taking the neomercantilist motivations in Turkey and how they can be evaluated with regard to the nature of OYAK's structure and unique situation in Turkey. These all will pave the way to understand Turkey's current response to world economy within the context of iron and steel industry. The reason why ERDEMİR was chosen as the case of concern for this study derives from the importance of ERDEMİR's products, that is iron and steel, within the state economy

1. STRUCTURE OF ERDEMİR

1.1. Structure of Erdemir as a State-owned Enterprise

In contrast to the general perception, ERDEMİR was yet not a pure public enterprise as deriving from its mixed nature, which was elaborated by Szyliowicz (1991: 96) as being a sum of public and private contributions, where the government's contribution was higher in sum compared to the private shareholders. 51% of aggregate capital was belonging solely to the Turkish government. It can be noted, that the striking point for any later opposition to the privatization should be the one against a complete privatization, which would be completed

by foreign companies. In the 2001 dated original contract under the name of ERDEMİR Joint Stock Company¹, the major shareholders included are listed as Türkiye İş Bankası (İsbank) General Directorate with 30%, Turkish Iron and Steel Administration General Directorate with 17.5%, Sümerbank General Directorate with 17.5%, Ankara Industrial and Commercial Chamber with 12.5% and Koppers Associates (Zurich, Sweden) with 22.5% shares. When considering from the perspective of the shareholders' natures in terms of the structure, it can be noticed that, excluding the Koppers Associates, they were all highly respected and domestically significant economic actors. For example, Sumerbank² had been one of the first state institutions initiating the industrial development in Turkey. Moreover, Türkiye İş Bankası³ was the major national institution with regard to banking established in the early years of the republic for development purposes. Considering these aspects, the privatization of those 'national' shareholders' shares would not be a desirable end. Apart from the shareholders, ERDEMİR as a corporation has also many group companies as Erdemir, İşdemir, Erdemir-Mine, Erdemir- Logistics, Erenco, Erdemir-Gas, EÇSM- Steel Service Center, Çelbor and Erdemir-Romania⁴. These all shareholder companies, however, do serve for the interests of the Turkish economy with their significant export facilities. The reason why OYAK's purchase was met by appreciation, as will be discussed below, would be attached to this reality.

In addition to that, "in early 1990s, a decision was made to allow private participation in the ownership of Ereğli. When the shares were made available, 5.5 percent were sold to the general public" Hogan (1991:70). In fact, this is a striking point to mention that the purchase by OYAK was not the first experience of ERDEMİR with regard to privatization and that its all shares were already not belonging to the state authority at all. However, the term 'public' is crucial to note, that ERDEMİR was still in the hands of Turkish people and thus sustained its nature of being national. Moreover, such a public sale would also strengthen the extent of the opposition towards a foreign company ownership with nationalistic motivations, as ERDEMİR was not in an economically undesirable situation before the privatization issue was on the agenda. According to Hogan (1994:37), however, such a privatization was not a new issue, as "[i]n terms of the future, the principal integrated company, Ereğli, is currently government-owned but will be privatized in the next year or at the most two".

2. HISTORY AND STRUCTURE OF OYAK

The reason why OYAK as an institution should be better analyzed in a detailed way for this study is basically to see the relevance to the neomercantilist theory clearly and to approach its stance in this case in a critical way. The nature of the purchasing institution would be important in that sense to grasp the main motivations behind the decision at

¹ http://www.erdemir.com.tr/tr/kurumsal/ESAS_SOZLESME.pdf

² More information about Sumerbank can be found on this relevant webpage: <http://sumerbank.net/tarih.htm>

³ More information about İsbankası can be found on this official webpage: <http://www.isbank.com.tr/bizitaniyin/ib-taniyin-ogunler.html>

⁴ <http://www.erdemir.com.tr/tr/gsrket.asp>

that institution and the major implications of this privatization. The fact that OYAK is a unique and Turkish-origin institution is the basis to compare the situation with regard to neomercantilist theory. What the implications would be, if the purchasing company would have been instead from a different country, will be discussed in the later parts. For this moment, it would be necessary to be informed more about OYAK's unique features.

2.1. Historical Background of OYAK as a Public Foundation

OYAK, the Army Solidarity Foundation, has a long past which strengthened its current position and perception in Turkey. It was established⁵ by the military bureaucracy in 1961 right after the 1960 coup d'etat under a special statute. As mentioned by the 15th Anniversary Report (1976:3), OYAK is a judicial corporate foundation dependent on private law and has an autonomous nature in financial and administrative terms. Its main purpose for establishment is to provide social assistance and social service to its members as stated under its foundation statute. Its autonomy can be better observed by looking at the budgetary structure of OYAK in the next section. According to Parlar (2005:96), it was perceived as a necessity to reduce the political sensitivity at the lower stages of the army and to enable the command of the high-ranking generals to be carried out. For this aim, some material opportunities were provided to some of the army officials as well, leading to this establishment. Parlar further states, that OYAK was established with a capital of 50 million TL in 1961 and by the year of 1986, it had already acquired 88 thousand members and had ownerships or shares in 28 industrial and commercial institutions including the private companies as OYAK-Renault, Çukurova Çimento, Hektaş, Tam Gıda and Bolu Çimento.

2.2. Structure of OYAK Administration and Vision

Article 1 of the OYAK Law says as follows: "An institution related to the Ministry of National Defense to be known as the Armed Forces Pension Fund is hereby established to provide members of the Turkish Armed Forces with mutual assistance set out in this law. The headquarters of the fund shall be in Ankara. The fund shall be subject to the provisions of this law and private law and shall be a corporate body with financial and administrative autonomy". This simply underlines the fact, that the "national" side of OYAK was prominent in its establishment. Having been established under the autonomy of military generals, OYAK later turned out to be a monopolistic and capitalist administration functioning in a widespread area. Returning to the autonomy issue mentioned before, OYAK's budget is worth to analyze. According to its special law, on whose grounds it was founded, specifically article 18, the income of OYAK consists of as follows:

a) 10 per cents of the officers' and junior officers' incomes

b) 10 per cents of the wages and pensions of all civil servants and employees working at the National Defense Ministry and Gendarme Command Post

⁵ <http://www.marksisttutum.org/kilicliburokrasi.htm>

c) 10 per cents of the wages of civil servants and employees working under OYAK or any company of whose capital OYAK has a share of more than 50 per cent

d) 5 per cents of the wages of the reserve officers (Parlar, 2005: 107)

Güngör (2005)⁶ identified the structure of OYAK with associating it to an insurance company, in that it collects the regular financial contributions from its members and later provides them with some opportunities during their retirements. Such a view would in fact strengthen the position of OYAK with regard to the state, as it acts as if fulfilling some of the responsibilities of the state in terms of the pension opportunities. As also mentioned in the 15th Anniversary Report (1976:1), it is under the duties of the Turkish government, as stated in the constitution, to provide the social security rights of its citizens and to establish necessary institutions to fulfill these requirements. The main aim of the social security institution is to provide their members with the necessary reassurances towards possible threats. In cases when the existing social security institutions within the government body cannot be able to meet the necessary conditions for their members, some additional foundations are naturally established. Thus, OYAK was basically founded on this basis, reflecting a public responsibility issue. To what extent such an advantage to the members could have been sustained in case of a would-be privatization by a foreign-owned company is thus indeed ambiguous, especially providing a legitimate ground for any opposition by those officers as legal members of OYAK. During the 2001 crisis, Turkish government, which was experiencing very serious fiscal problems indeed, did not make any claims on Oyakbank, while many banks went bankrupt because of the same crisis. This bank even continued its monopolistic growth by beating its rivals.

How OYAK developed its advantages can be better observed when looking at its participant institutions which it includes as parts of its economic functioning. Some of them being mentioned before, OYAK with its sub-institutions has a widespread economic functioning including automotive, cement, nutrition, oil and petro chemistry besides its specific companies in finance, industry and service sectors. Parlar (2005:97) refers to this structure by pointing that the striking aspect of OYAK's participants is that as being a capital group owned by military personnel, OYAK had initiated kind of joint ventures with the international capital, big conglomerates and state-owned enterprises. In a sense, this means that military personnel gets directly involved in capitalist relations and belonging to the capitalist class.

3. THE AUCTION PROCESS

The reason why ERDEMİR itself cannot be a key actor is that it is in fact exposed to the privatization procedure belonging to the public good, private interests and depending on some calculations with regard to a sustainable economic benefit. The logic behind the key actors evaluation can be simply observed when looking at the then-discussions regarding the privatization

---

⁶ http://www.dunyagazetesi.com.tr/news_display.asp?upsale_id=317413&dept_id=80

scenarios, which were completely about whether the privatization would be carried out to the multinational firms or the national ones, be it specifically OYAK. This claim can be better explained under the following headings by seeing their operations directly during the process.

3.1. Reasons behind the Privatization

According to the UNIDO table showing the world iron and steel production, provided in Szyliowicz (1991: 46), Turkish production went from 0.6 millions of tons to 5.0 million of tons between the years of 1965 (the year of establishment of ERDEMİR) and 1985. Moving further, Tekin (1997: 201) referred to ERDEMİR in the book “Aspects of Privatization in Turkey” with an analysis of ‘Iron and Steel Production in Turkey’ until the year of 1997, showing that among the three major state-owned iron and steel producers as Isdemir, Karabuk and Erdemir, ERDEMİR has continuously been the one producing the largest amount of iron and steel, reaching its capacity.

Continuing to its investments, ERDEMİR’s main target is to be included within the largest five steel companies in the world. The surprising increase in its endorsement⁷ in last year and its profit reaching 823 billion were enough to make it attractive for the world giant companies as International Steel Group, US Steel, Mittal and Arcelor. However, why Turkish government decided to privatize such a profitable state-owned enterprise is questionable. One fact leading to this result would be explained in a way, that ERDEMİR was the only facility producing flat steel. While the demand for flat steel in Turkish industry was 7 million of tones, ERDEMİR could only produce 3 million of tones of flat steel. The rest was provided by importing from outside. Thus, according to Güngör (2005)⁸, ERDEMİR needed to increase its production capacity for this specific type of steel.

Privatization would be regarded as a plausible alternative to provide such an increase in production for the sake of recovering the government’s failure to do that. It is a fact that lack of necessary new investments on state-owned enterprises leads those foundations to their inevitable destruction (Başoğlu, 1998:11). Why privatization is preferred instead of those investments is debatable, but there is no doubt that it is easier for governments to free themselves from such responsibilities. To what extent the specifically foreign companies’ participation in any development of production would be effective, is another concern, as they would work the procedure simply to their own advantage. In this aspect, trust towards a national company that it would prioritize national interests over any other benefits would be logical enough to support the sale to a Turkish company.

3.2. Participant Firms to the Auction

The nature of the opposition to the privatization issue can be better understood when analyzing the features of the major applicants to the auction procedure. They were among

⁷ A detailed information related to ERDEMİR’s endorsement and profits is provided on this webpage: <http://www.hisse.net/yazi/96/Erdemir-ozellestirme-bedeli>

⁸ Güngör, Tevfik http://www.dunyagazetesi.com.tr/news_display.asp?upsale_id=235600&dept_id=80

the world's most important iron and steel companies and the striking point was that almost each were public enterprises without any involvement of a company with different national origin. If those foreign participant companies are to be listed, they were mainly Arcelor, Mittal Steel, American US Steel, Corrus, Novalipetsk and Severstal (Erzengin, 2007)⁹. The interesting point is, mentioned by Salli (2007)¹⁰, that ERDEMIR was ranking the second in terms of the profitability following the Russian Severstal, compared to those other major steel companies. ERDEMIR was such a profitable company, that other countries' firms would like to have shares on it, which they could not afford to earn by themselves. Salli further states that Mittal had announced earlier at the beginning of the auction, that if ERDEMIR would not be sold to a company much bigger than itself, its devastation would be inevitable. Despite this claim, yet, ERDEMIR remained in the hands of a domestic firm. When analyzing those participant companies, the very first issue to pay attention for is the merger of Arcelor and Mittal, the two big steel companies, in 2006. As stated in the official webpage¹¹ of Arcelor-Mittal, "Arcelor was created through the merger of Arbed (Luxembourg), Aceralia (Spain) and Usinor (France). The three European groups were determined to mobilize their technical, industrial, and commercial resources in order to create a global leader in the steel industry. The merger was officially launched on 19 February 2001 and the choice of the Arcelor name was announced on 12 December 2001". This was a merger rather than a sale. All Luxembourg, Spain and France had still their national control over their own shares, while any purchase of ERDEMIR by them would imply a different result.

Although Mittal Steel's boss had stated that "ERDEMIR is Turkish and would still remain Turkish" (despite a possible sale to Mittal) in Milliyet Newspaper¹², it would be not a convincing claim, taking the previously mentioned profitability of ERDEMIR and other producers' willingness to purchase it into account. Moving to Mittal's structure, it is a British company at its roots. However, individually, Mittal¹³ has also developed itself through acquisitions, mostly of state-owned steel companies. According to Hogan (1992:4), the increasing joint establishments among the major international steel companies indeed lead to rational steel pricing for the international trade.

Apart from those foreign companies, there were also domestic participant companies for the auction, mainly Koc Holding, Zorlu Holding and Ereğli Joint Enterprise Group. According to Güngör (2005)¹⁴, Koc Holding could not compete within this auction process because of its previous failure on Asil Steel and its engagement with Tupras. Besides, Ereğli Joint Enterprise Group was financially weak and leadership would be a problem within the group. In this case, OYAK would seem to be the most advantageous participant.

⁹ <http://www.hisse.net/yazi/96/Erdemir-ozellestirme-bedeli>

¹⁰ <http://www.oncevatan.com.tr/ADetay.asp?yazar=3&yz=7068>

¹¹ <http://www.arcelormittal.com>

¹² <http://www.milliyet.com.tr/2005/06/26/business/abus.html>

¹³ For more information about Mittal, <http://www.mittalsteel.com/Company/History> can be visited.

¹⁴ Güngör, Tevfik, http://www.dunyagazetesi.com.tr/news_display.asp?upsale_id=235600&dept_id=80

3.3. Neomercantilist View behind OYAK's Introduction

“Neomercantilism treats states as unitary actors but calls attention to powerful firms and trading arrangements that states use to enhance their international standing” (Ziegler, 2010). With regard to its historical interpretation within the Turkish economy, Türegün (2016) stated that “[i]n the macroeconomic domain, Turkish neomercantilism remained loyal to neoclassical liberalism, producing one of the most successful applications of the ‘sound money and balanced budget’ orthodoxy”. As mentioned previously, OYAK is a foundation with the military support, which implies the public motives behind it. Although it functions under the law for private enterprises, it is still privileged by the government and has a nature of protecting the members of OYAK. OYAK’s willingness of purchasing ERDEMİR would be accepted from this perspective as a pure neomercantilist approach. According to Sönmez (2005)¹⁵, OYAK’s insistence in ERDEMİR’s privatization case derives from both economic and ideological-political reasons. Military staff in Turkey still regards the iron and steel sectors as being a strategic one. Being very necessary for the weapon industry, this sector’s possible ownership by foreign companies was strongly opposed by OYAK. On the other hand, that OYAK had a special status in the automotive sector with its production of Renault trademark was another reason for OYAK’s insistence, as flat steel was an important input for it. Munyar (2005)¹⁶ mentioned in his article that OYAK’s general director Coskun Ulusoy explained their reason for enthusiasm in purchasing ERDEMİR for a legitimizing purpose by using their ‘national’ characteristic. He stated that if ERDEMİR is to be privatized, then it would be better for it to be purchased by themselves instead of foreign companies.

3.4. The Results of the Auction

The auction did finalize on 4th October 2005¹⁷. To begin with, it is necessary to state, as Sönmez (2005)¹⁸ mentioned, that there was a ‘new investment’ condition previously written in the auction contract for the purchasing side. This could be a reason for the foreign companies to withdraw from their participation or for their discourage to offer higher prices for ERDEMİR, as they already had production surpluses for their own companies. Such a further investment for the new facility would not be attractive for them. In addition, the determination of both OYAK and the consortium led by TOBB to not give up the iron and steel industry to foreign hands could be a reason for this later discouragement of foreign sides. At the end, it was OYAK to have succeeded in purchasing ERDEMİR. According to Salli (2007)¹⁹, OYAK offered 2 billion 770 million dollar for the 46.12 per cent shares of ERDEMİR to be privatized. Those ERDEMİR shares were purchased by OYAK under the name of Ataer Conglomerate, whose ownership completely belongs to OYAK. How OYAK could offer higher prices than those big foreign companies is a question. As Sönmez (2005)

¹⁵ Sönmez, Mustafa http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=3538

¹⁶ Munyar, Vahap <http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=5296332>

¹⁷ <http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=3995376>

¹⁸ Sönmez, Mustafa http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=3538

¹⁹ Salli, M. Kemal <http://www.oncevatan.com.tr/ADetay.asp?yazar=3&yz=7068>

further stated, OYAK did manage this by borrowing from abroad and thus contributing to government's foreign debt. At this point, it seems a kind of shift from the neomercantilist approach, as it makes the state more and more dependent on outside economies. As OYAK has always had the government support, its failure to repay its debts would inevitably result in Turkish government doing so for OYAK. However, according to Güngör (2005)²⁰, who supports this privatization, OYAK is a powerful group in terms of its administration and finance and thus it would inevitably find the ways to pay those prices. Moreover, compared to other Turkish applicants with family grounds as Koc and Zorlu Conglomerates, OYAK is a capital group based on a professional administrative unit.

4. NEOMERCANTILISM AS AN EMERGING APPROACH IN TURKEY

Taking the opinions emerged right after the privatization of ERDEMİR to OYAK and both the supporters and opponents into account, there was both a neomercantilism and a change in this neomercantilist view itself observed in Turkey. On the one hand, the act of privatization could be regarded as a shift from neomercantilism, as privatization itself is one of the components of neoliberal policies. On the other hand, yet, as OYAK's traditional reputation in general was being a kind of public company, this would legitimize that purchase and let the case return to the neomercantilist theory. However, at the very end, as OYAK officially was not a state-owned enterprise but rather a conglomerate of military personnel, this would simply lead to the conclusion that the well-known neomercantilist theory had some questionable points within it when applying to this case. To see this deviation clearly, it would be effective to have a look at the global iron and steel sector.

4.1. Global Iron and Steel Industries

Iron and steel are the major important inputs for all industrialized countries. They have a wide range of production functions, mainly automotive and weapon industries. Thus, the sector is regarded as being the central of the economies of concerned countries. "China is the world's largest iron and steel producer as well as consumer...The new steel policy will now arrest these steel giants' plans of acquiring stakes in the Chinese steel industry... [It] views iron and steel industry as the backbone of its economy and hence is unwilling to allow foreign entry in the sector", as mentioned in Asia Finance Blog²¹ in 2005. In the same year, Turkey was yet to privatize its major state-owned steel company ERDEMİR and indeed foreign companies were among the potential purchasers. On the other hand, as stated in the New York Times²² in 2005, there was another privatization, which was the one of Ukrainian largest steel mill to the Mittal company, the world's biggest steel maker. This event was regarded as a key acquisition for Mittal. Rocca (2007)²³ explains the worldwide

---

²⁰ Güngör, Tevfik http://www.dunyagazetesi.com.tr/news_display.asp?upsale_id=235600&dept_id=80

²¹ http://www.asiafinanceblog.com/asiafinanceblog/2005/07/new_iron_and_st.html

²² <http://www.nytimes.com/2005/10/25/business/worldbusiness/25steel.html>

²³ <http://www.worldsteel.org/?action=storypages&id=149>

iron and steel sector for International Iron and Steel Institute as “to a large extent and with China being an exception, the steel industry is today far less dependent on public policy and government finance. Twenty years ago, state-controlled steel companies accounted for two thirds of the world’s production, while nowadays that share is 20% (and less than 5% if we exclude China).” This shows, that China remains unique for its insistence on state-controlled iron and steel industry, while there is a worldwide trend for privatization of the public enterprises. However, as within the ERDEMİR case, the key concern is whether that privatization is done by foreign or domestic companies. The Ukrainian privatization issue was another example for a privatization by foreign company.

On the other hand, moving further for examples, as stated by Dominguez and Peiro (2002)²⁴, the largest steel producer in Mexico was privatized in 1998 by a Mexican company. This privatization, however, later led to strategic alliances and co-investments with foreign owned companies. “The arguments the Mexican government used to justify the sale of the steel plants was to make them viable, preserve sources of employment and avoid the State’s having to use its resources for this industry’s much needed modernization”. The increasingly privatized sector worldwide excluding the specific China case provides the fact that Turkey is not in an extremely different situation, apart from the special nature of OYAK.

4.2. Turkey’s Response at the Global Level

Celasun (2001:224) stated that:

“Turkey’s official development plan (1996-2000) envisages a series of structural reforms to bolster the institutional framework of the market system, rationalize the public sector, and promote more vigorous human resources development...It calls for the withdrawal of the state from commercial commodity production, more effective handling of the state’s regulatory and oversight functions, greater emphasis on social sectors and urban development and broader participation of the private sector in infrastructure investments”.

This statement supports the fact, that ERDEMİR’s auction contract was including the new investments condition to be purchased by any private foundation. The Turkish government would not continue such investments for the sake of revising state’s regulatory vision. As previously mentioned, ERDEMİR was already not a completely state-owned company, however, it could be claimed that most of its shares were belonging to Turkish parties. At that point, it would be necessary to point out that neomercantilism has the aim of protecting national interests as its core principle. This would clarify the opposition towards the privatization by foreign companies and also the partly appreciation of OYAK’s purchase at the end. It meant, that ERDEMİR is of Turkish origin and it would still remain in Turkey’s hands as a result. At this point, Turkey can be considered as responding to the global trend of privatization, however in a different manner. Since steel is considered to be a very significant component for the military industry in Turkey, OYAK’s purchase, as mentioned before, simply reflects this

²⁴ http://www.international.ucla.edu/profmex/volume7/4fall02/Simon_Steel.html

logic, giving the power on steel to this very strategic foundation for military. By not giving up this power to a foreign company, Turkey shows its enthusiasm for neomercantilist policies. "Many industrial policies that affect defense industries are viewed as neomercantilist in nature and benefit the state in at least [three] ways... They generate military weapons and defense-related technologies and products." (Balcam and Veseth, 2005:29). Thus, Turkey's stance can be considered as neomercantilist, taking this calculation in terms of the military industry into account. However, as previously implied, this is not a pure neomercantilist policy, and indeed a challenge to the well-known one.

4.3. A Challenge to the Conventional Neomercantilism in the Light of ERDEMİR-OYAK Case?

The oppositions to ERDEMİR's sale to foreign companies had a neomercantilist motivation in mind. Besides being only a Turkish foundation, taking the commercial nature of OYAK as a conglomerate and even as one on the way to further privatization, the conventional neomercantilism should be better reassessed on this basis. According to Guerrieri and Padoan (1986:30), "the most pervasive definition of neomercantilism is the pursuit of a current account surplus; namely, a persistent excess of exports over imports. The economic justifications for pursuing a neomercantilistic policy are drawn from Keynesian literature". Deriving from this definition, this event can be regarded as a neomercantilist one. However, a further explanation of neomercantilism states that, it "is a more subtle form of protection that accounts for what are essentially mercantilist-defensive-oriented policies many individual nations feel compelled to adopt as a result of domestic pressure to protect certain industries from overseas competition and international economic integration" (Balcam and Veseth, 2005:26).

By privatizing its steel industry, Turkey went away from the protectionist behavior and although it attempted to let the defense industry indirectly remain in the public ownership, OYAK's specific structure and further actions prevented it from having pursued a pure neomercantilist policy. At this point, as OYAK is a big conglomerate having many different private companies under its autonomy, should the neomercantilist view have a necessary adjustment for this case? In fact, according to Hettne (Magnusson, 1993: 249): "There is a qualitative difference between this new form of protectionism and the traditional mercantilist concern with state-building and national power, that is, the pursuit of stateness". In this term, ERDEMİR's privatization can be regarded as a neomercantilist policy, as it does not aim a pursuit of stateness at all, however, that the auction process had went further by including the foreign companies as participants could not be accepted within the neomercantilist approach, as according to Rich, "...neomercantilism is intensely nationalistic". If Turkish government tried to legitimize its privatization decision by reasoning it on neomercantilist protectionism, then the recent developments within OYAK would mean a significant deviation. As written in Hurriyet newspaper²⁵, the opposition provided by the TMMOB Mechanical Engineers Chamber would prove this idea, since they argued that ERDEMİR would turn to a private

---

²⁵ <http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=3877968>

sector monopoly as a result of this privatization. The chamber further referred to the recent fact, that OYAK's possible partnership agreement with the 'international monopolist' Arcelor²⁶ would make this foreign company have a power on ERDEMİR. This is evident in the late December 2005 news²⁷, that OYAK signed an agreement with Arcelor and sold 41 per cent of Ataer Conglomerate, which was established for ERDEMİR's purchase, to Arcelor. If this privatization case is to be insisted to reflect the neomercantilist ideology, and indeed it does, neomercantilist view should be either not critical to such possible foreign ownerships or be better clear as to what extent it would be tolerated. That ERDEMİR officially was not sold to any foreign side at the time of the auction is a justification of neomercantilist view, but, OYAK's further actions do harm its reliability. Would the state put a limit to its neomercantilist ideology in these aspects, if it really adapts one, then there would be no challenge to its traditional view. In other words, in order to act in a 'neomercantilist manner', Turkish state would have better defined the conditions for future actions of OYAK earlier, or such a challenge towards the neomercantilist would be inevitable.

DISCUSSION and CONCLUSION

Having been one of the Turkey's most profitable and significant state-owned enterprises with its key sector of iron and steel, ERDEMİR attracted high attention during its privatization process. The opinions were divided into two sides, one supporting this action, the other strongly criticizing such a change, each with own justifications. The major concern in this study, however, was, to observe, to some extent the neomercantilist theory would be integrated within this debate and whether this case would necessitate some changes for this conventional view. Having analyzed the structures of both ERDEMİR at stake and its current owner OYAK within the auction process, it would be right to claim that this whole event was a unique nature in terms of the theoretical aspect. Taking the concern of whether this privatization was a neomercantilist policy - as expected- into account, it can be argued, that the privatization decision itself was a reflection of neomercantilist view considering OYAK as a part of public interest. However, the auction process with foreign companies would challenge this neomercantilism and the latest action of OYAK to sell the shares of ERDEMİR to Arcelor would simply question the extent of neomercantilism's protectionism. In general, it should be noted that the case was very specific in nature and it would not be completely appropriate to defend it by framing within the neomercantilist theory.

²⁶ Detailed information about Arcelor can be found on the webpage <http://www.arcelormittal.com/>

²⁷ <http://www.evrensel.net/05/12/30/ekonomi.html>

REFERENCES

- Asia Finance Blog (2005). New Iron and Steel Policy in China: 2005 http://www.asiafinanceblog.com/asiafinanceblog/2005/07/new_iron_and_st.html (06.12.2007)
- Balcam, D. N. & Veseth, M. (2005). *Introduction to International Political Economy*, New Jersey: Prentice Hall.
- Başoğlu, M. (1998). *Dünya'da ve Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları Üzerine Bir Araştırma. Türkiye Sağlık İşçileri Sendikası*, Ankara: Sağlık-İş Yayınları.
- Celasun, M. (2001). *State-Owned Enterprises in Turkey in State-Owned Enterprises in the Middle East and North Africa: Privatization, Performance and Reform*, London: Routledge.
- Dominguez, N. S. & Peiro, I. R. (2002). Changes in the Mexican Steel Industry after Privatization: The Case of Altos Hornos de Mexico (AHMSA) http://www.international.ucla.edu/profmex/volume7/4fall02/Simon_Steel.html accessed on 08.12.2007
- Erzengin, C. (2007). Erdemir Özelleştirme Bedeli?, <http://www.hisse.net/yazi/96/Erdemir-ozellestirme-bedeli> (10.12.2007).
- Guerrieri, P. & Padoan, P. C. (2009). Neomercantilism and International Economic Stability. *International Organization*, 40(1), 29-42.
- Güngör, T. (2007). Oyakbank'ın Satışı OYAK'ı Olumsuz Etkilememeli, *Dünya Online*. http://www.dunyagazetesi.com.tr/news_display.asp?upsale_id=317413&dept_id=80 (05.12.2007)
- Güngör, T. (2005). Tüpraş'tan sonra Ereğli de Yerli Sermaye Grubunda Kaldı, *Dünya Online* http://www.dunyagazetesi.com.tr/news_display.asp?upsale_id=235600&dept_id=80 (05.12.2007)
- Hettne, B. (1993). *The Concept of Neomercantilism in Mercantilist Economies*. Kluwer Academic Publishers, United States of America.
- Hogan, W. T. S. J. (1991). *Global Steel in the 1990s: Growth or Decline*, United States of America: Lexington Books.
- Hogan, W. T. S. J. (1994). *Steel in the 21st Century: Competition Forges a New World Order*, United States of America: Lexington Books.
- Kramer, A. & Timmons, H. (2005). World's Biggest Steel Maker Is Acquiring Ukrainian Mill, *New York Times* <http://www.nytimes.com/2005/10/25/business/worldbusiness/25steel.html> (12.12.2007).
- Munyar, V. (2006). Ben Ulusalçılık Değil Masum Bir İş Yaptım. *Hurriyet* <http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=5296332> (07.12.2007).
- Parlar, S. (2005). *Silahlı Bürokrasinin Ekonomi Politikası*, İstanbul: Can Matbaacılık.
- Rich, P. (2006). History, Mercantilism and Globalization <http://www.paulrich.net/papers/paulino.html> (07.12.2007).
- Rocca, P. (2007) IISI-40 Welcoming Address. International Iron and Steel Institute. <http://www.worldsteel.org/?action=storypages&id=149> (09.12.2007).

- Salli, K. M. (2007). Hedef OYAK, Once Vatan Newspaper. <http://www.oncevatan.com.tr/ADetay.asp?yazar=3&yz=7068> accessed on 07.12.2007
- Sariibrahimoglu, L. (2007). OYAK: An Untouchable Military Conglomerate?, <http://www.turkishweekly.net/news.php?id=48773> (08.12.2007)
- Sönmez, M. (2005). Erdemir'in Satışı ve OYAK, http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=3538 (08.12.2007).
- Szyliowicz, J. S. (1991). *Politics, Technology and Development: Decision-Making in the Turkish Iron and Steel Industry*. St. Martin's Press, New York.
- Tekin, A. G.. (1997). *Iron and Steel in Aspects of Privatisation in Turkey*. Embassy of the Federal Republic of Germany, Ankara.
- Türegün, A. (2016). Policy Response to the Great Depression of the 1930s: Turkish Neomercantilism in the Balkan Context, *Turkish Studies*, 17(4), 666-690.
- Ziegler, C. E. (2010). Neomercantilism and Energy Interdependence: Russian Strategies in East Asia, *Asian Security*, 6(1), 74-93.

ŞİRKET BİRLEŞME VE DEVRALMALARININ FİRMA PERFORMANSINA ETKİSİ: GELİŞMİŞ VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI ANALİZ^{*,**}

THE IMPACT OF MERGERS AND ACQUISITIONS ON FIRM PERFORMANCE: COMPARATIVE ANALYSIS ON DEVELOPED AND EMERGING COUNTRIES

Araştırma Makalesi
Research Paper

Fatih KONAK^{***}
Levent ÇITAK^{****}

Öz:

Küreselleşme ile birlikte firmaların hedeflerine ulaşmak ve uluslararası özellik barındıran faaliyetlerini gerçekleştirebilmek için şirket birleşme ve devralmalarının gösterdikleri önem giderek artmaktadır. Birleşme ve devralmalar, iki veya daha fazla sayıda firmanın tüm varlık ve kaynaklarını bir araya getirmeleri neticesinde hukuki statülerinin ortadan kalkması ve yeni bir firmanın doğması veya devralan şirketin bünyesine dahil olunması şeklinde ifade edilmektedir. Artan verimlilik, karlılık ve olası finansal veya faaliyet sinerjisi şirket birleşme ve devralmalarının temel faydaları arasında gösterilirken birleşme ve devralmaların yoğun ve yorucu bir süreç içermesi nedeniyle bazı sorunların ortaya çıkması çok doğal bir sonuç olarak nitelendirilmektedir. Birleşme ve devralmaların olası etkileri perspektifinde, çalışmanın temel amacı, gelişmiş (Amerika, İngiltere, Kanada, Almanya, Fransa, İtalya ve İspanya) ve gelişmekte olan ülkelerde (Türkiye, Çin, Brezilya, Meksika, Hindistan, Güney Afrika ve Rusya) 2008 finans krizi etkilerinin azaldığı varsayılan 02.01.2012 – 31.12.2012 aralığında gerçekleşen birleşme ve devralmaların firma performansına etkisini ortaya çıkarırken, gelişmiş ve gelişmekte olan piyasalar arasındaki olası farklılaşmayı genel olarak görebilmektir. Elde edilen bulgulara göre, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan piyasaların çoğunluğunda birleşme ve devralma faaliyeti sonrasında işletmelerin performans kaybına uğradığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, şirketlerin gelişmekte ya da gelişmiş ülkelerde bulunmasının bir farklılık yaratmadığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Birleşme ve Devralmalar, Firma Performansı, Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler.

Abstract:

The importance of mergers and acquisitions is growing in order to be able to carry out internationally acclaimed activities and to reach the targets of companies with globalization. Mergers and acquisitions are expressed as the loss of legal status and the birth of a new company as a result of bringing

* Makale Geliş Tarihi: 11.06.2018

Makale Kabul Tarihi: 20.11.2018

** Bu çalışma, Prof. Dr. Levent ÇITAK danışmanlığında yürütülen Fatih KONAK tarafından hazırlanan ve Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde kabul edilen "2008 Finansal Krizi Sonrası Şirket Birleşme ve Devralmalarının Firma Performansı Üzerindeki Etkisi: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Piyasalar İçin Karşılaştırmalı Bir Analiz" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

*** Doç. Dr., Hitit Üniversitesi İİBF İşleme Bölümü, fatihkonak@hitit.edu.tr, orcid.org/0000-0002-6917-5082

**** Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü, lcitak@erciyes.edu.tr, orcid.org/0000-0002-0854-4454

together all the assets and resources of two or more firms. The emergence of some problems as a result of intensive and exhausting mergers and acquisitions is seen as a very natural result, while increasing productivity, profitability and possible financial or activity synergy are among the main benefits of company mergers and acquisitions. In the perspective of the possible effects of mergers and acquisitions, the main purpose of the research is to highlight the impact of mergers and acquisitions that have taken place in developed (United States, Britain, Canada, Anmany, France, Italy and Spain) and emerging (Turkey, China, Brazil, Mexico, India, South Africa and Russia) economies, on firm performance after 2008 Financial Crisis in the period between 02.01.2012 - 31.12.2012. According to the findings, the majority of the developed and emerging markets have resulted in the loss of performance of the operations after merger and acquisition activity. Moreover, it has been seen that the presence of companies in emerging or developed countries does not make any difference.

Keywords: M&A, Firm Performance, Developed and Emerging Countries.

GİRİŞ

Şirket birleşmeleri ve devralmalarının önemi, küreselleşen dünyada giderek artmaktadır. Finans literatüründe, birleşme ve devralma kavramı sıklıkla birbirinin yerine kullanılabilmektedir. En basit ifadeyle, birleşme faaliyetinde iki şirket bir araya gelerek bir firmanın bünyesinde iş yaşamına devam etmektedir. Diğer taraftan, devralma söz konusu olduğunda, karar kılınan anlaşma gereği bir firma (devralan şirket) diğerinin (hedef şirket) tamamını ya da varlıklarının bir bölümü satın almaktadır. Şirket birleşmelerinin veya devralmalarının, firmaların dışsal büyüme kapsamında dikkate aldıkları bir olgu olarak düşünüldüğünde, firmaların varolan veya yapmayı planladıkları faaliyetlerini şekillendiren önemli bir kavram olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, birleşme ve devralma faaliyetinin tüm yönleriyle anlaşılabilmesi ve olası pozitif veya negatif etkileri tahmin ederek bu yönde bir karar verilmesi firmalar için büyük bir önem taşımaktadır.

Birleşme ve devralmaları tanımsal olarak ele aldığımızda, birbirinden farklı gibi görünen ancak öz itibarıyla aynı olan birçok değerlendirme ortaya çıkmıştır. David (1993: 70), birleşme konusunu birbirlerine yakın veya eşit büyüklüklerdeki iki şirketin belirli amaçlara ulaşmak amacıyla tek bir şirkete dönüşmeleri olarak değerlendirmiştir. Diğer taraftan, Dinçer (2003: 220-221), iki veya daha fazla sayıda firmanın tüm varlık ve kaynaklarını bir araya getirmeleri neticesinde hukuki statülerinin ortadan kalkması ve yeni bir firmanın doğması şeklinde konuyu ele almıştır.

Türk Ticaret Kanunu'nda ise şirket birleşmeleri iki ya da ikiden fazla ticari şirketin bir araya gelmesiyle yeni bir ticari şirket oluşturmaları ya da mevcut bir şirkete ticari şirket veya şirketlerin katılması şeklinde tanımlanmaktadır. (TTK, Md. 146.). Bu tanımlamadan hareketle, birleşme ekonomik faaliyetlerle uğraşan firmaların bir araya gelmesidir (Sarıkaş, 2003: 8-10).

Küreselleşme, kendilerini yenileyerek büyüme, faaliyetlerini daha etkin ve verimli olarak yerine getirebilme çabalarına bağlı olarak, firmalar birleşme ve devralma yolunu tercih edebilmektedirler. Ancak, firma birleşmeleri her zaman beklenen pozitif etkiyi yaratamaz. Bunun altında, ekonominin konjektürel durumu olabileceği gibi başarının aslında

temel girdisi olan ve genel itibariyle gözden kaçırılan insan etkeninin gözden kaçırılması da olabilir (Cartwright ve Cooper, 1995: 33-42)

Firma birleşme ve devralmalarını başarısızlığa iten nedenler incelendiğinde, tek bir faktöre bağlı analiz yapılmaması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Firmaların birleşme sonrasında satış gelirleri artar, pazardan aldığı pay yükselir ve benzeri pozitif beklentiler karşılanabilir. Ancak birleşme sonrasında şirketin hisse değeri piyasada aşağı yönlü hareket gösterebilir. Bu kapsamda ele alındığında, başarısızlık ya da başarı sonucunun kabul edilebilmesi için optimal bir değerlendirme sürecinin gerçekleştirilmesi gerekir (Sevim, 2004: 334).

Birleşme ve devralmaların olası etkileri perspektifinde, çalışmanın temel amacı, gelişmiş (Amerika, İngiltere, Kanada, Almanya, Fransa, İtalya ve İspanya) ve gelişmekte olan ülkelerde (Türkiye, Çin, Brezilya, Meksika, Hindistan, Güney Afrika ve Rusya) 2008 finans krizi etkilerinin azaldığı varsayılan 02.01.2012 – 31.12.2012 aralığında gerçekleşen birleşme ve devralmaların firma performansına etkisini ortaya çıkarırken, gelişmiş ve gelişmekte olan piyasalar arasındaki olası farklılaşmayı genel olarak görebilmektir. Bu kapsamda, öncelikle birleşme ve devralmaların tarihsel süreçteki yerine değinilmiş, sonrasında literatürde bulunan çalışmalardan bahsedilmiştir. Çalışmanın son kısmında uygulanan metodolojinin anlatımı, elde edilen bulguların analizi ve nihai sonuçların değerlendirilmesi yer almaktadır.

1. BİRLEŞME VE DEVRALMALARIN TARİHÇESİ

Geçtiğimiz yüzyıla bakıldığında birleşme ve devralma hareketlerinde belli dönemlerde bir kümelenme olduğu görülmektedir. Kümelenme, nispi hareketsizlik ya da sürü halinde davranmaya iten olaylar sonucunda oluşabilir. Bu perspektifte, birleşme ve devralma faaliyetlerinde yaşanan kümelenme davranışı 6 farklı dalga halinde kendini göstermektedir. Ancak, 2008 küresel finans krizi sonrası dönemde oluşan ortama bağlı olarak yeni bir birleşme ve devralma dalgasının var olma ihtimalinden de söz edilmektedir. 1890'lı yıllardan itibaren başladığı öngörülen birleşme ve devralma dalgaları Tablo 1.1'de yer aldığı üzere şu şekilde özetlenebilir (Sudarsanam, 2003: 299-341; Alexandridis vd. 2011: 663-688; KPMG, 2011):

Tablo 1: Birleşme ve Devralma Dalgaları

Birleşme ve Devralma Dalgaları	Dönem	Karakteristiği
Birinci Dalga	1893- 1903	Yatay Birleşmeler
İkinci Dalga	1919- 1929	Dikey Birleşmeler
Üçüncü Dalga	1955- 1973	Çeşitlendirme İlkesi Temelinde Yapılan Birleşmeler
Dördüncü Dalga	1981- 1989	Aynı Faaliyeti Yürüten İşletmelerin Birleşmesi (Düşmanca Ele Geçirmeler)
Beşinci Dalga	1993- 2000	Uluslararası Büyük Birleşmeler
Altıncı Dalga	2003- 2007	Küreselleşme
Yedinci Dalga	2011- ...	İyimserliğin Piyasalara Geri Dönmesi

Kaynak: Sudarsanam, 2003:299-341; Alexandridis vd., 2011:663-668; KPMG, 2011

Birleşme ve devralma dalgaları genel itibariyle, ekonomik durgunluk ya da kriz nedeniyle sonlanmış olmasının karşın, bu tür kümelenme davranışlarının ne kadar sürdüğü ve başlangıcı tam olarak açıklanabilir değildir. Birinci ve ikinci birleşme ve devralma dalgası yalnızca Amerika’da gözlemlenmişken, diğer dalgalar özellikle Avrupa ve dünyanın diğer kıtalarında da ortaya çıkmıştır (Goel ve Thakor, 2009: 487-517). Birleşme ve devralma dalgalarını detaylı bir şekilde aşağıda incelenmektedir;

a) Birinci Dalga (1893-1903)

İlk birleşme ve devralma dalgası 1890’lı yıllarda, yatay birleşme karakteristiği göstererek ortaya çıkmıştır. Şirketler bu dönemde, birleşmelerin yaratacağı sinerji ve ölçek ekonomisi gibi amaçlardan ziyade pazarı ele geçirmeyi ve tekel olmayı hedeflemişlerdir (O’Brien, 1988: 639- 649). Bu süreçte Amerika Birleşik Devletleri’nde 1800’ün üzerinde firma yok olmuş ve 70’den fazla sektörde tekeller ortaya çıkmıştır. Değişen rekabet ortamı, kurumsal beklentilerin ve odak noktasının kaymasına neden olmuştur. Tekelleşmeye yönelik geliştirilen yasal düzenlemeler öncesinde, sermaye sahipleri sınırsız sorumlulukları nedeniyle daha hırslı olup daha fazla risk altındaydılar. Özellikle New York Menkul Kıymetler Borsası’nın gelişimi ile birlikte 20. yüzyılın başında zorunlu olan yeni anti-tröst yasaları, birleşme aktivitelerinde düşüşü başlatmıştır (Sudarsanam, 2003: 299-341). 1905 yılına gelindiğinde, NYSE’nin (New York Stock Exchange) bir ekonomik durgunluk sonucu çöküşüyle birlikte, birleşme ve devralma hareketleri neredeyse sona ermiştir.

b) İkinci Dalga (1919-1929)

1900’lü yılların başındaki ekonomik durgunluk sonrasında, birleşme ve devralma hareketleri ekonomik iyileşmenin tekrar başladığı 1910’lu yıllarda tekrardan gündeme gelmiştir. Bu dönemde gerçekleşen birleşme ve devralmalar genel yapı itibariyle ‘yatay’ bir görünüm sergilemesinin yanında, anti-tröst düzenlemeler sebebiyle, ikinci dalga oligopollerini ortaya çıkarmıştır. Bu kapsamda, pazara hükmetmek yerine, özellikle küçük firmalar ölçek ekonomilerinin kazanımlarını elde etmek amacıyla birleşme ve devralma hareketine dâhil olmuşlardır. Diğer bir anlatımla, bir önceki birleşme dalgasında, tekelleşen firmalar yasal düzenlemeler ve durgunluk nedeniyle kaynak sıkıntısına düşerek oligopolleşme yoluna gitmişlerdir (Kleinert ve Klodt, 2002: 1-28). 1929 yılında pazarın daralması sonrasında tüm sektörler yeni bir krizin (Büyük Buhranı) eşğine gelmişlerdir. Sermaye piyasalarının da bu etki ile birlikte düşmesi, birleşme hareketini önemli derecede azaltmış ve ikinci birleşme dalgasının sonlanmasına neden olmuştur (Sudarsanam, 2003: 299-341).

c) Üçüncü Dalga (1955-1973)

"Büyük Buhran'dan" ve II. Dünya Savaşı'nın ardından birleşme ve devralma hareketlerinde yavaş da olsa bir artış meydana gelmiştir. 1950 yılından itibaren, rekabet ortamını zedeleyebilecek birleşme ve devralma faaliyetleri üzerinde daha çok kısıtlamalar başlatıldığı görülmektedir. Bu durum, üçüncü birleşme dalgasının oluşması ve yeni bir iş organizasyonu biçiminin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Birinci ve ikinci dalgada sırasıyla yatay ve dikey

entegrasyon amacı hüküm sürerken, üçüncü dalga, kendi riskini azaltmak için çeşitli varlıklarda yatırım anlamına gelen çeşitlendirme isimli yeni bir kavram ile kendini göstermektedir (Shleifer ve Vishny, 1991). Çeşitlendirme süreci, farklı faaliyet alanlarından birçok firmanın bir araya gelerek oluşturdukları büyük firmalar olan holdinglerin yaratılmasına yol açmıştır. Dolayısıyla, belli bir sektörde yaşanan şoklar, belki de hiç alakasız başka bir sektörden elde edilebilecek kazançla dengelenebilecektir. Diğer taraftan, çeşitlendirme amacı güdülerek holdingleşme sonucunda, üst yönetim ve bağlı kurumlar arasında oluşan iletişim kopukluğu nedeniyle etkinlik düşebilmektedir (Chandler, 1991: 347-350). 1970'li yılların sonunda birleşme hareketleri yavaşlamış ve önemli bir petrol krizinin yol açtığı ekonomik durgunluk nedeniyle 1981 yılında ortadan kalkmıştır.

d) Dördüncü Dalga (1981-1989)

1980'li yıllarda kendini gösteren ve yeni bir birleşme ve devralma dalgası olarak dikkate alınan bu süreç, yöntem anlamında diğerlerinden oldukça farklıdır. Bu birleşme ve devralma dalgasında yapılan teklifler genel itibariyle, karşı taraf yönetiminin onayı alınmaksızın 'düşmanca (hostile)' gerçekleştirilmekteydi. Bu dalgada birleşme boyutları diğer dalgalara kıyasla daha büyük ve yaygın finansman kaynağının borçlanma olduğu dikkat çekmektedir. Bir önceki dalgada oluşturulan holdingler bu dalgada belirgin bir verimsizlik nedeniyle batarken hisse senedi piyasalarındaki düşüş nedeniyle holdinglerin kaynakları kısıtlanmıştır. Bu durum şirketlerin aşırı düşük fiyattan satın almaya (bargain hunting) yönelmeleri sonucunda ortaya çıkmıştır (Ravenscraft, 1987: 17-37). Bu dönemde gerçekleşen birleşme ve devralma hareketlerinin büyük bir kısmı, engellemelerin ortadan kalkması, uluslararası rekabetin artması, petrol fiyatlarında meydana gelen beklenmedik şoklara karşı tepkiyle politika geliştiren sektörlerin tetiklemeyle gerçekleşmiştir (Mitchell ve Mulherin, 1996: 193- 229). 1989 yılından sonra tahvil piyasalarında oluşan dalgalanma ve bankacılık sektöründeki kriz nedeniyle birleşme ve devralma dalgası yavaşlamış ve sona ermiştir.

e) Beşinci Dalga (1993-2000)

1990'lı yıllarda finansal piyasaların genişlemesi ve gelişmesiyle birlikte ekonomik refah seviyesi birçok ülkede artmıştır. Küreselleşme ile birlikte, bu dönemde uluslararası büyük ölçekli şirket birleşmeleri ve devralmaları kurumsal odak haline gelmiş ve bu gelişme sadece Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) değil, özellikle Avrupa olmak üzere tüm dünyada ortaya çıkmıştır. Küresel fırsatlardan en iyi şekilde yararlanmak ve ekonomik büyümeyi takip edebilmek için kuruluşlar, hedef bir şirket bulma amacıyla kendi iç piyasaları dışına çıkmaya başlamışlardır. Sudarsanam (2003: 299- 341)'a göre, teknolojik yenilikler, bilişim teknolojisi ve rekabet avantajı kazanmak için şirketlerin temel becerilerine yönelmesi beşinci dalgayı tetiklemiştir. Yeni yüzyılın başlangıcında 'internet balonu' hisse senedi piyasalarında krize neden olup, akabinde beşinci birleşme dalgasının sona erdiği genel olarak kabul edilmektedir.

f) Altıncı Dalga (2003-2007)

Altıncı dalganın hâkim olduğu süreç boyunca, özellikle 2005'ten 2007'ye kadar ABD'de borçla finanse edilen devralmalar ve sermaye yatırımlarında ciddi düzeyde bir artış meydana gelmiştir. Ayrıca, kar marjını artırmak için yüksek risk seviyesine sahip menkul kıymetlere yapılan yatırımlar şirketleri daha riskli hale getirmiştir. Altıncı birleşme ve devralma dalgası kısa olarak çerçeveselendirilse de, bu tür faaliyetlerin çok yoğun bir şekilde yaşandığı bir dönem olmuştur. 2007 yılının ortalarında kendini göstermeye başlayan, ABD'de başlayıp tüm dünyaya yayılan, "eşik altı konut kredisi" krizi ile altıncı dalga birleşme ve devralmalar sona ermiştir (DePamphilis, 2011:27-29).

g) Yedinci Dalga (2011-...)

Finans çevreleri açısından bakıldığında, birleşme ve devralmaların kümelendiği (dalgalar) süreçlere çok fazla ilgi duyulmamaktadır. Hâlbuki tarihsel süreçte yaşanan durumlar çoğunlukla kendini tekrarlamaktadır. Bu perspektifte, 2011 yılı sonrasında, piyasalarda 2008 finans krizinin getirmiş olduğu olumsuz hava dağılmaya başlamış ve yerini giderek iyimserleşen bir atmosfere bırakmıştır. 2014 yılının ilk altı aylık döneminde dünya çapında gerçekleşen birleşme ve devralmaların toplamı 1.75 trilyon ABD Doları'na ulaşmıştır. Kriz sonrasında oluşan kırılğan piyasalar, piyasa katılımcılarını temkinli davranmaya itse de, yeni dönemin kuralları kabul edilmeye ve bu çerçevede faaliyetler gerçekleştirilmeye başlamıştır. Firmaların bu yeni süreçte, organik büyüme hedeflerinden vazgeçip tekrardan dışsal büyümeye geçmeleri beklenmektedir (Cordeiro, 2015).

2. LİTERATÜR TARAMASI

Şirket birleşme ve devralmalarının performans üzerindeki etkisi kapsamında gelişen uluslararası literatür incelendiğinde, bu tür faaliyetlerin firmanın büyüklüğü ve uluslararası nitelik taşıması gibi farklı yönleriyle de ele alındığı görülmektedir. İncelenen çalışmalarda, birleşme ve devralmaların firma performansı üzerindeki etkisinin ülkere, inceleme aralığına, firmaların ölçeklerine göre hem pozitif, hem de negatif olarak farklılaştığı görülmüştür. Bu çalışmalardan bazıları şunlardır:

Meeks (1977) çalışmasında Birleşik Krallık'ta 1964-1972 yılları arasındaki 233 şirket birleşmesini incelemiştir. Çalışmada birleşmeden sonraki 7 yıllık dönem için karlılık açısından performans ölçümü yapılmıştır. ROA göstergesi ışığında, devralan şirketlerin birleşme sonrasındaki yıldan ROA değerleri -% 5,3'ten, -% 7,3'e düşüş göstermiştir. Diğer taraftan, birleşme sonrası ilk 2 yıl için karlılıkta artış görüldüğü fakat daha sonraki 5 yıl için ardına düşüş olduğu saptanmıştır. İlavenen, bu çalışma İngiliz şirketleri üzerine yapılan ilk çalışma olarak önem arz etmektedir. Diğer taraftan, Casey; Dodd ve Dolan (1987), 1981-1986 yıllarında gerçekleşen 53 satın almayı inceledikleri çalışmalarında, satın alınan şirketlerin performansı üzerindeki etkisini kısa dönemde gözlemlemişlerdir. İlgili dönemde, satın alınan firmalar pozitif anormal getiriler elde ederken, devralan firmaların negatif anormal getiri elde ettiği belirlenmiştir.

Herman ve Lowenstein (1988), ABD’de 1975-1983 dönemlerinde gerçekleşen 56 düşmanca ele geçirmeyi [-3; +3] yıl aralığında incelemiştir. ROE değişkeni birleşme yılında ortalama % 14, 8 iken, bir yıl sonrasında % 15, 3 olmuştur. 1981-1983 döneminde bu değer % 4.3 iken bir yıl sonrasında % 9.3’e yükseldiği görülmüştür. Fakat elde edilen bulgular istatistiksel olarak anlamlılık göstermemektedir. Benzer şekilde, Vennet (1996) Avrupa Bankaları’nda 1988-1993 tarihleri arasında gerçekleşen birleşme ve devralmaların etkilerini hem olay çalışması hem de muhasebe tabanlı verileri ele alarak incelemiştir. Sonuç olarak, yerel bazlı gerçekleşen birleşmelerin firmaların etkinliğini ve verimliliğini artırdığı tespit edilirken, aynı sonuç uluslararası birleşmelerde kendini göstermemiştir.

Loughron ve Vijn (1997) çalışmalarında, 1970-1989 yılları arasındaki 947 birleşmeyi; birleşme sonrası kazançlar ile ödeme şekli ve birleşme biçimi arasındaki ilişki açısından incelemiştir. Birleşme performansı, birleşme sonrasındaki 5 yıllık dönem için ölçülmüştür. Satın alma ve elde tutma anormal getirileri arasındaki farkın hesaplanması sonucunda hisse senedi değişimi yoluyla gerçekleştirilen birleşmelerde, -% 24.2, nakit ödeme yoluyla gerçekleştirilen birleşmelerde -% 18.5, tüm örnek için -% 6.5 satın alma ve elde tutma anormal getirileri gözlemlenmiştir. Ayrıca, Simpson ve Hosken (1998) tarafından yapılan çalışmada perakende sektöründeki şirket birleşmelerinin rekabetçi olup olmadığı incelenmiştir. Yöntem olarak olay çalışmasının kullanıldığı çalışmada, sonuç olarak gelişmemiş piyasalarda yoğunlaşmada büyük artışlara neden olan perakende sektörü birleşmelerinin rekabeti azaltabileceği ve daha yüksek piyasa fiyatının meydana gelebileceği tespit edilmiştir.

Kıymaz ve Mukherjee (2000), çalışmalarında 1982-1991 yılları arasında ABD’de gerçekleşen 112 uluslararası satın almayı olay çalışması metoduyla incelemiştir. Araştırma sonuçları, pazar modeli için kullanılan parametrelerin seçimi ile elde edilen getiri arasında zayıf da olsa (negatif ve pozitif olarak farklılaşan) bir ilişki olduğunu göstermektedir. İlave-ten, Ghosh (2001)’un çalışmasında, 1981-1995 dönemlerinde Amerikan şirketleri arasında gerçekleşen 315 şirket birleşmesini temel olarak nakit, hisse senedi ve her ikisi birlikte kullanılan ödeme şekillerini içeren birleşme ve devralmaları örnekleme dahil edilmiştir. Performans ölçümünü birleşme öncesi ve sonrası [+3,-3] yıllık periyot için gerçekleştirmiştir. Ölçümler, satışların büyüme oranı, personel başına düşen satış tutarları ve faaliyet giderleri olmak üzere 3 açıdan gerçekleştirilmiştir. İnceleme konusu şirketlerin performansı, birleşme öncesindeki performans ve büyüklüğe göre uygun şirketlerle karşılaştırılmıştır. Sonuç olarak genel itibariyle oluşan negatif etki tespit edilmiştir.

Wilcox; Chang ve Grover (2001) telekomünikasyon sektöründe 44 satın alma ve birleşme faaliyeti içinde yer alan 89 firmayı Olay çalışması metodu ile 2 günlük bir olay penceresi ve 200 günlük bir tahmin penceresi kullanarak incelemiştir. Sonuç olarak, bu olayların piyasa tarafından olumlu olarak değerlendirildiği ve satın alma ve birleşme faaliyeti içerisinde yer alan firmalar arasında ürün farklılaştırması az olduğunda daha yüksek getiriler elde edildiği tespit edilmiştir. Ayrıca büyük ve küçük ölçekli firmaların dâhil olduğu bir

birleşmede, küçük firmaların büyük firmalara göre daha yüksek anormal getiri elde ettiği gözlemlenmiştir. Finansal oranlar çerçevesinde ise, Müslümov (2002), ABD’de 56 birleşme işlemini işlem yılından 3 yıl öncesi ve sonrasını ele alarak incelemiştir. Çalışmada aktif kârlılığı, öz sermaye kârlılığı, personel başına kâr, personel başına satış verilerini kullanarak Wilcoxon işaretli sıralar testi analizi yapılmıştır. Sonuç olarak, faaliyetlerden kaynaklanan nakit akışı artışı görülürken, nakit akışının artış nedeni satışların artması ve varlıkların etkin kullanımına bağlanmıştır.

Sharma ve Ho (2002) tarafından yapılan çalışmada, 1986-1991 dönemindeki Avusturya Menkul Kıymetler Borsası’nda işlem gören şirketler tarafından gerçekleştirilen 36 birleşme ve devralma faaliyeti işlemden önce ve sonra üç yıllık [-3,+3] dönemde incelenmiştir. Sonuç olarak, birleşme öncesi 3 yıllık değerler ile birleşme sonrası değerler kıyaslandığında devralan şirketlerin özsermaye karlılık oranı (ROE), aktif karlılık oranı (ROA), hisse başına kar ve kar marjında düşüş yaşandığı gözlenmiştir. Bununla birlikte, Maldonado (2002), Wilcoxon işaretli sıralar testi ve t testi analizlerini kullanarak birleşme öncesi ve sonrası şirket performansını 40 şirket üzerinden, 1988-1994 yılları arasında birleşme ve satınalma yılından önceki dört ve sonraki dört yılı inceleyerek araştırmıştır. Faaliyetlerden Kaynaklanan Nakit Akışı/Toplam varlıklar, Faaliyetlerden Kaynaklanan Nakit Akışı/Net Kâr, Aktif kârlılığı, Net kâr marjını kullanarak yapılan analizlere göre, birleşme ve devralma işlemlerinin şirketlerin finansal performansını artırmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Rahman ve Limmack (2004), çalışmalarında Malezya’da 1988-1992 yılları arasında birleşme işlemi gerçekleştirmiş olan 113 hedef, 97 satın alan şirketi, birleşme ve satın almadan 4 yıl öncesi ve 5 yıl sonrası dönem dikkate alınarak incelemiştir. Çalışmada, faaliyetlerden kaynaklanan nakit akışı/toplam varlıklar oranı kullanılarak Wilcoxon işaretli sıralar testi ve Mann Whitney U testi yapılmıştır. Sonuç olarak, aktif kârlılığı artışı ve satışların artmasının beraberinde uzun süreli faaliyet performansı artışı tespit edilmiştir. Diğer taraftan, Campa ve Hernando (2004), çalışmalarında birleşme ve satınalma faaliyeti duyurularına bağlı değer yaratımı sürecini, 1998–2000 yılları arasında AB üyesi ülkelerdeki firmalar üzerinde analiz etmişlerdir. AB içerisindeki hedef firma hissedarlarının, birleşme ve satınalma duyurularından ortalama olarak pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı kümülatif anormal getiriler kazandıkları görülürken, alıcı firmaların ortalama kümülatif anormal getirilerinin ise negatif sonuçlar verdiği gözlemlenmiştir.

Pazarkis; Vogiatzoglou; Christodoulou vd. (2006), Yunanistan’da 1998-2002 yılları arasında 50 birleşmeyi [-3, +3] aralığında incelemiştir. Diğer ülkelerde yapılan analizlerden farklı olarak performans ölçümünde hem finansal hem de finansal olmayan veriler kullanılmıştır. Çalışmada birleşmenin karlılık, mali yapı ve likidite üzerindeki etkisi ölçülmeye çalışılmış olup finansal veriler mali tablolardan elde edilmiştir. Finansal olmayan veriler ise, anketler yoluyla elde edilmiştir. Analiz sonucunda, birleşme sonrası karlılıkta düşüş, likiditede ise önemsiz oranda azalma tespit edilmiştir. Ayrıca, Campa ve Hernando (2006), çalışmalarında 1998-2002 yılları arasında Avrupa’da finans sektörü içinde ger-

çekleşen 244 birleşme duyurusundan, 172 devralma ve birleşme haberini incelemişlerdir. Sonuç olarak, duyurunun verildiği dönemde hedef firmaların hissedarlarının pozitif anormal getiri elde ettikleri, alıcı firmaların hissedarlarının ise düşük miktarda negatif anormal getiri elde ettikleri gözlemlenmiştir.

Kruse; Park; Park vd. (2007) çalışmasında, 1969 – 1999 periyodunda, Tokyo Borsası'ndaki üretim şirketlerindeki 69 birleşmenin uzun vadeli performansını incelemişlerdir. Araştırma sonuçlarına göre, örneklemedeki tüm firmalar için faaliyetlerde gelişme tespit edilmiş, birleşme ve devralmaların pozitif katma değeri ortaya çıkmıştır. İlavenen, Bertrand ve Zitouna (2008), yapmış oldukları çalışmalarında, 1993-2000 döneminde Fransa'da 202'si ulusal, 169'u uluslararası olmak üzere birleşme ve devralma işlemlerinin firma performansına etkisini incelemişlerdir. Uzun dönemde birleşme ve devralmaların şirket kârlılığını artırmadığı ve piyasa gücünde artışa dair bir kanıtı ulaşılamadığı sonucu elde edilirken, verimliliklerinde ise bir artış olduğu tespit edilmiştir.

Ramakrishnan (2008) tarafından yapılan çalışmada, 1993-2005 yılları arasında, Hindistan Menkul Kıymet Pazarları'nda işlem gören şirketlerin gerçekleştirdiği 87 birleşmenin [-3, +3] dönem için faaliyet kar marjı, nakit akışları ve satışlar açısından performans analizi yapılmıştır. Birleşme sonrası performans açısından, faaliyetlerden sağlanan nakit akışları, faaliyet kar marjı ve satışlar açısından iyileşme olduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde, Pinto (2010), çalışmasında birleşme faaliyetlerinin piyasa büyüklüğü ve şirket maliyetlerine etkisini araştırmıştır. Çalışma, büyük ve küçük ölçekli şirket birleşme kararları oyun simülasyonları ile modellenmiştir. Sonuç olarak, büyük şirketlerin küçük şirketlere göre birleşme konusunda daha motive oldukları gözlemlenmiştir. Diğer taraftan, Liargiotis ve Repousis (2011), Yunanistan bankacılık sektöründeki 1996-2009 yılları arasında meydana gelen birleşme ve devralmaların firma performansı üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Olay çalışması sonucunda, birleşme ve devralma sonrasında pozitif etkinin varlığı ortaya çıkarken, faaliyet performansı değerlendirmesi açısından ele alınan 20 finansal oranın karşılaştırılması sonucunda, birleşme ve devralmaların firma performansını artırıcı etkide bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

3. VERİ SETİ VE YÖNTEM

3.1. Veri Seti

Birleşme ve devralmaların firma performansına etkisini analiz edebilmek amacıyla finansal oranlar temelinde değişkenler dikkate alınarak araştırma gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda, ele alınan 14 ülke için, finansal krizin etkilerinin azaldığı varsayılan 02.01.2012 – 31.12.2012 tarih aralığında gerçekleşen birleşme ve devralmalar tespit edilmiş¹, birleşme

¹ Belirlenen süre içinde gerçekleşen ve analiz dahil edilen Birleşme ve Devralma sayıları şu şekildedir: Gelişmiş Ülkeler: Amerika (285), İngiltere (59), Kanada (59), Almanya (15), Fransa (22), İtalya (20) ve İspanya (17)= Toplam=477
Gelişmekte Olan Ülkeler: Türkiye (18), Çin (103), Brezilya (18), Hindistan (9), Güney Afrika (14), Meksika (11) ve Rusya (21)= Toplam=194

öncesi ve sonrası 4' er çeyreklik bilanço ve gelir tablosuna ait verilere² Thomson Reuters Datastream veri tabanından ulaşılmıştır. Ayrıca, ulaşılamayan bazı verilerin elde edilebilmesi amacıyla şirketlere ait web siteleri kullanılmıştır. Analize konu olan veriler, Pasw Statistics programı kullanılarak işlenmiştir.

Tablo 2'de 5 farklı değerlendirme kuruluşunun (Dow Jones, FTSE, S&P, Russel ve MSCI) tamamı tarafından gelişmiş (Amerika, İngiltere, Kanada, Almanya, Fransa, İtalya ve İspanya) ve gelişmekte olan ülkeler (Türkiye, Çin, Brezilya, Hindistan, Güney Afrika, Meksika ve Rusya) sınıfında kategorize edilen ülkeler yer almaktadır.

Tablo 2: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerin Belirlenmesinde Kullanılan Değerlendirme Kuruluşları

Gelişmiş Ülkeler	Dow- Jones	FTSE	S&P	Russel	MSCI
Amerika	√	√	√	√	√
İngiltere	√	√	√	√	√
Kanada	√	√	√	√	√
Almanya	√	√	√	√	√
Fransa	√	√	√	√	√
İtalya	√	√	√	√	√
İspanya	√	√	√	√	√
<i>Gelişmekte Olan Ülkeler</i>					
Türkiye	√	√	√	√	√
Çin	√	√	√	√	√
Hindistan	√	√	√	√	√
Brezilya	√	√	√	√	√
Güney Afrika	√	√	√	√	√
Meksika	√	√	√	√	√
Rusya	√	√	√	√	√

Araştırma kapsamında, şirket birleşme ve devralmalarının firma performansına etkisinin ortaya çıkarılabilmesi amacıyla seçilen finansal oranlar ve hesaplanma yöntemleri Tablo 3'de gösterilmektedir. Ayrıca, değişkenler için belirlenen kısaltmalarda (hem birleşme ve devralma sonrası dönem hem de birleşme ve devralma öncesi dönem için).

² Seçilen 4'er çeyreklik veri setinde birleşme ve devralmaların olası etkilerinin net olarak analiz edilebilmesi için birleşme ve devralma işleminin gerçekleştiği tarihin içinde yer aldığı çeyrek dönem verileri dışlanmıştır.

Tablo 3: Muhasebe Tabanlı Yaklaşım İçin Analiz Edilen Değişkenler

Finansal Oranlar	Formüller	Birleşme Öncesi İçin Kısaltma	Birleşme Sonrası İçin Kısaltma
Brüt Kar Marjı	Faaliyet Karı / Toplam Gelirler (Satışlar)	GMO	GMS
Net Kar Marjı	Net Kar / Toplam Gelirler (Satışlar)	NMO	NMS
ROA	Net Kar / Toplam Varlıklar (Aktifler)	ROAO	ROAS
ROE	Net Kar / Öz Kaynaklar	ROEO	ROES
Nakdin Yeniden Yatırım Oranı:	<u>Faaliyetlerden Sağlanan Nakit- Ödenen Karpayı</u> / Duran Varlıklar + Net Çalışma Sermayesi	RIO	RIS
Yatırılan Sermaye Üzerinden Sağlanan Getiri Oranı (ROIC)	Net Kar / (Öz Kaynaklar + Uzun Vadeli Yab. Kay.)	ROICO	ROICS
Cari Oran	Dönen Varlıklar / Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar	CO	CS
Asit-Test Oranı	(Dönen Varlıklar - Stoklar) / Kısa Vadeli Yab. Kay.	QO	QS
Faiz Karşılama Oranı	Faiz ve Vergi Öncesi Kar / Finansman Giderleri	TIO	TIS
Alacak Devir Hızı	Toplam Gelirler (Satışlar) / Toplam Alacaklar	ARO	ARS
Stok Devir Hızı	Satışların Maliyeti / Stoklar	ITO	ITS
Varlık Devir Hızı	Net satışlar / Toplam Varlıklar (Aktifler)	ATO	ATS
Duran Varlık Devir Hızı	Net Satışlar / Duran Varlıklar	FAO	FAS
Nakit Dönüşüm Süresi	Stok Dönüş Süresi + Alacak Tahsil Süresi – Borç Ödeme Süresi	CCO	CCS
Şüpheli Alacak Oranı	Toplam Şüpheli Alacaklar / Toplam Alacaklar	BDO	BDS
Öz Kaynak./Varlık (Aktif) Top.Oranı	Öz Kaynaklar / Toplam Varlıklar (Aktifler)	AEO	AES

Birleşme ve devralmaların firma performansına etkisinin analizi doğrultusunda araştırılmasında öne sürülen hipotezler şu şekildedir:

H_0 : Araştırma çerçevesinde ele alınan değişkenlerin birleşme öncesi ve sonrası ortalamaları arasında fark sıfıra eşittir.

H_1 : Araştırma çerçevesinde ele alınan değişkenlerin birleşme öncesi ve sonrası ortalamaları arasında fark sıfırdan farklıdır.

Bu hipotezler, araştırma kapsamında ele alınan gelişmiş ve gelişmekte olan piyasaların hepsi ve 16 farklı değişken için ayrı ayrı test edilmiştir. H_0 hipotezinin reddedilebilmesi için % 1, % 5 ve % 10 güven aralığında istatistiksel açıdan anlamlı değerler aranmaktadır.

3.2. Yöntem

İşletmelerin performansları, etkinlikleri ve kaynaklarının verimli kullanımı gibi alanlarda, birleşme ve devralma öncesi ve sonrası arasındaki durumun karşılaştırılması ortalamalar arasındaki farklılık analizi ile gerçekleştirilmektedir. Öncelikle parametrik veya parametrik olmayan testlerden hangisinin, sahip olduğumuz veri seti için uygun olduğu araştırılmıştır. Bu kapsamda incelenen parametrik testlerin temel varsayımları şunlardır (Büyüköztürk, 2012: 39; Altunışık; Coşkun; Bayraktaroğlu, vd. 2007: 169-190):

- Kullanılan veri setinin normal dağılım göstermesi,
- Varyansların homojen dağılması,
- Örneklem içerisindeki gözlem sayısının 30'dan az olmaması,

Bu çerçevede, birçok istatistiksel yöntem veri formatı ile ilgili varsayımlar yapılmasına gerek duyar. Örneğin; eşleştirilmiş ikili T-testi farkların dağılımının hemen hemen normal olması gerektiğini varsayarken, eşleştirilmemiş T-testi her gözlem için ayrı ayrı normallik varsayımının sağlanmasını gerektirir. Neyse ki, bu varsayımlar genellikle klinik verilerde geçerlidir ve genellikle uygun dönüşümün yapılabileceği ham veri durumunda geçerli değildir. Fakat dönüştürülen verilerin varsayımları sağlamadığı durumlarda, parametrik analiz yöntemlerinin kullanılması uygun değildir. Çok fazla varsayıma ihtiyaç duyulmayan yöntemler bu doğrultuda ortaya çıkmaktadır (Işık, 2006: 152).

Araştırmamızda kullanılan veri setine uygun yöntemin belirlenebilmesi için varsayımlara ait testler uygulanmış ve parametrik olmayan testlerden biri olan Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi'nin uygulanmasına karar verilmiştir.

3.2.1. Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi

Çalışmamız kapsamında, parametrik testlerin varsayımları tüm veri setleri için sınıanmıştır. Sonuç olarak, varsayımlar bütünüyle karşılanamadığından ortalamalar arasındaki farklılığı analiz edebilmek için uygulanan parametrik olmayan testlerden Wilcoxon işaretli sıralar testi kullanılmıştır.

Wilcoxon işaretli sıralar testi sadece işaretlerden ziyade eş çiftler arasında sayısal olarak belirlenebilen farklar olduğunda tercih edilmektedir. Başka bir ifadeyle, Wilcoxon işaretli sıralar testi sıralar açısından, bağımlı çiftler arasındaki farklılıkların nispi farkı ile ilgili bilgiyi bir araya getiren bir yöntem sunmaktadır. Mevcut örneklem dikkate alındığında, iki ayrı durumda ya da iki farklı koşulda ölçüm yapılabiliyorsa, Wilcoxon işaretli sıralar testi kullanılabilir. Bu test bağımlı örneklem T-Testi'nin parametrik olmayan türüdür (Kalaycı, 2006: 85). Wilcoxon işaretli sıralar testinde, veriler sürekli, bağımsız, rastgele ve en az aralık (interval) ölçekle elde edilmiş olmalıdır. Aşağıda, Wilcoxon işaretli sıralar testi ile ilgili özet bilgi sunulmaktadır:

- Her bir çift arasındaki fark hesaplanır $d_i = x_i - y_i$; burada x_i ve y_i gözlem çiftleridir.

- İşaretler göz ardı edilerek d_{is} değerleri sıralanır,
- d_i 'nin işaretine göre, her bir sıranın işareti belirlenir,

W^+ pozitif d_{is} 'lerin toplamı ve W^- negatif d_{is} 'lerin toplamı $\frac{n(n+1)}{2}$ eşit olmalıdır. Burada, “n” gözlem sayısını göstermektedir.

Bahsi geçen bu yöntem araştırmamız kapsamında ele alınan gelişmiş ülkeler (Amerika, İngiltere, Kanada, Almanya, Fransa, İtalya ve İspanya) ve gelişmekte olan ülkeler (Türkiye, Çin, Brezilya, Meksika, Hindistan, Güney Afrika ve Rusya) için ayrı ayrı uygulanmıştır. Ayrıca, gelişmiş ve gelişmekte olan piyasalara ve aralarında ki olası farklılaşmayı genel olarak görebilmek için iki ana kütle (gelişmiş ve gelişmekte olan piyasalar) dikkate alınarak analiz tekrarlanmıştır.

4. ANALİZ

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, şirket birleşmesi ve devralmalarının firmaların muhasebe tabanlı değişkenler üzerindeki etkisini analiz edebilmek amacıyla ortalamalar arasındaki farklılıklar test edilmiştir. Bu kapsamda, parametrik ya da parametrik olmayan testlerden hanginin uygulanacağını tespit etmek için temel varsayımlar (verilerin normal dağılımı, varyanslarının homojenliği ve gözlem sayısı) incelenmiştir. Verilerin normal dağılımını ölçümlemek için Kolmogorov-Smirnova ve Shapiro-Wilk testleri uygulanırken, varyanslarının homojenliğini görmek amacıyla Levene Testi yapılmıştır. Yapılan normal dağılım ve varyansların homojenliği testleri öncelikle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin her biri için, sonrasında iki ana kütle için yapılmıştır³.

Normal dağılım analizleri sonucunda, ülkeleri ayrı ayrı değerlendirdiğimizde normal dağılım göstermeyen ülkeler ve iki ana kütle için parametrik olmayan testlerin uygun olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca, varyansların homojenliğini test etmek amacıyla ele alınan 16 farklı değişkenin varyanslarının homojen dağılmadığı sonucuna ulaşılmıştır. İki ana kütle (Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler) kapsamında, varyansların homojenliği testi yinelenmiş ve benzer bir sonuç elde edilmiştir.

Bu çerçevede, öncelikle gelişmiş ülkeler (Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Kanada, Almanya, Fransa, İtalya ve İspanya) ve gelişmekte olan ülkelerin (Türkiye, Çin, Brezilya, Meksika, Hindistan, Güney Afrika ve Rusya) her biri, sonrasında iki ana kütle (Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler) için ortalamalar arasındaki farklılığı tespit edebilmek maksadıyla parametrik olmayan Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi uygulanmıştır.

Tablo 4’de gelişmiş olan ülkelerde faaliyet gösteren ve ilgili periyotta şirket birleşmesi ve devralması faaliyeti gerçekleştiren firmaların, birleşme ve devralma öncesi ve sonrasına ait 16 farklı değerlendirme kriterinde meydana gelen farklılıkların test sonuçları gösterilmektedir. Amerika’da faaliyet gösteren firmaların verilerine bakıldığında, 16 değişkenden

³ Normal Dağılım ve Varyansların Homojenliği ile ilgili test sonuçları çalışma içerisinde (çalışmanın sayfa sayısını çok fazla arttıracığı için) verilememiştir.

15' inde ortalamalar arasındaki farklılık açısından anlamlı sonuçların meydana geldiği görülmektedir. Net Kar Marjı, Varlık Devir Hızı, Aktif Karlılığı, Özkaynak Karlılığı, Nakdin Yeniden Yatırım Oranı, Cari Oran, Asit-Test Oranı, Faizi Karşılama Oranı, Nakit Dönüşüm Süresi, Alacak Devir Hızı, Stok Devir Hızı, Duran Varlık Devir Hızı ve Yatırılan Sermaye Üzerinden Sağlanan Getiri Oranı değişkenlerinde birleşme ve devralma sonrasında istatistiksel olarak anlamlı bir düşüş görülürken, Şüpheli Alacak Oranı ve Özkaynak/Toplam Varlık rasyolarında yükselme olduğu tespit edilmiştir. Bu bilgiler ışığında, birleşme ve devralmanın şirketlerin farklı değerlendirme kriterlerinde negatif etki yarattığı olgusu ortaya çıkmaktadır.

İngiltere' de menkul kıymet piyasalarına kote olan ve ilgili dönemde birleşme faaliyeti gerçekleştiren firmaların verileri incelendiğinde, 16 değişkenden yalnızca 5' inde anlamlı farklılık ortaya çıkmıştır. Nakdin Yeniden Yatırım Oranı, Cari Oran, Asit-Test Oranı ve Alacak Devir Hızı rasyolarında sonraki dönem ortalamaları anlamlı bir şekilde düşerken, Varlık Devir Hızı oranında yükselme meydana gelmiştir. Anlamlı sonuç veren değişkenler kısıtında, kısa vadeli varlık yapılarında zayıflama olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan, Kanada' ya ait ve istatistiksel olarak anlamlı test sonuçlarına bakıldığında ise, Brüt Kar Marjı, Varlık Devir Hızı, Özkaynak Karlılığı, Nakdin Yeniden Yatırım Oranı ve Asit-Test Oranı rasyolarında birleşme ve devralma süreci sonrasında düşüş meydana gelmişken, Net Kar Marjı, Aktif Karlılığı, Duran Varlık Devir Hızı ve Yatırılan Sermaye Üzerinden Sağlanan Getiri Oranı gibi değerlendirme kriterlerinde sonraki dönemde iyileşme olduğu tespit edilmiştir. Bu kapsamda, birleşme ve devralma faaliyetinin şirketlerin performans görelisi olarak katkı sağladığı savunulabilir.

Alman şirketleri incelendiğinde, birleşme ve devralma sonrasında Aktif Karlılığı ve Cari Oran'da azalma, Nakit Dönüşüm Süresinde ise istatistiksel açıdan anlamlı iyileşme meydana gelmiştir. Bu açıdan bakıldığında, birleşme ve devralma gerçekleştiren Alman şirketlerinde, aktif kullanım etkinliği düşerken, firmaların ana damarlarından en önemlisi olan nakdin geri elde edilme süresi kısalmıştır. Fransız şirketlerinde ise, yalnızca Asit-Test Oranında birleşme ve devralma sonrasında anlamlı bir artış ortaya çıkmıştır. İtalyan şirketlerine bakıldığında, Net Kar Marjı düşüş göstermişken, etkinlik rasyolarından Faizi Karşılama Oranı ve Duran Varlık Devir Hızı oranlarında artış meydana geldiği görülmektedir. İspanya'da faaliyet gösteren şirketler çerçevesinde, Net Kar Marjı, Aktif Karlılığı, Özkaynak Karlılığı, Faizi Karşılama Oranı, Alacak Devir Hızı ve Yatırılan Sermaye Üzerinden Sağlanan Getiri Oranı oranları birleşme ve devralma sonrasında anlamlı artış sergilemiştir.

Tablo 4: Gelişmiş Ülkeler İçin Uygulanan Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları

Ülke		GMO - GMS	NMO - NMS	ATO - ATS	ROAO - ROAS	ROEO - ROES	RIO - RIS	QO - QS	CO - CS
<i>Amerika</i>	Z	-8,11	-2,518	-7,110	-4,569	-3,420	-3,926	-4,252	-4,113
	Asymp. Sig. (2-tailed)	,417	,011**	,000***	,000***	,000***	,000***	,000***	,000***
<i>İngiltere</i>	Z	-5,65	-7,96	-1,580	-,887	-,925	-1,653	-1,691	-2,310
	Asymp. Sig. (2-tailed)	,572	,426	,114	,375	,355	,098*	,090*	,020**
<i>Kanada</i>	Z	-2,105	-1,834	-3,035	-2,865	-2,574	-2,566	-2,147	-1,555
	Asymp. Sig. (2-tailed)	,035**	,066*	,002***	,004***	,010***	,010***	,031**	,120
<i>Almanya</i>	Z	-,454	-1,079	-,854	-1,704	-1,591	-1,221	-1,067	-2,442
	Asymp. Sig. (2-tailed)	,650	,281	,393	,088*	,112	,222	,286	0.014**
<i>Fransa</i>	Z	-,501	-,731	-,400	-,731	-,990	-,049	-1,719	-,893
	Asymp. Sig. (2-tailed)	,616	,465	,689	,465	,322	,961	,085*	,372
<i>İtalya</i>	Z	-,040	-1,718	-,201	-,616	-,523	-,224	-1,120	-,691
	Asymp. Sig. (2-tailed)	,968	,085*	,840	,538	,601	,823	,263	,489
<i>İspanya</i>	Z	-,568	-2,249	-1,445	-2,297	-2,534	-1,634	-,024	-,828
	Asymp. Sig. (2-tailed)	,570	0*.024**	,149	,021**	,011**	,102	,981	,408
Ülke		TIO - TIS	CCO - CCS	AEO - AES	ARO - ARS	ITO - ITS	FAO - FAS	BDO - BDS	ROICO - ROICS
<i>Amerika</i>	Z	-3,493	-2,687	-5,718	-3,885	-2,210	-4,925	-3,138	-4,672
	Asymp. Sig. (2-tailed)	,000***	,000***	,000***	,000***	,027**	,000***	,002***	,000***
<i>İngiltere</i>	Z	-,894	-,936	-2,295	-2,720	-,565	-,058	-,526	-1,362
	Asymp. Sig. (2-tailed)	,371	,349	,021**	,006***	,572	,954	,599	,173
<i>Kanada</i>	Z	-,745	-,113	-3,517	-1,502	-,538	-1,886	-1,643	-3,216
	Asymp. Sig. (2-tailed)	,456	,910	,000***	,133	,591	,059*	,100	,001***
<i>Almanya</i>	Z	,000	-2,385	-,114	-,044	-,708	-,057	-,094	-1,538
	Asymp. Sig. (2-tailed)	,918	0.017**	,910	,965	,479	,955	,925	,124
<i>Fransa</i>	Z	-,149	-,179	-,666	-,226	-,466	-1,185	-,896	-,520
	Asymp. Sig. (2-tailed)	,881	,858	,506	,821	,641	,236	,370	,603
<i>İtalya</i>	Z	-2,590	-1,643	-,019	-,182	-,243	-2,278	-,310	-,075
	Asymp. Sig. (2-tailed)	,009***	,100	,985	,856	,808	,022**	,756	,940
<i>İspanya</i>	Z	-1,992	-,207	-,450	-2,277	-,155	-,402	-,085	-1,988
	Asymp. Sig. (2-tailed)	,046**	,836	,653	,022**	,877	,687	,932	,046**

Not: * %10 düzeyinde, ** %5 düzeyinde, *** ise %1 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir

Gelişmekte olan ülkelerde faaliyet gösteren ve araştırma kapsamında ele alınan zaman aralığında, şirket birleşmesi ve devralması işlemi bulunan şirketlerin, birleşme ve devralma öncesi ve sonrasına ait 16 farklı değişkende ortaya çıkan farklılık analizi sonuçları Tablo 5’ de yer almaktadır. Tablo 5’e göre, Çin’ de faaliyet gösteren firmaların verileri incelendiğinde, 16 değişkenden 10’ unda istatistiksel açıdan anlamlı farklılık olduğu görülmüştür. Detaya inildiğinde, Net Kar Marjı, Aktif Karlılığı, Özkaynak Karlılığı, Asit-Test Oranı, Cari Oran, Nakit Dönüşüm Süresi ve Yatırılan Sermaye Üzerinden Sağlanan Getiri Oranı rasyoları birleşme ve devralma sonrasında negatif yönde gelişme sergilemişken, Alacak Devir Hızı ve Duran Varlık Devir Hızı oranlarında artış meydana gelmiştir. Bu veriler ışığında, birleşme ve devralmanın Çin şirketlerinde genel itibariyle negatif yansımayla sebep olduğu düşünülebilir.

Brezilya’ da yer alan şirketlerde ise, Asit-Test Oranı, Cari Oran ve Alacak Devir Hızı rasyoları artarken, Duran Varlık Devir Hızı düşmüştür. Şirketlerin likit yapılarının birleşme ve devralma sonrası olumlu etkilendiği gözlemlenmiştir. Diğer taraftan, Rusya’ da aynı

kısıtlar altında, sadece Varlık Devir Hızı, Aktif Karlılığı ve Duran Varlık Devir Hızı oranlarında birleşme ve devralmanın olumsuz sonuç doğurduğunu ifade eden istatistiksel açıdan anlamlı farklılık bulunmuştur. Benzer şekilde, Güney Afrika'ya ait çıktılara bakıldığında, Nakdin Yeniden Yatırım Oranı, Asit-Test Oranı, Cari Oran, Nakit Dönüşüm Süresi ve Alacak Devir Hızı değişkenlerinde birleşme ve devralma sonrasında, beklentinin aksine, negatif etkilenme gerçekleşmiştir. Hindistan'da ise Aktif Karlılığı, Asit-Test Oranı ve Cari Oran; Meksika'da ise Varlık Devir Hızı (AT) değerlendirme kriterlerinde düşüş gözlemlenmiştir.

Birleşme ve devralma sonrası şirketlerin performans ve etkinlik açısından Türkiye'de yer alan firmalar incelendiğinde, Brüt Kar Marjı, Aktif Karlılığı, Cari Oran, Faizi Karşılama Oranı ve Yatırılan Sermaye Üzerinden Sağlanan Getiri Oranı rasyolarında düşüş meydana gelirken, yalnızca Duran Varlık Devir Hızında istatistiksel olarak anlamlı bir artış olmuştur. Bu perspektifte, bu tür faaliyetlerin şirket performansına kısa vadede gözle görülür bir katkı sağlamadığı tespit edilmiştir.

Tablo 5: Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Uygulanan Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları

Ülke		GMO - GMS	NMO - NMS	ATO - ATS	ROAO - ROAS	ROEO - ROES	RIO - RIS	QO - QS	CO - CS
Çin	Z	-,461	-2,096	-,741	-2,265	-1,956	-1,444	-2,666	-3,020
	Asymp. Sig. (2-tailed)	,645	0.036**	,459	0.023**	0.051*	,149	0.007***	0.002***
Brezilya	Z	-,545	-,937	-,355	-1,374	-1,460	-1,417	-2,247	-2,725
	Asymp. Sig. (2-tailed)	,586	,349	,722	,169	,144	,157	0.024**	0.006***
Rusya	Z	-,608	-,574	-2,353	-1,844	-1,026	-,296	-,991	-,974
	Asymp. Sig. (2-tailed)	,543	,566	0.018**	0.065*	,305	,768	,322	,330
G.Afrika	Z	-1,175	-,346	-1,007	-,817	-1,351	-2,734	-2,703	-2,105
	Asymp. Sig. (2-tailed)	,240	,730	,314	,414	,177	0.006***	0.006***	0.035**
Hindistan	Z	-1,120	-1,244	-1,244	-1,718	-1,481	-1,599	-2,100	-1,836
	Asymp. Sig. (2-tailed)	,263	,214	,214	0.085*	,139	,110	0.035**	0.066*
Meksika	Z	-,622	-,622	-2,314	-,089	-,622	-,445	-,533	-,311
	Asymp. Sig. (2-tailed)	,534	,534	0.020**	,929	,534	,657	,594	,756
Türkiye	Z	-2,156	-,610	-2,026	-2,504	-,871	-,196	-,958	-1,720
	Asymp. Sig. (2-tailed)	0.031**	,542	0.042**	0.012**	,384	,845	,338	0.085*
Ülke		TIO - TIS	CCO - CCS	AEO - AES	ARO - ARS	ITO - ITS	FAO - FAS	BDO - BDS	ROICO - ROICS
Çin	Z	-,143	-2,412	-2,429	-2,299	-,927	-2,356	-2,569	-1,861
	Asymp. Sig. (2-tailed)	,886	0.015**	0.015**	0.021**	,354	0.018**	0.010***	0.062*
Brezilya	Z	-,024	-1,460	-2,777	-2,486	-1,047	-2,507	-,022	-1,287
	Asymp. Sig. (2-tailed)	,981	,144	0.005***	0.012**	,295	0.012**	,983	,198
Rusya	Z	-,644	-,852	-1,304	-1,305	-,504	-2,174	-,454	-,991
	Asymp. Sig. (2-tailed)	,520	,394	,192	,192	,614	0.029**	,650	,322
G.Afrika	Z	-1,244	-2,545	-,974	-2,391	-1,340	-,157	,000	-,880
	Asymp. Sig. (2-tailed)	,214	0.010***	,330	0.016**	,180	,875	,985	,379
Hindistan	Z	-,059	-1,007	-,711	-,949	-,676	-,770	-1,014	-1,541
	Asymp. Sig. (2-tailed)	,953	,314	,477	,343	,499	,441	,310	,123
Meksika	Z	-,089	-,311	-1,334	-,714	-,490	-1,689	-,712	-,222
	Asymp. Sig. (2-tailed)	,929	,756	,182	,475	,624	0.091*	,477	,824
Türkiye	Z	-1,807	-1,502	-1,415	-,983	-,521	-2,249	-1,285	-1,938
	Asymp. Sig. (2-tailed)	0.070*	,133	,157	,326	,602	0.024**	,199	0.052*

Tablo 6’da gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yer alan firmaların ayrı ayrı iki ana grup halinde olan Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi sonuçları yer almaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerin tamamı dikkate alınarak gerçekleştirilen test sonuçlarına göre, birleşme ve devralma faaliyetinde bulunan firmaların, ele alınan değişkenler çerçevesinde, performans ve etkinlik kriterlerinde düşme olduğu görülmektedir. Detaya inildiğinde, Aktif Karlılığı, Özkaynak Karlılığı, Nakdin Yeniden Yatırım Oranı, Asit-Test Oranı, Cari Oran, Faiz Karşılama Oranı, Nakit Dönüşüm Süresi, Alacak Devir Hızı, Duran Varlık Devir Hızı ve Yatırılan Sermaye Üzerinden Sağlanan Getiri Oranı rasyolarında negatif hareket tespit edilmişken, Varlık Devir Hızı ve Şüpheli Alacak Oranı rasyolarında iyileşme olmuştur. Diğer taraftan, Brüt Kar Marjı, Net Kar Marjı ve Stok Devir Hızı rasyoları arasında anlamlı bir farklılığa ulaşılamamıştır.

Gelişmiş kategorisine giren ülkeler ele alındığında, birleşme ve devralma sonrasında benzer ivmenin olduğu gözlemlenmiştir. Tablo 6’ya göre, Aktif Karlılığı, Özkaynak Karlılığı, Nakdin Yeniden Yatırım Oranı, Asit-Test Oranı, Cari Oran, Faiz Karşılama Oranı, Nakit Dönüşüm Süresi, Alacak Devir Hızı ve Yatırılan Sermaye Üzerinden Sağlanan Getiri Oranı rasyolarında düşme meydana gelmişken, Stok Devir Hızı, Duran Varlık Devir Hızı ve Şüpheli Alacak Oranı değişkenlerinde şirket lehine hareket ortaya çıkmıştır. Bunun yanı sıra, Stok Devir Hızı oranında, birleşme ve devralma öncesi ve sonrası arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın tespit edilemediği görülmüştür.

Tablo 6: İki Ana Kütle İçin Uygulanan Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları

Değişkenler	Gelişmekte Olan Ülkeler		Gelişmiş Ülkeler	
	Z	Sig. (2-tailed)	Z	Sig. (2-tailed)
GMO - GMS	-,093	,926	-2,734	0.006***
NMO - NMS	-1,517	,129	-4,205	0.000***
ATO - ATS	-5,119	0.000***	-5,497	0.000***
ROAO - ROAS	-3,942	0.000***	-5,753	0.000***
ROEO - ROES	-2,340	0.019**	-5,487	0.000***
RIO - RIS	-3,520	0.000***	-4,628	0.000***
QO - QS	-3,648	0.000***	-5,438	0.000***
CO - CS	-3,639	0.000***	-5,841	0.000***
TIO - TIS	-2,213	0.026**	-2,490	0.012**
CCO - CCS	-3,062	0.002***	-3,679	0.000***
AEO - AES	-4,658	0.000***	-4,930	0.000***
ARO - ARS	-2,925	0.003***	-4,257	0.000***
ITO - ITS	-1,324	,186	-,918	,358
FAO - FAS	-3,418	0.000***	-3,061	0.002***
BDO - BDS	-2,389	0.016**	-1,752	0.079*
ROICO - ROICS	-3,235	0.001***	-5,707	0.000***

Not: * %10 düzeyinde, ** %5 düzeyinde, *** ise %1 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir

Her iki ana kütle için ortalamalar arasındaki farklılığın tespiti yönünde gerçekleştirilen test sonucunda, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için benzer hareketlerin ortaya çıktığı ve firma performansların aynı yönde etkilendiği görülmüştür. Bu nedenle, şirketlerin gelişmek-

te ya da gelişmiş ülkelerde faaliyet göstermesinin birleşme ve devralmanın firma performansına etkisi perspektifinde anlam taşımadığı söylenebilir. Ancak, birleşme veya devralma öncesi ve sonrası ortalamaları arasındaki farklılığın istatistiksel olarak anlamlı bulunması nedeniyle H_0 hipotezi reddedilmiştir.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Küreselleşme, kendilerini yenileyerek büyüme, faaliyetlerini daha etkin ve verimli olarak yerine getirebilme çabalarına bağlı olarak, firmalar birleşme ve devralma yolunu tercih edebilmektedirler. Ancak, firma birleşmeleri her zaman beklenen pozitif etkiyi yaratamayabilir. Bunun altında, ekonominin konjektürel durumu olabileceği gibi başarının aslında temel girdisi olan insan etkeninin gözden kaçırılması da olabilir. Bu kapsamda, çalışmanın amacı doğrultusunda, inceleme aralığı içerisinde, hem gelişmiş piyasalarda (Amerika, İngiltere, Kanada, Almanya, Fransa, İtalya ve İspanya) hem de gelişmekte olan piyasalarda (Türkiye, Çin, Brezilya, Meksika, Hindistan, Güney Afrika ve Rusya) birleşme ve devralma faaliyeti gerçekleştiren firmaların, muhasebe tabanlı seçilen değişkenler çerçevesinde birleşme ve devralma öncesi ve sonrası performansları arasındaki farklılık analiz edilmiştir.

Bu kapsamda öncelikle, parametrik testlerin varsayımları sınanmış, hem ülke bazında hem de iki ana kütle (Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler)'ye ait verilerin normal dağılım, varyansların homojenliği ve gözlem sayısı itibarıyla parametrik testlerin uygulanmasının mümkün olmadığı görülmüştür. Bu çerçevede, parametrik olmayan ortalamalar arası farklılık testlerinden biri olan Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi kullanılmıştır.

Gelişmiş piyasalar üzerine yapılan analiz sonuçları tümüyle ele alındığında, genel itibarıyla, birleşme ve devralma işlemi sonrasında firma performansında, ele alınan değişkenler kapsamında, düşüş olduğu gözlemlenmiştir. Ancak, istatistiksel olarak anlamlılık perspektifinde bu etki, gelişmiş ülkeler arasında farklılık göstermektedir. Örneğin, Amerika'da neredeyse tüm değişkenlerde negatif yönlü farklılık meydana gelirken, Fransa için yalnızca Asit-Test Oranı'nda pozitif yönlü fark bulunmuştur. Gelişmekte olan piyasalara bakıldığında, benzer sonuçlar kendini göstermektedir. Ortaya çıkan anlamlı sonuçların büyük bir çoğunluğu, birleşme ve devralma faaliyeti sonrasında işletmelerin performans kaybına uğradığını göstermektedir.

Gelişmekte olan ve gelişmiş piyasaları iki ayrı ana kütle olarak karşılaştırdığımızda, değişkenler temelinde ortaya çıkan ortalamalar arasındaki farklılık, bize birleşme ve devralmaların kullanılan veri seti üzerinde negatif etkisinin her iki ana kütle içinde varlığını tekrar göstermektedir. Bu nedenle, birleşme ve devralma faaliyetinin etkisi kapsamında, şirketlerin gelişmekte ya da gelişmiş ülkelerde bulunmasının bir farklılık yaratmadığı söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Alexandridis, G., Mavis, C.P. & Travlos, N.G. (2011). How Have M&As Changed? Evidence From The Sixth Merger Wave, *European Journal of Finance*, (18), 663-688.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. & Yıldırım, S. (2007). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Sakarya Yayıncılık, 5. Baskı, Sakarya.
- Bertrand, O. & Zitouna, H. (2008). Domestic Versus Cross-Border Acquisitions: Which Impact on the Target Firms' Performance?, *Applied Economics*. (40), 2221–2238.
- Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*, Pegem Akademi, 17. Baskı, Ankara, 39
- Campa, J. M. & Hernando, I. (2004). Shareholder value creation in European M&As, *European Financial Management*, 1(10), 47-81.
- (2006). M&A Performance in the European Financial Industry, *Journal of Banking and Finance*, Vol. 30, 3367-3392.
- Cartwright, S. & Cooper, C. L. (1995). Organizational Marriage: “Hard” Versus “Soft” Issues?. *Personal Review*, Vol. 24, No. 3, 33-42.
- Casey, R., P. D. & Dolan, P. (1987). Takeovers And Corporate Raiders: Empirical Evidence From Extended Event Studies, *Australian Journal of Management*, (12), 201-220.
- Chandler Jr. and D. Alfred, “Corporate Strategy and Structure: Some Current Considerations” *Society*, Vol. 35, 1991, p. 347-350.
- Corderio, Marcos, “The Seventh M&A Wave”, Camaya Partners, 2015, http://www.camaya.com.br/site/es/insights/52/2014/09/the_seventh_m&a_wave, (12.13.2015).
- David, H. (1993). *Takeovers*, in P. Newman, M. Milgate E J. Eatwell (Eds), *The New Palgrave Dictionary of Money and Finance*, Stockton Press, New York, 70
- Depamphilis, Don, *Mergers and Acquisitions Basics*, Academic Press Elsevier, USA 2011, 27-29
- Dinçer, Ö. (2003). *Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası*, Beta Basım, 6. Baskı, İstanbul, 220-221
- Ghosh, A. (2001). Does Operating Performance Really Improve Following Corporate Acquisitions?, *Journal of Corporate Finance*, (7), 151-178.
- Goel, A.M. & Thakor, A.V. (2009). Do Envious Ceos Cause Merger Waves?, *Review of Financial Studies*, 2(23), 487-517.
- Herman, E. & Lowenstein, L. (1988). *The Efficiency Effects of Hostile Takeovers*, in J.Coffee, Jr., L. Lowenstein and S.R. Ackerman (Eds.), *Knights, Raiders and Targets*, Oxford University Press, New York.
- Işık, A. (2006). *İstatistik II*, Beta Basım Yayım Dağıtım, 1.Baskı, İstanbul, 152
- Kalaycı, Ş. (2006). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, Asil Yayın Dağıtım, Ankara, 85

- Karagöz Y. (2010). Nonparametrik Tekniklerin Güç ve Etkinlikleri, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 9 (33), 18-40
- Kiyamaz, H. & Mukherjee, T.K. (2000). The Impact of Country Diversification on Wealth Effects in Cross-Border Mergers”, *The Financial Review* (35), 37-58.
- Kleinert, J. and H. Klodt, “Causes And Consequences of Merger Waves”, *Kiel Working Papers*, No: 1092, January 2002, p. 1-28.
- KPMG, (2011). A New Dawn: Good Deals In Challenging Times, <https://www.kpmg.com/KY/en/IssuesAndInsights/ArticlesPublications/PublishingImages/a-new-dawn-publication.pdf> (16.09.2015).
- Kruse, T.A., Park, H.Y., Park, K. & Suzuki, K.L. (2007). Long-term performance following mergers of Japanese companies: The effect of diversification and affiliation, *Pacific-Basin Finance Journal* (15), 154–172.
- Liargiotis P. & Repousis, S. (2011). The Impact of Merger and Acquisitions on the Performance of the Greek Banking Sector, *International Journal of Economics and Finance* 2(13), 89–100.
- Loughran T. & Vijh, A.M. (1997). Do Long-Term Shareholders Benefit From Corporate Acquisitions?, *Journal Of Finance*, 5(52), 1765-1790.
- Maldonado-W.R. (2001). Impact of HMO mergers and acquisitions on financial performance, *Journal of Health Care Finance*, 29(2), 64-77.
- Meeks, G. (1997). *Disappointing Marriage: A Study of The Gains From Merger*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Mitchell, M.L. and J.H. Mulherin, "The Impact of Industry Shocks On Takeover and Restructuring Activity", *Journal Of Financial Economics*, Elsevier, 41(2), 1996, 193-229.
- Müslümov, A. (2002). *The Financial Analysis of Mergers*, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, Yayın No: 141, Ankara, 79- 83
- O'brien, A.P. (1988). “Factory Size, Economies Of Scale, And The Great Merger Wave of 1898-1902” *Journal of Economic History*, Vol. 48, p. 639-649.
- Pazariskis, M., Vogiatzoglou, M., Christodoulou, P. & Drogalas, G. (2006). Exploring the Improvement of Corporate Performance after Mergers-The Case of Greece, *International Research Journal of Finance and Economics*, (6). 84- 92
- Pinto, L. S. (2010). The Impact of Firm Cost and Market Size Asymmetries on National Mergers in a Three Country Model, *International Journal of Industrial Organization*. (28), 682–694.
- Rahman, R.A. & Limmack, R.J. (2004). Corporate Acquisitions and The Operating Performance of Malaysian Companies, *Journal of Business Finance and Accounting*, (31), 359-400.
- Ramakrishnan, K. (2008). Long-term Post-Merger Performance of Firms in India, *Vikalpa*, 2(33), 47-63.
- Ravenscraft, D.J., “*The 1980s Merger Wave: An Industrial Organization Perspective*”, The Merger Boom, Federal Reserve Bank of Boston, 1987, p. 17-37.

- Sarıkamış, C. (2003). *Satın Almalar ve Yeniden Yapılanma: Şirket Birleşmeleri*, Avcıol Basım Yayın, İstanbul, 8-10
- Sevim, A. (2004). *Şirket Birleşmelerinde Kurumsal Kaynak Planlaması (Enterprise Resources Planning- ERP) 'nin Önemi*, Sümer H., Pernsteiner H. (Der.), *Şirket Birleşmeleri*, Alfa Yayınları, İstanbul, 334
- Sharma, S.D & Ho, J. (2002). The Impact of Acquisitions on Operating Performance: Some Avustralian Evidence, *Journal of Business Finance and Accounting*, 1-2(29), 155-200.
- Simpson, J. D. & Hosken, D. (1998). *Are Retailing Mergers Anticompetitive?: An Event Study Analysis*, DIANE Publishing, No. 216.
- Sudarsanam S. (2003). *Creating Value Through Mergers and Acquisitions: The Challenges*, Prentice Hall, Harlow England, 299-341
- Vennet, R. V. (1996). The Effects of Mergers and Acquisitions on The Efficiency and Profitability of Ec Credit Institutions, *Journal of Banking and Finance*, (20), 1531–1558.
- Wilcox, H.D., Chang, K-C. & Grover, V. (2001). Valuation of Mergers and Acquisitions in The Telecommunications Industry: A Study on Diversification and Firm Size, *Information and Management* 7(38), 459–471.

CAN MARKET FAILURE EXPLAIN THE EXISTENCE OF PUBLICLY FUNDED BROADCASTING SERVICE IN THE DIGITAL ERA?*,**

DİJİTAL ÇAĞDA PİYASA BAŞARISIZLIĞI KAMU TARAFINDAN FİNANSE EDİLEN TELEVİZYON YAYINCILIĞINI AÇIKLAYABİLİR Mİ?

Araştırma Makalesi
Research Paper

İbrahim YILMAZ***

Abstract:

Over the last few decades, technological developments have had a considerable impact on the broadcasting market. The methods of transmission have altered where broadcasting signals have been subject to dramatic enhancements. In terms of classification, broadcasting shifted from a pure public good to a club good and in the digital era, encryption enables governments to deal with negative externalities in the broadcasting market. In fact, broadcasting spectrums are not as scarce as previously experienced, thus, due to technological developments, the market failure framework cannot be considered as a legitimate rationale for publicly funded broadcasting services in the digital era.

Keywords: Publicly Funded Broadcasting Service, Market Failure, Public Good, Externalities.

Öz:

Son yıllarda meydana gelen teknolojik gelişmeler televizyon yayıncılığı piyasası üzerinde önemli etkilere sahip olmuştur. Bu çarpıcı gelişmenin etkisi altında olan yayın sinyali iletim metodları değişime uğramıştır. Sınıflandırma olarak, televizyon yayıncılığı tam kamusal maldan klüp mala dönüşmekte ve dijital çağda şifreleme sistemi hükümetlere negatif dışsallıkların üstesinden gelmesine olanak sağlamaktadır. Yayıncılık spektrumları eskisi kadar kıt değildir. Bu yüzden, dijital çağda meydana gelen teknolojik gelişmelerden ötürü, piyasa başarısızlığı yaklaşımı kamusal televizyon yayıncılığının açıklanmasında meşru bir gerekçe olarak ileri sürülmemelidir.

Anahtar Kelimeler: Kamusal Televizyon Yayıncılığı, Piyasa Başarısızlığı, Kamusal Mal, Dışsallık.

* Makale Geliş Tarihi: 22.01.2018

Makale Kabul Tarihi: 10.11.2018

** This study is based on the MSc. dissertation thesis, completed in King's College London, United Kingdom in 2011.

*** Arş. Gör. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ibrahimyilmaz@aku.edu.tr, orcid.org/0000-0002-6081-6648

INTRODUCTION

Toward the end of the last century and the beginning of this century, technological developments have had a considerable impact on the broadcasting market. A couple of decades ago, the terrestrial analogue system was the sole transmission method of broadcasting signals from a producer to a receiver. However, technological developments have made it possible to transmit broadcasting signals in a number of different ways via cable, satellite, and internet. In addition, technological developments have enabled the broadcasting spectrum to become far more efficient. With digital technology “up to twelve times as many channels can be broadcast in the space that a single analogue channel occupies” (Papathanassopoulos, 2002: 34). Moreover, due to technological developments, the great majority of the developed world have switched off terrestrial analogue signals since 2012 (Hargreaves-Heap, 2005). Hence, transmission of broadcasting signals has relied solely on digital technology. Furthermore, in relation to broadcasting signals, technological developments provide a means of encryption for television programmes and channels (Armstrong & Weeds 2007; Lindstädt, 2010).

The greatest impact of our technological developments on the broadcasting market is that it has guided to a serious question of resource, which is ‘do we need publicly funded broadcasting services in the digital era’ in light of political agendas that different governments inevitably embody. Davies Gavyn, an ex-chief executive of the BBC, contends that different economic reasons give a clear justification for the existence of the BBC (Davies, 2005: 130). He argued that the terrestrial analogue system was the most preferable although, as is well established, since 2012, analogue signals have been switched off which renders that view currently indefensible. In reference to the economic reasons, it is argued that the technological developments cannot be neglected by policy-makers, as technological developments have cured certain market failures and therefore, economic reasons cannot explain the existence of the public broadcasting services in the digital era (Armstrong, 2005; Armstrong & Weedes, 2007).

Acknowledging the technological developments in the broadcasting market, from the terrestrial era to the digital era, this paper seeks an answer to the following questions, ‘to what extent can economic reasons give adequate justification for publicly funded broadcasting services in the digital era?’ More specifically, ‘does market failure theory give a clear explanation for publicly funded broadcasting services, in the digital era?’ Paper claims that market failure framework might be considered as a rationale for publicly funded broadcasting service in the analogue area. However, in the digital era, the necessity of publicly funded broadcasting service remains slightly ambiguous, if not entirely questionable as a result of technological developments have taken place. From an economic point of view, the paper argues that in the digital era, economic reasons do not provide justification for publicly funded broadcasting services.

To answer the questions stated above, a deduction system is used. If the market fails in order to allocate the goods or services efficiently then government intervention is justified.

In the paper, the market failure framework constitutes the main area of review, as a major reason for calling on government intervention into any given market. The broadcasting industry constitutes the case study; looking at two characteristics of the broadcasting market, namely, public goods and externalities, it will be acknowledged whether or not there actually is a market failure in the broadcasting market. Thus, if the market is seen as failing, it is concluded that there is a need for publicly funded broadcasting service, and of course, alternatively, no need in the opposite circumstance.

The next section gives an overview of the market failure framework and its economic applications. Section two focuses on the characteristics of broadcasting signals which argues whether the characteristics of broadcasting signals are the reasoning for and relevant to publicly funded broadcasting services. Section three discusses the externalities in broadcasting services, how technological developments eliminate market failure associated with externalities. The last section concludes the paper.

1. MARKET FAILURE FRAMEWORK: CONCEPT AND ECONOMIC APPLICATIONS

The market failure framework is an economic approach or idea which reasons the necessity of government intervention into any given market; one of the main aims of such an intervention is to promote the Pareto efficiency¹. Considering the existence of certain cases where market mechanisms have been prospected to fail in the efficient allocation of goods or services, it has been argued that in order to promote the efficiency of the market, government intervention is justifiably required. There are mainly four substantial cases which epitomise the above dilemma faced by a market, these concern public goods, externalities, asymmetric information and imperfect markets. The presence of such conditions hinders the potential of delivering goods and services (Barr, 2001) and entail, as a result, a need for government intervention into the market. The paper takes only public goods and externalities into consideration due to the technologic development in the broadcasting market made an impact on these.

1.1. Public Goods

From an economic perspective, it is argued that goods and services can be divided into two categories, namely, public goods and private goods (Hamlin, 1993; Stiglitz, 2000; Barr, 2001). The characteristics of public goods and private goods are dissimilar, private goods are rivalrous in consumption and excludable, while public goods are non-rivalrous in consumption and non-excludable.

In order to understand what is meant by non-rival consumption, the concept of rival consumption must be outlined. Rival consumption is a characteristic of the private goods and it means that if goods or services are used by an individual, it is impossible for other

---

¹ "Resource allocations that have the property that no one can be made better off without someone being made worse off are said to be Pareto Efficient, or Pareto optimal" (Stiglitz, 2000: 57).

individuals to use the same goods or services and enjoy the benefits (Stiglitz, 2000). In other words, consumption of the goods or services by an individual restricts other individuals to consume the same goods or services (Hamlin, 1993). For instance, any kinds of fruit or vegetable; such as an apple, might be considered as good examples for being rivalrous in consumption. Imagine that there is only one apple on the table and ten people are sitting around the table: if one of the individuals consumes the apple, the other nine individuals will not have a chance to consume the apple, because it has already been eaten.

Non-rival consumption, on the other hand, is the opposite of rival consumption, meaning the consumption of goods or services by an individual does not restrict other individuals from consuming the same good or services and enjoying the benefit. Regarding public goods, the oft-reported examples include the national defense and streetlights (Stiglitz, 2000; Davies, 2005). Both of them are non-rivalrous in consumption, so an individual's personal benefit from streetlights does not inhibit others from sharing that same advantage. In other words, goods or services which have non-rival consumption characteristics can be used by limitless people, *ceteris paribus*.

The second characteristic of public goods is non-excludability, where the "consumption by one individual makes it impossible to exclude any other individual from having the opportunity to consume the same benefits" (Davies, 2005: 135). In other words, it is almost impossible to exclude any individual from benefiting a service, loosely put, a condition which is defined by the universality of public goods.

As mentioned above, pure public goods are non-rivalrous in consumption and non-excludable. Therefore, the economic implications of the public goods are as follows: if the marginal cost of public goods is equal to zero (Stiglitz, 2000) and there is an increase or decrease in the number of consumers, this fluctuation has no effect on the cost of the production for that particular service. Turning back to the example of street lights, it is obvious that an extra user would not change or impact the total cost of its production.

In the perfectly competitive market, the price of a product is equal to the marginal cost of the product. However, faced with the non-rivalrous paradigm, the marginal cost of public goods is zero or likely to be very close to zero, so considering this condition, an entrepreneur has no incentive to produce public goods because it is impossible to achieve any profit when the sale and marginal price are equal.

In addition, because of non-excludability, once the public goods or service are produced, it becomes free to everyone. In this situation, the pricing mechanism does not work well because it is unlikely that people will pay for it, unless they are forced to do so, with the negative implication of a general refusal or reluctance on behalf of the consumer.

Regarding public goods, it remains that the core reason for calling on government intervention into a market is to increase the efficiency. As it can be seen from the previous examples, within free market economies, entrepreneurs have no incentive to produce public goods. If they were to produce public goods, the charge of the public goods would have to

surpass the greater marginal costs of it to make such a process worthwhile. However, when public goods are produced, they are freely available to everyone hence it is unlikely that a producer of public goods can charge the users. Considering this circumstance, entrepreneurs are unlikely to be involved with the production of public goods. Therefore, in order to produce public goods, welfare economists have strongly argued that in the absence of entrepreneurial investment, there is a need for government intervention into the market.

1.2. Externalities

As well as public goods, externalities also lead to market failure, such externalities occur “when a transaction between two parties has an impact on a third party who is not involved” and “the two transacting parties” do not “take this impact into account” (Ofcom, 2011: 1). The third party might be affected negatively or positively, but regardless of either case, the price mechanism does not work well in order to compensate the affected party. Thus, equilibrium will not be in general *Pareto optimum* (Laffont, 2008). Externalities may present themselves in either negative or positive states, depending on their net social cost or benefit (Bjornstad & Brown, 2004). Therefore, it can be claimed that externalities can be divided into two categories, namely positive externalities and negative externalities.

Considering the negative externality, a transaction between two parties may have a negative impact on a third party, so considering the wider economic implications of negative externalities, it could be asserted that the decision maker (a firm or an individual) does not have to pay the full cost of the decision. Looking at the further research, the seminal paper of Ronald Coase, 1960, *The Problem of Social Cost*, effectively outlines the actions of business firms which harmfully affect other enterprises (Coase, 1960). In order to explain negative externalities, he presents a real-life analogy: In a situation where a confectioner and a doctor work at the same apartment, after a certain time, due to the vibration of the confectioner’s machine, a noise is created which irritates the doctor. Thus, the doctor is affected negatively, rupturing his concentration while he is working due to the existent noise: in this situation, there is a transaction between the confectioner and the production process. However, the decision of the confectioner has a negative effect on the doctor; furthermore, the doctor is not a party to the transaction and the confectioner did not consider the wider implications of his decision.

The second part of the externalities is positive externalities, which economically implicate the social benefit of certain goods is greater than the market value and cost. For instance, imagine a situation where there are two neighbouring houses and each has their own gardens which are visible to one another. One house owner likes gardening and cultivates different coloured plants, creating a relatively beautiful garden. Keeping in mind that the house owner is solely responsible for the costs, the neighbour who has not invested anything, also acquires benefit from the beautiful garden, in two different ways. Firstly, the neighbour reaps the pleasure of the beautiful smells the garden omits and secondly, enjoys the aesthetics it provides to one’s scenery. Considering this circumstance, the neighbour of

the beautiful garden is absent from and uninvolved with the transaction but still acquires benefit. Hence, the creation of a beautiful garden generates positive externalities, where the social benefit of generating a beautiful garden is greater than the cost of it.

Therefore, the reason why the market is likely to fail under this condition is because the third party may not be compensated if affected negatively and may not be charged if affected positively.

2. IS BROADCASTING SERVICES A PUBLIC GOOD?

As outlined in the introduction, over the last few decades, the manner in which broadcasting transmits from the producer to the receiver has dramatically changed. Approximately three decades ago, the terrestrial analogue system was the only way of transmitting broadcasting signals. However, at the beginning of the twenty-first century, broadcasting signals can be transmitted in a number of different ways, via terrestrial, cable, internet, satellite and others so the characteristics of the transmission system have changed. In this part, the characteristics of broadcasting in the analogue era and in the digital era are analysed and compared. Moreover, due to the change of broadcasting characteristics, the necessity of government intervention into the market in the digital era is assessed. The paper asserts that broadcasting has shifted from a public good to a club good. Therefore, one of the reasons for calling on government intervention into the broadcasting market seems no longer relevant in the digital era.

2.1. Analogue Era

From an economic point of view, it can be said that broadcasting service is a pure public good since it is non-rivalrous in consumption and non-excludable in the analogue era (Collins et al. 2001; Davies, 2005; Collins, 2006). Concerning non-rivalrous consumption, an individual's viewing of a television programme does not prevent other individuals from viewing the same programme and taking benefit from it. As it is discussed above, one of the economic implications of public goods is that an extra user does not affect the cost of its production. In this case, the cost of the provision of a television signal to an extra user is nothing; so the marginal cost of extra users is zero (Helm, 2005).

In addition, broadcasting is non-excludable under analogue streams as once the signal is sent to air, it is impossible to exclude people from having an opportunity to watch it. Therefore, any individual who has television and an aerial should have a free access to the broadcasting services. Thus, as Davies (2005) effectively argues, broadcasting in the analogue era can be considered a good textbook example for pure public goods.

2.2. Digital Era

In the digital era, the characteristics of broadcasting signals have significantly changed. In relation to the classification of goods, broadcasting has shifted from public goods to club goods or semi-private goods.

It is worth stressing that broadcasting still remains non-rivalrous in consumption, as in the digital era, regardless of the variety of transmissions, be it via terrestrial, cable, internet or satellite, an individual viewing a television programme does not restrict other individuals from watching the same programme (Davies, 2005).

However, one critical impact the digital era has had on broadcasting services is that broadcasting signals have become excludable (Collins et al. 2001; Davies, 2005; von Hagen & Seabright, 2007; Lindstädt, 2010). Concerning new transmission methods, broadcasting signals can be encrypted, controlling what people can or cannot view. More plainly, users have appropriate devices (television, aerial) and if they do not subscribe to the service, they cannot watch associated television channels and programmes.

Considering such circumstances, the classification of broadcasting has become controversial. While certain scholars argue that broadcasting still remains public goods, others argue that it has become private. At first, it is argued that broadcasting lost its public good characteristics and it is stated that “a public good is converted into a private good” (Collins et al. 2001: 7). In this case what should be understood by the private good is that it is a good which can be found in the market, where the price mechanism is the main function of determining the allocation of the resources.

Helm (2005) also argues that broadcasting lost its public good characteristics in the digital era, however, in terms of classification, he argues that rather than a private good, broadcasting service is a club good. He states that club goods have two characteristics, they are non-rivalry in consumption and excludable. Therefore, in the digital era, broadcasting might be considered as one of the best examples for club goods².

2.3. Rational for Publicly Funded Broadcasting Services

As an economist and former chief executive of the BBC, Gavyn Davies (2005) argues the necessity of the publicly funded broadcasting service from economic points of view. He claims that even the characteristics of broadcasting have changed, the economic reasons still give adequate justification for publicly funded broadcasting. He asserts that even though the ways of transmission, the broadcast signalling, have changed, the great majority of the users still rely on an analogue system. He stated that “to the extent that analogue broadcasting still exists (and by far the majority of television sets in the UK are able to receive only analogue signals) then television remains an archetypal public good” (Davies, 2005: 135).

The second significant reason for publicly funded broadcasting is that an unregulated broadcasting market might be inefficient in delivering broadcasting services. To put it bluntly, it may lead to under-consumption or under-supply of broadcasting services. Stiglitz (2000) argues that, if a good is non-rivalrous in consumption and excludable, as it is the

---

² It is worth noting that, Mitchell & Carson (1989) divide the goods in three categories, namely, private goods, pure public goods, and quasi-private goods. In their classification of the goods, television frequencies are considered as a quasi-private good in which there is an individual property right, ability to exclude potential consumers and not-freely traded in the competitive market.

case in broadcasting in the digital era, the market mechanism is inefficient in allocating the service effectively, because of two reasons: under-consumption and undersupply. He argues that in the case of non-rival goods, exclusion leads to under-consumption. Without exclusion, every individual has a chance to consume the public good. In other words, once a broadcasting signal is sent to the air, individuals can view what is broadcasted. However, with the exclusion of people who are restricted from viewing certain channels or programmes, thus, a manor of under-consumption.

It should be said that if a good is non-rivalrous in consumption and non-excludable, as is the case in the analogue era, the market is likely to fail in terms of allocation because entrepreneurs lack the incentive to invest or produce the good. When non-excludable goods are produced, no-one would invest because once produced, it is freely available (Davies, 2005). Hence, if a producer cannot return the cost of broadcasting, he is unlikely to produce it. Moreover, the marginal cost of the broadcasting remains zero or very close to zero and this condition also discourages entrepreneurs from producing broadcasting services.

Due to the lack of entrepreneurial incentives for producing broadcasting, production will not occur to a satisfactory standard. Hence, the market mechanism leads to the undersupply of broadcasting as well. All in all, in relation to broadcasting services in the digital era, certain scholars argue that the market mechanism is inefficient (it results with the problem of under-consumption or undersupply) and it is unlikely that the market mechanism can reach Pareto Optimum without government intervention. Thus, it is argued that the features of broadcasting services might give sufficient justification for a publicly funded broadcasting service.

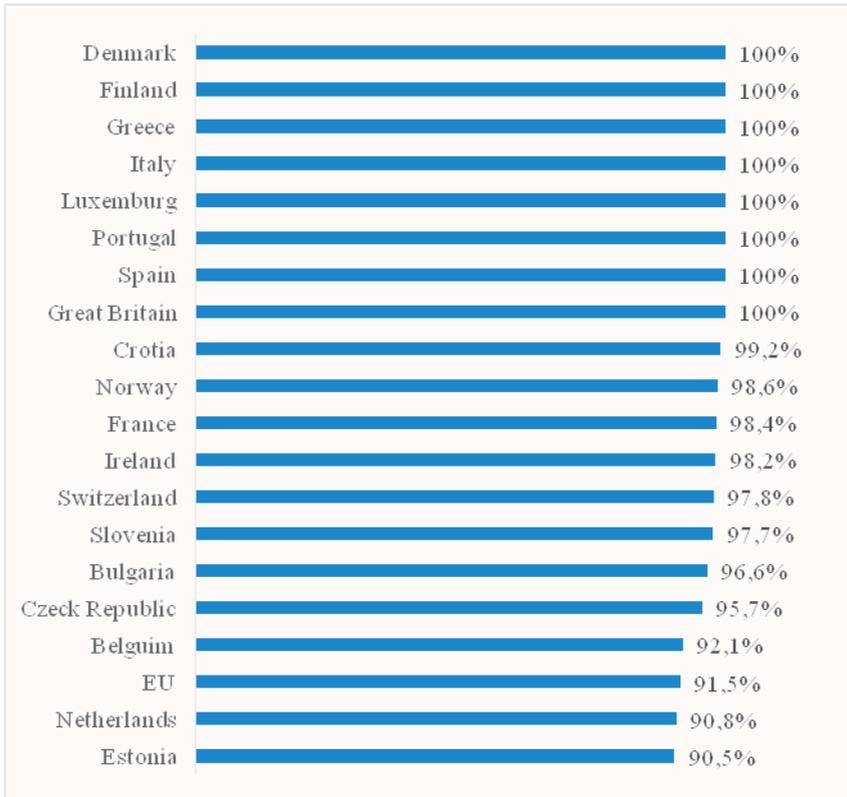
2.4. Criticism of Government Intervention into the Broadcasting Services

Although Davies (2005) argues that even though transmission has changed, the great majority of the viewers still rely on the terrestrial analogue system in the UK, he fails to provide empirical evidence for his claims. The research which was carried out by the National Service, in 2006, demonstrated that in the UK, 6.4 million people preferred to watch TV via the internet (Office for National Statistics, 2010). So, in the UK, just over twelve per cent of the adult population preferred to watch TV via the internet. The research which was carried out in 2010 also stated that “watching television or listening to the radio over the Internet has been growing in popularity in recent years, with 17.4 million adults doing this in 2010, compared with 6.4 million in 2006” (Office for National Statistics, 2010). Due to increasing internet users, it is by a sequence that the number of people who watch online television will also increase so a trend exists, where users appear to be moving from the terrestrial analogue system to digital broadcasting. Although such empirical evidence does not fully eliminate Davies’ claim, it certainly weakens it.

However, previous research, ignorant of contemporary developments, predicted that digital technology was likely to dominate the broadcasting market by 2005. It was estimated that by 2005, approximately one in two houses would access broadcasting services via

digital technology (Papathanassopoulos, 2002). Furthermore, Hargreaves-Heap (2005: 114) claims that “most countries have plans to turn off the analogue signal within the next decade and so all households will become digital by that time”.

The Statistics Portal (2016) demonstrates that broadcasting signals have been transmitted, from a producer to a receiver, by digital technology. Figure 1 illustrates how broadcasting signals have dramatically changed: approximately three decades ago, broadcasting signals were transmitted solely through the terrestrial analogue system. However, in relation to the transmission of broadcasting signals, countries have shifted their system from analogue to digital.

Figure 1: Share of Television Households with Digital Television Reception in European Countries in 2016

Source: The Statistics Portal. <https://www.statista.com/statistics/427707/digital-tv-penetration-european-countries/>

Looking at Table 1, one can see that by 2012, broadcasting signals will not be transmitted by a terrestrial analogue system in European countries (digitalnews, 2011). In other words, Figure 1 and Table 1 clearly show that the argument utilised by the literature of Davies (2005) is not relevant anymore. It is clear that broadcasting is not a pure public good in the digital era, rather, broadcasting is a club good or semi-private good. Hence, one

of the rationales for publicly funded broadcasting services seems to become irrelevant in the digital era.

Table 1: Western European TV households split by platform

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Digital Cable subs	16%	18%	21%	23%	24%	25%	26%
Analogue cable subs	13%	10%	8%	6%	5%	3%	1%
Pay IPTV subs	7%	8%	9%	10%	11%	11%	1%
Pay DTH	17%	18%	19%	19%	19%	19%	20%
Digital free DTH	10%	10%	10%	10%	11%	11%	11%
Analogue DTH	2%	1%	0%	0%	0%	0%	0%
Analogue terrestrial	6%	4%	1%	0%	0%	0%	0%
Primary FTA DTT	27%	29%	30%	31%	31%	31%	31%
Primary pay DTT	5%	5%	6%	6%	6%	6%	6%

Source: Digital TV Research Ltd <http://www.digitaltvnews.net/content/?p=19181>

The second reason for calling on government intervention into broadcasting markets concerns the marginal costs. It is noticeable that even though the marginal cost of broadcasting for extra individuals is zero or close to zero, as Lipsey (2004) effectively argues that the licence fee of the publicly funded broadcasting service is not zero nor close to it. In fact, it might be too expensive for some users as is the case for around 4.5 million households in the UK (Davies, 2005). In addition, the survey which was carried out in 2008 demonstrated that approximately half of UK's citizens do not consider the licence fee of the BBC good value for money (Gibson, 2008). Moreover, a quarter of the citizens consider it to be too expensive. While the marginal cost of the broadcasting is zero, the fixed costs are considerably large (Lipsey, 2004). Supplying the broadcasting is not free and it seems it will never become free.

In addition, it is argued that non-rivalry in consumption should not be considered as a relevant reason for government intervention (Lipsey, 2004; Armstrong, 2005). Lipsey (2004) and Armstrong (2005) argue that in terms of non-rivalry, the majority of the creative industries, such as, writing a book, publishing newspapers or magazines, share the same characteristics with broadcasting. In both cases, the cost of an additional user may not be zero but very close to zero. However, there does not seem to be any significant form of government intervention toward printed media or the book market. Collins et al. (2001) argue that contrary to what is believed, there is government intervention in the book market, contending that a great majority of the developed countries subsidise the book and newspaper markets. They give the UK as an example and state that in the UK, "all books are zero-rated for VAT" (Collins et al. 2001: 5). However, it is important to note that, even though there appears to be government intervention in the newspaper and book market, the government is not the producer of the goods. In other words, governments are not involved in collecting a tax or licence fee in order to supply the newspaper or books. What governments actually do

is aim to increase the consumption of these goods, so they subsidise the producers. However, in the case of broadcasting, the government is the direct supplier of it³.

Lipsey (2004) also argues that neither non-rivalrous consumption nor non-excludability is a relevant reason for government intervention into the market. What is more important is “the degree to which a public good contributes to the wider public interest” (Lipsey, 2004: 33-34). He considers the issue from a public point of view and claims that certain public goods such, as education and health are vital for society, however, broadcasting is not. Hence, the features of broadcasting do not give adequate justification for publicly funded broadcasting, especially in the digital era.

In addition, Armstrong & Weeds (2007) argue that not only in the digital world but also in the traditional analogue system, the allocation of the broadcasting service in the broadcasting market is inefficient due to the licence system. As previously mentioned, even though the marginal cost of broadcasting transmission is zero, citizens need to pay a licence fee for broadcasting if they desire to watch television or listen to the radio. It is argued that the publicly funded broadcasting system is inefficient, at first, those people who do not pay the licence fee do not have an access opportunity to broadcasting channels (Armstrong & Weeds, 2007). In other words, those who do not pay the licence fee are excluded from having an opportunity of enjoying broadcasting services.

The second reason why publicly financed broadcasting causes inefficiency is because in a dual system⁴ it does not matter whether or not an individual views publicly financed broadcasting services, one still has to pay the licence fee if one would like to watch television (Cox, 2004; Elstein, 2005; Armstrong & Weeds, 2007). Given the example of the UK, even if one would only want to watch ITV, one has to pay a licence fee to the BBC, even if one does not watch the BBC. Under this circumstance, one chooses to pay the licence fee if one values ITV more than the licence fee of the BBC. In other words, one pays the licence for the BBC if one considers that their social benefit from ITV is greater than the cost of the Licence fee. However, one pays the money for the product which one does not use and this is a pitiful procedure that has a negative impact on the market.

The way technology has affected the characteristics of the broadcasting signal is irreversible. Analogue broadcasting is a good textbook example for a public good, it is non-rivalrous in consumption and non-excludable. However, in the digital era, developed countries have turned their analogue signals off and after 2012 television has been transmitted via cable, satellite and the internet. Regarding the broadcasting signal in the digital era, it still remains non-rivalrous in consumption but is excludable. Therefore, in the digital

---

³ The important thing which should not be forgotten is that the existence of broadcasting services in Europe are independent from the governments and parliament (Scharf, 1994, cited in Collins et al. 2001). Therefore, governments or parliaments are not the broadcasting producer, however, the revenue of the publicly financed broadcasting service are gathered via compulsory licence fees or general taxation. Even though governments are not the producers, publicly funded broadcasting services are protected by the law.

⁴ What is meant by the dual system is where there is a publicly financed broadcasting services and television channels which are funded through advertisement revenue

world, broadcasting is neither public nor private, but it is a club good (Helm, 2005) or quasi-private good (Mitchell & Carson, 1989: 57).

Changing the characteristics of broadcasting is also question the necessity of the publicly funded broadcasting services in the digital era. One of the main reasons for government intervention into the broadcasting service was associated with the non-excludable characteristics of the broadcasting. However, in the digital era broadcasting is excludable so one of the reasons alleged to generate market failure is not applicable to the digital era.

In addition, even though the cost of an additional user is still zero, or very close to zero, broadcasting is not the only service which has this characteristic. Therefore, this characteristic does not give adequate justification for government intervention into the broadcasting market. Moreover, even though the marginal cost of broadcasting is zero, the users have to pay a compulsory licence fee for it even if they do not watch publicly funded broadcasting services.

All in all, technology shifted the characteristics of the broadcasting signal from a public good to a club good. Hence, one of the economic reasons for publicly funded broadcasting service is no longer relevant, thus, there is no need for publicly funded broadcasting services in the developed world based on these perspectives.

3. EXTERNALITIES IN BROADCASTING

Externalities associated with broadcasting are a considerably important issue in economic and social circles. It is estimated that, in the modern world, people spend approximately three hours watching television a day (Armstrong & Weeds, 2007). In addition, Dijk et al. (2006: 251) assert that “most people will spend more time watching television over their lifetime than they spend in a classroom”. Furthermore, Hargreaves-Heap (2005) also contends that taking a persons’ whole life into consideration, it can be seen that, the time which he spends watching television is greater than the time which he devotes to paid work. Thus, what kinds of programmes are produced becomes an important issue as individuals are likely to be affected by what they view (Armstrong & Weeds, 2007).

It is generally accepted that television channels do not only produce those programmes which generate positive externalities but also those which create negative externalities (Hamilton, 1998; Graham, 1998; Hargreaves-Heap, 2005; Armstrong & Weeds, 2007). Education programmes and documentaries might be considered as a good example for those kinds of programmes which generate positive externalities. In addition, programmes involve violence might be considered a good example for those kinds of programmes which create negative externalities.

3.1. Positive Externalities in Broadcasting

Positive externalities associated with broadcasting might be divided into four categories: educational benefits, network externalities (the ‘water cooler’ effect), ‘horizon stretching’ programme, and social or ‘citizenship’ benefit.

In terms of educational benefits, it is possible to find educational programmes which may directly be related to school lessons. In addition, certain kinds of television programmes; such as documentaries, do not only enable individuals to broaden their knowledge but are also likely to stimulate their interest ranging from history and language to science and technology (Armstrong & Weeds, 2007). Moreover, even certain kinds of dramas; such as medical dramas, expand individuals' knowledge and awareness in subtle ways. For instance, through watching television dramas, people may learn how to deal with emergencies or social situations. Hence, viewing these kinds of television programmes may have a positive effect on others life.

In the broadcasting market, educational programmes can be found not only in the publicly funded broadcasting channels but also in the commercial broadcasting channels. One of the most significant differences of the digital era is that people now can find documentary channels, such as the Discovery Channel, Discovery Civilization, Discovery Science, which were not the case around twenty years ago. In addition, with regards to digital technology, people have an access to these channels even they do not live in a country where these channels are broadcast.

In terms of network externalities, it is meant that, because a certain type of television programmes is viewed by the large group of people, all people somehow have the same experience (Armstrong & Weeds, 2007). In terms of communication, such a kind of programme enables individuals to find a common subject to discuss; thus, it is likely to generate network externalities.

Hargreaves-Heap (2005) argues that, in the digital world, increased competition leads television channels to under-produce so-called 'horizon stretching' programmes. In other words, in the digital era, television channels are likely to decrease the number of positive externalities to a certain degree so from an economic point of view this implies that the social benefit of society which is gathered via broadcasting is likely to decrease.

The issue of social and 'citizenship' benefit of broadcasting is a heavily discussed topic in regards to the positive externalities of broadcasting. What is meant by social or 'citizenship' benefit is that of being a well-informed citizen (Armstrong & Weeds, 2007). It is logically argued that living in a well-informed society is considered important because, in such a society, political and other institutions work better than otherwise (Besley et al. 2002; Hargreaves-Heap, 2005). In this context, information means news and current affairs (Hargreaves-Heap, 2005; Armstrong & Weeds 2007; Lindstädt, 2010). However, there is no discussion on whether broadcasting channels play a significant role in delivering information to their citizens.

Regarding information production in the broadcasting market, Hargreaves-Heap (2005) contends that there is a need for publicly funded broadcasting services for two main reasons. At first, he argues that competition in broadcasting not only deteriorates the quality of the information viewers acquire but it also leads to under-provision of information. He claims

that the information production of an unregulated broadcasting market is considerably less than the regulated broadcasting market. In other words, he asserts that the amount of information delivered by publicly funded broadcasting channels is greater than the commercial television channels. However, even though commercial television channels produce less information than the publicly funded broadcasting channels; it might still be at the sufficient level.

Secondly, he claims that the trust of the people with publicly funded broadcasting channels concerning news and current affairs are significantly greater than commercial television channels (Hargreaves-Heap, 2005). Moreover, he argues that the reason why information productions of publicly funded television channels are quite important is that the majority of the individuals acquire information from the television channels (Hargreaves-Heap, 2005). He argues that, in the UK, approximately 65 % of the population prefer to acquire information from television channels. However, this result is not the same in other developed countries, for instance, the survey which was carried out in the United States demonstrates that “the Web is now a more important source of news for most Americans than either newspapers or free-to-air television” (Jonathan, 2008). The research also demonstrates regarding viewing television news, there is a declining trend.

Armstrong & Weeds (2007) also argue that there is a positive relationship between being a well-informed citizen and political participation. However, they claim that publicly funded broadcasting channels are not the only source of information and commercially funded broadcasting channels may deliver a sufficient level of information. The research of Prat & Stromberg (2005) supports the view of Armstrong & Weeds (2007), which was carried out in Sweden, a developed country, in order to see the effect of broadcasting news on the citizen. They found that people who watch commercial television news do not only increase their political knowledge but they also increase their political participation compared to those who do not watch commercial television news (Prat & Stromberg, 2005). Hence, it is clear that in order to produce information, there is no need for publicly funded broadcasting channels.

3.2. Negative Externalities in Broadcasting

The marginal social costs of certain types of television programmes such as excessively violent programmes are considerably greater than the marginal private cost of their production. Hargreaves-Heap (2005) argues that in the digital world, certain kinds of programmes, such as excessively violent and pornographic programmes are overproduced. He asserts that overproduction of these kinds of programmes increases the negative externalities in broadcasting. Thus, increasing the negative externalities of broadcasting has a social and economic cost on society. He argues that the prevalence of these kinds of programmes leads the society to see the violent behaviour as normal. Hargreaves-Heap (2005:125) states that “programmes that are excessively violent may help legitimize the use of violence in social relationships”. In addition, he argues that increasing pornographic programmes may lead

individuals to see women only as a sex object. As it is mentioned above, the producer of these kinds of programmes does not bear the total cost of his decision. Thus, the marginal social cost of such a kind of programmes exceeds the marginal private cost of it, leading to market failure.

Armstrong & Weeds (2007) approach the issue of negative externalities of broadcasting from a different angle. While they discuss the negative externalities, they do not discuss the negative externalities of the specific television programmes, but they discuss the negative externalities of watching television in general. They argue that although there is no clear link between “violence portrayed on television and violent behaviour” heavy television viewing, in general, is likely to have a negative effect on others (Armstrong & Weeds, 2007: 108). For instance, they argue that children are the most affected group from viewing television, stating that “Children’s viewing habits, in particular, are a cause for concern: watching television has been found to lower a child’s metabolic rate, reduce physical exercise, and invite over-eating” (Armstrong & Weeds, 2007: 108). In addition, Putnam (2000) who also researches the harmful effect of the television viewing found that there is a strong relationship between heavy viewing habits and anti-social behaviour. As it can be seen that it does not matter what kind of content is viewed, but addictive viewing itself has a negative effect on the third party. In other words, regarding a heavy television viewing habit, the marginal social cost of it seems to exceed the marginal private cost.

3.3. In the Presence of Externalities, Is There a Need for Government Intervention into the Broadcasting Market in the Digital Era?

One must not forget that television channels can produce those kinds of programmes which enhance social benefit and which increase social cost. Scholars generally accept that the social benefit of the publicly funded broadcasting channels is greater than commercial channels. In addition, publicly funded broadcasting channels are unlikely to produce those kinds of programmes which generate negative externalities. In other words, it is unlikely that publicly funded broadcasting channels produce excessively violent or pornographic programmes. However, if publicly funded broadcasting channels are heavily viewed, it is likely that it also stimulates negative externalities rather than solely positive ones.

It is argued that even if it is difficult to measure the extent of the externalities of broadcasting, it is generally accepted that there should be an intervention for the broadcasting market in order to “promote those programmes generating positive externalities and to diminish those with negative externalities” (Armstrong & Weeds, 2007: 109).

There are two substantial questions which arise from this discussion: at first, how the positive externalities of the broadcasting can be enhanced and secondly, how the negative externalities of the broadcasting can be eliminated? As is obvious, in order to increase the positive externalities of broadcasting programmes which produce social benefit, efforts should be pursued to achieve this goal. However, the desired effect can be achieved by either agent, being the publicly funded broadcasting channels or commercial channels.

It is argued that in order to increase the positive externalities, public broadcasting provision is in fact not the most effective way (Beyer & Beck 2009 cited in Lindstadt, 2010: 12). As Armstrong (2005) argues that in the digital era, individuals have a choice to skip the television programmes they do not like and it is likely that they will discover a programme they like. However, in the analogue era, because of the limited number of choice, individuals were restricted to watching the broadcasted programmes or switching off the television. Therefore, in the digital era, even publicly funded broadcasting services generate positive externalities, if it is not viewed at all, it cannot generate positive externalities.

It has been effectively argued that in order to increase the desired effects of those programmes which generate positive externalities “it is crucial that these programmes are actually watched, not just that they are broadcast” (Armstrong & Weeds, 2007: 109) In addition, it is worth noting that those programmes which generate positive externalities such as documentaries already exist in the digital era. The important point here is that, in the digital era, commercial channels are likely to produce those kinds of programmes which generate positive externalities. However, those programmes which generate positive externalities should also be encouraged by the government as well. It is argued that those programmes which generate positive externalities should be subsidised by the governments (Peacock, 2000; Beyer & Beck cited in Lindstadt, 2010). For instance, commercial television channels might be subsidised if they provide educational programmes, especially in prime time.

In terms of positive externalities, the information production of the broadcasting channels is discussed above. As stated, the main focus was on whether or not the information production of commercial television is worse than publicly funded broadcasting channels. The empirical research of Prat & Stromberg, (2005) demonstrates that commercial television news may inform the society better than publicly funded broadcasting channels. The political participation of those people who only prefer to view commercial television news is greater than others. Thus, commercial television channels current affairs programmes and news are more effective than publicly funded broadcasting channels. Thus, the transaction between an individual and commercial broadcasting channel have a positive impact on others, even if they are not part of the transaction.

As argued above, certain television programmes such as excessively violent programmes are likely to cause negative externalities in the broadcasting market. Hargreaves-Heap (2005) argues that in order to eliminate the negative externalities of the broadcasting market, there should be a restriction on the demand side and he adds that one way of eliminating negative externalities from the broadcasting market is using a tax on associated goods. It is also argued that fines and stating limits can be an effective way of eliminating negative externalities of broadcasting (Hoskins et al. 2004; Armstrong & Weeds, 2007). However, in the case of broadcasting, in a free-air system, because individuals are not excluded from using the service, it is not possible to put a tax on associated goods. However, in the digital era, broadcasting signals are excludable and it is possible to have pay-per-view programmes. Thus, violent programmes maybe broadcasted as a pay-per-view, and putting a tax on it can

be possible. On the other hand, Armstrong & Weeds (2007) are also in favour of banning certain kind of television programmes in order to eliminate negative externalities, they state that “where significant negative externalities arise, however, an outright ban would probably still be justified” (Armstrong & Weeds, 2007: 116).

In addition, Armstrong & Weeds (2007) approach the issue of negative externalities from a slightly different angle and they consider the harmful effect of viewing television on children. They argue that, in the digital world, the viewer has more control over what they watch. The encryption system enables individuals to avoid watching unwanted materials and thus “these technologies can assist parents in controlling what children view” (Armstrong & Weeds, 2007: 116). In other words, using encryption technology, parents can protect their children from watching harmful programmes so in the digital era, negative externalities of the broadcasting, which are likely to affect children, might be eliminated with an encrypted system.

Television channels are likely to generate not only positive but also negative externalities. In order to increase those programmes which create social benefits and eliminate those programmes which cause social cost, the intervention of a government into the broadcasting market has been legitimised. In the digital era, one of the most effective ways of increasing the positive externalities in the broadcasting market is to subsidise the commercial television channels in order to increase production. Regarding negative externalities, encryption enables authorities to put a tax on the associated television programmes. All in all, in the digital era, regarding externalities, it is accepted that there is a market failure but, publicly funded broadcasting television channels are not the most effective way of remedying it. In the presence of the externalities in the broadcasting market, the intervention should be via certain types of regulation rather than a direct provision of it. Hence, due to the externalities, there is no need for publicly funded broadcasting channels in the digital era.

CONCLUSION

The following research was conducted with great care, as the matter is quite sensitive and as the arguments can be convoluted, it was important that the materials and economic positions were made as clear as possible. It is obvious upon reading that great consideration was given to the views, the argumentation and justification of government intervention in response to market failure, so appropriate, practical and calculated solutions could be presented in return. To avoid the accusatorial nature of sceptics who support government intervention, it was imperative that the research remained concrete and considerate throughout so as to not be accused of simplification or idealism and with careful attention, could stand as a lucid but subtle counter-argument to government intervention.

Over the last few years, technological developments have played a crucial role in the broadcasting market. During the analogue era, the market failure framework gave adequate justification for publicly funded broadcasting services. However, in the digital era where

technological developments continue to take place, the necessity of publicly funded broadcasting services remains slightly ambiguous, if not entirely questionable. Confronting the issue of publicly funded broadcasting services from an economic point of view, it is asserted that economic reasons do not provide justification for publicly funded broadcasting services in the digital era.

The method of transmitting broadcasting signals, from a producer to a viewer has significantly changed and the characteristics of the broadcasting signals also shifted from purely public goods to club goods or semi-private goods. In other words, broadcasting signals were non-rivalrous in consumption and non-excludable in the analogue era and in the digital era, although broadcasting signals are still non-rivalrous in consumption, they are now excludable. In addition, since 2012, the great majority of developed countries have switched off terrestrial analogue signals, and in relation, entire broadcasting signals also became club goods since 2012. Under these conditions, it might be claimed that technological developments have remedied the market failure associated with the characteristics of broadcasting signals. Thus, one of the rationales for publicly funded broadcasting services is rendered irrelevant in the digital era. Therefore, from an economic point of view, it is concluded that the characteristics of broadcasting signals do not give adequate justification for publicly funded broadcasting services in the digital era.

In addition to these findings, in order to promote those programmes which generate positive externalities and diminish those programmes which are likely to create negative externalities, there is no need for a publicly funded broadcasting service. Regarding positive externalities, governments may subsidise commercial television channels to produce those programmes which generate positive externalities. Moreover, excludable characteristics of broadcasting signals enable television channels to encrypt television programmes. One way of dealing with the negative externalities is also to put a tax on associated goods, so in this case, those programmes which are likely to generate negative externalities should be encrypted and the government should put a tax on them. Hence, in the digital era, neither negative externalities nor positive externalities of broadcasting programmes should be considered reasons for publicly funded broadcasting.

The literature which challenges government intervention is rich in detail, strong in rhetoric and vociferous at times but this research wanted to retain an air of realistic and professional criticism so the implementation of calculated and operative alternatives was presented against publicly funded broadcasting services. Therefore, it drew on the strongest counter-arguments, which after consideration illustrate that the economic reasoning, or narrative, behind government intervention is malformed, and if one may dare say, slightly insincere. This leaves one to speculate that there exists an ulterior motive as, under scrutiny, the market failure framework appears no more than a false trajectory and fear imposed onto what is and could be a thriving and self-sustaining industry.

The paper focused on the impacts of technological developments on a broadcasting market and in conclusion, found that the market failure framework cannot give adequate justification for publicly funded broadcasting services in the digital era. However, one of the limitations of the paper is that it focuses solely on economic reasons and as a consequence, neglects the political and social reasons. This is significant as transformations have not only happened in regard to technology but society at large. Hence, the social and political factors for rationalising publicly funded broadcasting in the digital era must be acutely investigated to determine whether such funding should exist.

REFERENCES

- Armstrong, M. (2005). *Public Service Broadcasting*. Fiscal Studies, 26 (3), 281-299.
- Armstrong, M. & Weeds, H. (2007). Public Service Broadcassting in the Digital World. In Seabright, P. & Hagen, J. V. (Eds). *The Economic Regulation of Broadcasting Markets Evolving Technology and Challenges for Policy* (81-149). Cambridge University Press.
- Barr, N. A. (2001). *The Welfare State as Piggy Bank Information, Risk, Uncertainty, and the Role of the State*. Oxford University Press.
- Besley, T. Burgess, R. & Prat, A. (2002). Mass Media and Political Accountability. In Islam, R. (Ed.) *The Right to Tell: The Role of Mass Media in Development*. Washington: World Bank Publications.
- Bjornstad D. J. & Brown, M. A. (2004). Market failures framework for defining the government's role in energy efficiency. *Joint Institute for Energy and Environment. Report Number: JIEE*, 2.
- Coase, R. H. (1960). The Problem of Social Cost. *Journal of Law and Economics*, 3(1), 1-44.
- Collins, R. (2006). Taking the high ground: The struggle for ideas in the UK broadcasting policy. *Centre for Research on Socio-Cultural Change Working Paper Series*, (20).
- Collins, R. Finn, A. McFadyen, S. Hoskins, C. (2001). Public service broadcasting beyond 2000: is there a future for public service broadcasting?. *Canadian Journal of Communication*, 26(1), 3-15.
- Cox, B. (2004). *Free for All? Public Service Television in the Digital Age*. London: Demos.
- Davies, G. (2005). The BBC and Public Value. In Helm, D. (Ed.) *Can the Market Deliver? Funding Public Service Television in the Digital Age* (129-150). Indiana University Press.
- Dijk, M. V. Nahuis, R. & Waagmeester, D. (2006). Does Public Service Broadcasting Serve The Public? The Future of Television in the Changing Media Landscape. *De Economist*, 154(2), 251-276.
- Digital News (2011). Western Europe digital TV penetration to reach 99% by 2016. <http://www.digitaltvnews.net/?p=19181> (15. 08. 2011).
- Elstain, D. (2005). Public Service Broadcasting in the Digital Age. *Economic Affairs*, 25(4), 68-70.
- Gibson, O. (2008). Survey blow to BBC as public question case for licence fee. *The Guardian*. <http://www.guardian.co.uk/media/2008/aug/18/bbc.television3?INTCMP=SRCH> (18. 08. 2011).
- Graham, A. (1998). Broadcasting Policy and the Digital Revolution. *The Political Quarterly*, 69(B), 30-42.
- Hamilton, J. T. (1998). *Channeling Violence: The Economic Market for Violent Television Programming*. United Kingdom: Princeton University Press.
- Hamlin, A. (1993). Public Expenditure and Political Process. In Gemmell, E. (Ed.) *The Growth of the Public Sector: Theories and International Evidence*. Hants: Edwar Edgar.

- Hargreaves-Heap, S. P. (2005). Television in a digital age: what role for public service broadcasting?. *Economic Policy*, 20(41), 112-157.
- Helm, D. (2005). Consumer, Citizens and Members: Public Service Broadcasting and the BBC. In Helm, D. (Ed.) *Can the Market Deliver? Funding Public Service Television in the Digital Age* (1-21). Indiana University Press.
- Hoskins, C. McFadyen, S. & Finn, A. (2004). *Media Economics Applying Economics to New and Traditional Media*. California: Sage.
- Jonathan, R. (2008). More people get news from web than TV or print. *The Sunday Times*. http://technology.timesonline.co.uk/tol/news/tech_and_web/article4559162.ece. (17. 08. 2011).
- Laffont, J. J. (2008). Externalities. In Durlauf, S. N. Blume, L. E. (Eds.) *The New Palgrave Dictionary of Economics*. http://www.dictionaryofeconomics.com/article?id=pde2008_E000200. (11. 08. 2011).
- Lindstädt, N. (2010). Germany's PSB Going Online - Is There an Economic Justification for Public Service Media Online?.
- Lipsey, D. (2004). The BBC and Public Value Commentary by Lord David Lipsey. Retrieved from <http://www.smf.co.uk/wp-content/uploads/2004/12/Publication-The-BBC-and-Public-Value.pdf>
- Mitchell, R. C. & Carson, R.T. (1989). *Using surveys to value public goods: the contingent valuation methods*. Resources for the Future.
- Ofcom (2011). Annex 11: Market Failure in Broadcasting. Retrieved from http://stakeholders.ofcom.org.uk/binaries/consultations/psb2_1/annexes/annex11.pdf
- Office for National Statistics (2010). The impact of new media.: Television. Retrieved from https://moodle.queenelizabeth.cumbria.sch.uk/pluginfile.php/238435/mod_resource/content/0/83%20TV%20-%20impact%20new%20media.pdf. (17.07.2011).
- Papathanassopoulos, S. (2002). *European Television in the Digital Age*. Oxford: Polity.
- Prat, A. & Strömberg, D. (2005). Commercial Television and Voter Information. CEPR Discussion Papers 4989.
- Peacock, A. (2000). Market Failure and Government Failure in Broadcasting. *Economic Affairs*, 20(4), 2-6.
- Putnam, R. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.
- Stiglitz, J. (2000). *Economics of the Public Sector*; 3rd ed. New York: W. W. Norton and Company.
- The Statistics Portal (2016). Share of television households with digital television reception in European countries in 2016. <https://www.statista.com/statistics/427707/digital-tv-penetration-european-countries/> (10. 11. 2016).
- von Hagen, J. & Seabright, P. (2007). Introduction: the future of economic regulation in broadcasting market. In Seabright, P. & von Hagen, J. (Eds.) *The Economic Regulation of Broadcasting Markets – Evolving Technology and Challenges for Policy* (3-10). Cambridge University Press.

TÜRKİYE VE MENA ÜLKELERİNDE SAĞLIĞIN YAKINSAMASI: PANEL BİRİM KÖK TESTİ*

CONVERGENCE OF HEALTH IN TURKEY AND MENA COUNTRIES: PANEL UNIT ROOT TEST

Araştırma Makalesi
Research Paper

Dilek ŞAHİN**

Öz:

Sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki önemli etkisi nedeniyle, yakınsamanın sağlık açısından incelenmesi son derecede önemlidir. Bu çalışmada 1995-2014 dönemleri arasında Türkiye ve MENA ülkelerinde sağlık politikalarının yakınsaması panel birim kök testiyle araştırılmıştır. Serilerde yatay kesit bağımlılığının bulunduğu görülmüştür. Ardından ikinci kuşak panel birim kök testlerinden CADF panel birim kök testi uygulanmıştır. Analiz bulgularında sağlık harcamalarında yakınsamanın olmadığı buna karşılık sağlık çıktısı olarak bebek ölüm oranında yakınsamanın olduğu görülmüştür. Sağlık harcamaları bakımından MENA ülkelerinde yakınsamanın bulunamaması geride kalan MENA ülkelerinin lider ülkeleri yakalayacak düzeyde sağlık harcamalarına ulaşamadıklarını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık, Yakınsama, MENA Ülkeleri, Panel Birim Kök Testi.

Abstract:

Due to the significant impact of health spending on economic growth it is important at examination of convergence in terms of health. In this study it has been investigated by unit root test convergence of health policies between 1995 and 2014 in Turkey and MENA Countries. It is seen that there is a cross-sectional dependency in the study. Then the CADF panel unit root test was applied from the second generation panel unit root tests. In the analysis findings, there was no convergence in health expenditures and convergence rate in the infant mortality rate was observed as health output. The lack of convergence in MENA countries in terms of health expenditures indicates that the remaining MENA countries don't reach the level of health expenditures to catch the leading countries.

Keywords: Health, Convergence, MENA Countries, Panel Unit Root Test.

* Makale Geliş Tarihi: 06.03.2018

Makale Kabul Tarihi: 05.12.2018

** Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, dilek58sahin@hotmail.com, orcid.org/0000-0002-4830-8106

GİRİŞ

İlk olarak Schultz (1960) tarafından ortaya atılan beşeri sermaye kavramı, gelir artışına bağlı olarak kazanılmış insani özellikleri kapsayan bir kavramdır. Beşeri sermaye, bir ülkenin ekonomik ve politik gelişmesinde kritik olan beceri, eğitim ve tecrübeye sahip kişilerin sayısının artırılmasıdır. Bu nedenle beşeri sermaye gelişimi, insana yapılan yatırım ve yatırımın yaratıcı ve üretici olarak gelişimini ifade etmektedir (Adeyemi ve Ogunsola, 2016: 1). Beşeri sermaye yatırımları beraberinde taşıma-yayıma etkisi oluşturarak hem beşeri hem de fiziki sermaye yatırımlarını artırmakta böylelikle ekonomik büyümeyi olumlu etkilemektedir (Barro, 1991: 409). Beşeri sermaye stokunun artması ve oluşmasında rol oynayan faktörler, beşeri sermayenin unsurları olarak kabul edilmektedir. Bu unsurlar beş kategoride toplamaktadır. Bunlar: (i) bireylerin yaşam beklentisini, yaşama gücünü, enerjisini etkileyen sağlık hizmetleri; (ii) firmalar tarafından organize edilen eğitimler; (iii) ilk, orta ve yükseköğretim düzeyinde formal eğitim; (iv) özellikle tarımsal ilerleme programlarını içeren yetişkinler için firmalar tarafından organize edilmeyen çalışma programları, (v) değişken iş fırsatlarına uyum sağlamak için yapılan bireysel veya ailece yapılan göçlerdir. Esasında eğitim ve sağlık, kategorize edilen bu unsurlardan en önemlileridir. Çünkü sağlıklı, eğitilmiş ve yetenekli işgücü kapsamlı ve verimli sermayeyi oluşturmaktadır (Schult, 1961:9).

Bireylerin eğitim alabilmeleri ve ekonomik faaliyetlerde bulunabilmeleri için temel koşul sağlıklı olmalarıdır. Sağlık harcamalarının gerek büyüme amacının gerçekleştirilmesinde gerekse sağlığın yarı kamusal mal olmasından ötürü devlet bu alanda aktif rol üstlenmektedir. Ülkeler arası karşılaştırmalarda kullanılan en önemli sağlık göstergeleri arasında; doğum oranı, ölüm oranı, bebek ölüm hızı, toplam doğurganlık oranı, doğumda yaşam beklentisi, sağlık harcamalarının gayri safi yurt içi hâsıla (GSYH) içindeki payı ve kişi başına sağlık harcamaları gelmektedir. Günümüzde sağlık harcamalarının hızla artması ve sağlık politikalarının giderek artan bir şekilde birbirine benzemesiyle birlikte, sağlık sisteminde yakınsama önemli bir araştırma konusu haline gelmiştir.

Yakınsama hipotezi Solow (1956) tarafından ekonomi yazınına kazandırılan Neoklasik büyüme kuramının temel çıkarımlarından biridir. Bu bağlamda Neoklasik büyüme kuramının, görece olarak yoksul ekonomilerin daha zengin olanlara göre daha yüksek bir büyüme oranına ulaşarak uzun dönemde her iki ekonominin kişi başına gelir düzeylerinin birbirine yakınsayacağını öngörmektedir.

Abramovitz ve David (1996: 21), yakınsama hipotezinin kısa ve öz bir tanımını yapmıştır. Bu tanıma göre, “belirli koşullar altında geride kalmak, başlangıçtaki liderden daha hızlı büyüme kabiliyeti ve üretkenliği yaratır”. Bu görüş, yakınsama hipotezinin temel görüşüdür. Ayrıca Abramovitz ve David (1996), yakınsama hipotezinin üç ana kaynağı olduğunu ifade etmiştir. Bunlar; teknolojik yayılım, Neoklasik büyüme modeli ve küreselleşmedir (Rassekh, 1998: 86). Yakınsama hipotezinin gerçekleşmesi, bir ülkenin başlangıç gelir düzeyi ile büyüme oranı arasında negatif ilişki olmasını ifade etmektedir.

Literatürde iki tür yakınsamadan bahsedilmektedir. Bunlardan biri β -yakınsaması diğeri σ -yakınsamasıdır. β -yakınsaması fakir ülkelerin zengin ülkelere göre daha hızlı büyümesi olarak ifade edilirken; σ -yakınsaması ise bir grup ekonominin reel kişi başına gelirleri arasındaki farkın kapanması olarak tanımlanmaktadır (Sala-i Martin, 1995: 3). β -yakınsama, ekonomilerin kişi başına gelirlerinin büyüme oranları ile başlangıç yılına ait kişi başına gelir düzeyleri arasındaki ilişkinin araştırılmasına dayanmakta olup bu ilişki negatif işarete sahipse yakınsamadan, aksi durumda iraksamadan bahsedilmektedir. β -yakınsaması da kendi içerisinde mutlak β -yakınsaması ve koşullu β -yakınsaması olarak iki gruba ayrılmaktadır. Mutlak β -yakınsamasında ekonomilerin teknoloji, kuramsal yapı, tasarruf oranı gibi faktörler açısından aynı olduğu kabul edilmektedir. Buna karşılık koşullu yakınsama da ekonomiler arasındaki bu farklılıkları yansıtacak değişkenler modele eklenmektedir (Karaca, 2004:2). Yakınsama hipotezi ülkeler için; gelir açısından incelendiği gibi beşeri sermaye yatırımları kapsamında yer alan eğitim ve sağlık açısından da incelenmektedir. Son yıllarda sağlık harcamalarının artan hızla seyretmesi, bu artışın kaynağının ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin araştırılmasına dolayısıyla sağlığın yakınsamasının analizine zemin oluşturmuştur.

MENA (Ortadoğu ve Kuzey Afrika) bölgesi hem stratejik konumu hem de sahip olduğu doğal kaynaklar nedeniyle dünyada ekonomik ve siyasi yönden önemli bir yere sahiptir. Ayrıca MENA bölgesindeki ülkelerde, giderek artan genç nüfusla birlikte eğitim ve sağlık harcamalarında yüksek artışın olduğu gözlenmektedir. Bu çalışmada, sağlığın yakınsaması 1995-2014 dönemleri itibariyle analiz edilmiştir. Analiz kapsamında; toplam sağlık harcamalarının GSYH % payı, özel sağlık harcamalarının GSYH % payı, kamu sağlık harcamalarının GSYH % payı, bebek ölüm oranı (her 1000 canlı doğum), doğumda yaşam beklentisi (yıl) değişkenleri kullanılmıştır. Çalışmada ilk olarak, paneli oluşturan yatay kesitler (ülkeler) arasında bağımlılığın olup olmadığı Breusch-Pagan (1980) tarafından geliştirilen (Lagrange Multiplier-LM testi) ve Pesaran vd. (2008) tarafından saptması düzeltilen LMadj (Adjusted Crosssectionally Dependence Lagrange Multiplier) testi ve Pesaran (2004) CD testleri kullanılmıştır. Seriler için birim kök testi olarak; yatay kesit bağımlılığını ve serilerdeki yapısal kırılmaları dikkate alan ikinci kuşak birim kök testlerinden, Pesaran (2007) tarafından geliştirilen CADF (Cross-Sectionally Augmented Dickey Fuller) testi kullanılmıştır. Çalışma şu şekilde organize edilmiştir. Giriş bölümünü takip eden bölümde konu ile ilgili literatür taramasına yer verilmiştir. Ardından ekonometrik yöntem ve analiz bulguları na yer verilmiştir. Çalışma sonuç bölümü ile tamamlanmıştır.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde, ülkeler arasında sağlığın yakınsaması konusunda yapılan çalışmalardan bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

Arslan (2008), 1970-2005 dönemleri arasında OECD ülkelerinde kişi başına sağlık harcamasında yakınsamanın varlığını panel birim kök testi ile analiz etmiştir. Analiz sonucunda iraksama bulunmuştur.

Fallahi (2011), 1960-2006 dönemleri arasında OECD ülkelerinin toplam sağlık harcamasının GSYH % payı değişkeni açısından herhangi bir yakınsamanın bulunup bulunmadığını birim kök testi ile analiz etmiştir. Analiz sonucunda, ele alınan ülkelerin tamamında stokastik yakınsamanın olduğu görülmüştür.

Tülümce ve Zeren (2013), 1980-2008 dönemleri arasında 18 OECD ülkesinde sağlığın yakınsamasını panel birim kök testi ile analiz etmiştir. Analiz bulgularında, sağlık harcamalarının payı dikkate alındığında, ülkeler için bir yakınsamanın olmadığı görülmüştür. Buna karşılık bebek ölüm oranları ve doğumda yaşam beklentisi değişkenlerine göre OECD ülkelerinde yakınsama olduğu görülmüştür.

Lau ve Fung (2014), 1975-2008 dönemleri arasında 14 AB ülkesinde kişi başına sağlık harcamalarında yakınsamanın varlığını panel birim kök testi ile analiz etmiştir. Sonuç olarak yakınsamanın olmadığı görülmüştür.

Pekkurnaz (2015), 1980-2012 dönemleri arasında 22 OECD ülkesinde sağlık harcamalarının yakınsamasını panel birim kök testi ile analiz etmiştir. Doğrusal olmayan asimetric panel birim kök testi uygulandığında ülkelerin %23'ünde sağlık harcamalarının yakınsadığı görülmüştür.

Odhiambo vd., (2015), 2000-2011 dönemleri arasında 41 Sahra-altı Afrika ülkesinde sağlık harcamalarının yakınsama durumunu doğrusal dinamik panel veri modeli ile analiz etmiştir. Analiz sonucunda şartlı yakınsama olduğu görülmüştür.

Oyedele ve Adebayo (2015), 1995-2011 dönemleri arasında 15 ECOWAS (Batı Afrika Devletleri Ekonomi Topluluğu) ülkesinde sağlık harcamalarının yakınsama durumunu analiz etmiştir. Analiz bulgularında yakınsamanın olduğu görülmüştür.

Nghiem ve Connelly (2017), 1975-2004 dönemleri arasında OECD ülkelerinde kişi başına toplam sağlık harcamalarının yakınsamasını analiz etmiştir. Analiz bulgularında ele alınan dönemde sağlık harcamalarında yakınsama bulunamamıştır.

Yapılan çalışmalarda görüldüğü üzere, sağlığın yakınsaması konusunda farklı dönemler ve ülkelerin ele alındığı ve farklı sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Çalışmalarda görüldüğü üzere, sağlığın yakınsaması analizinde sağlık düzeyinin belirleyicileri arasında; bebek ölümleri, doğumda beklenen ortalama yaşam süresi ve sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı gibi değişkenler kullanılmaktadır. Ayrıca yapılan çalışmaların çoğunun AB ve OECD gibi ülke topluluklarına yönelik yapılması nedeniyle bu çalışmanın MENA ülkeleri için yapılmış olması literatüre katkı niteliğindedir.

2.EKONOMETRİK YÖNTEM VE ANALİZ

2.1.Veri Seti

Bu çalışmada 14 ülke için (Bahreyn, Mısır, Ürdün, Kuveyt, Fas, Suudi Arabistan, Tunus, Yemen, Türkiye, Cezayir, Lübnan, Umman, Suriye, Birleşik Arap Emirlikleri)

1995-2014 dönemindeki sağlık harcamaları ve sağlık statüsü göstergeleri açısından yakınsamanın varlığı test edilmiştir. Dönem aralığı verilerin ulaşılabilirliğine göre belirlenmiştir. Çalışmada; kamu sağlık harcamalarının GSYH % payı, özel sağlık harcamalarının GSYH % payı, toplam sağlık harcamalarının GSYH % payı, bebek ölüm oranı (her 1000 canlı doğum), doğumda yaşam beklentisi (yıl) değişkenleri kullanılmıştır. Analiz döneminin tespitinde verilerin ulaşılabilirliğine göre hareket edilmiştir. Değişkenlerin tamamına Dünya Bankasından ulaşılmıştır. Tablo 1’de çalışmada kullanılan değişkenler ve kaynaklarına yer verilmiştir.

Tablo 1: Çalışmada Kullanılan Değişkenler ve Kaynakları

Değişken	Açıklama	Kaynak	Dönem Aralığı
KH	Kamu Sağlık Harcamalarının GSYH % payı	Dünya Bankası	1995-2014
OH	Özel Sağlık Harcamalarının GSYH % payı		
TH	Toplam Sağlık Harcamalarının GSYH % payı		
BO	Bebek Ölüm Oranı (her 1000 canlı doğum)		
DYB	Doğumda Yaşam Beklentisi (yıl)		

Bu kapsamda, çalışmada analiz edilen temel hipotezler ve alternatif hipotezler şu şekildedir:

H_0 : Kamu sağlık harcaması sağlık göstergesi bakımından ülkeler arasında yakınsama yoktur.

H_1 : Kamu sağlık harcaması sağlık göstergesi bakımından ülkeler arasında yakınsama vardır.

H_0 : Özel sağlık harcaması sağlık göstergesi bakımından ülkeler arasında yakınsama yoktur.

H_1 : Özel sağlık harcaması sağlık göstergesi bakımından ülkeler arasında yakınsama vardır.

H_0 : Toplam sağlık harcaması göstergesi bakımından ülkeler arasında yakınsama yoktur.

H_1 : Toplam sağlık harcaması göstergesi bakımından ülkeler arasında yakınsama vardır.

H_0 : Bebek ölüm oranları sağlık statüsü göstergesi bakımından ülkeler arasında yakınsama yoktur.

H_1 : Bebek ölüm oranları sağlık statüsü göstergesi bakımından ülkeler arasında yakınsama vardır.

H_0 : Doğumda yaşam beklentisi sağlık statüsü göstergesi bakımından ülkeler arasında yakınsama yoktur.

H_1 : Doğumda yaşam beklentisi sağlık statüsü göstergesi bakımından ülkeler arasında yakınsama vardır.

2.2. Metodoloji

Çalışmada öncelikle değişkenler arasında yatay kesit bağımlılığın olup olmadığına bakılmıştır. Yatay kesit bağımlılığın söz konusu olması ayrıca ilerleyen aşamalarda kullanılacak yöntemlerin seçilmesinde yatay kesit bağımlılığını dikkate alan testlerin uygulanmasını gerektirmektedir. Ardından yapısal kırılmayı dikkate alan ikinci nesil panel birim kök testi uygulanmıştır.

2.2.1. Yatay Kesit Bağımlılığın Test Edilmesi

Yatay kesit bağımlılığının test edilmesinde çeşitli yaklaşımlar kullanılmaktadır. Yatay kesit bağımlılığının test edildiği Breusch ve Pagan (1980) çalışmasında test istatistiği aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir (Pesaran vd., 2008):

$$LM = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \bar{\rho}_{ij}^2, \chi^2 N(N-1)/2 \quad (1)$$

Sıfır hipotezi altında LM testi, $N(N-1)/2$ serbestlik derecesinde asimtotik kıkare dağılımına sahiptir. LM testi N küçük ve T yeterince büyük olduğunda geçerlidir. Pesaran (2004) tarafından geliştirilen test istatistiği aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir (Pesaran vd. 2008):

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \left(\sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \bar{\rho}_{ij} \right) \quad (2)$$

H_0 hipotezi altında, T yeterli büyüklükte iken; $N(0, 1)$ fonksiyonun limiti, $N \rightarrow \infty$ 'dur. Ayrıca LM testinden farklı olarak sabit T ve N değerlerinde ortalaması sıfırdır. Breusch ve Pagan(1980) testi faktörler sıfır ortalamaya sahip olduğunda boş hipotezi red etmekte başarısız olmaktadır. Bu sorunu çözmek amacıyla Pesaran vd. (2008) tarafından $CDLM_{adj}$ testleri geliştirilmiştir. Bu testte LM istatistiğinin varyans ve ortalaması kullanılarak LM testi geliştirilmiştir.

$$LM(\rho)_{adj} = \sqrt{\frac{2}{\rho(2N - \rho - 1)}} \sum_{s=1}^p \sum_{j=1}^{N-s} \frac{(T-k)\bar{\rho}_{i,i+s}^2 - \mu_{Ti,i+s}}{\sigma_{Ti,i+s}} N(0,1) \quad (3)$$

M_{Tij} ve V_{Tij} sırasıyla ortalamayı ve varyansı göstermektedir. Sıfır hipotezi altında ilk olarak $T \rightarrow \infty$ ve daha sonra $N \rightarrow \infty$ yakınsadığında LM_{adj} asimtotik olarak normal dağılıma sahiptir. Testin hipotezleri: H_0 : Yatay kesit bağımlılığı yoktur. H_1 : Yatay kesit bağımlılığı vardır şeklindedir.

2.2.2. CADF Birim Kök Testi

Pesaran (2007) tarafından geliştirilen CADF testi (5) no.lu eşitlikte verilmiştir (Pesaran, 2007):

$$\Delta y_{it} = \alpha_i + b_i y_{i,t-1} + c_i \bar{y}_{t-1} + d_i \Delta \bar{y}_t + e_{it} \quad (4)$$

$$t_i = (N, T) = \left(\frac{\Delta y'_i \bar{M}_w y_{i-1}}{\bar{\sigma}(y'_{i-1} \bar{M}_w y_{i-1})^{1/2}} \right) \quad (5)$$

Panel istatistiğinin hesaplanması ise:

$$CIPS(N, T) = t - bar = N^{-1} \sum_{i=1}^N t_i(N, T) \quad (6)$$

Hesaplanan CIPS istatistiği her bir yatay kesitin t istatistiklerinin ortalaması alınarak hesaplanmaktadır. Çalışmada kullanılan değişkenler için paneli oluşturan ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığı tespit edildiği için serilerin durağanlığı yatay kesit bağımlılığının söz konusu olduğu durumlarda kullanılan ikinci kuşak birim kök testlerinden Pesaran (2007) tarafından geliştirilen CADF testi ile incelenmiştir. CADF testi, T>N ve N>T durumlarında tutarlıdır. Bu test istatistiği değerlerini, Pesaran (2007)'in CADF kritik tablo değerleriyle karşılaştırarak, her ülke için durağanlık test edilmektedir. CADF testinde; H₀ hipotezi seriler durağan değildir. H₁ hipotezi ise seriler durağandır şeklindedir.

2.3. Bulgular

Tablo 2'de görüldüğü üzere değişkenler için yatay kesit bağımlılık testleri uygulanmıştır. Yatay kesit bağımlılık durumuna göre uygun panel birim kök testi uygulanmıştır. Bu sonuca göre, yatay kesiti oluşturan ülkelerde karar vericiler sağlık politikalarını belirlerken diğer ülkelerin uyguladıkları politikaları göz önünde bulundurmaları gerekmektedir. Çalışmanın bundan sonraki kısmında yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ikinci nesil panel birim kök testleri kullanılmalıdır.

Tablo 2: Değişkenlerde Yatay Kesit Bağımlılığı Sonuçları

Yöntem	KH		ÖH		TH		BÖ		DYB	
	İst.	P	İst.	P	İst.	P.	İst.	P.	İst.	P
CD _{Lm1} (BP, 1980)	156.303*	0.000	158.347*	0.000	156.459*	0.000	243.870*	0.000	118.234*	0.029
CD _{Lm2} (Pesaran 2004)	4.841*	0.000	4.992*	0.000	4.852*	0.000	11.331*	0.000	2.019*	0.022
CD (Pesaran 2004)	-1.554***	0.060	-1.740**	0.041	-1.734**	0.042	-2.517*	0.006	-1.290***	0.099
LM _{adj}	3.457*	0.000	5.457*	0.000	6.399**	0.000	2.917*	0.002	5.708*	0.000

Not: ***, **, * sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeylerini göstermektedir. Testlerin farklı sonuçlar vermesi durumunda, LM_{adj} testine bakılmakta ve bu teste göre karar verilmektedir. KH: Kamu sağlık harcaması/GSYH, ÖH: Özel sağlık harcaması %GSYH, TH: toplam sağlık harcaması % GSYH, BÖ: Bebek ölüm oranı, DYB: Doğumda yaşam beklentisi.

Tablo 3’de kamu sağlık harcamalarının GSYH % payı değişkeni için CADF panel birim kök testi gösterilmiştir. Yapılan analize göre; Kuveyt ve Suudi Arabistan dışındaki tüm ülkelerde birim kök bulunmaktadır. Ayrıca panelin genelinde birim kök bulunmaktadır. Yani kamu sağlık harcaması değişkeni durağan olmayan süreç karakteristiğine sahiptir. Bu sonuçlara göre söz konusu MENA ülkelerinde kamu sağlık harcamaları açısından herhangi bir yakınsama söz konusu değildir. Geride kalan MENA ülkeleri lider ülkeleri yakalayacak düzeyde sağlık harcaması yapmamaktadır.

Tablo 3: KH Değişkenine Ait CADF Panel Birim Kök Testleri

Ülke	Kamu Sağlık Harcaması/GSYH		Kritik Tablo Değeri		
	CADF istatistiği	Gecikme Uzunluğu	%1	%5	%10
Bahreyn	-0.544	1	-4.98	-3.99	-3.54
Mısır	-2.430	1	-4.98	-3.99	-3.54
Ürdün	-1.536	1	-4.98	-3.99	-3.54
Kuveyt	-4.060***	1	-4.98	-3.99	-3.54
Fas	-1.744	3	-4.98	-3.99	-3.54
S.Arabistan	-6.148*	3	-4.98	-3.99	-3.54
Tunus	-2.245	1	-4.98	-3.99	-3.54
Yemen	-3.240	1	-4.98	-3.99	-3.54
Türkiye	-1.303	1	-4.98	-3.99	-3.54
Cezayir	-0.815	1	-4.98	-3.99	-3.54
Lübnan	-0.996	4	-4.98	-3.99	-3.54
Umman	0.659	2	-4.98	-3.99	-3.54
Suriye	-0.190	1	-4.98	-3.99	-3.54
BAE	-1.189	1	-4.98	-3.99	-3.54
Panel CIPS	-2.438		-3.10	-2.78	-2.67

Not: ***, **, * sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir. Gecikme uzunlukları, Schwarz bilgi kriterine göre belirlenmiştir.

Tablo 4’te özel sağlık harcamalarının GSYH % payı değişkeni için CADF panel birim kök testi gösterilmiştir. Yapılan analize göre; Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri dışındaki tüm ülkelerde birim kök bulunmaktadır. Ayrıca panelin genelinde birim kök bulunmaktadır. Yani özel sağlık harcaması verisi durağan olmayan süreç karakteristiğine sahiptir. Bu sonuçlara göre söz konusu MENA ülkelerinde özel sağlık harcamaları açısından herhangi bir yakınsama söz konusu değildir. Geride kalan MENA ülkeleri lider ülkeleri yakalayacak düzeyde sağlık harcaması yapmamaktadır.

Tablo 4: ÖH Değişkenine Ait CADF Panel Birim Kök Testleri

Ülke	Özel Sağlık Harcaması/GSYH		Kritik Tablo Değeri		
	CADF istatistiği	Gecikme Uzunluğu	%1	%5	%10
Bahreyn	-0.808	1	-4.98	-3.99	-3.54
Mısır	-2.102	2	-4.98	-3.99	-3.54
Ürdün	-2.475	1	-4.98	-3.99	-3.54
Kuveyt	-2.279	3	-4.98	-3.99	-3.54
Fas	-1.595	1	-4.98	-3.99	-3.54
S.Arabistan	-4.826**	1	-4.98	-3.99	-3.54
Tunus	-1.978	1	-4.98	-3.99	-3.54
Yemen	-2.684	1	-4.98	-3.99	-3.54
Türkiye	-1.609	1	-4.98	-3.99	-3.54
Cezayir	-2.493	1	-4.98	-3.99	-3.54
Lübnan	-1.890	1	-4.98	-3.99	-3.54
Umman	-2.279	1	-4.98	-3.99	-3.54
Suriye	-2.048	1	-4.98	-3.99	-3.54
BAE	-5.063*	2	-4.98	-3.99	-3.54
Panel CIPS	-2.438		-3.10	-2.78	-2.67

Not: ***, **, * sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir. Gecikme uzunlukları, Schwarz bilgi kriterine göre belirlenmiştir.

Tablo 5'te toplam sağlık harcamalarının GSYH % payı değişkeni için CADF panel birim kök testi gösterilmiştir. Yapılan analize göre; Mısır dışındaki tüm ülkelerde birim kök bulunmaktadır. Ayrıca panelin genelinde birim kök bulunmaktadır. Yani toplam sağlık harcaması verisi durağan olmayan süreç karakteristiğine sahiptir. Bu sonuçlara göre söz konusu MENA ülkelerinde toplam sağlık harcamaları açısından herhangi bir yakınsama söz konusu değildir. Geride kalan MENA ülkeleri lider ülkeleri yakalayacak düzeyde sağlık harcaması yapmamaktadır.

Tablo 5: TS Değişkenine Ait CADF Panel Birim Kök Testleri

Ülke	Toplam Sağlık Harcaması /GSYH		Kritik Tablo Değeri		
	CADF İstatistiği	Gecikme Uzunluğu	%1	%5	%10
Bahreyn	-0.547	2	-4.98	-3.99	-3.54
Mısır	-3.573***	1	-4.98	-3.99	-3.54
Ürdün	-1.201	1	-4.98	-3.99	-3.54
Kuveyt	-2.912	1	-4.98	-3.99	-3.54
Fas	-0.695	1	-4.98	-3.99	-3.54
S.Arabistan	-1.976	2	-4.98	-3.99	-3.54
Tunus	-2.090	1	-4.98	-3.99	-3.54
Yemen	-2.090	1	-4.98	-3.99	-3.54
Türkiye	-3.123	1	-4.98	-3.99	-3.54
Cezayir	-0.733	4	-4.98	-3.99	-3.54
Lübnan	-1.379	2	-4.98	-3.99	-3.54
Umman	-0.864	1	-4.98	-3.99	-3.54
Suriye	-0.889	2	-4.98	-3.99	-3.54
BAE	-3.154	1	-4.98	-3.99	-3.54
Panel CIPS	-1.759		-3.10	-2.78	-2.67

Not: ***, **, * sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir. Gecikme uzunlukları, Schwarz bilgi kriterine göre belirlenmiştir.

Tablo 6'da bebek ölüm oranı değişkeni için CADF panel birim kök testi gösterilmiştir. Yapılan analize göre; Mısır, Ürdün, Cezayir, Lübnan, Umman, Suriye, dışındaki tüm ülkelerde bebek ölüm oranı değişkeni birim kök içermektedir. Panelin genelinde ise birim kök yoktur. Yani bebek ölüm oranı serisi durağandır. Bu sonuçlara göre söz konusu MENA ülkelerinde bebek ölüm oranları açısından bir yakınsama söz konusudur.

Tablo 6: BÖ Değişkenine Ait CADF Panel Birim Kök Testleri

Ülke	Bebek Ölüm Oranı		Kritik Tablo Değeri		
	CADF İstatistiği	Gecikme Uzunluğu	%1	%5	%10
Bahreyn	1.064	4	-4.98	-3.99	-3.54
Mısır	-3.661***	3	-4.98	-3.99	-3.54
Ürdün	-9.049*	4	-4.98	-3.99	-3.54
Kuveyt	-2.501	4	-4.98	-3.99	-3.54
Fas	-0.346	3	-4.98	-3.99	-3.54
S.Arabistan	0.686	4	-4.98	-3.99	-3.54
Tunus	-2.721	4	-4.98	-3.99	-3.54
Yemen	0.968	3	-4.98	-3.99	-3.54
Türkiye	0.000	3	-4.98	-3.99	-3.54
Cezayir	-4.579**	4	-4.98	-3.99	-3.54
Lübnan	-6.186*	4	-4.98	-3.99	-3.54
Umman	-5.503*	4	-4.98	-3.99	-3.54
Suriye	-5.583*	4	-4.98	-3.99	-3.54
BAE	-2.388	3	-4.98	-3.99	-3.54
Panel CIPS	-2.843**		-3.10	-2.78	-2.67

Not: ***, **, * sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir. Gecikme uzunlukları, Schwarz bilgi kriterine göre belirlenmiştir.

Tablo 7’de doğumda yaşam beklentisi değişkeni için CADF panel birim kök testi gösterilmiştir. Yapılan analize göre; Bahreyn ve Mısır dışındaki tüm ülkelerde ve panelin genelinde birim kök bulunmaktadır. Yani doğumda yaşam beklentisi verisi durağan olmayan süreç karakteristiğine sahiptir. Bu sonuçlara göre söz konusu MENA ülkelerinde doğumda yaşam beklentisi açısından herhangi bir yakınsama söz konusu değildir. CADF panel birim kök test sonuçlarında görüldüğü üzere bu çalışmada; ele alınan MENA ülkelerine bebek ölüm oranlarında bir yakınsama söz konusu iken; diğer göstergelerde yakınsama söz konusu değildir.

Tablo 7: DYB Değişkenine Ait CADF Panel Birim Kök Testleri

Ülke	Doğumda Yaşam Beklentisi		Kritik Tablo Değeri		
	CADF İstatistiği	Gecikme Uzunluğu	%1	%5	%10
Bahreyn	-3.954***	4	-4.98	-3.99	-3.54
Mısır	-2.076	1	-4.98	-3.99	-3.54
Ürdün	-4.511**	4	-4.98	-3.99	-3.54
Kuveyt	0.378	3	-4.98	-3.99	-3.54
Fas	-1.475	1	-4.98	-3.99	-3.54
S.Arabistan	0.259	3	-4.98	-3.99	-3.54
Tunus	-1.878	4	-4.98	-3.99	-3.54
Yemen	-0.367	4	-4.98	-3.99	-3.54
Türkiye	2.997	2	-4.98	-3.99	-3.54
Cezayir	-2.731	2	-4.98	-3.99	-3.54
Lübnan	-1.984	2	-4.98	-3.99	-3.54
Umman	-2.531	4	-4.98	-3.99	-3.54
Suriye	-2.570	2	-4.98	-3.99	-3.54
BAE	-2.475	1	-4.98	-3.99	-3.54
Panel CIPS	-1.637	1	-3.10	-2.78	-2.67

Not: ***, **, * sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir. Gecikme uzunlukları, Schwarz bilgi kriterine göre belirlenmiştir.

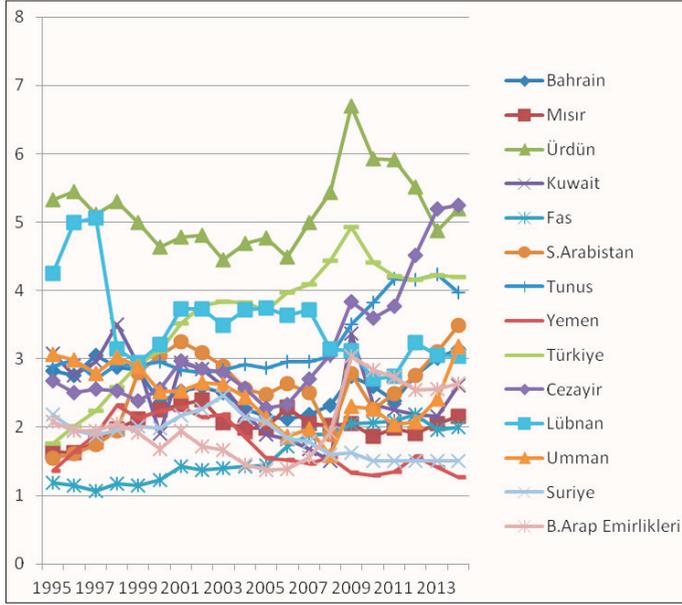
SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

İnsana yapılan her türlü yatırım olarak ifade edilen beşeri sermayenin kalitesi ve niteliği sadece toplumun eğitim seviyesine değil aynı zamanda sağlıklı olmasına da bağlıdır. Nüfusun sağlıklı olması bazı sosyal ve ekonomik faktörler tarafından etkilenmektedir. Daha sağlıklı bir toplum ve nüfus, sermaye birikimini artırmakla birlikte emeğin verimliliğindeki artıştan dolayı da üretimin ve büyümenin artmasını da sağlamaktadır. Bu nedenle, literatürde ekonomik büyüme ve sağlık arasındaki ilişkiye odaklanan çalışmalar oldukça fazladır. Bunun yanı sıra, sağlık ve ekonomik büyümeye ilişkin yakınsama temelli çalışmalarında son yıllarda önem kazandığı görülmektedir.

Günümüzde, beşeri sermayeye verilen öneme paralel bir şekilde bir yandan ülkeler sağlık harcamalarını artırırken öte yandan ülkelerin sağlık politikaları giderek benzeş-

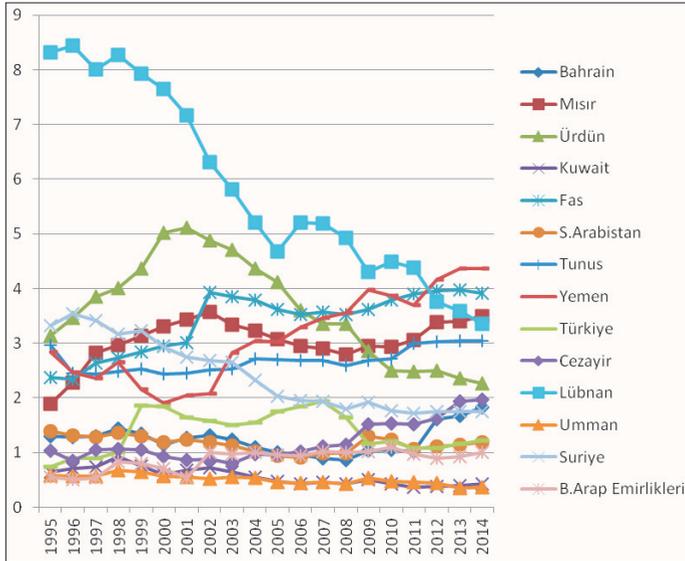
mektedir. Bu durum sağlık harcamaları ve sağlık statüsü açısından yakınsamaya olan ilginin her geçen gün artmasına neden olmuştur. Bu çalışmada, 1995-2014 yılları arasında sağlığın yakınsaması panel birim kök testi ile analiz edilmiştir. Bu bağlamda; yakınsama; kamu sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı, özel sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı, toplam sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı, bebek ölüm oranı ve doğumda yaşam beklentisi değişkenleri kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz bulgularına göre, sadece bebek ölüm oranlarında yakınsamanın varlığı tespit edilmiştir. Sağlık harcamaları değişkenleri açısından yakınsamanın varlığına ulaşılamamıştır. Sağlık göstergeleri bakımından yakınsama bulgusuna ulaşılmaması, geride kalan MENA ülkelerinin lider ülkeleri yakalayacak düzeyde sağlık harcamalarına ulaşamadıklarına işaret etmektedir. Son olarak MENA ülkelerinde sağlık politikacılarının ilerleyen dönemlerde alacakları sağlık reformlarıyla ilgili kararlarda ele alınan göstergelerin olumlu değişimleri konusunda diğer lider ülkelerin ve benzer ekonomiye sahip ülkelerin siyasi ve ekonomik kararlarını değerlendirilmeleri gerekmektedir.

Ek 1: Çalışmada Kullanılan Değişkenler

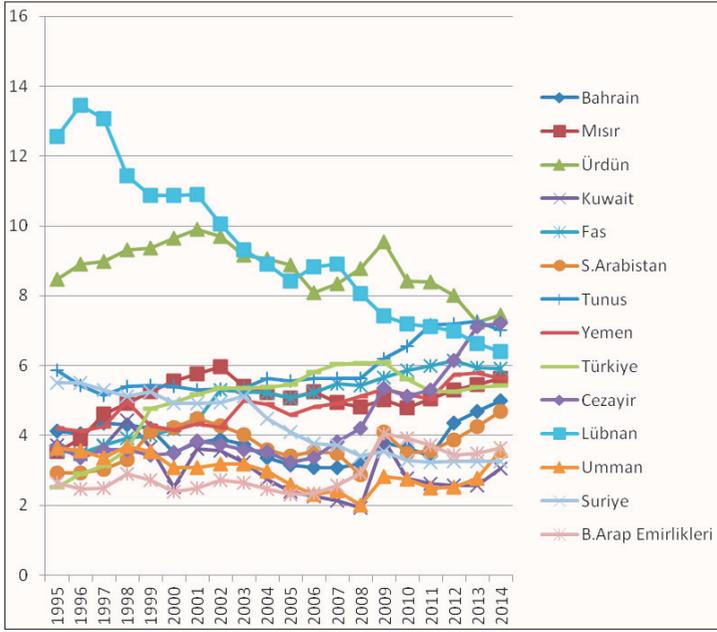
Şekil 1: Kamu Sağlık Harcamaları /GSYH

Kaynak: World Bank, WDI. <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators>

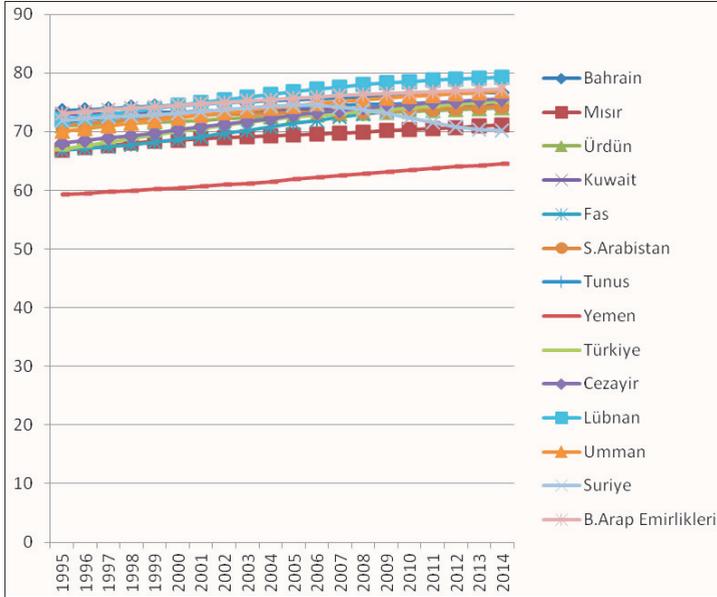
Şekil 2: Özel Sağlık Harcamaları /GSYH

Kaynak: World Bank, WDI. <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators>

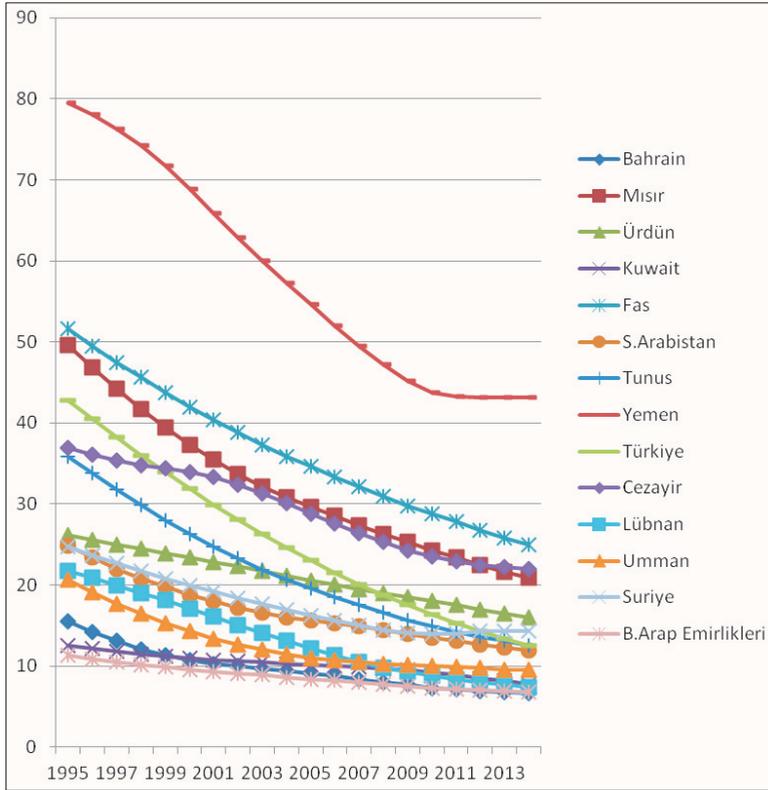
Şekil 3. Toplam Sağlık Harcamaları /GSYH

Kaynak: World Bank, WDI. <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators>

Şekil 4: Doğumda Yaşam Beklentisi (Yıl)

Kaynak: World Bank, WDI. <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators>

Şekil 5. Bebek Ölüm Oranı (Her 1000 Canlı Doğum)

Kaynak: World Bank, WDI. <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators>

KAYNAKÇA

- Abramovitz, M., & David, P. A. (1996). Convergence and Deferred Catch-up: Productivity Leadership and The Waning of American Exceptionalism, İçinde Ralph Landau, Timothy Taylor, and Gavin Wright (eds.) *The Mosaic of Economic Growth*, Stanford, CA: Stanford University Press, 21–62.
- Adeyemi, P., & Ogunsola, A. (2016). The Impact of Human Capital Development on Economic Growth in Nigeria: ARDL Approach, *Journal Of Humanities And Social Science*, 21(3), 1-7.
- Arslan A. (2008). Convergence of Per Capita Health Care Expenditures in OECD Countries, *MPRA Paper*, No: 10592, 1-10.
- Barro, R. (1991). Economic Growth in a Cross Section of Countries, *Quarterly Journal of Economics*, 106(2), 407–43.
- Breusch, T.S., & Pagan, A.R. (1980). The Lagrange Multiplier Test and Its Applications to Model Specification in Econometrics, *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.
- Dünya Bankası (WB-WDI) <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators> (02.03.2018).
- Fallahi, F. (2011). Convergence of Total Health Expenditure as a Share of GDP: Evidence from Selected OECD Countries, *MPRA Paper*, No: 51324, 1-22.
- Karaca, O. (2004). Türkiye’de Bölgeler Arası Gelir Farklılıkları: Yakınsama Var mı ? *Türkiye Ekonomi Kurumu*, Tartışma Metni 2004/7, 1-16.
- Lau, Chi, K., & Fung, K. W. (2014). Convergence in Health Care Expenditure of 14 EU Countries: New Evidence from Non-Linear Panel Unit Root Test, *MPRA Paper* No. 52871, 1-21.
- Nghiem, S., & Connelly, L. (2017). Convergence and Determinants of Health Expenditures in OECD Countries, *Nghiem and Connelly Health Economics Review*, 7(29), 1-11.
- Odiambo, S., Wambugu, A., & Ng’ang’a T. (2015). Convergence of Health Expenditure in Sub-Saharan Africa: Evidence from a Dynamic Panel, *Journal of Economics an Sustainable Development*, 6(6), 185-205.
- Oyedele, O., & Adebayo, A. (2015). Convergence of Health Expenditure and Health Outcomes in Ecowas Countries, *International Journal of Economics, Finance and Management*, 4(2), 46-53.
- Pekkurnaz, D. (2015). Convergence of Health Expenditure in OECD Countries: Evidence from a Nonlinear Asymmetric Heterogeneous Panel Unit Root Test, *Journal of Reviews on Global Economics*, (4), 76-86.
- Pesaran, M.H. (2004). General Diagnostic Test for Cross Section Dependence in Panels, *University of Cambridge*, 1-39.
- Pesaran, M. H. (2007). A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Cross Section Dependence, *Journal of Applied Econometrics*, (22), 365-312.

- Pesaran, M. H., Ullah, A., & Yamagata, T. (2008). A Bias Adjusted LM Test of Error Cross Section Independence, *The Econometrics Journal*, 11(1), 105-127.
- Pesaran, M.H., & Yamagata, T. (2008). Testing Slope Homogeneity in Large Panels, *Journal of Econometrics*, (142), 50-93.
- Rassekh, F. (1998). The Convergence Hypothesis: History, Theory, and Evidence, *Open Economics Review*, (9), 85-105.
- Sala-i Martin, X. (1995). The Classical Approach to Convergence Analysis, *Economics Working Paper*, (117), 1-28.
- Schultz, T. (1961). Investment in Human Capital, *The American Economic Review*, 51(1), 1-17.
- Tülümce, S., & Zeren, F. (2013). OECD Ülkelerinde Sağlıkın Yakınsamasının Analizi: Panel Birim Kök Testi, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(2), 287-300.

TÜRK HUKUKUNDA SAKİN ŞEHİR KRİTERLERİNİ DESTEKLEYEN MALİ DÜZENLEMELER*

FINANCIAL ADJUSTMENTS SUPPORTING SLOW CITY CRITERIA IN TURKISH LAW

Araştırma Makalesi
Research Paper

Elif ACUNER**
Serkan ACUNER***

Öz:

Devletler sahip olduğu yükümlülükler gereği kamusal bazen de özel ihtiyaçları karşılar nitelikte mal ve hizmetlerin üretimi için farklı mali araçları kullanmakta ve bu sayede ekonomik ve sosyal gelişmeye katkı sağlamaktadır. Sakin şehir hareketininse; ekonomik, sosyal ve çevresel anlamda sürdürülebilir sistemlere ait dinamiklerin oluşturulması, korunması, geliştirilmesi ve sürdürülmesinde alternatif bir kalkınma modeli olduğu kabul edilmektedir. Hareket; temel amaçlarına ulaşmada tüzüğünde kabul ettiği kriterleri aracı olarak belirlemiştir. Türkiye’de bir dizi hukuki düzenlemeyle, hali hazırda sakin şehir kriterlerinin gerçekleştirilmesinde (teşvik ve vergi bağışıklığı gibi) kolaylıklar sağlamaktadır. Bu çalışma ile sakin şehir hareketine ait kriterlerden hangilerinin devletçe, mali ya da yine yüklediği mali ödevlerin karşılığı olarak sunduğu kamu hizmetleriyle, ne şekilde desteklendiğinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Kanun hükümlerinin lafzi yöntemle yorumlanması ve sistematik literatür taraması yöntemlerinin kullanıldığı çalışmada; üç ana kritere ait sekiz alt kriterin devletçe desteklendiği ve ağı dâhil olmuş yahut aday yerleşim yerlerinin dosyalarında bu destekleri belirtmeleri gerektiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sakin Şehir, Mali Destek, Teşvik, Vergi Bağışıklığı.

Abstract:

As a result of the proprietary liability, states make use of varied financial intermediaries in order for the production of goods and services that meet public or private needs, and by this means, contribute to economic and social development. Slow city movement is acknowledged as an alternative development model in establishing, conserving, improving and sustaining the dynamics of the sustainable systems in economic, social and environmental sense. The movement has identified its criteria, which are accepted in its legislation, as intermediary in order to achieve its fundamental objectives. In Turkey, a range of legal arrangements provide convenience for the realization of the current slow city criteria (such as incentive and tax exemption). In this regard, the current study aims to identify which of the criteria of slow city movement are supported by the state financially or through public services in acknowledgement of the financial liability, and how this support is realized. The study, which employed the grammatical interpretation of the provisions of law and systematic literature review, identified that a total of eight sub-criteria of three main criteria were supported by the state. Regarding this, candidate sites need to specify the support they receive on their files.

Keywords: Slow City (Cittaslow), Financial Support, Incentive, Tax Exemption.

* Makale Geliş Tarihi: 09.07.2018

Makale Kabul Tarihi: 01.11.2018

** Dr. Öğr. Üyesi, Sorumlu Yazar (Corresponding Author), Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Ardeşen Turizm Fakültesi, elif.acuner@erdogan.edu.tr, orcid.org/0000-0002-7769-8705

*** Öğr. Gör. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Ardeşen Meslek Yüksekokulu, serkan.acuner@erdogan.edu.tr, orcid.org/0000-0003-3567-4534

GİRİŞ

Sakin şehir hareketi geniş çevreci kriterleri ile yerel ve özgün kültürü koruması yanında sürdürülebilir bölgesel kalkınmaya destek veren felsefesiyle küçük yerleşim birimlerine fırsatlar sunmaktadır. Ayrıca destinasyonlara uluslararası marka değeri olan sürdürülebilir yeni bir yaşam modeli önermektedir.

Yerleşim birimlerinde sakin şehir hareketinin temel felsefesinin uygulanabilmesi ancak yerel halkın katılımının sağlanması ile gerçekleşebilir. Çünkü küresel iletişim gücünün etkisiyle; farklı ihtiyaçlara ve beklentilere sahip olan ve yerli halkı kapsamayan bir sistemin sosyal ya da ekonomik açıdan sürdürülebilir olduğu söylenemez. Bu nedenle sakin şehir hareketi; özgün değerlerin temele alınarak, yaşam kalitesinin, sosyal, kültürel, çevresel değerlerin ve refah düzeyinin artırılması yoluyla sürdürülmesini (yahut geliştirilmesini) hedefleyen yerel halk merkezli bir yaklaşımdır. Hareket, yerleşim birimlerinin kaynak ve fırsatları ile sosyal, ekonomik ve ekolojik çevrenin uyumlaştırıldığı bir sistemdir. Bu bağlamda yerleşim yerlerinde; ekolojik çevrenin üstündeki tahribat ve baskıların azaltıldığı, ekonomik açıdan yerel halk için fırsatların artırıldığı ve sosyal temele dayandırılmış politikalar ile içselleştirilmiş, yerelleştirilmiş ve özgün olan şehirlerin kurulması amaçlanmaktadır. Tüm bu amaçlara erişmek adına sakin şehir adaylarına bazı kriterler getirilmiştir. Ancak bu kriterlerin sağlanması tek başına yerel idarelere bırakılamayacak kadar maliyetli ve organizasyonel iş yükü gerektiren nitelikte olduğu söylenebilir. Kaldı ki; hem sakin şehir hareketinin hem de kamu yönetiminin, idari anlamda, benzer hedeflere sahip olduğu görülmektedir. Bu nedenle kriterlerin kamu kesimince (devletçe) desteklenmesi önem taşımaktadır. Dolayısıyla çalışmanın amacı; sürdürülebilirlik felsefesi üzerine kurulan sakin şehir ağına ait kriterlerin gerçekleştirilmesinde kolaylık sağlayan hukuki düzenlemelerin tespit edilmesi ve açıklanmasıdır.

Çalışma; sistematik literatür taraması yöntemi yanında, kanun hükümlerinin lafzi yöntemle yorumlanması yoluyla hazırlanmıştır. Konu; sakin şehir kriterlerinin sağlanması adına vergi bağımsızlığı öngören Gelir Vergisi Kanunu başta olmak üzere, ilişkili diğer kanunlar yanında tebliğ düzeyindeki hukuki düzenlemeler ele alınarak açıklanmış ve bu düzenlemeler ile sakin şehir kriterleri ilişkilendirilmiştir.

Sakin şehir kriterlerinden “Çevre Politikaları” başlığı altında yer alan “Kamunun Yenilenebilir Enerji Kaynaklarından Enerji Üretimi” ve “Hane Başına Düşen Elektrik Enerjisi Tüketimi” kriterleri ile “Kentsel Katı Atıkların Ayrıştırılarak Toplanması” ve “Kentsel ya da Toplu Kanalizasyon İçin Atık Su Arıtma Tesisinin Bulunması” kriterleri ele alınmıştır. “Kamunun Yenilenebilir Enerji Kaynaklarından Enerji Üretimi” ve “Hane Başına Düşen Elektrik Enerjisi Tüketimi” kriterlerine ilişkin olarak Gelir Vergisi Kanunu md. 9/1-(9) ile yürürlüğe giren “İhtiyaç Fazlası Elektrik Enerjisinin Satışında Esnaf Muaflığı” düzenlemesi sakin şehir kriterleri ile ilişkilendirilmiştir. Benzer şekilde “Kentsel Katı Atıkların Ayrıştırılarak Toplanması” ve “Kentsel ya da Toplu Kanalizasyon İçin Atık Su Arıtma Tesisinin Bulunması” kriterlerinin sağlanması yolundaki devlet teşviklerinin ne olduğu; Belediye Ka-

nunu md. 14/1-(a) ve Çevre Kanunu md. 11 esas alınmak suretiyle açıklığa kavuşturulmuş ve sakin şehir kriterlerini destekleyen yönler ifade edilmiştir. Ayrıca “*Tarımsal, Turistik, Esnaf ve Sanatkârlara Dair Politikalar*” başlığı altında yer alan “*Geleneksel İş Tekniklerinin ve Zanaatların Değerinin Arttırılması*” ile “*El Yapımı ve Etiketlenmiş Zanaat Üretiminin Korunması*” kriterleri yine GVK md. 9/8’de yer alan esnaf muafiyetine yönelik düzenlemeler çerçevesinde ele alınmış ve sağlanan vergi bağışıklığının kapsamı açıklanarak, her yönüyle kriterlerin devletçe ne şekilde desteklendiği yahut teşvik edildiği irdelenmiştir. Diğer taraftan “*Sosyal Uyum*” ana kriteri başlığı altında yer alan “*Genç Neslin İstihdam Edilmesi*” ve “*Çocuk Bakımının Desteklenmesi*” kriterlerinin vergi hukuku yönünden ne yönde desteklendiği açıklığa kavuşturulmuştur. Genç neslin istidam edilmesine yönelik vergi bağışıklığı, gençleri girişimci olmaya yönlendiren “*Genç Girişimci Kazanç İstisnası*” adıyla da bilinen, GVK Mükerrer md. 20’de yer alan düzenlemedir. Bu vergi bağışıklığına ilave olarak genç girişimciye sağlanan prim desteği Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu md. 81/1-(k) kapsamında açıklanmıştır. Son olarak bu çalışmada, GVK md 32, md. 20 ve md. 23/1-(16) ile yürürlükte olan sırasıyla “*Asgari Geçim İndirimi*”, “*İşveren veya Girişimciye Kreş ve Gündüz Bakımevi Kazanç İstisnası*”, “*Kadın Çalışana Kreş ve Gündüz Bakımevi Desteği*” adı altındaki müesseselerin “*Çocuk Bakımının Desteklenmesi*” kriteri ile ilişkisine değinilmiştir.

1. SAKİN ŞEHİR AĞI VE TÜRKİYE’DE SAKİN ŞEHİRLER

Sakin şehir (Cittaslow), 1999 yılında İtalya’da; Greve in Chianti, Bra, Orvieto ve Positano belediye başkanlarının, slow food hareketinin ilkelerini kentsel yaşama uygulama hedefiyle başlayan uluslararası kentler birliğidir. Sakin şehir, çağımızın gereksinimi hız ve küreselleşmenin dayattığı aynışmaya çözüm olabileceği ihtimali ile toplumsal hayata değinen ve benzerleri arasında en fazla dikkati çeken hareket olarak karşımıza çıkmaktadır (Özmen vd., 2017:42). Temelini slow food hareketi oluşturmasına rağmen sakin şehir; yerel üretim, yiyecek kalitesi ve çevresel sürdürülebilirliğe ek olarak özgün kültürü koruma, kentsel yaşam kalitesini arttırma ve sürdürülebilir kentsel ekonomileri destekleme gibi çok daha geniş bir içeriğe sahiptir (Pink, 2009:453). Sakin şehir felsefesi sadece yerel kültürü korumakla kalmaz aynı zamanda yerel ölçekte oluşturduğu fırsatlarla ekonomik fayda sağlamaya yardımcı olur ve böylelikle bölgeler arası kalkınma dengesinin kurulmasına da destek verir (Karabağ vd., 2012:74).

Sakin şehir hareketi, yerli halk ve ziyaretçiler için yaşam kalitesini yükseltme hedefini; ağa dâhil olan yerleşim yerleri arasında fikir, deneyim ve bilgi paylaşımı ile gerçekleştirmeyi prensip edinmiştir (Miele, 2008:136). Dünya Sağlık Örgütü (World Health Organization – WHO) yaşam kalitesini “...Bireyler, yaşamdaki konumlarını; hedefleri, beklentileri, standartları ve kaygularına göre ve içinde yaşadıkları değer sistemleri ve kültür bağlamında algılarlar. Bu, kişilerin fiziksel sağlıklarından, psikolojik durumlarından, bağımsızlık düzeylerinden, sosyal ilişkilerden ve çevrelerinin belirgin özellikleriyle ilişkilerinden karmaşık bir şekilde etkilenen oldukça geniş kapsamlı bir kavram...” olarak tanımlamaktadır (WHO,

1997:1). Tanımdan yola çıkarak sakin şehirlerin kriterleri aracılığı ile taahhüt edilen sistemin yaşam kalitesini yükselteceği sonucuna ulaşılabilmektedir. Sakin şehirler; kendi öz değerlerini koruyan ve geliştiren ve şehir sakinlerinin geleneksel yaşam ritminde, keyifli bir yaşam tarzı sürdürmelerini amaçlayan şehirlerdir (Knox, 2005:7). Bu bağlamda şehir sakinleri; trafik, gürültü, görüntü ve ışık kirliliğinden uzak, sosyal anlamda kaynaşmış, özellikle yerel yönetimlerin desteği ile daha temiz enerji kullanan, temiz gıdalar tüketen, geleneksel el sanatlarının, yöresel ürünlerin korunarak ve geliştirilerek bölgesel ekonomik kalkınmaya olanak sağladığı daha yaşanabilir şehir fırsatlarına sahip olabilmektedirler.

Sakin şehir üyelerinden beklenen kriterler aracılığı ile bir standart oluşturmak yerine, üyelik kriterlerini yerine getirmek için yerel yollar bulunmaktadır (Carp, 2012:133). Bu durum sakin şehir manifestosunda (bkz: Acuner, 2015a: 30-32), yerel yönetimlerin çabasına vurgu yapılarak; “...*dışarıdan görülebilir olup, ancak kendi içinde yaşadığı kimliği keşfedip ve onun benzersizliğini fark ederek paylaşmak...*” (Cittaslow International, 2018) şeklinde izah edilmiştir.

Türkiye’de sakin şehir ağı Seferihisar kentinin öncülüğünde önemli derece mesafe kat etmiştir. Seferihisar ile 2009 yılında başlayan ve genişleyen süreçte, günümüzde, 15 yerleşim yeri ağı dâhil olmuştur. Bu şehirlerin coğrafik konumları, 2017 yılına göre nüfusları ve ağı üyelik tarihleri aşağıda Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Türkiye’de Sakin Şehirlere İlişkin Veriler

Sakin Şehir	Bölge	İl	Nüfus (2017)	Üyelik Tarihi
Seferihisar	Ege	İzmir	40.785	28.11.2009
Akyaka	Akdeniz	Muğla	24.419	29.06.2011
Yenipazar	Ege	Aydın	12.596	29.06.2011
Gökçeada	Marmara	Çanakkale	8.769	29.06.2011
Taraklı	Marmara	Sakarya	6.849	29.06.2011
Vize	Marmara	Kırklareli	27.358	02.06.2012
Perşembe	Karadeniz	Ordu	30.812	23.10.2012
Yalvaç	Akdeniz	Isparta	46.823	23.10.2012
Halfeti	Güney Doğu Anadolu	Şanlıurfa	38.592	13.04.2013
Şavşat	Karadeniz	Artvin	16.471	23.06.2015
Eğridir	Akdeniz	Isparta	32.503	05.02.2017
Göynük	Karadeniz	Bolu	15.184	05.02.2017
Uzundere	Doğu Anadolu	Erzurum	7.598	19.03.2016
Gerze	Karadeniz	Sinop	23.661	05.02.2017
Mudurnu	Karadeniz	Bolu	19.066	05.03.2018

2. SAKİN ŞEHİR KRİTERLERİ

Nüfusu 50.000'in altında olan yerleşim birimleri sakın şehir ağına gönüllülük esası ile dâhil olabilirler. Daha yaşanabilir şehirler oluşturma amacıyla olan hareket, bu amacını sertifikaya sahip olmak isteyen yerleşim yerleri için belirlenen kriterler sayesinde sağlamayı öngörmektedir. Sakin şehirler için; çevre politikaları, alt yapı politikaları, kentsel yaşam kalitesi politikaları, tarımsal, turistik, esnaf ve sanatkârlara dair politikalar, misafirperverlik, farkındalık ve eğitim için planlar, sosyal uyum ve ortaklıklar ana başlıkları altında yedi farklı kriter boyutu öngörülmüştür. Her bir kriter boyutunun kendi içerisindeki alt başlıklarıyla toplamda kriter sayısı yetmiş iki olarak tespit edilmiştir. Kriterlerin ana başlıkları göz önünde bulundurulduğunda nihai hedef yerli halk ve ziyaretçiler için daha iyi bir yaşamın sağlanmasıdır.

Bir şehrin iyi yaşam kalitesine sahip olması çevresel kalite ve sürdürülebilirlikle doğru ilişkilidir. Diğer ilişkili unsurlar alternatif ulaşım sistemleri ve yayaların rahat etmesine yönelik kentsel tasarımlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca şehir sakinleri ve ziyaretçileri için bütünsel olarak şehrin daha yaşanabilir bir forma ulaştırılmasında, odaklanmış alternatif çözümler oldukça başarılı sonuçlar ortaya koymaktadır. Yerel kültür öğelerinin korunması ve geliştirilmesi hem sosyal hem de ekonomik anlamda şehre değer katmaktadır. Şehrin tüm paydaşlarının ihtiyaçlarının karşılanması üzerine yürütülecek faaliyetler sosyal uyumu sağlamaya destek olacaktır. Son olarak şehir sakinleri ve ziyaretçilerinin kriterler konusunda daha dinamik tutulması için, sakın şehir hareketi ve temelinde yatan slow food gibi diğer yavaş hareketlerin farkındalığını oluşturmak ve arttırmak önem arz etmektedir. Yukarıda sayılan tüm hususlar sakın şehir hareketinin yedi ana kriterinde detaylı olarak ele alınmıştır.

Kriterlerden bazıları mutlaka sağlanması gereken zorunlu kriterler ve geleceğe yönelik taahhütlerin benimsendiği perspektif kriterler şeklinde ikili bir ayrıma tabi tutulmuştur. Çalışmanın devamında devlet desteği bağlamında incelenecek olan “*El Yapımı ve Etiketlenmiş Zanaat Üretimini Korunması*” ve “*Çalışma Tekniklerinin ve El Sanatlarının Değerinin Arttırılması*” kriterleri zorunlu birer kriter olarak belirlenmişken; “*Kamunun Yenilenebilir Enerji Kaynaklarından Enerji Üretimi*”, “*Hane Başına Düşen Elektrik Enerjisi Tüketimi*”, “*Genç Neslin İstihdam Edilmesi*” ve “*Çocuk Bakımının Desteklenmesi*” kriteri için zorunlu ya da perspektif belirlemesi mevcut değildir. Katı atık ve atık sulara yönelik iki kriter: “*Kentsel Katı Atıkların Ayrıştırılarak Toplanması*” ve “*Kentsel ya da Toplu Kanalizasyon İçin Atık Su Arıtma Tesisinin Bulunması*” kriterleri zorunlu kriterler arasında yer alır. Ayrıca ulusal ağlar kendi ülkelerinin dinamikleri doğrultusunda herhangi bir ana başlığın puan değerinin %20'sini geçemeyecek şekilde yeni kriterler belirleme yetkisine sahip olduğu unutulmamalıdır.

3. SAKİN ŞEHİR KRİTERLERİNE DEVLET DESTEĞİ

3.1. Teşvikler

3.1.1. Geleneksel İş Tekniklerinin ve Zanaatların Değerinin Arttırılması ile El Yapımı ve Etiketlenmiş Zanaat Üretimini Korunması Kriterleri

“*Tarımsal, Turistik, Esnaf ve Sanatkârlara Dair Politikalar*” başlığı altında yer alan iki kriter destinasyonların sanatsal ve kültürel dokusunun korunmasını hedef alan önemli birer gereklilik görünümündedir. Çünkü destinasyonların kültürel, sanatsal ve geleneksel dokuları onları diğer destinasyonlardan ayıran ve farklılaştıran önemli etkenlerden birisidir. Bununla birlikte bu etken ziyaretçilerin hafızalarında iz bırakan bir bileşendir. Bu kriterlerden ilki; “*El Yapımı ve Etiketlenmiş Zanaat Üretimini Korunması*”, diğeri ise “*Çalışma Tekniklerinin ve El Sanatlarının Değerinin Arttırılmasıdır*”.

Turizm, bölgesel kalkınmada itici bir güç konumundadır ve destinasyonun sahip olduğu imaj turist davranışlarını etkilemektedir. Destinasyonların doğru tanıtımı, destinasyonları diğer destinasyonlardan ayırt edici özelliklerinin net olarak ortaya konularak, bu özelliklerle hedef kitlenin zihninde olumlu konumlandırılmalarıyla sağlanmaktadır (Echtner ve Ritchie, 2003:38). Hedef kitlenin zihninde gerçekleştirilecek doğru konumlandırma ise destinasyonun ayırt edici ve çekici özelliklerinin doğru tespit edilmesi ve doğru yönetilmesiyle olacaktır (Echtner ve Ritchie, 2003:38). Buradan destinasyon imajı kavramına ulaşılır. Destinasyon imajı, destinasyonu ziyaret eden kişilerin destinasyonu algılama şekline, seyahat kararlarına ve seyahat davranışlarına olan etkisinden dolayı uluslararası ölçüde önemli olduğu kabul edilmektedir (Gallarza vd., 2002:56). Teorik bakış açısı bilişsel algının duyuşsal algının öncüsü olduğunu kabul etmektedir ve bu iki faktör bileşik ya da bütün olarak markaya ya da ürüne olan tutumu etkilemektedir (Beerli ve Martín, 2004:658). Destinasyon ziyaretçilerinin destinasyon ile ilgili sahip oldukları imaj, destinasyon ziyareti sırasındaki algılarını etkilemekte ve bu iki faktör de destinasyona olan tutumu belirlemektedir. Daha açık bir ifadeyle destinasyonun sahip olduğu imaj güçlü ise, turistler üzerinde yarattığı olumlu tutum sayesinde bir yandan destinasyona akışı sağlanan turist harcamaları artarken diğer yandan turizm aracılığıyla bölgesel kalkınmaya katkı sağlanmış olur.

Tüm bu belirlemelerden yola çıkılarak yukarıda adı geçen iki kriterin sakin şehir felsefesinin ön planda tuttuğu ve gerçekleşmesini arzu ettiği kriterler olduğu kabul edilebilir. Ayrıca her iki kriterin sakin şehrin destinasyon imajını arttıran (yani destinasyonun diğerlerinden ayırt edilmesine ve onun çekiciliğinin artmasına neden olan) unsurlar olduğu söylenebilir. Dolayısıyla sakin şehirlerin yahut sakin şehir olmaya aday yerleşim yerlerinde sürdürülen bu faaliyetlerinin desteklenmesi gerekmektedir. Böylelikle sakin şehirler ya da aday olan şehirler, destekler yahut teşvikler yoluyla iki kriteri daha yerine getirmiş olacaklardır. Bilinmesinde fayda bulunan husus ise; hali hazırda bu kriterlerin sağlanması adına devlet tarafından sağlanan vergi bağışlıklarının var olduğudur. Bu teşvikler, aday kentler için dosyalarında belirtilmesi gereken önemli bir husustur. Bu başlıkta belirtilen teşvikin/bağışlıkların adı “*esnaf muafiyeti*”dir.

Esnaf, Türk hukuk âleminde bir birine benzer düzenlemeler ile tanımlanmış (Türk Ticaret Kanunu, md. 15 ve Esnaf ve Sanatkarlar Meslek Kuruluşları Kanunu, md. 3/a) ve bu tanımlarda; ister gezici ister sabit bir mekânda bulunsun, sermayeden ziyade bedeni çalışmaya dayanan, ticaret yahut sanat kuruluşuna kayıtlı olan, tacir olmanın gerektirdiği mal alım ve satım hacmine ulaşmayan, gelirleriyle kendi ve hane halkının geçimini ancak sağlayan ticaret ve sanat erbabı oldukları kabul edilmiştir. Doğal olarak kendi geçimini ancak sağlayan esnafın vergi bağımsızlıkları ile korunması sosyal devlet ilkesinin de gereğidir (Biniş, 2015: 56). Diğer taraftan devletin, vergi muafiyet ve istisnaları ile örneğin sakin şehir hareketi gibi bazı oluşumları yahut faaliyetleri özendirmek ya da desteklemek istemesinin; siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel sebeplerden doğduğunu söylemek mümkündür (Acuner ve Acuner, 2014: 170; Rakıcı, 2004: 115).

Bu noktada esnaf statüsünde olanların gelir kaynaklarından elde ettikleri kazanç ve iratların vergi dışı bırakılması esnaf muafiyeti olarak adlandırılır (Şenyüz vd., 2008: 75). Esnaf muafiyeti Gelir Vergisi Kanunu (GVK) md. 9'da düzenlenmiş, kapsamı geniş bir maddedir. GVK md. 9'a göre; ticaret ve sanat erbabı olanlardan, mezkûr maddenin 1'inci fıkrasında 10 bent halinde sıralanan ticari ve serbest meslek faaliyetlerinden elde edilen gelirler vergiden muaf¹ kabul edilmiştir.

GVK md. 9/1'e, 2012 yılında eklenen 8'inci bent; destinasyonların kültürel, sanatsal ve geleneksel dokularını yakından ilgilendiren düzenlemelerden biridir. GVK'nin mezkûr maddesine ilave olarak ayrıntılı açıklamalara ise 283 Seri No.lu Gelir Vergisi Kanunu Genel Tebliği'nde yer verilmiştir (detaylı bilgiye ulaşmak için bkz: Acuner, 2015b; Acuner ve Acuner, 2014).

Mezkûr bende göre; basit usule tabi olmanın genel şartlarını² taşıyanlardan; el dokuma işleri, bakır işlemciliği, çini ve çömlek yapımı, sedef kakma ve ahşap oyma işleri, kaşıkcılık, bastonculuk, semercilik, yazmacılık, yorgancılık, keçecilik, lüle ve oltu taşı işçiliği, çarıkçılık, yemenicilik, oyacılık ve bunlar gibi geleneksel, kültürel, sanatsal değeri olan ve kaybolmaya yüz tutan meslek kollarında faaliyette bulunup sadece kendi ürettikleri ürünleri satanların elde ettikleri gelirler vergiden muaf kabul edilmiştir. Yani bu tür gelirler vergilendirilmemektedir. Bu düzenlemede; geleneksel, kültürel, sanatsal değeri olan ve kaybolmaya yüz tutan meslek kolları tek tek sayılmış ama sınırlandırılmamıştır. Hükmün içinde yer alan "...ve bunlar gibi..." ibaresi ile kaybolmaya yüz tutan diğer meslek kollarının da bu muafiyetten yararlanabileceği yasalasmıştır. Türkiye'nin toplumsal dokusu dikkate alındığında pek çok bölge ya da yöredeki farklılıklar dikkate alınarak, kaybolmaya yüz tutan meslek kolları veya faaliyetleri muafiyet kapsamına alınmıştır.

¹ Vergi muafiyeti, vergilendirilmesi gereken bir kişinin kısmen ya da tamamen geçici ya da sürekli olarak vergi dışı bırakılmasıdır (Pehlivan, 2017: 69). Vergi istisnası ise; vergilendirilmesi gereken bir konunun kısmen ya da tamamen geçici ya da sürekli olarak vergi dışı bırakılmasıdır (Pehlivan, 2017: 69).

² GVK, md. 47: 1. Kendi işinde bilfiil çalışmak veya bulunmak (...), 2. İşyeri mülkiyetinin iş sahibine ait olması halinde emsal kira bedeli, kiralınmış olması halinde yıllık kira bedeli toplamı büyükşehir belediye sınırları içinde ... (2018 yılı için 7.400 TL'yi), diğer yerlerde ... (2018 yılı için 4.900 TL'yi) aşmamak, 3. Ticari, zirai veya mesleki faaliyetler dolayısıyla gerçek usulde gelir vergisine tabi olmamak.

Esnaf muafiyetinden yararlanmak adına mükelleflere bazı şartlar öngörülmüştür. Bunlar iki başlık altında mezkûr maddenin değişik üçüncü fıkrasında sıralanmıştır (Kızılot ve Taş, 2011: 216). Fıkraya göre; muafiyetten yararlanacak olan geleneksel, kültürel, sanatsal değeri olan ve kaybolmaya yüz tutan meslek kollarında faaliyette bulunan zanaatkâr ya da sanat erbabının;

- Ticarî, ziraî veya meslekî kazancı dolayısıyla gerçek usulde gelir vergisine tâbi olmaması,
- Kaybolmaya yüz tutan meslek kollarındaki faaliyetlerini gelir ve kurumlar vergisi mükelleflerine bağlılık arz edecek şekilde yapmamasıdır.

Bu iki şarta ek olarak devam eden fıkroda esnaf odasına kaydolmak, belediyeden “*Esnaf Muafılığı Belgesi*” almak gibi şartların da muafık talep edecek esnaf tarafından yerine getirilmesi beklenmektedir.

Görülebileceği üzere sakin şehir kriterlerinin sağlanması adına Türkiye’de, aslında çokta bilinmeyen, bir vergi muafiyeti önem arz etmektedir. Türkiye’de 15 yerleşim yerinin sakin şehir ilan edildiği düşünüldüğünde: Çanakkale Gökçeada’da minyatür hediyelik eşya yapımı, Isparta Eğirdir’de el dokuma halı imalatı, Şanlıurfa Halfeti’de kazazlık, Bolu Göynük’te tokalı örtme, Sakarya Taraklı’da tarakçılık, bastonculuk, kaşıkçılık, maket ev ve benzerleri gibi pek çok kültürel, geleneksel, sanatsal iş ve tekniklerin korunması, faaliyet alanı bulması ve bu alanlarda üretime geçilerek gelenek ve göreneklerin yaşatılması bu teşvikle mümkün hale gelmiştir. Sakin şehirlerin ve aday şehirlerin hali hazırda dosyalarına iki kriterin sağlanmış yahut tamamlanmış veyahut desteklenen kriter olarak ekleyebilecekleri söylenebilir. Bu husus önemle dikkate alınmalıdır.

3.1.2. Kamunun Yenilenebilir Enerji Kaynaklarından Enerji Üretimi ve Hane Başına Düşen Elektrik Enerjisi Tüketimi Kriterleri

Sakin şehir kriterlerinden “*Çevre Politikaları*” ana kriteri başlığı altındaki iki alt kriter; enerji tüketimi ve üretimine yönelik kriterler olmakla birlikte, bu kriterler için zorunluluk ya da perspektif belirlemesine gidilmemiştir. Bu kriterler “*Kamunun Yenilenebilir Enerji Kaynaklarından Enerji Üretimi*” ve “*Hane Başına Düşen Elektrik Enerjisi Tüketimi*” şeklindedir. Her iki kriterden, ne uluslararası “*Sakin Şehir Tüzüğü*”nde ne de Türkiye’nin ulusal sakin şehir ağına ait erişim sayfasında, beklentilere yönelik bir açıklamaya yer verilmemiştir. Ancak ağı temel felsefesinin sürdürülebilirlik olduğu düşüncesinden yola çıkılarak; “*Hane Başına Düşen Elektrik Enerjisi Tüketimi*” için hane (ev) halkının elektrik enerjisinde tasarruf etmeyi, gereksiz tüketimleri önleme ve benzerlerini, “*Kamunun Yenilenebilir Enerji Kaynaklarından Enerji Üretimi*” içinse yenilenebilir enerji kaynaklarından enerji üretimine önem verilmesi gerektiği anlaşılabilir. Çünkü günümüzde yaşanmaya devam eden küresel ısınma, temiz su kaynaklarının azalması, fosil yakıt kaynaklarının tükenmesi ile verdiği zararlar ve iklim değişikliği gibi problemler, çevreye duyarlı olan sürdürülebilir sistemlere geçişi zorunlu kılmaktadır (Şentürk, 2014:90).

Aslında her iki kriter biri biriyle ilişkili, biri diğerini tamamlayan nitelikte kriterlerdir. Her iki kriterle bir yandan daha fazla tüketilen enerjinin, üretim sürecinde ortaya çıkaracağı sürdürülemez sonuçlarından kaçınılmak istenirken, diğer yandan daha az tüketilen enerji miktarının tedarikinde yenilenebilir üretim tekniklerine başvurulması hedeflenmektedir. Çünkü fosil yakıtlardan elde edilen enerjiye karşın yenilenebilir enerji üretimi çevre dostudur ve sürdürülebilirlik ile doğrudan ilişkilidir. Ekonomik ve çevresel olumlu pek çok etkinin doğması, yenilenebilir enerji kaynaklarından enerji üretimi sayesinde mümkün kılınır. Tüm bu nedenler sakin şehir felsefesinin mantığı ile birebir örtüşmektedir.

Yenilenebilir enerjinin; doğal ortamda ve doğal süreçler sonucunda kendiliğinden var olan, ayrıca sürekliliği olan ve tekrarlayan şekilde meydana gelen akımlardan elde edilen, dahası yararlı enerjiye dönüştükleri kaynağın “*yenilenebilir*” olması yanında fosil olmayan kaynaklardan elde edilen enerji olduğu kabul edilmektedir (Şen, 2017: 62). Türkiye’de yenilenebilir enerji kaynaklarından enerji üretimine yönelik hukuki düzenleme, 2005 yılında, 5346 sayılı Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Elektrik Enerjisi Üretimi Amaçlı Kullanımına İlişkin Kanun ile yapılmıştır. Bu kanunda yenilenebilir enerji tanımı yapılmamış olsa da, yenilenebilir enerji kaynakları sıralanmıştır. Bunlar; “...Rüzgâr, güneş, jeotermal, biyokütle, biyokütleden elde edilen gaz (çöp gazı dâhil), dalga, akıntı enerjisi ve gel-git...” gibi kaynaklardır. Yenilenebilir enerji ve üretiminin pek çok faydası bulunmaktadır (Bkz: Yurdadoğ ve Tosunoğlu, 2017: 3-5). Bu nedenle de teşvik edilmesi gerekliliği pek çok açıdan değerlendirilmiştir (Bkz: Şen, 2017; Yurdadoğ ve Tosunoğlu, 2017; Çelikkaya, 2017). Bu teşviklerden biri 2018 yılı Mart ayında yürürlüğe giren 7103 sayılı Kanun’un 3’üncü maddesiyle vergiden muaf esnafın düzenlendiği GVK md. 9/1’e eklenen dokuzuncu benttir. Bu vergi kolaylığının adı “*İhtiyaç Fazlası Elektrik Enerjisinin Satışında Esnaf Muaflığı*”dır. Adı geçen vergi bağışıklığıyla, şehir sakinlerinin (kat maliklerince ana gayrimenkulün ortak elektrik enerjisi ihtiyacının karşılanması amacıyla kurulanlar da dâhil) münhasıran bir adet yenilenebilir enerji üretim kaynağından ürettikleri ve sattıkları elektrik enerjisinden elde ettikleri kazançlar vergiden muaf kılınmakta ve bu yolla yenilenebilir enerji üretimi teşvik edilmektedir. Düzenlemenin esaslı noktalarına bakılacak olunursa; öncelikle şehir sakinlerinin sahibi oldukları yahut kiraladıkları konutların çatı ve/veya cephelerinde, 6446 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu uyarınca lisanssız yürütülebilecek faaliyetler kapsamında olmak kaydıyla, kurulu gücü azami 10 kilowatt’a (kW’a) kadar (10 kW dâhil) sistemlerden elde edilecek olan ve öncelikle kendi ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan sistemlerden üretilen yenilenebilir enerji için uygulanacağı anlaşılmaktadır (GVK, md. 9/1-9). Dahası bu muafiyetten şehir sakininin yararlanabilmesi için, ihtiyacından daha fazla ürettiği enerjiden, fazla olan kısmını son kaynak tedarik şirketine satması gerekmektedir (GVK, md. 9/1-9). Ayrıca yenilenebilir enerjiyi üretenler, ticarî, ziraî veya meslekî kazancı dolayısıyla gerçek usulde gelir vergisine tâbi olmaları yanında yenilenebilir enerji üretimini gelir ve kurumlar vergisi mükelleflerine bağlılık arz edecek şekilde yapmaları muafiyetten yararlanmalarına engel teşkil etmeyecektir (GVK, md. 9/1-9 ve md. 9/3). Görüleceği üzere; esnaf muafiyetinden yararlanmak için aranan şartlar burada dikkate alınmamaktadır. Yani (gerçek usulde defter

tutan) bir tacir veya çiftçi yahut serbest meslek erbabı bir avukat evinin çatısına kurduğu sistemle elektrik enerjisi üreterek ihtiyacını yenilenebilir kaynaklardan karşılayabilir, ihtiyaç fazlasını vergiden muaf olacak şekilde satabilir.

Bu muafiyete ilişkin detaylı açıklamalara 303 Seri No.lu Gelir Vergisi Genel Tebliği'nde yer verilmiştir. Tebliğle açıklık getirilen önemli hususlardan biri; kat maliklerince apartmanın elektrik ihtiyacının karşılanması amacıyla kurulan elektrik üretim kaynağında ihtiyaç fazlası olup satılan elektrikten elde edilen gelirin apartmanın geliri olmadığı, bu gelirin kat maliklerince elde edilen gelir olduğu ve her kat malikinin vergi muafiyetinden ayrı ayrı yararlanması şeklindedir (303 SN GVGT, md. 3/5). Yenilenebilir enerji üretim kaynağının kurulduğu apartmanın bir bölümünün iş yeri olarak kullanılması muafiyetten yararlanmaya engel değildir ancak tek başına sahibi olunan veya kiralanılan işyerinde üretilen enerjinin satışından elde edilen gelirler muafiyet kapsamında değildir (303 SN GVGT, md. 3/7 ve 8). Bir şehir sakini ancak bir yenilenebilir enerji üretim kaynağından ötürü bu muafiyetten yararlanabilir (303 SN GVGT, md. 3/7 ve 8). Mezkûr tebliğ ile son kaynak tedarik şirketine, satılan enerjiden dolayı, şirkete vergi sorumluluğu yüklenmekte (GVK, md. 9/8) yani şehir sakinine ödenen bedeller üzerinden vergi tevkifatı yapma yükümlülüğü getirilmektedir. Ancak tevkifat oranı 18 Mayıs 2018 tarih ve 30425 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan 2018/11750 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı'yla % 0 olarak belirlenmiştir (303 SN GVGT, md. 4/1). Ayrıca bu muafiyetten yararlanan şehir sakinlerinin mükellefiyet tesisi, belge düzenleme, defter tutma, beyanname verme gibi yükümlülükleri de bulunmamaktadır (303 SN GVGT, md. 5).

Yukarıda geniş şekilde açıklanan vergi kolaylığını sakin şehirlerle ilişkilendirmek gerekirse örneğin; güneşli gün sayısının fazla olduğu sakin şehir Seferihisar'da yahut sakin şehir Akyaka'da ikamet edenler ya da kamu kurum ve kuruluşları, kendi elektrik enerji ihtiyaçlarını karşılamak adına bina çatılarına ya da cephelerine 10 kW'a kadar (10 kW dâhil) kuracakları sistemlerle enerji ihtiyaçlarını yenilenebilir kaynaklardan tedarik edebilirler. Hatta ihtiyaç fazlası ürettikleri enerjiyi ise son kaynak tedarik şirketine satarak, şehir sakinleri; hane halkı gelirini arttırabilir yahut kamu kurumları; bütçelerine ek gelir sağlayabilir. Bunun yanında bu sistemler olmasaydı tüketecekleri elektrik enerjisinin yenilenemez kaynaklardan üretildiği de göz önüne alınarak, enerji tasarrufuyla olumlu (pozitif) dışsallıklara neden olacakları diğer bir deyişle sürdürülebilir yaşam felsefesine katkı sağlayacakları söylenebilir.

Tüm bu açıklamalar ardından, daha çok yeni olan bu vergi bağışıklığının sakin şehir kriterlerinden; "*Kamunun Yenilebilir Enerji Kaynaklarından Enerji Üretimi*" ve "*Hane Başına Düşen Elektrik Enerjisi Tüketimi*" alt başlıklı iki kriterinin sağlanması adına önem taşıdığını söylemek mümkündür. Sakin şehir ağına dâhil olan veya olmaya aday şehirlerin yerel idareleri veya başvuru komiteleri bu vergi bağışıklığını dikkate alarak, toplumda uyandıracakları farkındalıkla, sakin şehir felsefesine katkı sağlayacakları söylenebilir.

3.1.3. Genç Neslin İstihdam Edilmesi Kriteri

Sakin şehir Türkiye Ulusal Komitesi'nin açıklamalarına göre; "*Genç Neslin İstihdam Edilmesi*" kriteri "*Sosyal Uyum*" ana kriteri başlığı altında yer almaktadır. Bu alt kriter sakin şehir hareketinin sosyal sorunlara yaklaşımını ortaya koymaktadır. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (International Labor Organisation - ILO) hazırlamış olduğu "*Gençlerde Küresel İstihdam Eğilimleri 2017*" adlı raporunda verdiği tahminlerde, işsiz genç neslin oranının dünya işsizler nüfusu içerisindeki payının yaklaşık %35 olduğu (ILO, 2017: 2-3) gerçeğinden de yola çıkılırsa; sakin şehir kriterlerinin aslında bir destinasyon ağı olması dışında toplumsal sorunlara ne denli duyarlı olduğunun görülmesi zor olmayacaktır. Çünkü yavaşlığı, sakinliği temel felsefe olarak kabul eden ve arayan hareket, yerleşim yerlerinde yaşayan hane halkının huzur ve refahını da hedef alarak, olumsuz (negatif) dışsallık yayan, yavaşlığı ve sakinliği etkileyecek tüm etkenleri bertaraf etmeyi istemektedir. Türkiye'de genç neslin istihdam edilmesi adına pek çok program-proje yahut teşvik kamu kesimince tasarlanarak yasalaştırılmış yahut uygulanmış durumdadır. Bu program ve projelerin bir kaçısı şu şekilde sıralanabilir:

- 2008 yılında 5763 sayılı Kanun'la uygulamaya konulan ve çalıştırılan 18-29 yaş grubu gençlerin işveren tarafından ödenen sigorta primlerinin 5 yıl boyunca, kademeli olarak azaltılması ve azalan tutarların İşsizlik Sigortası Fonu'ndan karşılanması.
- 2009 yılında 6111 sayılı Kanun'la gençlerin geçici (6-54 ay arasında) istihdam edilmesi.
- 2008 yılından günümüze Avrupa Birliği programları ile gençlerin istihdam edilmesi adına desteklenen program ve projeler.
- Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı'nca gençlerin istihdam edilmesi adına desteklenen program ve projeler.

Yukarıda sıralanan teşvik, proje ve programlar çoğaltılabilir. Ancak konu itibarıyla genç neslin istihdam edilmesi adına sağlanan vergi bağışıklığının açıklanması çalışma adına önem taşımaktadır. Bu bağışıklık 6663 sayılı Kanun'la yasalaşarak daha önce mülga edilen GVK Mükerrer md. 20'de değişiklikler öngörmüştür. Bu teşvikin esaslı hedefi; genç nesli girişimci olmaya, ilk kez çalışma hayatına atılmaya, istihdama katılmaya ve kuracakları ortaklıklarla istihdama katkı sağlamaya teşvik etmektir. Diğer bir deyişle yasa koyucu mezkûr madde ile tam mükellef 29 yaşını doldurmamış genç girişimcilerin iş hayatına atılması önündeki engellerin kaldırılmasını ya da girişimin kolaylaştırılmasını istemektedir (Acuner, 2016: 155). Genç girişimcilere yönelik kazanç istisnasına yönelik detaylı açıklamalara ise 292 Seri No.lu Gelir Vergisi Genel Tebliği'nde (292 SN GVGT'de) yer verilmiştir.

Genç girişimcilerin kazançlarına yönelik istisnanın temel özellikleri şu şekildedir (GVK, Mükerrer md. 20/1):

Genç girişimci;

- Faaliyetini ticari, zirai veya mesleki alanda yürütmelidir.

- 29 yaşını doldurmamış olmalıdır.
- Adına ilk kez mükellefiyet tesis edilmelidir.
- İşe başladığını zamanında bildirmelidir.
- İşin bilfiil başında olmalı yani işi sevk ve idare etmelidir (işletmede işçi çalıştırmak veya işin başından zaruretle geçici ayrılmak şartın sağlanmasına engel olmaz).

Bu şartlar yanında; genç girişimcinin hali hazırda çalışmakta olan bir işletmeye yahut ifa edilen bir hizmete veya faaliyete sonradan ortak olmaması ayrıca faaliyeti durdurulan veya faaliyetine devam eden bir işletmenin ya da mesleki faaliyetin eş veya üçüncü dereceye kadar (bu derece dâhil) kan veya kayın hısımlarından devralınmamış olması gerekmektedir. Genç girişimcinin işletme ya da faaliyeti devirle edinme haline getirilen istisna, devrin veraset yoluyla eş veya çocuklar tarafından intikal alınması hâlidir. Bu halde genç girişimci vergi istisnasından faydalanabilecektir. Diğer taraftan genç girişimcinin faaliyetlerini adi şirket ya da kollektif şirket, adi komandit şirket gibi ticari unvanlar altında yürütmesi halinde, ortaklarının tamamının bu şartları karşılaması aranmaktadır. Yani bu vergi istisnasından yararlanmak isteyen genç girişimci ortaklarını da istihdama dâhil edilecek yeni girişimcilerden seçmelidir (292 SN GVGT, md. 3).

Şartları sağlayan genç girişimcilere öngörülen vergi bağıışıklığı, genç girişimcinin kazanç toplamının 75.000 TL'si kadardır. Bu tutar vergiden müstesnadır. İstisna hal sınırsız olmayıp, genç girişimcilerin faaliyete başladıkları hesap döneminden itibaren 3 hesap/vergilendirme dönemi boyunca uygulanacaktır (GVK, Mükerrer md. 20/1). Örneğin genç girişimcinin hesap dönemi sonundaki matrahı 100.000 TL ise, matrahın 75.000 TL'si vergi dışı kalacak, genç girişimcinin beyanı üzerine 25.000 TL vergilendirilecektir (292 SN GVGT, md. 4). Başka bir açıdan genç girişimcinin 74.000 TL matraha sahip olduğu yahut hiç kazanç elde edemediği bir durumda ise; genç girişimci yıllık beyanda bulunacak ancak vergi ödemeyecektir (292 SN GVGT, md. 4). Genç girişimcinin o yıl içinde yararlanmadığı/yararlanmadığı istisna tutarını ise takip eden yıllara aktarılmasına izin verilmeyecektir (292 SN GVGT, md. 5/1). Buna karşın mezkûr maddenin devam eden fıkralarında genç girişimci veya ticari işletmesi adına kaynakta kesilecek vergilerin bu vergi istisnasından bağımsız olduğu düzenlenmiştir.

Genç girişimcilere yönelen vergi teşviki, 2018 yılının ikinci yarısından itibaren prim desteği ile genişletilmiştir. Bu düzenlemeyle; genç girişimcinin (parafiskal gelir niteliğinde olan) sigorta primlerinin devletçe karşılanması yasalaaşmıştır (Bkz. Doğrusöz, 2018:1). 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu md. 81/1'e, 7143 sayılı Kanun md. 22 ile eklenen (k) bendiyle; yukarıda genel esasları verilmiş GVK mükerrer md. 20 kapsamındaki istisnadan yararlanan genç girişimcilerden, mükellefiyetin girişimciye tesis edildiği tarih itibariyle, 18 yaşını doldurmuş ve 29 yaşını doldurmamış olanlardan, gerçek ya da basit usulde ticari ya da serbest meslek kazancı elde etmek koşuluyla (SSGSSK, md. 4/1-b-1), ilk defa sigortalı olduğu kabul gören genç girişimcinin sigorta primi 1 yıl süreyle devletçe ödenecektir. Ödenecek primin sınırı mezkûr maddenin aynı fıkrasında belirlenmiş olup, yine SSGSSK'de

belirlenen prime esas kazanç alt sınırı olarak tespit edilmiştir. Bu madde ile genç girişimcilere yönelik kazanç istisnası, prim teşvikiyle genişletilmiştir. Genç girişimcilere kazanç istisnasından faydalanan ortaklıklar (Adi, Kollektif ve Adi Komandit) söz konusu ise, prim teşvikinden sadece ortaklardan biri yararlanabilir (SSGSSK, md. 81/1-k).

Sakin şehir kriterlerinden genç neslin istihdam edilmesi kriterinin sağlanmasında kazanç istisnasının önemi büyüktür ve hali hazırda yürürlüktedir. Sakin şehir ağına dâhil olan ya da olamaya aday olan yerleşim yerlerinin başvuru komiteleri sağladıkları/desteklenen kriterlere bir yenisini veya başvuru dosyalarında sağlanan/desteklenen kriterler arasına bu kriteri de dâhil etmeleri mümkündür. Dahası genç neslin istihdam edilmesi ve girişimcilik yeteneklerinin teşvik edilmesinin önemli devlet politikaları arasında olduğu ifade edilmiştir.

3.1.4. Çocuk Bakımının Desteklenmesi Kriteri

“Çocuk Bakımının Desteklenmesi Kriteri”, yine “Sosyal Uyum” kriteri başlığı altında sakin şehirlerin sakinlerine yönelik, aday kentlere öngörülmuş bir kriterdir. Bu kriter aslında pek çok açıdan önem taşımaktadır. Çünkü bu kriterin aile fertlerine, çalışan ve çalışmak isteyen kadınlara yönelik olumlu etkileri bulunmaktadır. Pek çok toplumda olduğu gibi Türk toplumunda da çocuk bakımına ilişkin yük kadınların üzerine bırakılmış durumdadır. Çocuk bakımının desteklenmesiyle; kadınların istihdama katılması, aile fertlerinden anne ve babanın çalışma şartlarının iyileştirilmesi ve hane halkının gelir düzeyinin artırılması hedeflenmektedir. Dolayısıyla bu kriterin sağlanmasında devlet teşvikleri ve bunlar içerisinde yer alan vergi teşvikleri/bağışıklıkları önem arz edecektir.

Bu kriteri destekleyen vergi teşvikleri/bağışıklıkları arasında GVK md. 32’de düzenlenmiş asgari geçim indirimi müessesesi önem taşımaktadır. Bunun yanında kreş ve gündüz bakımevlerinin kurulması ve işletilmesine yönelik olan ve GVK md. 20’de düzenlenmiş bir vergi bağışıklığı daha bulunmaktadır. GVK md. 20’ye göre; çocuk bakımının desteklenmesi adına işverenlerin çalışanları için kuracağı kreşlerden elde edilen gelirlere vergi istisnası tanınmaktadır. Yine GVK’de düzenlenmiş ücrete yönelik istisnaların sıralandığı md. 23/1-16’da kreş ve gündüz bakımevi harcamalarının ücret kabul edilmeyerek, vergiden arındırılan kısmı düzenlenmek suretiyle, çocuk bakımı desteklenmektedir.

3.1.4.1. Asgari Geçim İndirimi

Asgari geçim indirimi, GVK md. 32 ile ücretli çalışanların ücretlerinin bir kısmının vergi dışı bırakıldığı ve aile fertlerinin asgari geçiminin/ihtiyaçlarının karşılanmasının esas alındığı bir müessesedir (Pehlivan, 2017: 207). Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nda (AY’de) belirtildiği üzere vergi ancak ödeme gücüne göre alınabilir (AY, md 73/1). Ödeme gücü ilkesine uygunluk, ücretlilerin vergilendirilmesinde asgari geçim indiriminin uygulanmasıyla sağlanabilir (Bozdoğan vd., 2012: 129). Bu yolla ücretlinin “*asgari geçim düzeyi*” belirlenmiş ve ücretlinin hangi gelir düzeyinden sonra vergi ödeyeceği tespit edilmiş olur (Herekman, 1976: 57). Anayasal dayanağa sahip bu müessesenin yasal dayanağı GVK md.

32 ile düzenlenmişken, detaylı açıklamalara 265 Seri No.lu Gelir Vergisi Genel Tebliğ’inde yer verilmiştir.

Bu vergi indiriminden gerçek usulde vergilendirilen³ çalışanlar faydalanabilirler (GVK, md. 32/1). Ancak 265 SN GVGT’de ifade edildiği üzere bu indirimden ayrıca ücretini beyan edenlerin de (yani beyan usulüne göre vergilendirilenlerin de) yararlanabileceği açıklanmıştır. Bordroya tabi yani gerçek usulde vergilendirilen ya da ücretini beyan eden ücretlilerin/ çalışanların ücretlerinden: asgari ücretin yıllık brüt tutarının; “...*mükellefin kendisi için % 50’si, çalışmayan ve herhangi bir geliri olmayan eşi için % 10’u, çocukların her biri için ayrı ayrı olmak üzere; ilk iki çocuk için % 7,5, üçüncü çocuk için %10, diğer çocuklar için % 5’i ...*” oranında toplam nispete isabet eden tutar indirilir (GVK, md. 32/1; Uygulama esasları için bkz: 265 SN GVGT). Bu toplam tutar Türk vergi hukukunda asgari geçim indirimi olarak adlandırılır. Örneğin evli, eşi çalışmayan ve üç çocuğu olan gerçek usulde vergilendirilen bir ücretlinin sahip olacağı asgari geçim indirimi oranı ($\% 50 + \% 10 + \% 7,5 + \% 7,5 + \% 10 =$) $\% 85$ ’tir. Yani asgari brüt ücretin aylık tutarına uygulanacak $\%85$ ’lik oranla bulunan tutar matrah tespitinde indirim olarak dikkate alınacaktır.

Örneği daha da detaylandırılrsa; 2018 yılı brüt asgari ücretin aylık tutarı 2.029,50 TL’dir. Ücretlinin asgari geçim indirim oranının $\% 85$ olduğu dikkate alındığında, $(2.029,50 \text{ TL} \times \%85=)$ 1.725,075 TL asgari geçim indirimi tutarına sahip olacağı görülecektir. Bu tutara GVK md. 103’teki tarifenin ilk diliminde yer alan oran uygulandığında ise $(1.725,075 \text{ TL} \times \%15=)$ 258,76 TL’lik tutara ulaşılır ki; bu tutar, ücretlinin ücreti üzerinden aylık olarak ödeyeceği toplam vergiden mahsup edilir (GVK, md. 32/2). Mahsup edilecek 258,76 TL’lik kısmın ödenecek vergiden fazla olması halinde iade yapılmaz (GVK, md. 32/2).

Asgari geçim indiriminden yararlanmaya yönelik sınırlar GVK md. 32/3’te düzenlenmiştir. Bu fıkra ile çocuk ve eş tabirine bir açıklama getirilmiştir. Buna göre çocuk, aile ile birlikte oturan ve 18 yaşından küçük, yüksek öğrenimde ise 25 yaşından küçük olan çocuğu ifade ederken, eş ise; yasal akitle evlilik bağı kurulan kişiyi ifade etmektedir. (GVK, md 32/3). Birlikte yaşanılsa da, yasal evlilik akdi ile bağı bulunmayan eş için asgari geçim indirimi uygulanamaz (GVK, md 32/3).

Mezkûr maddenin devam eden fıkrasında ise, asgari geçim indiriminin uygulanmasında; çocukların asgari geçim indirim tutarının, çalışan eşlerden sadece birinin ücretinin vergilendirilmesinde dikkate alınacağı, boşanan eşler için indirim tutarının hesaplanmasında, eşlerden herhangi birinin nafakasını sağladığı çocuk sayısı dikkate alınarak (GVK, md 32/4) hesaplama yapılacağı düzenlenmiştir.

Asgari geçim indirimi müessesesi ile sakin şehir kriterlerini ilişkilendirmek mümkündür. Asgari geçim indiriminin teorik açıklamalarından yola çıkılarak, sakin şehir kriterlerin-

³ Gerçek usulde vergilendirilen hizmet erbabı; kaynakta vergi kesintisi yöntemi ile vergilerini öderler. Vergi sorumlusu işverenler çalışanın elde ettiği ücret gelirinden vergiyi kesmek ve beyan etmekle sorumludurlar. Ancak belirtilmesinde yarar olan başka bir durum daha vardır ki o da; tevkifat yöntemiyle vergisini ödeyen hizmet erbaplarının sınırlı bazı hallerde beyan üzerine ücretlerini bildirerek vergilerini ödedikleridir (Bkz: GVK md. 86/1-b).

den çocuk bakımının desteklenmesi kriterinin devlet tarafından öteden beri desteklendiği, ücret içerisindeki çocukların temel ihtiyaç düzeylerine kadar olan kısmın vergi dışı bırakıldığı yorumuna varılabilir. Başka açıdan konu değerlendirildiğinde, sakin şehir hareketinin tek başına sürdürülebilir turizmle ilişkilendirilemeyeceği, toplumsal bir bakış açısı olduğu, aynı zamanda hane halklarını da düşünen kültürel, ekonomik ve sosyal pek çok yönü olan bir hareket olduğu gerçeğine ulaşılabilir. Kaldı ki sakin şehir, alternatif bir yaşam ve yönetim modeli olduğu genel kabul görmüş bir olgudur.

Hukuksal çerçeveye dikkat edildiğinde aile fertleri esaslı olarak dikkate alınmış, çocukların temel ihtiyaçlarını karşılayacak düzeydeki gelir vergiden arındırılmıştır. Yukarıdaki örneğe dönüldüğünde; 3 çocuğu olan ücretlinin çocuklar için toplam % 25 oranında asgari geçim indirim oranına sahip olduğu da dikkate alındığında, üç çocuğun temel bakımı için devlet, aylık 507,37 TL'nin ücretlinin matrahından indirilmesine izin vererek (vergiden müstesna kılarak) çocuk bakımını desteklemektedir. Daha doğru bir ifadeyle devlet; hizmet erbabının her ay ücreti üzerinden ödeyeceği toplam verginin ($507,37 \times \%15=$) 76,10 TL'sini indirim tabi tutmaktadır.

3.1.4.2. İşveren veya Girişimciye Kreş ve Gündüz Bakımevi Kazanç İstisnası

Daha önce eğitim ve öğretime yönelik GVK md. 20'de düzenlenmiş istisna, 6745 sayılı Yatırımların Proje Bazında Desteklenmesi ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'la, başlığı ile birlikte değiştirilmiştir. Değişiklikle hükmün kapsamı genişletilmiş, kreş ve gündüz bakımevleri de istisna kapsamına dâhil edilmiştir. Kanuni düzenleme yanında uygulamaya yönelik esaslara da 295 SN GVG'T'de yer verilmiştir.

GVK md. 20'ye göre; özel kreş ve gündüz bakımevlerinin işletilmesinden elde edilen kazançlar, beş vergilendirme dönemi gelir vergisinden müstesnadır. İstisna, kreş ve gündüz bakımevlerinin faaliyete geçtiği vergilendirme döneminden itibaren başlar. Yani istisnanın başlayacağı dönemin belirlenmesinde, kurum açma izin belgesinin tarihi yerine faaliyete geçme tarihi esas alınmaktadır. Örneğin; kurum açma izin belgesini Eylül 2017 tarihinde alan "B.K." isimli girişimci kreş işletmesi faaliyetine Ocak 2018 tarihinde başlamış ise, faaliyet başlangıç tarihi olan 2018 yılı dikkate alınır ve girişimci 2018 ila 2022 vergilendirme/hesap dönemleri arasında elde ettiği gelirlerden ötürü vergi istisnasından faydalanır (295 SN GVG'T, md. 5). Bu istisnadan yararlanmak adına girişimciler; T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'ndan alacakları açılış izni ile faaliyet göstermek zorundadırlar (295 SN GVG'T, md. 3). Kanuni düzenlemenin yürürlüğe girdiği 01.01.2017 tarihi öncesinde faaliyete başlamış olanlar ile kanuni düzenleme sonrasında kreş ve gündüz bakımevlerini devralanlar bu istisnadan yararlanamazlar (295 SN GVG'T, md. 3). Ayrıca bu istisnadan yararlanmak adına Hazine ve Maliye Bakanlığı'na başvuru şartı da bulunmamaktadır.

Hem işverenler hem de girişimcilerce kurulacak kreş ve gündüz bakım evlerince elde edilen kazançlara sağlanan istisna, sakin şehir yerleşim yerleri dikkate alınarak yorumlandığında, bu ağa dâhil yerleşim yerlerinde de kurulacak kreş ve gündüz bakımevlerinin aynı

istisnadan yararlanacağı sonucuna ulaşılır. Yani şehir sakinlerinin çocuklarının bakımına destek olacak kreş ve gündüz bakım evlerinin kurulması ve işletilmesi devletçe desteklenmektedir. Bu bölgelerde kurulacak kreş ve gündüz bakım evleri çocuk bakımının desteklenmesini doğrudan ve olumlu yönde etkileyecektir. Sağlanan kazanç istisnası ile daha ucuz hizmet yöre sakinlerine sağlanırken, daha çok çocuğun kreş ve gündüz bakımevi hizmetinden faydalanması mümkün hale gelecektir. Dolayısıyla çocuk bakımının desteklenmesi adı altındaki sakin şehir kriterinin devletçe desteklediği, kriterin sağlanması adına önemli bir avantaj sunacaktır. Sakin şehir başvuru komiteleri; girişimcilerin ya da işverenlerin sakin şehir olan/olacak olan yerleşim yerlerinde devletin bu teşviki ile çocuk bakımının desteklendiğini ifade etmeleri önem taşımaktadır.

3.1.4.3. Kadın Çalışana Kreş ve Gündüz Bakımevi Desteği

Türkiye’de 1990’lı yıllara kadar ücretli işler daha çok erkekler tarafından yapılmaktayken, bugünlerde erkeklere nazaran kadınların istihdama katılmalarında artış görülmektedir (Yıldız, 2013: 98). Türkiye İstatistik Kurumu’nun (TÜİK’in) 2018 yılı verilerine göre; istihdam edilenlerin neredeyse % 30’unu kadınlar oluşturmaktadır (Bkz: TÜİK’in 18 Haziran 2018 tarihli haber bülteni). İş gücüne katılma oranlarında ise erkeklere nazaran kadınlarda artış yaşanmış ve oran yaklaşık % 34’e ulaşmıştır (TÜİK, 18 Haziran 2018).

Sosyolojik, psikolojik ya da ekonomik pek çok sebeple istihdama katılan kadının önemli yükümlülüğü olan ve çoğunlukla kadın üzerine bırakılan çocuk bakımının (Doğrusöz, 2017: 1) desteklenmesi önem taşımaktadır. Kaldı ki; sakin şehir ağının felsefesi diğer bir deyişle kriterleri aynı bakış açısıyla konuya eğilip, çocuk bakımını desteklenmesi amacına yönelik olarak, bu kriteri belirledikleri söylenebilir.

Devletin çocuk bakımını desteklemek amacıyla öngördüğü başka bir vergi bağışıklığı “*Kadın Çalışana Kreş ve Gündüz Bakımevi Desteği*”dir. 21.03.2018 tarihinde yasalaşan 7103 sayılı Kanun md. 4 ile, GVK md. 23/1’e 16’ncı bent olarak eklenmiştir. Kanunun bu hükmüne yönelik detaylı düzenlemelere ise 303 SN GVGT’de yer verilmiştir.

Bu istisnanın kadın çalışanlara yönelen; onların istihdama katılımını teşvik eden ve kolaylaştıran önemli bir vergi istisnası olduğu kabul edilmektedir. İstisna; işverenlerce kurulan kreş ve gündüz bakımevlerinden kadın çalışanlarına sağladıkları menfaatlere ya da işverenlerin kreş ve gündüz bakım hizmeti sağlamamaları durumunda bu hizmetin yerine geçen bir ödemeyi kreş ve gündüz bakım evi hizmetini sağlayan gelir veya kurumlar vergisi mükelleflerine ödemeleri durumunda geçerli olacaktır (GVK, md. 23/1-16). Sağlanan menfaatin tamamı ya da onu yerine hizmeti sağlayana ödenen bedelin, 0-5 yaş arası her bir çocuk için, tutarı asgari brüt ücretin yıllık tutarının % 15’ine kadar olan kısmı, çalışan kadının ücret matrahına dâhil edilmez yani vergiden müstesna kabul edilerek vergilendirilmez (GVK, md. 23/1-16). Yasal düzenlemede yer alan % 15’lik oran; 5 Mayıs 2018 tarih ve 30412 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan 2018/11674 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı’yla % 50’ye çıkarılmıştır.

Belirlenen % 50'lik kreş ve gündüz bakım evi desteği tutarını aşan kısım üzerinde sağlanan menfaatler yahut ödenen tutarlar ücret kabul edilerek çalışanın gayrisafi gelirine dâhil edilir. Bunun en önemli sebebi ücreti tanımlayan GVK md. 61/1 ve 2 hükümleridir. Mezkûr fıkralara göre sağlanan menfaatler yahut ücretli adına ödenen bu tür değerler ücret kabul edilerek vergilendirilmesi gerekmektedir. Bu istisnaya kadın çalışana sağlanan menfaat veya ödemelerin her çocuk için asgari brüt ücretin % 50'lik kısmı ücrete dâhil edilmeyecek ve vergilendirilmeyecektir.

2018 yılı asgari brüt ücret 2.029,50 TL olduğuna göre kreş ve gündüz bakım evi desteği bir çocuk için $(2.029,50 \text{ TL} \times \% 50=)$ 1.014,75 TL'dir. Yani işverenlerce kadın çalışana sağlanan kreş ve gündüz bakım evi desteğinin 1.014,75 TL'si ücret kabul edilmeyecek ve vergilendirilmeyecektir. Şöyle örneklendirmek gerekirse, işveren; iki çocuğu olan kadın çalışanı için kreş ve gündüz bakım evi desteği olarak "ABC Kreş ve Gündüz Bakım Evi Limited Şirketi"ne 2.100,00 TL ödemektedir. Böyle bir durumda ödenen bedelin ancak $[2.100 \text{ TL} - (2 \text{ çocuk} \times 1.014,75 \text{ TL} = 2.019,50 \text{ TL}) =]$ 80,50 TL'si ücret kabul edilecek kadın çalışanın ücret matrahına dâhil edilecek ve vergilendirilecektir (çeşitli örnekler için bkz: 303 SN GVGT). Görüldüğü üzere her iki çocuk için sağlanan destek toplam 2.019,50 TL'dir. Bu örneğe karşın 303 SN GVGT md. 7/1'e göre; kreş hizmetinin işverence sağlanması halinde ise çalışan kadına kreş ve gündüz bakım hizmeti olarak sağlanan menfaatlerin tamamı ücrete dâhil edilmeyecektir. Mezkûr tebliğde diğer önemli bir kaç hususa daha açıklama getirilmiştir. Bunlardan ilkinde; işverenin kreş ve gündüz bakımevi desteğini toplu ödeme yapması halinde ödemenin her aya isabet eden kısmı dikkate alınarak istisnanın uygulanacağıdır (303 SN GVGT, md. 7/4). Hizmet alımı ile sağlanan kreş ve gündüz bakım evi desteği sonucunda faturanın kadın çalışan adına düzenlenmesi ve belgenin kadın çalışanca 5 yıl süreyle saklanması ayrıca kreş ve gündüz bakım evi desteği için ödenen bedelin kadın çalışanın ücret bordrosunda gösterilmesi gerekmektedir (303 SN GVGT, md. 7/5 ve 6).

Devletçe sağlanan vergi bağışıklığı sakın şehir kriterlerinden çocuk bakımının desteklenmesi kriterine doğrudan destek sağlamaktadır. Ağa dâhil yerleşim yerinin sakınlerinden olup çalışan kadınlara tanınan vergi bağışıklığı sakın şehir başvuru dosyalarında belirtilmesi önem taşımakla birlikte, Türk vergi mevzuatının (dolayısıyla devletin) sakın şehir olan ve olacak olan yerleşim yerlerini desteklediğinin bir göstergesidir.

3.2. Yükümlülükler İle Sunulan Kamu Hizmetleri

3.2.1. Kentsel Katı Atıkların Ayrıştırılarak Toplanması ve Kentsel ya da Toplu Kanalizasyon İçin Atık Su Arıtma Tesisinin Bulunması

Çevre, günümüzde ülkelerin vazgeçemedikleri öncelikli ve önemli politika alanlarından birini oluşturmaktadır (Şentürk vd., 2015:2). Sadece ülkeler değil uluslararası hareketlerin de eğilimi bu yöndedir. Bu eğilimde olan uluslararası hareketlerden biri de sakın şehir hareketidir.

Sakin şehir kriterlerinden “Çevre Politikaları” başlığı altında iki adet yükümlülük aday sakin şehirler için belirlenmiş önemli sorumluluklar arasında olduğu kabul edilebilir. Bu yükümlülükler; “Kentsel Katı Atıkların Ayrıştırılarak Toplanması Yükümlülüğü” ve “Kentsel ya da Toplu Kanalizasyon İçin Atık Su Arıtma Tesisinin Bulunması Yükümlülüğü”dür. Sakin şehir hareketinin kriterler yoluyla önemine vurgu yaptığı gibi yerel yönetimler açısından da atık yönetimi önem arz etmektedir. Çünkü her geçen gün çoğunlukla insan faaliyetlerinin yarattığı atıklarda⁴ artış yaşanmakta (Yılmaz ve Bozkurt, 2010: 15), bu artışlar ise ekonomik, sosyal ve çevresel pek çok olumsuz etkiyi beraberinde getirmektedir (Aydın ve Deniz, 2017: 436-437). Bu durum her yönüyle toplumun refahını olumsuz etkilemektedir ve sürdürülebilir gelişme ile yakından ilişkilidir (Bkz: Aydın ve Deniz, 2017: 438 ve 440). Dolayısıyla yerel yönetimlerin atık yönetimi⁵ sorununa önem vermeleri anlaşılabilir bir durumdur. Kaldı ki; hukuki mecrada da atıklar ve onların yarattığı sorunlar dikkate alınarak Belediye Kanunu, Çevre Kanunu başta olmak üzere yönetmelik düzeyindeyse; Atık Yönetimi Yönetmeliği, Atıkların Yakılmasına İlişkin Yönetmelik ve Atıkların Düzenli Depolanmasına Dair Yönetmelik gibi yirmiye yakın düzenleme hali hazırda yürürlüktedir.

Atık yönetiminin hukuki tanımına bakıldığında; atık yönetiminin bir süreç olduğu, önlenmesinden yeniden kullanılmasına, ayrıştırılmasından toplanması, geçici depolanması ve bertarafına kadar devam eden bir faaliyet olduğu göze çarpmaktadır. Kentsel katı atıklar yönünden konu özelleştirilirse; kentsel katı atıkların ayrıştırılarak toplanması yükümlülüğü atığın depolanması öncesinde [özellikle geri dönüşümü mümkün olanların (Köse vd., 2011: 28)] ayrı ayrı biriktirilmesini (daha doğru anlatımla özelliğine ve türüne göre ayrılması, biriktirilmesi, toplanması, geçici depolanması) ve transfer edilmesini (ve ayrıca taşınması, ara depolanması, geri dönüşümü, enerji geri kazanımı dâhil geri kazanılması, bertarafı, bertaraf işlemleri sonrası izlenmesi, kontrolü ve denetimini) de içerdiği söylenebilir. Nihai olarak atıkların ayrıştırılarak depolanmasının da bu yükümlülüğün bir parçası olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Diğer yükümlülükte ise; sakin şehirlerde atık su arıtma tesislerinin varlığı şart koşulmaktadır. Atık Yönetimi Yönetmeliği’nde (AYY’de) atık kapsamına atık sular da dâhil edilmiştir (AYY, md. 2/2-c). Aynı zamanda yerel yönetimlere atık suların yönetimi konusunda, sakin şehir felsefesinin arzuladığı yönde, Belediye Kanunu ve Çevre Kanunu’nda yer alan düzenlemelere paralel olarak görevler tesis edilerek, atık su tesislerinin kurulması ve işletilmesi sağlanmıştır (AYY, md. 8/1).

⁴ Türk Dil Kurumu (TDK) atığı; üretimden tüketime kadar olan tüm aşamalarda ortaya çıkan ve kullanıcının artık işine yaramayan maddelerin tamamı olarak tanımlanmıştır (TDK Güncel Türkçe Sözlük, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5b427d33eda8e0.35505327). Atık Yönetimi Yönetmeliği’ne (AYY’ye) göre ise atık; “Üreticisi veya filen elinde bulunduran gerçek veya tüzel kişi tarafından çevreye atılan veya bırakılan ya da atılması zorunlu olan herhangi bir madde veya materyal” ifade ettiği belirtilmiştir (AYY, md. 4/1-d).

⁵ AYY’ye göre atık yönetimi; “Atığın oluşumunun önlenmesi, kaynağında azaltılması, yeniden kullanılması, özelliğine ve türüne göre ayrılması, biriktirilmesi, toplanması, geçici depolanması, taşınması, ara depolanması, geri dönüşümü, enerji geri kazanımı dâhil geri kazanılması, bertarafı, bertaraf işlemleri sonrası izlenmesi, kontrolü ve denetimi faaliyetlerini” ifade etmektedir (AYY, md. 4/1-k).

Katı atıkların bertarafı ve atık suların uzaklaştırılması görevleri Türkiye’de yerel idarelere bırakılmış önemli sorumluluklardan ikisidir (Belediye Kanunu, md. 14/1-a). Bu görevler yerel idarelere birer sorumluluk olarak bırakılmışken, yasal çerçeveleri 5293 sayılı Belediye Kanunu (BK), 2464 sayılı Belediye Gelirler Kanunu (BGK), 2560 sayılı İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun (İSKİ Kanunu) ve 2872 sayılı Çevre Kanunu’na (ÇK’ye) dayandırılmıştır.

BK md. 14/1-(a) ile yerel idarelere tanınan bu sorumluluğun yanı sıra benzer sorumluluklar için ÇK’de de düzenlemelere gidilmiş (ÇK, md. 11/4) ve bu düzenlemeler karşısında işletmecilik göreviyle donatılan yerel idarenin sunmuş olduğu kamu hizmetini fiyatlandırması yasalaştırılmıştır. Ayrıca yerel idare sınırları içerisinde ve onlara bağlı mücavir alanlarda yaşayan kent sakinlerinin faydalandığı çevre temizlik hizmetlerinin karşılığında, yasa koyucu; Çevre Temizlik Vergisi (ÇTV) adı altında bir mali yükümlülüğü tahsil etme yetkisini BGK Mükerrer md. 44’te düzenlemiş, tahsil yetkisini yerel idarelere bırakmış ve binaları kullananlar mükellef olarak yükümlendirilmiştir.

ÇTV’nin kamu hizmetinin karşılığı ve finansman aracı olarak yerel idareye tevzin edilmiş bir kaynak olduğunu söylemek daha doğru olacaktır. Bu vergi önemli bir yükümlülük olmasına yanında sakin şehir kriterleri ile ilişkilendirilmesi mümkündür. Gelir İdaresi Başkanlığı’nca yayımlanan 30 seri No.lu Belediye Gelirleri Genel Tebliği’nde salınan verginin; “...çevresel atıkların, çevre ve insan sağlığına olumsuz etkilerinin önlenmesi için düzenli bir şekilde toplanması, taşınması, geri kazanılması, düzenli depolanması ve bertarafı...” gibi çevre temizlik hizmetleri benzeri kamu hizmetlerinin karşılığı olarak tahsil edildiği açıklanmıştır. Ancak burada sadece kent sakinlerine getirilmiş bir yükümlülük bulunmaktadır. Buradan çevre temizlik hizmetlerinin hali hazırda yerel idarelerce sağlanacağı sonucuna varılır ki; Türkiye’de yerel idareler sakin şehir kriterlerinden yukarıda adı geçen iki kriterin yerine getirilmesinden sorumlu olduğu sonucuna da varılmış olunur.

ÇK md. 11/4’e göre yerel idarelerden; “Atık suları toplayan kanalizasyon sistemi ile atıksuların arıtıldığı ve arıtılmış atıksuların bertarafının sağlandığı atıksu altyapı sistemlerinin kurulması, bakımı, onarımı, ıslahı ve işletilmesinden; büyükşehirlerde 20/11/1981 tarihli ve 2560 sayılı İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanunla belirlenen kuruluşlar, belediye ve mücavir alan sınırları içinde belediyeler...” sorumlu tutulmuştur. Mevcut bu düzenleme mezkûr maddenin on birinci fıkrasında da tekerrür etmiştir. Buna ilaveten fıkranın devamıyla büyükşehir belediye, belediye ve mücavir alanları “...dışında iskâna konu her türlü kullanım alanında valiliğin denetiminde bu alanları...” kullananlara ayrıca sorumluluk yüklenmiştir. Bu hizmete karşılık olarak atık su bedeli ve katı atık bertaraf ücreti adı altında anılan karşılıklar mezkûr maddenin altıncı fıkrasında düzenlenmiştir (ÇK, md. 11/6). Yerel idarece sunulan bu hizmetin karşılığını sistemden yararlanıp yararlanmadıklarına bakılmaksızın, yerel idarenin “...yapacağı her türlü yatırım, işletme, bakım, onarım, ıslah ve temizleme harcamalarının tamamına kirlilik yükü ve atıksu miktarı oranında katılma...” zorunluluğu (ÇK, md. 11/6) şehir sakinlerine yüklenmiştir.

ÇK md. 11/4 ve 11/6 dışında sakin şehir kriterlerini destekleyen nitelikte pek çok düzenlemeye burada ayrıca yer verilmiştir. Bu düzenlemelerden ortaya çıkan özellikli durumlar şu şekilde sıralanabilir:

- **Özel kesim tesis işletmecilerinin sorumluluğu:** “...kültür ve turizm koruma ve gelişme bölgelerinde, turizm merkezlerinde Kültür ve Turizm Bakanlığı veya yetkili kaldığı birimler, ... mevcut yerleşim alanlarından kopuk olarak münferit yapılmış tatil köyü, tatil sitesi, turizm tesis alanları vb. kullanım alanlarında ... tesis işletmecileri atıksu altyapı sistemlerinin kurulması, bakımı, onarımı ve işletilmesinden sorumludurlar” (ÇK, md. 11/5).
- **Tahsis sorumluluğu:** “...tahsil edilen atık su bedeli ve katı atık bertaraf ücreti, atıksu ile ilgili hizmetler dışında kullanılamaz” (ÇK, md. 11/6).
- **Kentsel katı atıkların ayrıştırılarak toplanması sorumluluğu:** “atıkların üretiminin ve zararlarının önlenmesi veya azaltılması ile atıkların geri kazanılması ve geri kazanılabilen atıkların kaynağında ayrı toplanması esastır” (ÇK, md. 11/9).
- **Geri kazanım imkânı olmayan atıkların bertaraf sorumluluğu:** “geri kazanım imkânı olmayan atıklar, hukuki belirlemelere uygun yöntemlerle bertaraf edilir” (ÇK, md. 11/10).
- **Teknik ve mali yardım sorumluluğu:** “Atık su arıtımı, atık bertarafı ve atık geri kazanım tesisleri yapmak amacıyla belediyelerin hizmet birlikleri kurmaları halinde, bu hizmet birliklerine araştırma, etüt ve proje konularında Bakanlıkça teknik ve mali yardım yapılır” (ÇK, md. 11/16).

Atık su bedeli ve katı atık bertaraf ücreti esasen İSKİ Kanunu gereğince İstanbul Büyükşehir Belediyesi ve bu kanunda yer verilen düzenleme ile diğer büyükşehir belediyelerince tahsil edilir. Ancak uygulamada il ve ilçe belediyelerinin de bu hizmetleri ücretlendikleri görülmektedir (Örnek tahsilât makbuzu için bkz: Acuner S., 2014: 152). Dolayısıyla tüm Türkiye’de yerel idareler atık suları; toplama, ayrıştırma, uzaklaştırma, katı atıkları; depolama, ayrıştırma, bertaraf etme yükümlülüğü altındadır. Yerel idareler bu hizmeti bizzat kendileri veya sahip oldukları kamu ya da özel tüzel kişiliğe haiz kuruluşları vasıtasıyla ifa etmektedirler. Bu hizmet ifasından doğan önemli sonuç sakin şehir kriterlerini destekler niteliktedir. Ayrıca tahsil edilen atık su bedeli ve katı atık bertaraf ücretinin ancak ve ancak katı atık bertarafı ve atık suyun uzaklaştırılması ile ilgili hizmetler de kullanılabilmesine yönelik ÇK md. 11/6 hükmü yanında katı atıkların ayrıştırılarak toplanmasına yönelik ÇK md. 11/9 hükmü doğrudan sakin şehir kriterlerini destekleyen önemli yükümlülükler olduğu kabul edilebilir.

Sakin şehir ilan edilen yerleşim yerleri yanında aday olan yerleşim yerlerinin adı geçen kriterleri devlet desteğiyle yerine getirdikleri ya da getirecekleri yönündeki ifadeleri dosyalarında belirtmeleri mümkündür.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

1990'lı yılların sonunda başlayan ve uluslararası kentler birliği olarak adlandırılan sakin şehir felsefesinin; yöresel üretim, yiyecek kalitesi ve çevresel sürdürülebilirliğe ek olarak yörenin özgün kültürünün korunması, kentsel yaşam kalitesinin artırılması ve yöre ekonomisinin sürdürülebilirliğini destekleme gibi geniş bir yelpazeye yayıldığı söylenebilir. Sakin şehir hareketi; hız ve küreselleşmenin dayattığı aynılışmaya çözüm bulmak, yerel ölçekte oluşturduğu fırsatlarla ekonomik fayda sağlamaya yardımcı olmak, yerli halk ve ziyaretçiler için yaşam kalitesini yükseltmek, yerleşim yerinin dolayısıyla şehir sakinlerinin kendi öz değerlerini koruması ve geliştirmesine yardımcı olmak gibi hedeflere yönelmiştir. Ayrıca sakin şehir hareketi, trafik, gürültü, görüntü ve ışık kirliliğinden uzak, sosyal anlamda kaynaşmış, özellikle yerel yönetimlerin desteği ile daha temiz enerji kullanan, temiz gıdalar tüketen, geleneksel el sanatları ile yöresel ürünlerin korunarak ve geliştirilerek bölgesel ekonomik kalkınmaya olanak tanıdığı daha yaşanabilir şehirlerin var oluşuna zemin hazırlamaktadır.

Sakin şehir hareketi, sahip olduğu felsefesini ağı dâhil olan ya da olacak olan şehirlerde gerçekleştirmek üzere yedi ana başlık altında yetmiş iki alt kriteri belirlemiştir. Bu kriterler aracılığı ile taahhüt edilen sistemin yaşam kalitesini yükselteceği ve şehirleri arzu edilen diğer hedeflere ulaştıracağı kabul görmüştür. Bu nedenle evrensel düzeye ve/veya yapıya ulaşan hareketin kamu kesimince desteklenmesinin önemi açıktır. Destek olarak kamunun, sakin şehir kriterlerinin tamamlanması adına çeşitli teşvik yahut vergi bağışıklıkları/kolaylıklarını sağlaması gerekmektedir. Buna ek olarak, hukuki mecrada hali hazırda yürürlükte olan ve sakin şehir kriterlerini destekleyen düzenlemelerin takip edilerek şehir sakinlerine aktarılması, dolayısıyla farkındalık düzeylerinin artırılması önem taşımaktadır.

Bu çalışma ile (çevre politikaları, tarımsal, turistik, esnaf ve sanatkârlara dair politikalar ve sosyal uyum adında ve) üç ana başlıkta yer verilmiş; (*“Kamunun Yenilenebilir Enerji Kaynaklarından Enerji Üretimi”*, *“Hane Başına Düşen Elektrik Enerjisi Tüketimi”*, *“Kentsel Katı Atıkların Ayrıştırılarak Toplanması”*, *“Kentsel ya da Toplu Kanalizasyon İçin Atık Su Arıtma Tesisinin Bulunması ve Kentsel Katı Atıkların Ayrıştırılarak Toplanması”*, *“Kentsel ya da Toplu Kanalizasyon İçin Atık Su Arıtma Tesisinin Bulunması”*, *“Geleneksel İş Tekniklerinin ve Zanaatların Değerinin Artırılması”*, *“El Yapımı ve Etiketlenmiş Zanaat Üretimini Korunması”*, *“Genç Neslin İstihdam Edilmesi”* ve *“Çocuk Bakımının Desteklenmesi”* adındaki) sekiz alt kriter hukuki düzenlemeler ile ilişkilendirilmiştir.

“Kamunun Yenilenebilir Enerji Kaynaklarından Enerji Üretimi” ve *“Hane Başına Düşen Elektrik Enerjisi Tüketimi”* kriterleri doğrudan olmasa da dolaylı olarak GVK md 9/1-(9)'da yer alan *“İhtiyaç Fazlası Elektrik Enerjisinin Satışında Esnaf Muaflığı”* düzenlemesi ile desteklenmektedir. Bu muaflık ile şehir sakinlerinin kendi enerji ihtiyaçlarını karşılamaları teşvik edilmekte, üretilen ihtiyaç fazlası enerjinin satılmak suretiyle hane halkına ek gelir sağlanması hedeflenmektedir. Bu vergi bağışıklığı ile şehir sakinleri bir yandan enerji

tüketiminde tasarruf edecek, diğer yandan ise yenilenebilir enerji kaynaklarından enerji üreterek çevre dostu olmalarının önü açılacaktır. Şehir sakinlerinin muafiyete yönelik uyum düzeylerinin artırılmasıyla, dolaylı olarak iki sakin şehir kriterinin devletçe teşvik edildiği sonucuna varılabilir.

Yine çevre politikaları ana başlığı altında yer alan “*Kentsel ya da Toplu Kanalizasyon İçin Atık Su Arıtma Tesisinin Bulunması ve Kentsel Katı Atıkların Ayrıştırılarak Toplanması*”, ile “*Kentsel ya da Toplu Kanalizasyon İçin Atık Su Arıtma Tesisinin Bulunması*” kriterlerinin sağlanmasında devlet kurumları olarak kabul edilen yerel idarelere yüklenen işletmecilik görevi önem arz etmektedir. BK md. 14/1-(a) ile yerel idarelerin sorumluluğuna bırakılan çevre temizlik hizmetlerinin karşılığı olarak BGK Mükerrer md. 44 ile şehir sakinlerine yüklenen ÇTV adı altındaki vergi yükü bir yana, ÇK md. 11’de yerel idarelerinin işletmecilik yetkisi ile donatılması, işletmecilikten elde edilen gelirlerin münhasıran katı atık bertaraf tesisleri ve atık su uzaklaştırma tesislerinin ve hizmetlerinin ifasında kullanılma şartı, iki sakin şehir kriterinin sağlanması önündeki engelleri kaldıracak düzeyde önemli gelir tahsislerindedir. Dahası bu iki kriterin tamamlanması adına devletin hukuki düzenlemeler yoluyla (bir nevi proje ile) destek verdiği ve bu felsefenin devlet politikası olduğu başvuru dosyalarına eklenmelidir.

“*Geleneksel İş Tekniklerinin ve Zanaatların Değerinin Arttırılması*”, “*El Yapımı ve Etiketlenmiş Zanaat Üretiminin Korunması*” kriterleri vergi bağımsızlıklarıyla doğrudan devletçe desteklenmektedir. Tüm yönleriyle hukuki düzenlemenin gerekçesi de sakin şehir felsefesine uygundur. GVK md. 9/1-(8) de yer alan esnaf muafiyeti düzenlemesiyle; geleneksel, kültürel ve sanatsal değeri olan ve günümüzde unutulmaya yüz tutmuş mesleklerin yaşatılması amacına da uygun olarak, bu faaliyetlerin idame ettirilmesine katkı sağlanmaktadır. Faaliyetleri yürütenler iş yeri açmak da dâhil olmak üzere yardımcı işçi çalıştırmak gibi esnaf muafiyetinin genel şartlarından ayrılmakta, gelirleri elde edenler vergiden muaf tutulmaktadır. Bu yolla da sakin şehir kriterleri doğrudan desteklenmektedir.

Sosyal uyum ana kriteri içerisindeki “*Çocuk Bakımının Desteklenmesi*” alt kriteri sosyal devlet ilkesinden de yola çıkılarak pek çok düzenleme ile desteklendiği çalışmanın önemli sonuçlarından biridir. GVK md. 32’de asgari geçim indirimi tutarı içerisindeki her bir çocuğa yönelik asgari geçim indirim oranları, çocukların bakımı için gereken asgari düzeyde geliri vergi dışı bırakarak çocuk bakımını destekler niteliktedir. Ayrıca günümüz ekonomik koşullarında aile fertlerinden erkek yanında kadına düşen haneye gelir sağlama sorumluluğu kendini oldukça hissettirmektedir. Ancak çocuklu ailelerde çocuk bakımının anne üzerinde kalması ve annenin istihdam edilebilmesi adına çocuk bakımının gündüz bakım evi ve kreşler sayesinde sağlanması gerekliliğini beraberinde getirmektedir. Bu yönüyle GVK md. 20, işveren veya girişimciye kreş ve gündüz bakımevi kazanç istisnası sağlamak yoluyla, şehir sakinlerinin ihtiyaç duyduğu kreş ve gündüz bakım evlerinin kurulması önündeki mali yükü hafifletmektedir. Diğer taraftan GVK md. 23/1-(16) ile kadın istihdamı teşvik edilmiş, kadın üzerinde bulunun çocuk bakım yükü için işverence ödenen ya da sağlanan kreş ve gündüz bakım evi desteklerinin yasal sınıra kadar olan kısmı, çalışan kadına ödenmiş bir ücret ol-

madığı ve vergilendirilmeyeceği kabul edilmiştir. Hem işveren veya girişimciye “*kreş ve gündüz bakımevi kazanç istisnası*” hem de “*kadın çalışana kreş ve gündüz bakımevi desteği*”, doğrudan çocuk bakımını destekler nitelikte olup, kriterlerin sağlanmasına yardımcı olmaktadır.

Sosyal uyum ana kriteri içersindeki başka bir kriter “*Genç Neslin İstihdam Edilmesi*” kriteridir. Türkiye’de pek çok hukuki düzenleme genç neslin istihdam altına alınmasını amaçlamakta ve yasalaşmaktadır. Bunlardan biri de, GVK Mükerrer md. 20’de yer alan “*Genç Girişimcilere Yönelik Kazanç İstisnası*”dır. Böylelikle gençler girişimci olmaya teşvik edilmekte ve istihdam altına alınmaları, ayrıca istihdam kaynağı olmaları sağlanmaktadır. Girişimci olarak çalışma hayatına, işleyen yahut işveren konumunda giriş yapan gençlerin sayısının artması bu vergi bağışıklığı ile kolaylaşmakta diğer yandan da sakın şehir kriterinin tamamlanmasına/karşılanmasına katkı sağlanmaktadır.

Türkiye’den ağa dâhil olan ya da aday olan yerleşim yerlerinin kriterleri tamamlaması yolunda, mevzuatta olan düzenlemeleri dikkate alarak dosyalarını hazırlamaları yahut kabul edilen dosyalarında eksik kalan bu kriterlerin devlet teşvikleriyle desteklendiğini belirtmeleri önerilmektedir. Bu öneri; şehir sakinlerinin kriterlere ve ağin felsefesine yönelik farkındalıklarını arttırırken, vergiye uyumu kolaylaştırmakta, aynı zamanda hane halkının gelir düzeyinde artışlar sağlayarak refah düzeyinin arttırılmasına katkı sağlanmaktadır.

KAYNAKÇA

- 265 Seri No.lu Gelir Vergisi Genel Tebliği, R.G. 04.12.2007/26720.
- 283 Seri No.lu Gelir Vergisi Genel Tebliği, R.G. 27.07.2012/28366.
- 292 Seri No.lu Gelir Vergisi Genel Tebliği, R.G. 05.05.2016/29703.
- 295 Seri No.lu Gelir Vergisi Genel Tebliği, R.G. 23.12.2016/29927.
- 30 Seri No.lu Belediye Gelirleri Genel Tebliği, R.G. 10.01.2004/25342.
- 303 Seri No.lu Gelir Vergisi Genel Tebliği, R.G. 11.06.2018/30448.
- Acuner, E. (2015a). *Cittaslow (Sakin Şehir) Olma Yolunda İlk Adım*, Trabzon: Celepler Basım Yayın Dağıtım.
- Acuner, S. (2014). Katı Atık ve Atık Su Bedelinin Hukuki Niteliği ve Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında Değerlendirilmesi, *Türk İdare Dergisi*, (478), 131-166.
- (2015b). Kaybolmuş Meslek Kollarına Tanınan Esnaf Muafiyetine İdari Sınırlama, *Vergi Sorunları Dergisi*, (319), 135-145.
- (2016). Genç Girişimcilere Yönelik Kazanç İstisnası, *Vergi Dünyası Dergisi*, (418), 155-165.
- Acuner, S. & Acuner, E. (2014). Türkiye'nin Yavaş Şehirlerine Devlet Desteği: Kaybolmaya Yüz Tutmuş Meslekleri Yürüten Vergiden Muaf Esnaf, *Lebib Yalkan Mevzuat Dergisi*, (126), 166-177.
- Atık Yönetimi Yönetmeliği, R.G. 02.04.2015/29314.
- Atıkların Düzenli Depolanmasına Dair Yönetmelik, R.G. 26.03.2010/27533.
- Atıkların Yakılmasına İlişkin Yönetmelik, R.G. 06.10. 2010/27721.
- Aydın, M. & Deniz, K. (2017). Atık Yönetiminde Vergi Politikasının Rolü, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 30(15), 435-461.
- Bakanlar Kurulu Kararı, K.T. 30.04.2018/11674, R.G. 05.05.2018/30412.
- Bakanlar Kurulu Kararı, K.T. 14.05.2018/11750, R.G. 18.05.2018/30425.
- Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması İle Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ve Diğer Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, K.T. 25.02.2011/6111, R.G. 13.02.2011/27857.
- Beerli, A. & Martín, J. D. (2004). Factors Influencing Destination Image, *Annals of Tourism Research*, 31(3), 657-681.
- Belediye Kanunu, K.T. 03.07.2005/5393, RG. 13.07.2005/25874
- Belediye Gelirleri Kanunu, K.T. 26.05.1981/2464, RG. 29.05.1981/17354.
- Biniş, M. (2015). Vergi Adaletini Sağlamaya Yönelik Bir Araç: Esnaf Muafılığı, *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (7), 52-63.
- Bozdoğan, K. & Buyrukluoğlu, S. & Bozdoğan D. (2012). Sosyal Vergileme İlkeleri Açısından Asgari Geçim İndiriminin Değerlendirilmesi, *Vergi Dünyası Dergisi*, (375), 128-136.

- Carp, J. (2012). The Town's Abuzz: Collaborative Opportunities for Environmental Professionals in the Slow City Movement, *Environmental Practice*, (14), 130–142.
- Çelikkaya, A. (2017). Yenilenebilir Enerjinin Teşvikine Yönelik Uluslararası Kamu Politikaları Üzerine Bir İnceleme, *Maliye Dergisi*, (172), 52-84.
- Çevre Kanunu, K.T. 09.08.1983/2872, R.G. 11.08.1983/18132.
- Doğrusöz, B. (2018, Mayıs 17). Genç girişimcilerde teşvik genişledi, *Dünya Gazetesi*, <https://www.dunya.com/kose-yazisi/genc-girisimcilerde-tesvik-genisledi/415914>, (25.05.2018).
- Doğrusöz, B. (2017, Eylül 7). Kreş sorunu ve vergi mevzuatı, *Dünya Gazetesi*, <https://www.dunya.com/kose-yazisi/kres-sorunu-ve-vergi-mevzuati/380522>, (25.05.2018).
- Echtner, C. M. & Ritchie, J. R. (2003). The Meaning and Measurement of Destination Image, *The Journal Of Tourism Studies*, (14)1, 37-48.
- Esnaf ve Sanatkârlar Meslek Kuruluşları Kanunu, K.T. 07.06.2005/5362, R.G. 21.06.2005/25852.
- Gallarza, M. G. & Saura, I. G. & García, H. C. (2002). Destination Image Towards A Conceptual Framework, *Annals of Tourism Research*, 29(1), 56-78.
- Gelir Vergisi Kanunu, K.T. 31.12.1960/193, R.G. 06.01.1961/10700.
- Gelir Vergisi Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, K.T. 10.02.2016/6663, R.G. 29.01.2016/29620.
- Herekman, A. (1976). *Genel Vergi Teorisi*, Ankara: Kalite Matbaası.
- International Labour Organization, (2017). *Global Employment Trends for Youth 2017: Paths to a better working future*, Geneva, https://embargo.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_598669.pdf, (18.06.2018).
- International Cittaslow Associaton (2018), *Cittaslow International Charter*, http://www.cittaslow.org/sites/default/files/content/page/files/257/statuto_cittaslow_en_12.05.pdf, (27.05.2018).
- İş Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, K.T. 15.05.2008/5763, R.G. 26.05.2008/26887.
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi Su ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun, K.T. 20.11.1981/2560, R.G. 23.11.1981/17523.
- Karabağ, Ö. & Yücel, F. & İnal, M. E. (2012). Cittaslow Movement: An Opportunity For Branding Small Towns And Economic Development In Turkey, *Int. J. Eco. Res.*, 3(3), 64-75.
- Kızılot, Ş. & Taş, M. (2011). *Vergi Hukuku ve Türk Vergi Sistemi*, Ankara: Yaklaşım Yayıncılık.
- Knox, P. L. (2005). Creating Ordinary Places: Slow Cities in a Fast World, *Routledge*, 10(1), 1-11.
- Köse, E. T. & Karakaya, N. & Aslan R. G. (2011). Eysel Katı Atık Yönetiminin Maliyeti: Bolu İli Örneği, *Mühendislik ve Fen Bilimleri Dergisi*, *Sigma* 3, 126-131.
- Miele, M. (2013). CittàSlow: Producing Slowness Against the Fast Life, *Routledge*, 12(1), 135-156.

- Özmen, Ş. Y. & Birsen, H. & Birsen, Ö. (2017). “Yavaş Hareketi”: Çevreden Kültüre Hayatın Her Alanında Küreselleşmeye Başkaldırı, *İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 1(2), 38-49.
- Pehlivan, O. (2017). *Vergi Hukuku*, Trabzon: Celepler Basım Yayım Dağıtım.
- Pink, S. (2009). Urban Social Movements And Small Places Slow Cities As Sites Of Activism, *Routledge*, 13(4), 451-465.
- Rakıcı, C. (2004). Türk Gelir Vergisinde Yer Alan Bazı Muafiyet, İstisna ve İndirimlerin Değerlendirilmesi, *Vergi Sorunları Dergisi*, (190), 115-129.
- Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, K.T. 31.05.2006/5510, R.G. 16.06.2006/26200.
- Şen, S. (2017). Yenilenebilir Enerji Üretiminde Maliye Politikası Aracı Olarak Teşvikler: Seçilmiş Bazı Avrupa Ülkelerinin Deneyimleri ve Türkiye, *Journal of Life Economics*, 4 (1), 59-76.
- Şentürk, S. H. (2014). Yeşil Bina Vergi Teşvikleri: Amerika Örneği ve Türkiye İçin Çıkarılabilecek Sonuçlar, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(2), 89-102.
- Şentürk, S. H. & Eser, L. Y. & Polat, S. (2015). Evsel Katı Atıkların Vergilendirilmesi: Türkiye’de Çevre Temizlik Vergisine Fayda İlkesi Çerçevesinde Eleştirel Bir Bakış, *Maliye Dergisi*, (169), 1-20.
- Şenyüz, D. & Gerçek, A. & Yüce, M. (2008). *Türk Vergi Sistemi*, Ankara: Yaklaşım Yayıncılık.
- Türk Dil Kurumu, (2018). *Güncel Türkçe Sözlük*, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5b427d33eda8e0.35505327, (18.06.2018).
- Türk Ticaret Kanunu, K.T. 13.01.2011/6102, R.G. 14.02.2011/27846.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, K.T. 09.11.1982/2709, R.G. 18.10.1982/17863.
- Türkiye İstatistik Kurumu, (2018). *Haber Bülteni*, 18 Haziran 2018 tarihinde erişildi, <http://www.tuik.gov.tr/HbGetirHTML.do?id=27694>.
- Vergi Kanunları ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, K.T. 21.03.2018/7103, R.G. 27.03.2018/30373.
- World Health Organization, (1997). *Measuring Quality of Life*, http://www.who.int/mental_health/media/68.pdf, (11.05.2018).
- Yatırımların Proje Bazında Desteklenmesi ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, K.T. 20.08.2016/6745, R.G. 07.09.2016/29824.
- Yıldız, Ö. (2013). İşverenlerin Bakış Açısından Türkiye’de Kadın İstihdamı: Bir Alan Araştırması, *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2(3), 95-110.
- Yılmaz, A. & Bozkurt, Y. (2010). Türkiye’de Kentsel Katı Atık Yönetimi Uygulamaları ve Kültür Katı Atık Birliği (KÜKAB) Örneği, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(1), 11-28.
- Yurdadoğ, V. & Tosunoğlu, Ş. (2017). Türkiye’de Yenilenebilir Enerji Destek Politikaları, *Eurasian Academy of Sciences*, (9), 1-21.

DEVLET BORÇLARININ KÖKENİ, GELİŞİMİ VE İKTİSADİ TEMELLERİ*

THE ORIGIN, DEVELOPMENT AND ECONOMIC FOUNDATIONS OF PUBLIC DEBTS

Araştırma Makalesi
Research Paper

Tekin AKDEMİR**
Şahin YEŞİLYURT***

Öz:

Devlet borçları, birçok aşamadan geçmiş ve dini, felsefi ve iktisadi kaynaklardan beslenmiştir. Kavram, ilk olarak dini ve felsefi akımlar çerçevesinde faiz yasağı bünyesinde ele alınmış ve borcun iktisadi hayat üzerindeki etkisinin görülmesi neticesinde, devlet borcu kavramına dair değerlendirmeler borcun iktisadi etkileri etrafında şekillenmiştir. Özellikle İngiltere'deki Muhteşem Devrim ile birlikte devlet borcu kavramı, modern iktisadi sistemde kabul gören özellikleri ihtivâ etmeye başlamış ve iktisadi düşünce okulları mensupları, dönemin koşullarından ve geçmiş tecrübelerden faydalanarak bu konuda fikir beyan etmişlerdir. Bu minvalde Fizyokratlar ve Klasik iktisatçılar devlet borçları konusunda muhafazakâr bir tutum sergilerlerken Merkantilistler ile çoğunluğunu Alman iktisatçıların oluşturduğu bir kısım yazar, devlet borçlarına karşı ılımlı bir tavır takınmışlardır. Devlet borçlarının kökeni, gelişimi ve iktisadi temelleri adını taşıyan bu çalışmada, devlet borçlarının dönüşümü, ekonomik niteliği ve borçlanmanın devlet, birey ve toplum açısından önemi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Devlet Borcu, Devlet Borcunun Temeli, Faiz İçeren Borçlanma, İktisadi Düşünce ve Devlet Borcu.

Abstract:

The public debt have come from many stages and have been fed from many sources of religion, philosophy, and economics. It was first dealt with in the context of interest within the framework of religious and philosophical currents, due to the awareness of the negative effect of debt on the economic life, the evaluations on the public debts focused on economic effects of it. Especially with the Glorious Revolution in England, the concept of state debt has begun to include features that are accepted in the modern economic system. Hence while the Physiocrats and Classics had a more conservative stance on debt, Mercantilist and some authors, many of whom were German economists, had adopted a more moderate attitude towards government borrowing. In this study, which is called the origin, development and economic foundations of public debts, we focused on public debt transformations and its economic nature. We also investigated the importance of public debt interms of state, individual and community.

Keywords: Public Debt, Origin of Public Debt, Interest Bearing Borrowing, Economic Thoughts and Public Debt.

* Makale Geliş Tarihi: 18.08.2018

Makale Kabul Tarihi: 03.11.2018

** Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, SBF, Maliye Bölümü, tekinakdemir@hotmail.com, orcid.org/0000-0003-2761-163X

*** Arş. Gör., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, SBF, Maliye Bölümü, shnyslyrt@gmail.com, orcid.org/0000-0002-2193-8052

GİRİŞ

Devlet borçları¹, son iki yüzyıldır ekonomik ya da politik boyutlarıyla yoğun bir gündem oluştursa da tarihin her döneminde birey, toplum ya da devletlerin kaynak ihtiyacının karşılanması açısından önem taşıyan bir finansal araç olmuştur. Bu durum gerek felsefeciler, gerek dini çevreler gerekse de ekonomistlerin borçlanmaya sürekli ilgi duymasına yol açmıştır. Borçlanmaya duyulan ilginin temelini, borçla finansmanın olumlu ya da olumsuz etkilerine dair tartışmalar oluşturmuştur. Borçla finansmanın olumsuz etkilerini dile getiren çalışmalarda; faiz içeren borçların ahlaki olmayan sonuçları, borçlanmanın toplumsal adalet açısından doğurduğu eşitsizlikler, aşırı borç yükünün makroekonomik istikrar açısından doğurduğu riskler ve nesiller arası yük dağılımına yönelik endişeler önemli ölçüde gündeme getirilmiştir. Buna karşılık borçlanmanın olumlu etkilerini ortaya koyan çalışmalarda; devletlerin artan finansman ihtiyaçlarını karşılamada borçlanmanın alternatif bir finansman aracı olarak gündeme gelmesi, savaşlar, doğal afetler vb. durumlarda vergi yükünde beklenmedik artışların borçlanma aracılığıyla önüne geçilmesi ve makroekonomik istikrarı sağlamada borçlanmanın önemli bir araç olması gibi etkiler ele alınmıştır.

Tarihsel süreç içerisinde borç/borçlanma kavramının ortaya çıkmasında, şekillenmesinde, uygulanmasında ve günümüze aktarılmasında birçok unsurun rol oynadığı görülmüştür. Bu unsurların başında Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet gibi semavi dinlerin borçlanmaya bakış açıları ile felsefi akımlar ve iktisadi düşünce tarihine katkı sunan düşünürlerin görüşleri gelmektedir. Felsefi ve dini akımlar çerçevesinde etraflıca tartışılan borçlanma kavramı, genel olarak faiz kavramı ile birlikte ele alınmış ve ilk dönem uygarlıklarında bu kavrama ahlaki bir anlam yüklenmiştir. Bu çerçevede faiz, toplumsal adaletin zedelenmesinde öncü rol oynadığı ve sosyal hayatta derin eşitsizlikler oluşturduğu için eleştirilmiştir. Faiz içeren devlet borçlanmaları da ahlaki, sosyal ve iktisadi nedenlerle eleştirilmiş, borçla finansmana uzun yıllar mesafeli yaklaşılmıştır. Ancak borçla finansmana bakış açısı Ortaçağ ile birlikte dönüşüme uğramıştır. Faiz içeren borca karşı katı ahlaki ve dini tutum, yerini nispeten ılımlı bir yaklaşıma bırakmıştır. Ortaçağ'da Hristiyanlık dini bünyesinde ortaya çıkan Protestan inancının etkisiyle ahlaki karşıtlığı azalan faiz ve borçlanma kavramları, ekonomik işleyişin temeli olarak kabul edilmiştir. Bu dönüşüm, devlet borçlanmasına yeni görevler yüklemiş ve borçlanmayı günümüz maliye sisteminin vazgeçilmez bir aracı haline getirmiştir. Bir diğer ifadeyle, modern devlet borçlarının ortaya çıkışı, borcun tarihsel süreçte geçirdiği dönüşüm sonrası mümkün olabilmiş ve devlet borçları pek çok aşamadan geçerek bugünkü anlamına kavuşmuştur.

Tarihsel perspektiften devlet borçlarının gelişimi ve dönüşümünü ele alan bu çalışmada, devlet borçlarının kökeni, gelişimi, ekonomik niteliği ile borcun birey, toplum ve devlet

¹ Çalışmada ele alınmış olan tarihsel sürecin uzun bir dönemi kapsamında ötürü "devlet" ve "devlet borcu" kavramlarının, tarihsel süreç içerisinde farklı dönemlerde farklı manalar yüklediği kabul edilmekle birlikte, bu kavramlarla kastedilen manaların sırasıyla kral/hükümdar, şehir devletleri, ulus devletleri ve günümüz modern devletlerine karşılık gelecek şekilde kullanıldığı okuyucunun dikkatine sunulmuştur.

yaşamı açısından önemi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu amaçla, çalışmanın ilk bölümünde devlet borçlarının kökeni ve gelişimine dair değerlendirmelere yer verilmiş; ikinci bölümünde ise modern mali düşünce öncesi temel iktisadi düşünce okullarının devlet borçlarına ilişkin yaklaşımları değerlendirilmiştir.

1. DEVLET BORÇLARININ TARİHSEL GELİŞİMİ

1.1. Ortaçağ Öncesi Dönemde Devlet Borçlanması

Borçlanma, tarihin her döneminde önemli bir finansman kaynağı olarak öne çıktığı gibi, günümüz medeniyetlerinin teşkilinde, kaynakların fert ve toplum ihtiyaçlarını karşılamak için yeniden tahsisinde ve finansal piyasaların üstlenmiş olduğu fonksiyonları aksamadan icra etmelerinde temel bir araç olmuştur. Devlet borçlarının ortaya çıkışı bugünkü anlamından oldukça uzak bir manada vuku bulsa da en ilkel toplumlarda dahi, üç tür borçlanma örneğine rastlanabilmektedir. Bunlardan *ilki*, bir şey karşılığında olan ya da karşılıksız olarak hediye şeklinde verilen doğrudan bir geri ödemenin beklenmediği kredilerdir. *İkinci* geri ödemenin, ödünç alınan nesnenin, ödünç alındığı dönemdeki mevcut haliyle yapıldığı kredilerdir. *Üçüncüsü* ise, geri ödemedeki ödünç alınan nesnenin geri verilmesinin yanı sıra ödünç verilen malın kullanımının karşılığı olarak ilave bir ödeme yapılmasıdır (Poitras, 2000: 123).

Genel değer ölçüm birimlerinin geliştirilmesinden önce borç ilişkisinin var olması ihtimal dâhilinde olmakla birlikte, borcun tarihine ilişkin araştırmalar, 5000 yıl öncesinde insanların tahıl ve metal cinsi varlıkları ödünç alıp verdiklerine dair kayıtlara işaret etmiştir. İlk madeni para kullanımı milattan önce (MÖ) 1000’li yıllarda olmuş ve Eski Sümer belgeleri tahıl ve metale dayalı borçlanmaların bundan 2000 yıl önce kullanıldığını ortaya koymuştur (Cecchetti ve Schoenholtz, 2015: 75). Sümer ve Mısır gibi diller, faiz kelimesini ihtiva etmiş, anılan medeniyetlerde borca karşılık faiz ödenmesini komşusunu sömürmenin bir aracı olarak görenler dahi olmuştur (Poitras, 2000: 123). Borçlanmaya dair bulgular, MÖ 3000’lerde bu tür işlemlerin varlığına dair kanıtlar ortaya koysa da, Antikçağ ve Ortaçağ’da bugünkü anlamda bir devlet borçlanması söz konusu olmamış, bu dönemlerde borçlanmaya nadiren başvurulmuştur.

Söz konusu dönemlerde günümüzdeki borçlanma enstrümanları mevcut olmadığı gibi, ilk borçlanmalar paradan ziyade mal transferi aracılığıyla gerçekleşmiştir. Paranın icadı öncesi dönemde yapılan borçlanmalara ilişkin ayrıntılı kanıtlar bulunmasa da, Antikçağ felsefecilerinin yüksek faizle borç vermeye karşı sergiledikleri tavırların, borçlanmanın bu dönemlerde de var olduğu hakkında önemli bir delil teşkil ettiği söylenebilir (Wächter, 2012: 14). Paranın icadıyla birlikte, Lidya, Kuzey Çin ve Hindistan’ın Ganj nehri bölgelerinde yerel yöneticiler, uzun süredir devam eden kredi sistemlerinin artık yeterli olmadığına karar vermiş ve vatandaşlarını günlük işlemlerde para kullanmaya teşvik etmişlerdir. MÖ 7. yüzyıldan itibaren paranın günlük işlemlerde kullanılması yaygınlaş-

miş ve kredi işlemlerinin yerini madeni paralarla yapılan işlemler almıştır (Graeber, 2011: 212-213).

Özel borçlanmanın aksine devlet borçlanması daha geç dönemlerde ortaya çıkmıştır. Örneğin Eski Yunan'da borçlanmaya nadiren başvurulmuş ve borçlanmaya oldukça temkinli yaklaşılmıştır (Sidney ve Sylla, 2005: 37). Antik Yunan'da Platon ve Aristo gibi düşünürlerce borçlanmanın ahlakiliği oldukça detaylı bir şekilde ele alınmış ve adı geçen düşünürler, faiz içeren borçlanmaya karşı katı bir tutum geliştirmişlerdir. Devlet borçlanması MÖ 2. ve 3. yüzyıla kadar istisnai bir uygulama olmuş, bu dönemden önceki borçlanmalar ya siyasi karakter taşımış ya da zorunluluk esasına dayalı olarak gerçekleşmiştir (Sidney ve Sylla, 2005: 37).

Ortaçağ öncesinde Platon, Aristo, Cicero gibi düşünürlerin faize karşı tutumu, kutsal kitaplarda faizle ilgili yasaklayıcı hükümler, aşırı faizin kilise yasalarında günah kabul edilerek yasaklanması, vergi dışı devlet gelirlerinin kralların ihtiyacını karşılayabilecek yeterlilikte olması ve geleneksel ekonomik sistemin yaygın olması devlet borçlanmasının gelişimini sınırlayıcı nedenler olarak sayılabilir. Hemen hemen tüm insanların tarımla iştigal ettiği bu dönemde, devletin varlığı için gerek duyduğu tüm malları üretmesi ve herhangi bir fazlalık olmadan ürettiği malları fiilen tüketmesi görüşü hâkimdi. Anılan dönemde, iyi bir aile reisi ya da devlet başkanının kaynakların bir kısmını kötü günler için ayıracağı ve tutumlu bir şekilde harcayacağı görüşü doğrultusunda, bir devletin borçlanması, onun iyi yönetilmediğinin ya da kaynakları aşırı savurgan bir şekilde kullandığının işareti olarak algılanmıştır. Bu görüş devlet başkanlarının aşırı borçlanmadan alıkoymuştur (Skolov ve Skolova, 2012: 922-926).

Antik Yunan'da devlet borçları ilgili kapsamlı bilgiler olmasa da, özellikle Helenistik dönemde bazı Yunan şehirlerinde devlet borçlarını içeren sözleşmelerin var olduğu bilinmektedir. Ancak bu dönemde yapılan borçlanmalar kalıcı olmaktan uzak bir şekilde vuku bulmuştur. Roma İmparatorluğu'nun borçlanmaya karşı tavrı daha radikal olmuş ve kendisi borçlanmadan mümkün olduğunca kaçınırken, imparatorluğa bağlı şehirlerin borçlanmasını da önlemeye çalışmıştır. Roma imparatorluğunun ekonomik durumu, dini nedenlerden dolayı tefeciliğe² karşı aşırı duyarlılık ve bir hükümdarın halkından borç almasının onur kırıcı bir durum olduğuna yönelik düşünceler, borçlanmanın sınırlı ölçüde yararlanılan bir kaynak olmasına yol açmıştır. Ancak Kartaca savaşları sırasında Roma İmparatorluğu da vatandaşlarından borç (cebri borç) almak zorunda kalmıştır. İmparator Tiberis döneminde (MÖ 37-MS 42) faizli borçlanma oldukça kötü boyutlara ulaşmış ve bu dönemde yaşanan isyan ve ihtilafların temel sebebi olmuştur (Andreau, 2012).

² Tefecilik (Fahiş faiz) yasal olarak izin verilen oranın, üzerindeki faiz olarak tanımlanabilir. Tarihte, ilk olarak eski Babilliler borcun faizini esas alarak adil ve adil olmayan borç ayırımını yapmaya çalışmışlardır. Eski Roma'da başlangıçta, borca uygulanan faize bir sınırlama getirilmemiş, ancak faizlerin ulaştığı fahiş oranlar nedeniyle faiz ile borç verme kısa bir süreliğine yasaklanmıştır. Sınırsız faiz ve faiz yasağını içeren bu uygulamalar sonrasında, Romalılar, borçlanmada uygulanan faize bir düzenleme getirmişler ve belirlenen oranda faizle borç verilmesine müsaade etmişlerdir (Vincent, 2014: 2-12.)

1.2. Ortaçağ Döneminde Devlet Borçlanması

Avrupa’da Ortaçağ öncesinde devlet borçlanmasına sınırlı ölçüde başvurulmasına karşın, *Karanlık Dönem (Great Gap)*³ sonrasında, sömürge sistemi, deniz ticareti ve ticaret savaşlarının yaygınlaşması gibi gelişmeler, kredi sisteminin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Bir diğer ifadeyle devlet borçlarının doğuşu ve yaygınlaşması, borçla finansmana olan ihtiyaç kadar, devlet borçlanmasına elverişli koşulların oluşumuna bağlı olarak da şekillenmiştir (Skolov ve Skolova, 2012: 923). Örneğin, Ortaçağ’da ve Modern Çağ’ın başlangıç yıllarında borçlanmanın gelişmesinde savaşların büyük etkisi olmuştur. Savaşların ortaya çıkardığı zorunluluklar Ortaçağ öncesi dönemde de var olmakla birlikte, az sayıda kişi ya da kurumun kredi verebilecek likit varlığa sahip olması, Ortaçağ öncesinde devletlerin borçlanmasına sınırlayıcı etki yapmıştır. MS 1000 ve 1300 yılları arasında, Avrupa ekonomilerinde ticaretin artmasının etkisiyle kredi olanaklarında bir genişleme yaşanmış, Avrupa’da bazı krallar, uluslararası tüccarlardan yüksek faizle kısa vadeli borç alırlarken, bazı şehir devletleri uzun vadeli borçlanmaya gitmiştir.

Dönemin egemen güçleri, kendi otoritelerini hükümlerinden daha üstün gördüklerinden, onlara borçlu olmaktan kaçınmışlardır. Bu nedenle de başta İngiliz hükümdarları olmak üzere pek çok kral, Cenova, Floransa ve Venedik’teki bankerlerden borç alma yoluna gitmişlerdir (Kim, 2012: 11). Ancak Ortaçağ krallarının sahip olduğu gelir tabanı büyük ölçekli kalıcı borçlanmaların tesis edilmesi için yeterli ve güvenli olmamıştır (Monsoren ve Scheidel, 2015: 11). Başka bir ifadeyle zayıf merkezi hükümetler, özel mülkiyet haklarıyla ilgili belirsiz kurallar, kamusal hizmetlerin gerçek manada eksikliği ve askeri operasyonlara feodal destekten dolayı, Ortaçağ’ın başlarında devlet borçlanmasına ya ihtiyaç duyulmamış ya da devlet borçlanması mümkün olmamıştır (Hamilton, 1947: 118).

12. yüzyılın başlarına kadar krallar feodal sistem aracılığıyla orduları için herhangi bir para harcamadan, sahip oldukları kuvveti kullanabilirlerken, Ortaçağ’ın sonlarına doğru ordularını savaşa sokabilmek için askerlerine para ödemek zorunda kalmışlar ve savaşların finansmanı için kaynak ihtiyaçları giderek artmıştır (Macdonald, 2003: 106).

Öyle ki, hükümlerlik haklarından doğan gelirler⁴ ve zaman zaman soyluların yaptığı yardımlar yetersiz kalınca, dönemin kralları vergilemeye daha çok başvurmuştur. Ancak, kralların kendi gelirleriyle kendi ihtiyaçlarını karşılaması inancı yaygın olarak kabul gördüğünden, krallara ihtiyaç duyduklarından daha az kaynak toplama yetkisi verilmiştir (Macdonald, 2003: 107-108). Ortaçağın son dönemlerine kadar devlet harcamalarının birincil finansman kaynağını regalian gelirler oluşturmuş, vergileme ve borçlanmaya, kralların regalian gelirlerinin yetersiz olduğu durumlarda başvurulmuştur. Vergilemenin bugünkü anlamıyla henüz tesis edilmediği bu dönemde, borçlanma yoluyla sağlanan gelirlerin geri

³ Karanlık Dönem/Çağ, geleneksel olarak Orta Çağ’a atıfta bulunan ve milattan sonra 476 ile 1000 yıllarını kapsayan bir dönemdir. Batı Roma İmparatorluğu’nun çöküşünden sonra Batı Avrupa’da iktisadi, sosyal ve kültürel alanlarda bir bozulmanın meydana geldiği kabul edilen bu döneme günümüzde büyük önem atfedilmekte ve bu dönemin önemli bir kırılmaya tekabül ettiği kabul edilmektedir.

⁴ Bu gelirler literatürde “regalian gelir” olarak adlandırılmaktadır.

ödenmesinde kullanılacak sürekli ve güvenilir fonların yetersizliği, borçlanmanın gelişiminde kısıtlayıcı etki yapmıştır.

Bu dönemde doğrudan vergilere geçici gelir kaynağı olarak başvurulurken, daha çok dolaylı vergiler aracılığıyla ihtiyaçların karşılanması söz konusu olmuştur. Kralların ilk borçlanmaları Yahudi tefecilerden/sarraflardan ya da manastırlardan geçici borçlanma şeklinde olmuştur. 13. yüzyılda İtalyan ticari bankerlerin ortaya çıkmasıyla kralların borçlanması yeni bir boyut kazanmıştır (Macdonald, 2003: 109). Uzun vadeli devlet borçları ilk olarak 12. yüzyılda ortaya çıkmış, Cenova'nın 1145 ve Venedik'in 1164 yılında yaptığı borçlanmalar devlet borçlarının ilk örnekleri olarak kabul edilmiştir⁵. Gerek Cenova gerekse Venedik'te borç verenler, şehir devletine vergi ve gelir getiren mülklerle desteklenmiş belirsiz ancak öngörülebilir bir gelir karşılığında sabit bir miktar borç vermiştir. Bu dönemde Cenova'da yapılan borçlanma başlangıçta zorunlu iken daha sonra gönüllü niteliğe bürünmüştür. Venedik ile Floransa'da ise zorunlu borçlanmalar söz konusu olmuştur (Fratianni ve Spinelli, 2006: 262).

Bu dönemde, özellikle Kuzey-Batı Avrupa'da devlet borçlanmasının gelişimi iki ayrı evrede gerçekleşmiştir. Birinci aşama, 13. yüzyılın ortalarına kadar olan dönemi içermektedir. Bu aşamada, borçlanmaya hükümdarlar tarafından nadiren ve genellikle olağanüstü koşullarda başvurulmuştur. 13. yüzyılın ikinci yarısında devlet borçlanması yeni bir evreye girmiştir. İkinci aşama olarak nitelendirilebilecek bu aşamada, Kuzey ve Batı Avrupa'da hem büyük refah artışı gerçekleşmiş hem de refaftaki artışa paralel olarak özellikle Hollanda, Fransa ve İngiltere gibi ülkelerde kredi imkânları gelişmiş ve dönemin yöneticileri yoğun olarak devlet borçlanmasına başvurmuştur. Özellikle İtalyan şehir devletlerinin yaptığı borçlanmalar zorunlu borçlanma şeklinde gerçekleşmiş, yapılan borçlanmalar süreklilik arz etmemiş, vadesi gelen borçlar yeni borçlarla ödenirken, dönemin egemen güçleri daha çok kısa vadeli borçlanmayı tercih etmişlerdir. Devlet borçlanmasının ilk örnekleri olarak nitelendirilebilecek bu borçlanmalar (Ortaçağ'ın erken dönemlerinden 13. yüzyıla kadar olan borçlanmalar) genellikle teminat karşılığı alınmış ve pek çok iktisatçı Ortaçağ hükümdarlarının yaptığı bu borçlanmaları kralların kişisel yükümlülükleri olarak görmüştür⁶.

Anılan borçlanmalar, borç ilişkisinde olması gereken özellikleri yansıtmamıştır. Bu dönemde yapılan borçlanmalar, zorlama unsuru içermesi ve devletin zaman zaman aldığı borçtan kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirmemesi nedeniyle daha çok vergiye yaklaşımıştır (Skolov ve Skolova, 2012: 923). Stasavage (2015: 524-526)'ye göre, devlet borcunun ortaya çıkmasının dört önemli koşulu vardır. Bunlardan ilki, bir devletin borç olarak

⁵ Venedik, Floransa ve Genova'da yapılan borçlanmalar ilk başlarda zengin vatandaşlardan zorunlu borç alınması şeklinde gerçekleşmiştir. Bu borçlara ödenen faizlerin yasallığı konusunda büyük tartışmalar yaşanmış ve söz konusu borçlar bir anlamda vergi olarak nitelendirilmiştir. Bu borçlarda geri ödeme dönemi öngörülmemiş ve devlet genellikle borcu itfa zamanını belirleme hakkını elinde tutmuştur. Yıllık ödemeler hediye ve faiz olarak yapılmıştır. Faiz oranı çok düşük olduğu için kimsenin gönüllü olarak borç vermeyeceği gerekçesi ile bu ödemeler tefecilik kanunlarına karşı savunulmuştur (Homer ve Sylla, 2005: 72).

⁶ Bu nedenle, ortaçağ koşulları altında ve öncesinde gerçekleşen borçlanmaları modern anlamda devlet borcu olarak nitelendirmek mümkün değildir.

sağladığı finansmanı geri ödeyebilmesi için, parasal bir kaynağa sahip olması gerekliliğidir. Erken Ortaçağ'da Avrupa ülkeleri dışındaki pek çok ülkede mali sistem daha çok parasal olmayan bir yapıya sahip olduğundan, bu ülkelerde modern anlamda borçlanmanın ortaya çıkışı Avrupa ülkelerinden daha geç dönemlere rastlamıştır. Devlet borçlanmasının ortaya çıkmasının ikinci koşulu, devletin bir harcama şoku ile karşı karşıya kalmasıdır. Ortaçağ toplumlarında bugünkü anlamda sosyal harcamalar mevcut olmadığından, harcama şokları savaş ve savunma ihtiyaçlarının karşılanmasından doğmuştur. Zorunlu askerlik hizmetinin yerini zamanla paralı askerliğin alması borçlanmanın ortaya çıkmasının üçüncü koşuludur. Savaşlar tarihin eski devirlerinden beri mevcut olmakla birlikte Ortaçağ Avrupa'sında yoğunluk ve sıklık açısından artmıştır. Ortaçağ öncesinde krallar zorunlu askerlik hizmeti nedeniyle orduları için savaş zamanında fazla kaynağa ihtiyaç duymazlarken, Ortaçağ'la birlikte paralı askerlik yaygınlaşmış ve savunma harcamaları için ihtiyaç duyulan kaynak miktarı artmıştır. Borçlanmanın ortaya çıkmasının dördüncü ve son koşulu, borçlunun borcunu geri ödeme istek ve arzusunun var olmasıdır. Borç ödeme yükümlülüğünü yerine getirmemenin bazı avantajları olduğu dikkate alındığında, kralların borçlarını ödemelerini sağlayacak bazı mekanizmalara ihtiyaç vardı. Bu mekanizmalardan ilki, borcu ödeyememenin neden olabileceği kötü şöhretti. Krallar borç ödeme yükümlülüğünü yerine getirmediğinde gelecekte borçlanmaları zor ya da imkânsız bir hal alacaktı. Bu durum kralları bir dereceye kadar borçlarını ödemeye teşvik edici olmakla birlikte, kriz dönemlerinde ortaya çıkan acil ihtiyaçlar, borcun geri ödenmesini olanaksızlaştırabilmekteydi. Bu nedenle, kötü şöhret endişesinin borçları geri ödeme yükümlülüğünü yerine getirme istek ve arzusuna etkisi sınırlı bir düzeydeydi. Borçlunun borcu geri ödeme yükümlülüğünü yerine getirmesi, bunu sağlayacak kurumsal yapının varlığına bağlıydı.

Devlet borçlarının ortaya çıkmasına zemin hazırlayan söz konusu özellikler, Ortaçağın sonlarına doğru ortaya çıkmış ve bu dönemde devlete borç verebilecek yeni aktörlerin ortaya çıkmasıyla (bankerler gibi) kiliselerden yapılan borçlanmaların önemi azalmıştır (Fryde ve Fryde, 1965: 437, 441). Borç senetlerini ihraç edecek bir piyasanın mevcut olmadığı bu dönemde, kralların borçları her biri değişik faiz ve vadeden oluşan daha çok kısa vadeli borçlanmadan oluşmuştur (Macdonald, 2003: 105). Ancak, likit sermayenin kıtlığı, faizle borç vermeye karşı kutsal kitaplar ve kilise yasakları (ve sivil karşıtlıklar) ve merkezi hükümetlerin istikrarsızlığı nedeniyle, ödünç alınan meblağlar hiçbir zaman büyük olmamıştır. Bu borçlar şahsi mücevheratın, bazı gelirler ya da gayrimenkullerin rehin bırakılması aracılığıyla edinilmiş ve neredeyse her zaman kralların kişisel yükümlülüğü olarak görülmüştür (Hamilton, 1947: 118).

14. yüzyılla birlikte, devlet borçlanmasında kralların kredibilitesinden devletlerin kredibilitesine doğru karmaşık bir geçiş yaşanırken, borç ilişkisinde yaşanan bu dönüşüm, Avrupa devletlerinin oluşumunun adeta ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Bu dönemde, borçlanmanın daha güvenli hale getirilmesi hedeflenirken, daha geniş sosyal katmanlardan uzun dönemli finansman sağlanmaya çalışılmıştır (Dyson, 2014: 99). 14. yüzyılda vergilendirme biçiminde zorunlu borçların kullanımının artması, devlet borcunun önemini daha da

artırmıştır. Ortaçağ Avrupası'nın kralları, savaş ve mali darboğazlardan kaynaklanan açıklarını kapatmak için; Güney Almanya, İsviçre ve İtalyan bankerlerinden borçlanmışlardır. 16. yüzyıl boyunca Avrupa krallıklarının çoğu, şehir devletlerinin sürekli nitelikte devlet borcu tekniklerini taklit eder olmuştur (Ferguson, 2006: 107-108).

1.3. Ortaçağ Sonrası Dönemde Devlet Borçlanması

Devlet borçlanmasının ilk örneklerine Ortaçağ dönemi ve öncesinde rastlanmakla birlikte, borcun bir finansman aracı olarak kullanılması Muhteşem Devrim⁷ öncesine kadar sınırlı düzeyde olmuştur. Üstelik Muhteşem Devrim öncesi gerçekleşen borçlanmalar modern anlamda devlet borcunun tüm özelliklerini yansıtmadığı düşüncesiyle zaman zaman eleştiriye uğramıştır. Munro'ya (2008) göre Ortaçağ'da ve öncesinde gerçekleşen borçlanmalar, bugünkü devlet borçlarıyla kıyaslandığında oldukça farklı bir görünüm arz etmiştir. Her şeyden önce, İtalyan şehir devletlerinde devletin hak ve sorumlulukları ile vatandaşların varlık ve sorumlulukları birbirinden tamamen ayrılmamıştır. Şehir devletleri borçlarını ödemediğinde, alacaklılar varlıklı birkaç vatandaştan bu borcun ödenmesini talep edebilmiştir. Şehir devletlerinde vatandaşlar devlete borç vermeye zorlanabilmiştir. Ortaçağ ve öncesinde alınan borçlar her ne kadar faiz içerselerde, Muhteşem Devrim öncesinde gerçekleşen borçlanmalar modern devlet borcundan tamamen farklılık arz etmiştir. Bu anlamda Muhteşem Devrim devlet borçlanmasında önemli bir dönüşüme yol açmıştır. Bu nedenle çalışmanın bu bölümünde devlet borçlanmasının gelişimi Muhteşem Devrim öncesi ve sonrası şeklinde bir ayrımına tabi tutularak inceleme konusu yapılmıştır.

1.3.1. Muhteşem Devrim Öncesi Dönemde Devlet Borçlanması

15. ve 16. yüzyıldaki ticari devrim, İtalyan şehir devletlerinin resesyona girmesine yol açarken, küçük ülkelerin güç kazanması ile sonuçlanmıştır. 16. yüzyılla birlikte, Venedik gönüllü borçlanmanın ortaya çıktığı ilk ülke olmuş ve gönüllü borçlanma zamanla tüm Avrupa'ya yayılmıştır. Avrupa'da Ortaçağın sonlarına gelindiğinde, krallar, prensler ve devletler, bankerlerin olağan müşterileri arasına girmişlerdir. 15. ve 17. yüzyıllar arasındaki coğrafi keşifler, dünya pazarlarının ve çeşitli sanayi dallarının gelişimine katkı yapmış, insanların bakış açılarında önemli değişikliklere yol açmıştır (Skolov ve Skolova, 2012: 922).

Bu dönemde devlet borçlarının gelişiminde Protestan ahlakın gelişiminin de önemli tesirleri olmuştur. Devlet borçlanması ekonomide var olan kaynakların yeniden tahsisi ve finansal piyasaların fonksiyonlarını aksatmadan icra etmesi açısından önemli olmasına karşın, Protestan reforma kadar borç ilişkisinin gelişimi oldukça güç olmuştur. 16. yüzyıla

⁷ Muhteşem Devrim, İngiltere Kralı II. James'in, tahtından indirilmesi ve karısı II. Mary ile birlikte III. William'in ko-monark olarak tahta gelmelerini ifade etmektedir. Bu devrim, İngiliz yönetim sisteminde büyük değişime yol açmıştır. Devrim sonrasında kabul edilen haklar bildirgesi ile, parlamentonun başta mali konular olmak üzere bir çok alanda gücü ve yetkisi artmıştır. Literatürde Muhteşem Devrimin ortaya çıkışı ile ilgili farklı görüşlere rastlamak mümkündür. Muhteşem Devrimin ortaya çıkışını, 13. yüzyıl İtalyan şehir devletlerine dayandıranlar olduğu gibi, bir kısım yazarlar modern Muhteşem Devrimin kökenlerinin 16. yüzyılda Hollanda'nın Habsburg şehrinde ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Ancak yaygın görüş, modern Muhteşem Devrim'in 17. yüzyıl sonlarında İngiltere'de ortaya çıktığı yönündedir (Munro, 2003: 505-506). Literatürde "Şanlı Devrim" tabiri de kullanılmaktadır.

kadar borçlanmaya dair görüşler önemli ölçüde değişmiş, faiz oranı makul olduğu ve aşırı faizle borçlanma yüksek maliyete katlanmayı teşvik etmediği sürece, faizle borçlanmaya müsamaha edilebileceği görüşü zamanla kabul edilir olmuştur. Bu görüşle birlikte devlet ve özel kesim borçlanması hızla gelişirken, bazı tarihçiler, borçla finansmanın gelişiminin kapitalizm ve onun kurumlarının gelişmesinin temelini oluşturduğunu ileriye sürmüşlerdir. Öyle ki, Protestan Avrupa ülkelerinin, Katolik ülkelerden daha hızlı gelişmesi ve kredi işlemlerindeki artışın genel ekonomik refahtaki olağanüstü artışlara olanak sağlaması, borcun ekonomik gelişme açısından önemine dayanak olarak ortaya atılmıştır (Cecchetti ve Schoenholtz, 2015: 75).

17. yüzyıl Rönesans düşüncesi ve 18. yüzyıl Aydınlanma felsefesi öncesinde, devlete borç vermek hükümdarlara ya da din adamlarına borç vermek anlamına gelmiştir. Devlet borçları, din adamlarının ve hükümdarların şahsi borcu niteliğinde olmuştur. Bu borçlar, savaşların sürdürülebilmesi, istilaların bertaraf edilmesi ve altyapı projelerinin finanse edilmesi için alınmış ve toplumun borcu geri ödeme kapasitesini tam olarak yansıtmamıştır. Bu borçlar, savaş ganimetleri, kralların vergi gelirleri ya da servet transferi aracılığıyla ödenmiştir. Günümüz borçlanmalarından farklı olarak, o dönemin kralları, prensleri ve din adamları savaş sonrası ortaya çıkan acil finansman ihtiyacını gidermek için borçlanma yerine, barış dönemlerinde zenginliği biriktirmeyi ve güçlü ordular bulundurmaya tercih etmişlerdir (Salsman, 2017: 14). Rönesans'la birlikte devlet borçlanmasında yeni bir döneme girilmiş ve Ortaçağ ve öncesinde devlet borçlanmasına karşı olan katı tutumda gevşemeler yaşanmış ve devlet borçlanmasında yeni bir aşamaya geçilmiştir (Skolov ve Skolova, 2012: 922).

Ancak Muhteşem Devrim öncesinde yapılan borçlanmaların birçoğu yıllık gelirlerin ya da kralın mülkünden elde edeceği kiralardan satılması aracılığıyla elde edilmiştir. Bu nedenle bu borçları modern anlamda devlet borcu olarak nitelendirmek mümkün olmamıştır. Bu dönemde düşük faiz oranlarının da etkisiyle dış borçlanma sistemi daha çok Hollandalılar tarafından yürütülmüştür. Hollanda ticaret ve finans metodlarının İngilizler tarafından taklidi, 17. ve 18. yüzyılda İngiliz kaynaklı borçlanma sisteminin tesis edilip geliştirilmesinin başlıca nedeni olmuştur (Bastable, 1892: 545).

Bastable'ye göre, 17. yüzyıl öncesinde kralın borçlanması devletin borçlanması ile eş tutulduğundan, devlet borçlanması yarı özel nitelik taşımıştır. 17. yüzyıl öncesinde, kralların varlığı ile devletlerin varlığı henüz birbirinden ayrılmadığından, krallar şahsi kredibilitesi ya da mülkleri karşılığında, genellikle kilise ve yabancı bankerlerden borçlanmışlardır. Devlet borçlanmasının; kralların şahsi kefaleti ya da varlığı karşılığında gerçekleşmesi, borçların geri ödenmesini teminat altına alan vergi vb. sürekli nitelikte devlet gelirlerinin henüz tesis edilmemesi, zaman zaman zorunlu borçlanmaya başvurulması ve kralların varlığı ile devletin varlığının henüz birbirinden ayrılmaması gibi nedenlerle, gerçek anlamda (modern) devlet borçlanması 17. yüzyılla birlikte ortaya çıkmıştır (Bastable, 1892: 543-544).

1.3.2. Muhteşem Devrim Sonrası Dönemde Devlet Borçlanması

Muhteşem Devrim, 1688 yılında İngiltere Kralı II. James'in, tahtından indirilmesi ve karısı II. Mary ile birlikte III. William'ın ko-monark olarak tahta gelmelerini ifade etmektedir. Muhteşem Devrim (1688) ile birlikte, parlamentoların vergiler ve harcamaların etkin bir şekilde kontrolüne sahip olması, modern kamu maliyesinin başlangıcının ilk işaretleri olarak kabul edilmiştir. Devrim öncesinde devlet borçlanması kralların özel borcu niteliğinde ortaya çıkmışken, bu tarihten sonraki borçlanmalar parlamentolar tarafından geri ödemesi teminat altına alınan ve tüm vatandaşları temsil eden bir finansal araç özelliğine sahip olmuştur. Bu dönüşüm, vergilendirme yetkisi ile donatılmış ulus devletlerini daha güvenilir borçlular haline getirmiş ve devlet borçlanmasının daha fazla güvenilir olmasını sağlamıştır. Böylece devlet borçlanması önemli ölçüde kolaylaştığı gibi, devletler daha büyük ölçekte ve düşük maliyetle borçlanma olanağına sahip olmuştur (Holtfrerich, 2013: 1-2; Munro, 2008: 973).

Bu dönemde, devletin ihtiyaç duyduğu kaynağı başlangıçta kralların izniyle kurulan imtiyazlı şirketler karşılırlarken, daha sonraları geniş halk kitlelerinden de borç alınmıştır. Borcun kullanım alanı ise daha çok savaşların finansmanı ile sınırlı kalmıştır (Holtfrerich, 2014: 63). Bu noktada devlet borçlanmasının modern zamanlara ait bir olgu olduğu söylenebilir. 18. yüzyıla kadar ticari kapitalizmin geliştiği birkaç İtalyan şehri, Almanya ve Hollanda dışında hemen hemen hiçbir ülkede modern anlamda borçlanma gerçekleşmemiştir. Borçlanmaya zaman zaman başvurulurken, gelişmiş borçlanma piyasaları ve araçları olmadığından, halkın borçlanma sürecine katılımı mümkün olmamıştır (Shirras, 1936: 781).

Munro (2003: 505), modern devlet borçlanmasının altı temel özelliğinin olduğunu ifade etmiştir. Munro'ya göre borçlanma *ilk olarak* belli bir vadeyi (süreyi) içermeli ve borcun itfası borçlunun iradesine (keyfine) göre şekillenmemelidir. *İkinci* olarak devlet borcunun kasaba ya da şehir prensleri tarafından değil, demokratik parlamenter kurumlar aracılığıyla ulus devletler tarafından yapılması gerekmektedir. *Modern devlet borçlarının üçüncü özelliği* bu borçların faiz ve anapara ödemelerinin parlamentonun onayından geçmesidir. Böylece parlamentolar bu borçları belirli vergilerle ödeme yükümlülüğünü üstlenmektedirler. *Dördüncü* özellik, borçlanma enstrümanlarının herhangi bir zorlama olmaksızın serbest piyasada gerçekleşmesidir. *Beşinci özellik* halkın bu tür borçlanma senetlerini gönüllü olarak satın alabilmesi için, hükümetin borç ödeme yükümlülüğünü yerine getirmede başarısızlığa uğramayacağına inanmasıdır. *Modern devlet borçlarının altıncı ve son özelliği* ise borçlanma enstrümanlarının finansal araçlar ve ikincil piyasalar aracılığıyla hem yurt içinde hem de yurt dışında serbestçe alınıp satılmasıdır. Munro'ya göre 17. yüzyıl öncesinde gerçekleşen devlet borçlanmaları süresiz niteliktedir ve borcun itfası borçlunun iradesine (keyfine) göre şekillenmiştir. Bu nedenle anılan dönem öncesi yapılan borçlanmalar yukarıda belirtilen özelliklerin hemen hemen hiçbirini taşımamaktadır. Peter Dickson'a göre bu tür bir borçlanma Stuart İngiltere'sinde, III. William (1689-1702) döneminde ve II. Mary'de başlamıştır.

İngiltere, devletin tüzel kişiliği ile bireylerin kişiliklerini tamamen ayıran ilk ülke olmuştur. İngiltere’de kişisel haklar Ortaçağ’dan bu yana gelişmeye başlamakla birlikte, 1688 Haklar Bildirgesi ile özel haklar hukuki bir zemine oturmuştur. Özel mülkiyet haklarının tesisleriyle birlikte, devletin alacaklılarının, bireylerden alacaklarını talep etmeleri önlenmiş ve böylece devletin borçlarını ödeme yükümlülüğü, bizzat kendisine yüklenmiştir (Kim, 2012: 14). 16. yüzyılın sonlarından itibaren ulusal ticaretin, kredi sistemi üzerine inşa edildiği bu ülkede, para kullanımı giderek azalmış ve kredi araçları başlıca ödeme enstrümanları olarak öne çıkmıştır. Merkantalizmin altın çağına sonlarına yaklaştığı bu dönemde, verimli ve güvenilir bir bankacılık sistemine duyulan ihtiyaç giderek artmıştır. 1690 sonrasında III. William’in güçlü bir donanma kurmak için ihtiyaç duyduğu 1,2 milyon Sterlin’i o dönemin bankerleri ve İngiliz vatandaşları tek başlarına sağlayamayınca, 1694’te Bank of England kurulmuş ve bu banka kralın ihtiyaç duyduğu krediyi sağlamıştır. Bu borçlanma devlet borçlanmasının düzenli bir şekilde yapılmasının ilk örneğini teşkil etmiştir (Lever, 1922: 83-84). 1713 yılında modern anlamda devlet borcu sadece 4 ülkede mevcut olmuş; zayıf merkezi hükümetler, verasetle ilgili düzenlemelerdeki yetersizlikler, gerçek anlamda devlet hizmetlerinin henüz teşekkül etmeyişi ve savunma operasyonlarına feodal destekler nedeniyle, devlet borçlarına ya ihtiyaç duyulmamış ya da ulus devletler borçlanma olanağına sahip olmamıştır. Bu nedenle de söz konusu ülkelerin borçları da nispeten küçük miktarları içermiştir (Bastable, 1892: 118).

Bu çerçevede borcun modern anlamda kabul edilmesinde yaşanan dönüşümü şu şekilde sıralamak mümkündür: İlk olarak modern borçlanma öncesi borçlarda borçlunun sahip olduğu mülkler bir teminat unsuru olarak kabul edilmekte iken, modern borçla birlikte artık borçlunun finansal güvenilirliği önplana çıkmıştır. İkinci olarak, modern öncesi borçlar daha çok kısa vadeli ve borç verenin rızasından ziyade zorunlu bir şekilde gerçekleşmiş iken, modern borçlarla birlikte borçların vadesi uzun vadeye yayılmış ve borç verenin rızası aranmıştır. Üçüncü olarak, ilk dönemlerde borç verenlere ikramiye ve/veya piyango sistemi şeklinde vaad edilen ve ilave gelir sağlayan uygulamalar yaygın iken, modern borçlarda bu uygulamalar ya ortadan kaldırılmış ya da cüzi seviyelere çekilmiştir. Son olarak yaşanan tüm bu gelişmeler neticesinde ilk dönemlerde olağanüstü dönemlerde ihtiyaç duyulan bir gelir kaynağı olarak görülen borçlanma, artık hem olağanüstü hem de olağan dönemlerde kullanılan temel bir gelir kaynağına dönüşmüştür (Bastable, 1892: 579). Bunlara ek olarak günümüz borçlanmasından farklı olarak, modern mali düşünce öncesinde alınan borçlar toplum bireylerinin refah artışıyla gerçekleştirilmek için değil, savaş ve savunma harcamalarının finansmanı için kullanılmıştır (Shirras, 1936: 781).

19. yüzyılla birlikte ulus devlet akımlarının yol açtığı bağımsızlık savaşları giderek yaygınlaşmış, devlet borçları savaşların bir fonksiyonu olarak olağanüstü bir şekilde artmıştır. 20. yüzyılda Birinci Dünya Savaşı’nın finansmanı için yapılan borçlanmalar bir taraftan devlet borçlarının hacmini, diğer taraftan halkın tasarruf düzeyini artırmıştır (Shirras, 1936: 781). Devlet borçlarının 1783-1918 dönemindeki gelişimi incelendiğinde, 1793-1820 döneminde devlet borçlarında üç kat artış gerçekleşmişken, 1820-1848 arası dönemde borçlarda

meydana gelen artış %15 düzeylerinde kalmıştır. Ulus devletlerin borçlarında 1820-1848 döneminde nispeten ılımlı bir artış gerçekleşmesine karşın, 1848-1890 yılları arasında borçlarda 4 kat artış meydana gelmiştir. 1880-1890 arası dönemde, ABD'nin ulusal borçlarının büyük bir bölümünü ödemesinin etkisiyle, devlet borçlarındaki artış nispeten düşük miktarda gerçekleşmiştir (Plehn, 1915: 366-367).

Devlet borçlarında 1890 sonrasında meydana gelen artışta; İngiltere'deki Boer Savaşı ile İspanya-Amerika Savaşı büyük ölçüde etkili olmuştur. Barış ortamının sürmesinin etkisiyle, diğer ülkelerin borçlarında sınırlı miktarda bir artış meydana gelmiştir. 1900'lü yılların başında zaman zaman devlet bütçelerinin denkliği sağlanarak borç geri ödemeleri gerçekleştirilse de genel olarak devlet borçlarında artış yaşandığı bir döneme şahitlik edilmiştir. 1908-1909 döneminde, ulusal hükümetlerin borcu (yerel yönetimlerin borcu hariç) 36,5 milyar dolara ulaşmıştır (Plehn, 1915: 366-367). Birinci Dünya Savaşı ile birlikte, Fransa ve İngiltere gibi ülkelerde devlet borçlarında benzeri görülmemiş bir artış yaşanmıştır (Hansen, 1945: 135-138). 1908-1918 döneminde istatistiki verilerine ulaşılabilen ülkelerdeki borç stoku %500 artış göstermiştir. Devletleştirmeden kaynaklanan tazminatların hazine tarafından ödenmesi, uzun süren işsizliklerin neden olduğu bütçe açıkları ve artan borç stokunun yol açtığı faiz oranı Birinci Dünya savaşı sonrasında devlet borçlarının artmasında temel etkenler olarak ortaya çıkmıştır (Macdonald, 2003: 400-413)

2. İKTİSADİ DÜŞÜNCE TARİHİ AÇISINDAN DEVLET BORÇLANMASINA BAKIŞ⁸

Devlet borçları/borçlanması tarihin her döneminde toplumların ve devletlerin gündelik hayatlarının bir parçası olmuştur. Özellikle muhteşem devrim sonrasında ve iktisadi düşünce okullarının ortaya çıkmasıyla birlikte devlet borçları konusunda önemi gelişmeler yaşanmıştır. Başka bir ifadeyle, tarihsel süreçte devlet borçlarının gelişimi dönemin iktisadi koşullarından etkilendiği gibi, felsefeciler ve devrin önde gelen ekonomistlerinin görüşleri de borçla finansmana yön vermiştir. İktisadi okul düşünürlerinin devlet borçları hakkında yaptıkları yorum ve değerlendirmelerde; kralların, şehir devletlerinin, ulus devletlerinin borca duydukları ihtiyacın giderek yaygınlaşmasının, borcun ekonomik etkilerinin, kendilerinden önce gelen iktisatçıların borçlanmaya dair yaklaşımlarının ve devrin iktisadi koşullarının büyük bir etkisinin olduğu düşünülmektedir.

Devlet borçları konusuna ilk değinen yazarlar, genellikle borçlanmanın etkileri konusunda aşırı iyimser veya kötümser görüşlere sahiptirler. Örneğin Bodin (1529-1596, Fransız) borcun devletin mali yapısında yıkıcı etkilere yol açacağına vurgu yaparak borçlanmaya karşı çıkarken Bodin'in aksine Jean-François Melon (1675-1738, Fransız), Voltaire (1694-1778, Fransız) ve Isaac de Pinto (1717-1787, Fransız) devlet harcamalarının ulusal refahın katalizörü olduğunu kabul ederek borçlanmaya daha sıcak bakmışlardır (Dyson, 2014:

⁸ Bu bölümdeki sınıflandırmalar için her ne kadar çalışmada görüşlerine yer verilen iktisatçıların mensup oldukları iktisadi okullar hakkında titiz bir çalışma yapılmış olsa da, bazı düşünürlerin hangi okul içerisinde bulunduğu tartışmalıdır. Bu nedenle, çalışmada yapılan sınıflandırma literatürden farklılık arz edebilecektir.

71-72). Bu minvalde fizyokratlar ve klasik iktisatçılar devlet borçlanması konusunda katı bir tutum sergilerlerken, merkantalistler ve çoğunluğunu Alman tarihsel iktisat okulu mensuplarının oluşturduğu iktisatçılar bu konuda daha ılımlı bir yaklaşım ortaya koymuşlardır.

Çalışmanın bu bölümünde (Keynezyen iktisadi düşünce öncesindeki) farklı iktisat okullarına mensup ekonomistlerin devlet borçlanması alanında ortaya koymuş oldukları fikirler incelenmiştir. İncelemede tarihsel sürecin akışına uygun olarak -kronolojik bir şekilde- Merkantalistler, fizyokratlar, klasik iktisatçılar ve Alman tarihçi okul mensuplarının borçlanmaya dair yaklaşımları ele alınmıştır.

2.1. Merkantilistler ve Devlet Borçlanması

Devlet borçlanması hakkında fikir beyan eden iktisatçıları kronolojik açıdan ele aldığımızda Merkantilist iktisatçıların ilk sırada yer aldığı görülmekte ve bu iktisadi akımına mensup Jean Bodin'in bu konuda görüş bildiren ilk iktisatçı olduğu görülmektedir. Bodin (1529-1596, Fransız), Kral I. François'in geride bıraktığı ağır borç yükünü ve II. Henri'nin borç ödeme yükümlülüğünü yerine getirememesini hesaba katarak, faiz içeren borçlanmanın prenslerin ve onların maliyesinin yıkımı anlamına geleceğini ifade etmiş ve borçlanmaya sıcak bakmamıştır.

Merkantilist düşünce akımını sürdüren bir diğer düşünür olan Melon, devlet borcunun ülkenin ekonomik kalkınması için yararlı olduğunu ifade etmiştir. Melon, borçlanmanın ticaret yapan her ülke için kesinlikle gerekli olduğunu ve devletin yürütmüş olduğu borç ilişkisinin sağ elin sol ele borç vermesi şeklinde olduğunu dile getirmiştir. Melon devlet borcunu insan vücuduna yararlı bir yiyeceğe benzetmiş ve bu benzetmeyi vücutta eğer gerekli besin varsa ve vücut onu doğru bir şekilde dağıtılabirirse vücudun hiçbir şekilde zayıflamayacağı şeklinde ifade etmiştir (Bullock, 1920: 836, 840; Salsman, 2017: 34). Melon, devlet borcunun sınırsız olabileceğini ifade etmiştir. Dolaşımdaki paranın yetersizliğinin, vatandaşların sıkıntı yaşamasına yol açacağını ifade eden yazar, yüksek miktarda borcun, güçlü bir ekonominin göstergesi olarak yorumlanabileceğini ifade etmiştir.

Melon'unu yanı sıra Isaac de Pinto da devlet borçlanması hakkında olumlu düşünceler ortaya koymuş ve devlet borçlarının ulusu zenginleştireceğini söylemiştir. Pinto'ya göre devlet her borçlandığında belirli vergilerden elde edilecek hasılatı alacaklılara faiz olarak ödeyerek, daha önce var olmayan ve şimdi sağlam, kalıcı ve sabit hale gelen yeni ve yapay bir sermaye yaratır. Bu sermaye gerçek bir paraymış gibi dolaşıma girer ve kamu yararına kullanılır. Böylece devletin zenginleşmesine katkı yapar (Bullock, 1920: 822-823.).

Merkantilist düşüncenin hâkim olduğu yıllarda, devlet borcu sağ elin sol ele ödünç vermesi olarak görülmüştür. Bu düşünceye mensup iktisatçılar, ekonomide fon arzı yeterli olur ve fonlar dengeli bir şekilde dağıtılsa, borçlanmanın herhangi bir zararlı ekonomik etkiye neden olmayacağını ifade etmiştir. Bu çerçevede Locke (1632-1704), yasal faiz oranlarının düşürülmesine kesin olarak karşı çıkmış ve faizlerin düşürülmesinin borçlanma ve borç vermeyi daha da güçleştireceğini ifade ederek, ticaretin sekteye uğrayacağını öne sürmüştür.

Locke'a göre faizlerin düşmesi bankerler ve arzuhalcilerin lehine işleyecektir. Locke, faizi indirme girişimlerinin suçu teşvik edebileceği ihtimalini dile getirmiştir.

Bir diğer Merkantilist iktisatçı Charles Davenant (1656-1714) devlet borçlanması konusunda kapsamlı ve sistematik görüşleriyle bilinmektedir. Bir diğer ifadeyle devlet borçlarını sistematik olarak bilimsel anlamda ilk ele alan iktisatçı Davenant'tır. Davenant (1710: 1) devlet borçlanması ile ilgili yazısında İngiltere'de hem bireyler hem de krallığın menfaatine hizmet edecek devlet borçlanması sisteminin inşası için önerilerde bulunmuş, ancak bu çalışmada borcun etkileri henüz ayırt edilmemiştir. Davenant, borçlanmanın borcun vadesi doluncaya kadar borçlu birey ya da topluma birtakım avantajlar sağlayacağını ve borcun alınmasından ödenmesine kadar geçen sürede borcun paranın üstlendiği fonksiyonu göreceğini ifade etmiştir.

Borcun belirtilen faydaları için faiz ödemesi içermemesi gerektiğini ifade eden Davenant, İngiltere'nin o döneme kadar faiz içermeyen kredilerden yeterince faydalanmadığını ifade etmiştir. Yazara göre İngiltere'de devlet borçlanmasının diğer Avrupa ülkeleri kadar gelişmemesinin sebebi, borçlanmanın topluma zararlı etkileri olduğu görüşü idi. Bu dönemde, özel borçlarla devlet borçları birbirine yakın/aynı kabul edilmiş ve gerek parlamento gerekse bireyler borçlanmaya şüphe ile bakmıştır (Davenant, 1710: 2-3). Öyle ki, devlete borç verenler halkın düşmanı olarak addedilmiş ve devlete borç verme kişisel ego tatmini için bir fırsat olarak görülmüştür. Kamunun kredi kullanımı ile ekonomik gelişme arasındaki ilişki henüz kavranamamıştır (Stettner, 1945: 451).

Davenant'a göre, borçlanma kısa dönemde ihtiyaç duyulan finansmanın sağlanması için iyi bir alternatif olabilir. Ancak bu kaynağa sık sık başvurulması paranın ticaretten çekilmesine yol açarak ekonomide olumsuz etkilere neden olabilir. Şöyle ki, borçlanma faiz oranlarını yükselterek ödünç parayla faaliyetlerini icra eden tüccarların bu durumdan zarar görmesine yol açar. Faiz ile geçinen âtil bir sınıf doğurur. Oysa paranın ticarete kullanılması kralın da yararınadır (Matsushita, 1929: 13).

Merkantilist düşüncenin son temsilcisi kabul edilen James Steuart (1713-1780), devlet borçlanmasına yaklaşımını devlet borcu kavramı yerine 'devlet kredisi' terimini tercihiyle belirtmiştir. Steuart'a göre, kredi bir topluluk için varlıktır. Bu varlık, topluluğun gelişmesi için bir araçtır. Borçluya duyulan güven ve alacaklıya sağlanan geri ödeme garantisinden krediye *özel, ticari kredi ve devlet kredisi* olarak üç kategoride ele alan yazar, bunların içerisinde en sağlam kredi türünün özel kredi olduğunu ifade etmiştir.

Steuart'a göre devlet borcu ve özel borç arasında iki temel farklılık vardır. Bunlardan ilki, borçlu kişidir. Özel bir borç sözleşmesi uyarınca, borç alan kişi borcu için alacaklılara karşı sorumludur. Oysa devlet borçlanmasında, devlet adına bir yükümlülük sözü verenler borcun ödenmesinden kendileri sorumlu değildir. Dolayısıyla, bireyler borçlarını ödeme konusunda devlet borçlarının idaresinden sorumlu olan devlet adamlarından daha endişeli olurlar. Özel borçla devlet borcu arasındaki ikinci fark, borcun, borçlunun refahı üzerindeki etkisine dairdir. Özel borçlanmada, borçlunun çıkarı devlet borçlanması ile karşılaştırıl-

dığında oldukça basittir. Bireysel refahı maksimize etmeyi amaçlayan bu borçlar bireyler arasında yeni bir dolaşım türü oluşturmakla birlikte, ülkenin sahip olduğu toplam varlık miktarında herhangi bir değişikliğe neden olmamaktadır. Devlet borcu ise, ekonomide pozitif bir rol oynamaktadır.

Steuart'a göre, iç borçlar ekonomiye yük bindirmez, kaynak israfına yol açmaz ve ekonomiyi daha fakir hale getirmez. Aksine bu borçlar ekonomi açısından avantajlıdır ve verimliliğin artmasına hizmet eder. Bu borçlar, ülkenin sürekli gelirini artıracak gibi, ekonominin durgunluktan çıkmasına ve ticaret dengesinin sağlanmasına hizmet eder. Steuart'a göre, metalik para dolaşımı ekonomide artan ihtiyaçları karşılamaya yeterli olmadığından bunun emanet para dolaşımı ile desteklenmesi gerekir. Emanet para dolaşımını sağlayacak yegâne unsur ise, borçlanmadır. Ekonomide yeterli bir dolaşım ortamı sağlandığında borçlanma sanayi ve ticaretin gelişmesine katkıda bulunabilir (Stettner, 1945: 455).

Merkantilist düşünürlere karşı olarak, Montesquieu (1689-1755), *Kanunların Ruhunu* adlı eserinin 22. kitabının 17. ve 18. bölümlerinde devlet borçlanmasının doğuracağı sakıncalara değinmiştir. Ona göre yabancılar, bir devletin borçlanma kâğıtlarının çok fazlasına sahip olurlarsa faiz geliri şeklinde çok fazla kaynağın ülke dışına çıkmasına neden olmaktadır. Sürekli borçlu olan ülkelerde döviz kuru düşük olmalıdır. Faiz giderlerini karşılamak için vergilerin yükseltilmesi zanaatkarların işgücünün fiyatını artırarak üreticiye zarar verir. Devletin gerçek geliri olan vergileri sanayide üretken olan sınıftan alır ve verimsiz sınıfa aktarır. Dolayısıyla çalışmayan işgücüne yeni kolaylıklar sağlarken, çalışan işgücünün önüne engeller koyar. Tüm bu olumsuz değerlendirmelere rağmen devletin hem borçlu hem alacaklı olabileceğini ifade eden Montesquieu, devletin borçları ile alacakları arasında bir oran olması gerektiğini ifade etmiştir. Ona göre devlet sonsuza kadar alacaklı olabilir, ancak devletin borçlu olmasının bir sınırı vardır ve bu sınır aşıldığında devletin alacaklı unvanı ortadan kalkar (Montesquieu, 2001: 425-427).

Von Justi (1717-1771) önderliğindeki Alman Kameralist düşünürler devlet borçlanmasına Montesquieu'den farklı bir şekilde yaklaşmıştır. Von Justi, devlet gelirlerinin öncelikli olarak devletin arzuları ve iktisadi teşebbüslerinden elde edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Borçlanmayı ise olağanüstü bir devlet geliri olarak nitelendirmiştir⁹.

Hume (1711-1776)¹⁰, devletin borçlanmasının tüccarlara ticari kazançlarının dışında ilave kazanç sağladığını ifade ederek, bu durumun onları daha az kârla ticaret yapmaya yöneltebileceğini ve böylece tüketimin artabileceğini ifade etmiştir. Hume'a göre bu durum,

⁹ Von Justi'nin bu görüşü 19. yüzyılda Almanca konuşan ülkelerde genel kabul görmüştür. Ancak Joseph Alois Schumpeter (1883-1950) "*Vergi Devletinin Krizi*" adlı eseriyle birlikte, Adam Smith'in (1723-1790, İskoç), vergilerin tek kamu geliri olması gerektiği şeklindeki görüşüne katılmış ve pek çok Alman düşünür, bu görüşten etkilenir olmuştur. Bununla birlikte, Schumpeter, I. Dünya Savaşı'ndan sonra Avusturya'nın karşı karşıya kaldığı çağdaş borç krizi gibi olağanüstü durumlarda borçlanmayı haklı gören Von Justi'nin görüşünü benimsemiştir (Dyson, 2014: 72).

¹⁰ İskoç filozofu ve siyaset bilimcisi olan Hume, merkantilizm karşıtı görüşleriyle bilinir. Kendisi genellikle doğal düzen iktisatçısı olarak sınıflandırılır. Hume'in görüşlerine çalışmanın bu bölümünde yer verilmesi, kendisinin merkantilist iktisatçı olduğu için değil, krolojik sıralama gereğidir.

sanat ve sanayinin tüm topluma yayılmasını sağlayabilir. Hume'a göre bir ülkede geçimini sadece ticaretten elde edilen gelirlerle karşılamayan, biraz ticaret, biraz hisse senedi sahibi olan ve küçük bir kârla ticaret yapmayı isteyenler olabilir. Bu kişilerin temel geliri borçlanmadan elde ettikleri faiz geliri olabilir. Eğer ekonomide fon yoksa bütün tüccarların kâr elde etmeleri ve bunu güvence altına alabilmeleri mümkün değildir. Şâyet tüccarlar devlete borç verme yerine arazi alımına yönelirlerse, arazinin bakımına daha fazla zaman ve ilgilerini ayırarak, ticarete yeterince zaman ayıramazlar. Üstelik ticarete herhangi bir fırsat ya da tehdit ortaya çıktığında tüccarlar sahip oldukları bu arazileri hemen nakde dönüştüremezler. Bu nedenle büyük miktarda hisse senedine ya da sermayeye sahip olanların ticarete devam etmeleri ve devletin borç senetlerini almaları, düşük karla ticaret yapmayı, sirkülasyonu ve sanayiye teşvik ederek ticaret açısından bazı avantajlar sağlayabilecektir (Hume, 1987: 195).

Borçlanmanın bu olumlu yönlerine karşın, pek çok dezavantajı bünyesinde barındırmasından ötürü, Montesquieu gibi, David Hume da devlet borçlarının üretken olmayan sınıfları teşvik edeceğini ifade ederek borçlanmaya temelde karşı çıkmıştır. Hume'a göre borçlanma, sermaye sahiplerine faiz ödenmesine neden olarak onların daha da zenginleşmesine yol açar. Ayrıca, altın ve gümüşün ticaretten çekilmesine yol açarak onların ticari alandaki kullanımını azaltır. Faiz ödemek için yürürlüğe konulan vergiler ya emeğin maliyetini yükseltir ya da yoksullar üzerinde baskı meydana getirir. Yabancıların borçlanma senetlerinin büyük bir bölümüne sahip olması durumunda ulusal ticaret ve sanayi yabancıların eline geçebilir ve bu kesimler devleti kendilerine vergi/haraç verir hale getirebilir. Son olarak borçlanma senetlerinin büyük bir kısmı, devlete verdikleri borcun faiz geliri ile geçinen aylak sınıfın elindedir. Devlet borcunun artması toplumu yararsızlığa ve aylaklığa teşvik eder.

Hume'a göre, ya devlet borcu devlete zarar verecek/devleti bitirecektir ya da devlet, borçlara zarar verecek/borçları bitirecektir. Devlet borçlarının kötü kullanımı bu borçları daha da artıracaktır (Hume, 1752). David Hume sadece devlet borcunun sosyal ve siyasal açıdan doğurabileceği sakıncalara vurgu yapmakla yetinmemiş aynı zamanda, devlet borçlanmasıyla alacaklıların elde edeceği gücün kötüye kullanılma ihtimaline dair endişelerini de dile getirmiştir (Holtfrerich, 2014: 64).

2.2. Fizyokratlar ve Devlet Borçlanması

Hume tarafından ileri sürülen bu görüşlerle aynı minvalde açıklamalar Fizyokratların öncüsü Quesnay (1694-1774, Fransız) tarafından da yapılmıştır. Quesnay, yatırımlar ve sermaye büyümesi üzerinde yüksek faiz oranlarından ya da verimsiz borçlardaki rekabetin neden olduğu dışlama etkisinden kaynaklanan kısıtlamaları eleştirmiştir. Quesnay'a göre, tarım dışındaki sektörler verimsizdir ve borçlanma ile ilgili temel sorun rekabetten ziyade borçlanmanın bu verimli sektörü etkilemesidir. Yüksek faiz oranının neden olduğu etkiler, vergilerin borçlular, tarım sektörü ya da toplumun diğer kesimleri üzerinde neden olduğu etkilerden farksızdır. Bu nedenle, Quesnay başta olmak üzere fizyokratlar ödünç verme ya da borç alma özgürlüğünü kısıtlayan faiz yasalarını savunmuşlardır (Rothbard, 2006: 373).

Fizyokratların borçlanmaya dair yaklaşımları borçlanmanın, faiz oranlarını yükselttiği ve sermayenin verimli sektörden verimsiz sektörlere akışına neden olduğu üzerine bina edilmiştir. Ancak böyle bir yaklaşım iki temel kusuru içermiştir. Öncelikle tarım dışı borçlanmaların tamamı devlete ait değildir, bu nedenle yüksek faizin tamamını üretici sektör üzerine yüklenen bir vergi olarak nitelendirmek doğru değildir. İkincisi, devlete borçlanma izni verilmesi ve daha sonra bunun neden olduğu yüksek faizin sınırlandırılmasına yönelik bir yaklaşımın tuhaf olduğu söylenebilir. Bu nedenle Quesnay devlet borcunu durdurmadan/sınırlamaktan ziyade, çiftçilere sübvansiyonlu kredi verilmesi ve onları rekabetçi borçlanmadan korumayla ilgilenmiştir (Rothbard, 2006: 373).

Bir diğer Fizyokrat düşünür olan Turgot (1727-1781, Fransız) diğer fizyokratların aksine, yüksek faizi kısıtlayan yasaları kesin ve sert bir şekilde eleştirmiştir. Borçlunun para talebi üzerine alacaklının faiz karşılığında ona borç vermesini, borçlunun zor durumundan yararlanma şeklinde göreyerek alacaklıya saldırmayı absürt bir argüman olarak nitelendirmiş ve bunu sattığı ekmeğe para isteyen bir fırıncının, müşterinin ekmeğe ihtiyacından yararlandığını söylemeye benzediğini ifade etmiştir. Kısaca Turgot'a göre bir kredi sözleşmesi, gelecekte yapılacak sermaye ve faiz ödemelerinin bugünkü değerini belirler. Borçlu, kredinin süresi boyunca alacaklıdan aldığı parayı kullanır, alacaklı ise kullanımdan mahrum kaldığı fonlar karşılığında faiz alır. Turgot düşük faiz içermesi nedeniyle, devlet tahvillerinin en düşük riskli yatırım olma eğiliminde olacağını ifade etmiştir. Ona göre devlet borçlarının gerçek kötülüğü, alacaklılarına avantajlar sunmasına rağmen, tasarrufları kısır ve verimsiz alanlarda kullandırmaya yönlendirmesi ve tasarrufların verimli kullanımı ile rekabete girerek yüksek faiz oranlarının devam etmesine yol açmasıdır (Rothbard, 2006: 398).

2.3. Klasikler ve Devlet Borçlanması

Fizyokratlar gibi klasik iktisatçılar da borçlanma konusunda muhafazakâr bir tutum sergilemiştir. Devlet borçlanmasının hükümeti israfa sevkettiği düşüncesinden hareketle klasikler, borçlanmanın olağanüstü dönemlerde başvurulması gereken bir kaynak olması gerektiğini ifade etmişlerdir. Adam Smith (1723-1790), *Milletlerin Zenginliği* adlı kitabının 'Devlet Borçları Üzerine' ismini verdiği bölümünde devlet borçlanması hakkında rakamsal ve oransal bilgiler vermiş ve kitabın içeriğini oluşturan dönemde var olan devletler hakkında değerlendirmeler yapmıştır.

Smith (2007: 708-709), devletin gelirleri ile giderlerinin birbirine eşit olmasını savunmuş ancak savaş gibi olağanüstü durumlar baş gösterdiğinde devlet borçlanması yoluna gidilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Olağanüstü dönemleri, toplumda aidiyet ve manevi duyguların arttığı bir dönem olarak tanımlayan Smith, bu dönemlerde vatandaşların devletlerine borç vermede gönüllü ve hevesli olduklarını belirtmiştir. Ancak verilen bu borçların daima manevi duygulardan kaynaklanmadığına da dikkat çeken Smith (2007: 709-710), özellikle bir karşılık umularak, tacirlerin veya sermaye sahiplerinin gelirlerini artırma niyetiyle bu yola giriştiklerini ve bu işlemi kendileri açısından bir lütuf kaynağı olarak gördüklerini ileri sürmüş ve borçlanmaya temelde karşı çıkmıştır. Ayrıca önceki dönemlerde borçlanma

hakkında yapılan “sağ elin sol ele borç vermesi” tabirinin tamamen ticari bir mantık üzerine kurulduğunu eleştirel bir şekilde ele almıştır. Borçlanma yoluyla sermayenin verimli alanlardan verimsiz alanlara aktarılacağını ve özel kesim sermayesinin zarar göreceğini ifade eden Smith, borçlanmaya karşı mesafeli bir tutum sergilemiştir (Smith, 2007: 723).

Olağanüstü dönemler haricinde devlet borçlanmasına karşı çıkan, borçlanmayı bütün devletler açısından bir sorun kaynağı olarak gören ve eninde sonunda devletlerin¹¹ iflasına yol açacağını vurgulayan Smith (2007: 711, 718), vergiler ile borçlanma arasında bir kıyaslama yapmış ve yeni vergiler karşısında halkın bir tepki ile memnuniyetsizliklerini dile getirdiklerini, ancak borçlanmada böyle bir tepkinin ortaya çıkmadığını ifade etmiştir. Bu nedenden dolayı borçlanma için “zor dönemlerin aşılmasında hep göz önünde duran ve kolay başvurulabilir bir yol” tanımlamasını yapmıştır¹².

Fransız iktisatçı Jean Baptiste Say (1767-1832), devlet borcu ile özel borç arasında büyük bir fark olduğunu belirtmiş ve bireylerin üretken bir nedenle borç almasına karşın, devletin üretken olmayan amaçlar için borç aldığını ifade etmiştir. Say’a göre, Melon’un borçlanmayı sağ elin sol ele ödünç vermesi ve bunun da ekonomiye zararlı olmadığı yönündeki görüşü hatalıdır. Devlet borçlanması üretken olmadığı gibi, devleti faiz ödeme yükümlülüğü ile karşı karşıya bırakmaktadır. Devlete borç olarak verilen fonlar, verimsiz alanlarda kullanıldığı için tüketilmekte ve herhangi bir gelir getirmemektedir. Borçlanmanın ihdas edilmesinden önce iki tür sermaye olduğunu ifade eden Say, bunlardan ilkinin devlete borç verilebilecek sermaye olduğunu, ikincisinin ise gelecekte vergi mükelleflerinin gelir elde edeceği sermaye olduğunu ifade etmektedir (Say, 1971: 477-479). Borç sözleşmesi ihdas edildikten sonra bu iki sermaye sahibinden ilki bir kayba uğramazken, ikinci grup sermaye sahiplerinin elde ettiği gelir, devlete ödünç para verenlerin faiz getirisini ödemek üzere kullanılmaktadır. Bir diğer ifadeyle, ikinci grup sermaye sahiplerinin geliri vergi ödemeleri nedeniyle azalmaktadır. Borçlanmanın olumsuz yönleri olmakla birlikte, devlete art arda gelen olağanüstü dönemlerde ortaya çıkan yükün nesiller arası dağıtımını imkânı vermektedir. Say’e göre, devletin borçlanmasının makul görülebileceği tek durum ekonomide âtıl duran kaynaklardan yatırımların finansmanı için borçlanılmasıdır (Say, 1971: 477-479; Theocarakis, 2014: 12).

Klasik iktisadi düşünce akımına mensup bir diğer düşünür olan Bastable’a (1855-1945) göre (1892: 627, 628.), devlet borçlanmasının günümüzde sahip olduğu özellikleriyle ortaya çıkışı Ortaçağ’da devlet hazinesinde değerli madenlerin stoklanması uygulamasının terk edildiği ve anayasal devletlerin ortaya çıktığı döneme denk gelmektedir. Devlet borçları, devlet harcamalarının artışı ve kreditelere sağlanan güvencelerin artmasının bir sonucu-

¹¹ Smith (2007: 724-725), devlet borçlanmasının ülkeleri zayıflatacağına örnek olarak İtalya, Venedik, Ceneviz, İspanya, Fransa gibi ülkelerin düşmüş oldukları acizlikleri göstermektedir.

¹² Adam Smith’le aynı dönemde yaşayan ve onun görüşlerinden etkilenen Alexander Hamilton (1757-1804), devletin borçlanmasının aşırı olmadığı durumlarda, ulusal refahı artıracığını, ulusal birliği sağlamlaştıracığını ve onun güçlü bir çimentosu olacağını ifade etmiştir. Hamilton, ekonomiyi olumsuz etkilemeden vergilemeyi sürdürebilmek için borçlanmanın bir zorunluluk olduğunu, Amerikan endüstrisini teşvik edeceğini ve tehlikeden uzak tutacağını dile getirmiştir.

dur. Belirtilen nedenlere, uluslararası savaşlar ve bunların olağanüstü maliyetleri eklenebilir (Matsushita, 1929: 11).

David Ricardo'nun (1772-1823) borçlanma teorisi Ricardian denklik teorisi şeklinde formüle edilerek literatürde oldukça geniş yer bulmuştur. Ricardo kendisinden öncekilerin ve çağdaşlarının vergiler yoluyla aşırı borç servisi gerçekleştirmelerinin yurtdışına sermaye kaçışına yol açacağı yönündeki devlet borcu ile ilgili endişelerine katılmıştır. 1820 yılında kaleme aldığı "*Finansman Sistemi Üzerine Deneme/Yazı*" adlı eserinde devlet borcunun "*bir ulusa zarar vermek için icat edilen en korkunç felaketlerden biri*" olduğunu ifade etmiştir. Kamu harcamaları ister vergi isterse borçla finanse edilsin kaynaklar özel sektörden çekilmekte ve toplumsal refah kayba uğramaktadır. Devletin yapmış olduğu bir harcamayı yeni bir borçla finanse etmesi durumunda insanlar yeni devlet borcunu ertelenmiş vergiler olarak algılayacaklar ve gelecekte ödenecek yükümlülükleri karşılamak üzere daha fazla tasarruf edeceklerdir (Salsman, 2017: 31). Ricardo, kamu harcamalarını finanse etmek için bugün alınan verginin, borç almanın ve bu borçların gelecekte faizi ile ödenmesinin bugünkü değerine eşit olduğunu ifade etmiştir. Ona göre, ilave kamu harcamalarının vergiler ya da borçlanma ile finansmanın etkisi nötr olacaktır.

Ricardo, devletin gerçek yükünün, vergilerle veya borçla finanse edilip edilmediğine bakılmaksızın kamu harcaması olduğunu öne sürmüştür. İlave kamu harcamalarını vergilerle finanse etmenin (ya da borçla finansman durumunda borç servis ödemelerinin) neden olduğu ağır vergilerin tasarruf, sermaye birikimi ve verimliliği azaltacağını, böylece uzun vadeli büyümeyi olumsuz yönde etkileyeceğini ifade etmiştir. Ricardo'ya göre hiçbir koşul altında kamu harcamaları borçlanma ile finanse edilmemeli ve mevcut devlet borcunu ödemek için derhal etkili bir adım atılmalıdır. Borçlanma konusunda pesimist iktisatçılar arasında sayılabilecek Ricardo; borçlanmayı savaş dönemlerinde elverişli bir araç olarak kabul etmekle birlikte, vergilerin savaşları daha az olası, daha az maliyetli ve daha kısa sürmesine imkân tanıyacağını ileriye sürerek vergiler yoluyla finansmanı daha fazla öne çıkarmıştır.

Ricardo, borç servisi için vergilere olan bağımlılığın, özellikle de dolaylı vergilere ağır biçimde bağımlılığın nispi fiyat yapısının bozulmasına neden olarak, kaynakların verimli bir şekilde tahsisine zarar verebileceğini ifade ederken, devlet borcundan arındırılmış sınırlı bir devletin özel sermaye birikimini ve dolayısıyla ekonomik büyüme ve toplumsal refahı artıracığını ifade etmiştir (Holtfrerich, 2014: 66). Tahvil anapara ve faizinin çok ağır bir şekilde vergilendirilmesini öneren Ricardo, barış zamanlarında devletin bütün çabasının, savaş zamanında artan borçların ödenmesi olması gerektiğini ifade ederek ilk kez 1714'te Hutcheson tarafından gündeme getirilen devlet borçlanma kâğıtlarını ellerinde tutanlardan bir defalık varlık vergisi alınmasını önermiştir. Diğer birçok teorisyen gibi devlet borcunun bir sınırı olduğu endişesini dile getiren Ricardo, bu sınırın ne olduğunu açık bir şekilde ifade etmemiştir.

Thomas Robert Malthus (1766-1834), yüksek devlet borcunun ve borç servisi için zorunlu olarak ihtiyaç duyulan yüksek vergilendirmenin genel olarak ekonomiye ve özellikle

gıda üretimine zararlı olduğunu ifade etmiştir. Malthus'a göre borçlanma, üretken işgücünden âtil tüketicilere doğru faiz ödenmesine yol açmaktadır. Ticari sermaye fazlasını emerek, faizlerin yükselmesine neden olmakta ve ticari sermaye fazlasının tarıma akışını engellemektedir (Holtfrerich, 2014: 66). Devlet borçlanmasıyla ulusal üretim yeniden dağıtılacak, üretim ve tüketim artacaktır. Ancak devletin alacaklıları olan kapitalistler, ev sahipleri ve orta sınıfın ilave tüketimi üretim ve tüketim arasındaki uçurumu kapatmak için gerekli olan talebi muhtemelen karşılamayacaktır. Bu nedenle, borçlanma toplumu zenginleştirmek yerine, fakirleştirecektir (Holtfrerich, 2014: 66). Malthus, Ricardo'nun İngiltere'nin devlet borçlarının büyük ve ağır bir sermaye vergisinden elde edilecek gelirle üç yıl içerisinde ödenmesinin ekonomi üzerindeki baskıları ağırlaştıracağını ifade etmiştir.

Klasik okulun bir diğer temsilcisi John Stuart Mill de (1806-1873), devlet borçlanması konusunda Ricardo ve Smith'in görüşlerine benzer görüşleri dile getirmiştir. Ancak Mill sermayenin âtil olduğu durumlarda Smith ve Ricardo kadar borçlanmaya karşı katı bir tutum sergilememiştir. Borçlanmanın i) yabancı sermayeden finanse edilmesi durumunda ii) borç olarak kullanılmadığında tasarruf edilmeyecek fonlardan, yabancı ülkelerde istihdam edilmek üzere gönderilen tasarruflar ya da verimsiz işletmelerde kullanılan fonlardan karşılandığında iii) sermaye birikimindeki artış kârlılığın sermaye artışını durduracak orana kadar azalmasına yol açması ya da sermaye birikimindeki bu artış yurtdışına gönderildiğinde zararlı sonuçlara yol açmayacağını ifade etmiştir. Mill'e göre eğer borç alınan fonlar üretimde kullanılan ya da onun için kullanılması hedeflenen fonlardan karşılanırsa, bunların neden olacağı sapmalar emek sınıfının ücretinden alınacak aynı miktarda vergiye eşit olacaktır. Böyle bir durumda borçlanma yıl içinde arzı artırmanın ikamesi olamayacaktır. Yıl içinde borç alan bir hükümet emekçi sınıfı üzerinde vergilerle yapacağından daha büyük bir tahribata yol açacaktır. Eğer devlet harcamalarını finanse etmek için vergi alırsa, kuşkusuz bunun birtakım zararları olacaktır. Ancak, vergi yerine borca başvurulursa, emekçilerden elde edilen değer devlet tarafından değil, işverenler tarafından elde edilecektir. Devlet ise borca ilave olarak borcun faizinden de sorumlu olmaya devam edecektir. Bu nedenle devlet borçlanmasının mevcut finansman kaynakları içerisinde en kötüsü olduğu söylenebilir (Mill, 1848: 597).

Çalışmalarında devlet borçlanmasına değinen bir diğer Klasik iktisatçı Karl Marx'tır (1818-1883). Marx söz konusu düşüncelerine *Das Kapital* adlı eserinin III. kitabında değinmiştir. Marx'a göre işçiler siyaset alanında kapitalistlerden daha az pazarlık gücüne sahiptir. Devletler, sahip oldukları borçların ifası esnasında vergileri dolaylı veya dolaysız yollarla artırma yoluna gittiklerinde emek üzerinden alınan vergilerde artış meydana gelecektir. Esasında Marx borçlanmanın temelini, kapitalist sistemde devletin piyasa üzerindeki rolünün artmasına ve devletin doğal olarak büyümesine dayandırmaktadır. Özellikle kamu kesiminde görülen iş bölümünün artması ve bürokratik ve askeri kurumların yaygınlaşması söz konusu bu büyüklüğün yaygınlaşmasına katkı sağlamaktadır. Kamu kesiminde görülen bu büyüme ve yayılma doğal olarak devlet harcamalarını artırmakta ve ek gelir kaynaklarına olan ihtiyaçları ortaya çıkartmaktadır. Bu artışa çözüm bulmak ve devletin borçlanmasını engellemek adına Marx, devletin âcil ve geçici olan bir bütçe düzenlemesini ve gereken

ihtiyacı karşılayacak yeni vergileri zengin sınıfa yüklemesini ileri sürmüştür. Ayrıca Klasik iktisadi düşünceye uygun olarak, devlet borçlarının doğası gereği karmaşık ilişkiler ağına sahip olduğunu ve devlet borcunun gelecek nesiller üzerinde yük oluşturduğunu belirtmiştir. Bu kapsamda Marx, devlet borçlarını “*hayali ve aldatıcı*” bir sermaye kaynağı olarak nitelendirmiştir (Davanzati ve Patalano, 2017: 50-53; Carcanholo, 2017: 304-314).

2.4. Alman Tarih Okulu ve Devlet Borçlanması

Klasik iktisatçıların devlet borçlarına karşı tutumu, 17. ve 18. yüzyıl boyunca devlet savurganlığının sonuçlarına karşı doğal bir tepkinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bir diğer ifadeyle, Klasikler devleti savurganlığa yönelttiği için borçlanmaya karşı tutum sergilemişler (Smithies, 1960: 302) ve olağanüstü durumlarla sınırlı olmak üzere borçla finansmana olumlu bakmışlardır. Klasik iktisatçılarla aynı dönemlerde yaşayan Alman iktisatçılar ise, devlet borçlanmasının sermaye birikimi ve büyümenin gerçekleştirilmesinde pozitif rol oynayabileceğini ifade etmişlerdir. Alman tarihçi okul mensubu iktisatçılarla klasik iktisatçıların borçlanma konusunda ayrıldıkları noktaları ortaya koyabilmek amacıyla aşağıda, Nebenius, Wagner, Dizetzel, von Stein gibi devlet borçlanması konusunda önemli değerlendirmeleri olan Alman iktisatçıların görüşlerine yer verilmiştir.

Karl Friedrich Nebenius’a göre (1784–1857), devletin borç olarak aldığı fonları geri ödeme kapasitesi, gelirini elde ettiği kaynağın zenginliğine bağlıdır, kaynağın zenginliği ise ulusal gelire bağlıdır. Nebenius, barış zamanlarında tarım, imalat ve ticaret sektörlerini hala önemli miktarda sermaye alabilen ve yüksek iç borç faizi ödeme yükümlülüğü ile karşı karşıya olan bir ülkenin, sanayisinde verimliliği artıracak ve böylece millî gelirden bir artışa yol açacak dış borçlanma imkânına sahip olacağını ifade etmiştir. Yazara göre dış borç bir yük değil, ulusal zenginliğin artırılmasının aracıdır (Matsushita, 1929: 36-37).

Adolph Wagner’e göre (1835-1917), harcamaların vergi ya da borçla finanse edilmesine yönelik kararlarda sadece harcamaların geleceğe etkisi belirleyici olmalıdır. Wagner bu görüşünde özel sektördeki sabit sermaye ve işletme sermayesi ayrımından yola çıkmış ve sabit sermayeye yapılan eklemelerin, gelecekteki kazanç artışı süresine bağlı olarak kredi finansmanını haklı kılacağından hareketle, benzer bir durumun devlet finansmanı için de geçerli olacağını ifade etmiştir. Devlet harcamalarını normal harcamalar, kamu yatırım harcamaları ve olağanüstü harcamalar olarak üç gruba ayıran Wagner, gelecekte gelir artışı sağlayacak ya da harcamalarda tasarrufa yol açacak harcamalar ile bir defaya mahsus gerçekleşen ve tekrar etmeyen harcamaların borçla finanse edilmesini önermiştir (Holtfrerich, 2014: 76-78).

Kamunun borç alabilmede kullanabileceği; i) yurtiçi tasarruf fazlası, ii) yabancı sermaye ve iii) özel sektörün yatırımlarında kullandığı aktif sermayeden oluşan üç tür kaynaktan bahseden Wagner, borçla finansmana birinci ve ikinci kaynağın yeterli olmaması durumunda başvurulmasını önermekte, özel sektörün verimli olarak kullandığı kaynaklardan borç alınmasına ise karşı çıkmaktadır. Wagner’e göre özel sektörün verimli olarak kullanabileceği kaynaklardan borç alınması faiz oranları ve ekonomi üzerinde olumsuz etkilere yol açabilecekken, ekonomideki tasarruf fazlası ya da dış kaynaklardan borçlanma faiz oranının

yükselmeye neden olmayacak ve dolayısıyla herhangi bir dışlama etkisi ortaya çıkmayacaktır. Borçlanmanın özel sektörün verimli olarak kullanacağı kaynaklardan finanse edilmesi durumunda, yüksek olağanüstü harcamaların yükünün gelecek nesillerle paylaşılabilmesi gerekçesiyle borç tahakkukunu haklı çıkaran geleneksel argümanın tamamen yanlış olduğunu belirten Wagner, ister vergi ister borçla finanse edilsin mevcut neslin tüketim açısından aynı kayıpla karşı karşıya kalacağını belirtmiştir (Matsushita, 1929: 80).

Dış borçlanmanın avantajlarına vurgu yapan Wagner, sadece gelişmiş ve sermaye açısından zengin ülkelerin yurt içi tasarruf fazlasına sahip olacağını, dış kaynaklardan borçlanmanın yurt içi sermaye miktarını artırması durumunda avantajlı olacağını belirtmiş ve dış kaynaklardan elde edilen borçların geri ödenmesi durumunda ekonomiye iç borçlardan daha fazla olumsuz etkisi olacağı görüşünü reddetmiştir. Wagner'e göre dış borçların ekonomiye olumsuz etkileri, bu borçların yurt dışı kaynaklardan alınmasından değil, verimsiz kullanılmasından kaynaklanmaktadır (Dyson, 2014: 9). Wagner de Smith ve Ricardo gibi iktisatçıların devlet borçlarının hızlı ve bir defada ödenmesi görüşüne karşı çıkmıştır. Dahası kamu yatırım harcamaları ve savaşın finansmanı için alınan borçların mutlaka geri ödenmesi gerekmediğini iddia etmiştir. Sabit itfa planlarına şiddetle karşı çıkarken, devletin yalnızca borcunu ödeyebilme hakkına sahip olması gerektiğini ve bu hakkı yalnızca koşulların dikkatle değerlendirilmesinden sonra uygulanması gerektiğini ifade etmiştir. Borcun geri ödenmesinin genellikle finansal ve mali nedenlerden ötürü borcun devam etmesinden daha az fayda sağlayacağını belirtmiştir (Holtfrerich, 2014: 76-78).

Carl Dietzel (1829-1884), modern zamanlarda Avrupa'nın gelişmiş ülkelerinin maddi ve entelektüel refah düzeyindeki büyük ilerlemenin, 17. yüzyıl İngilteresinin son on yılından bu yana devlet borçlarının gelişmesine büyük oranda borçlu olduğunu iddia etmiştir. Ekonominin diğer hiçbir sektörünün, uygulamada devlet borçları kadar güçlü bir gelişme göstermediğini iddia eden Dietzel, ekonomik teorinin borcun doğası ve etkilerini doyurucu bir şekilde henüz açıklayamadığını ifade etmiştir (Holtfrerich, 2014: 69). Dietzel'e göre devlet borçlarının amacı, ülke ekonomisi açısından önem taşıyan ürünlerin üretilmesini teşvik etmek ya da mali kaynakların pratik olarak eşzamanlı kullanımını sağlamak için bir ülkenin tükenmek bilmeyen kaynaklarını arttırmaktır. Dietzel, devlet borçlarının maddi (savunma, altyapı harcamaları vb.) ya da maddi olmayan amaçlarla (eğitim, idari reformlar gibi) kullanımının istihdam düzeyinin artırılmasını teşvik edeceğini ifade ederek ekonomide yaratılan ilave üretimin ulusal refahı artıracığını ileri sürmüştür. Devlet tahvillerinin yatırımların finansmanı için ihtiyaç duyulan kaynağı sağlayacak en önemli araç olduğunu belirten Dietzel, özel yatırımcıların daha kârlı bir yatırım imkânı çıkması durumunda bunları satabileceğini dile getirmiştir. Dietzel'e göre, ulusal gelirin bir kısmını ayırarak, acil durumlar için rezerv fonu oluşturmaya gerek yoktur. Rezerv fonuna ayrılacak kaynakların kullanılması, ulusal refahın artmasına katkı sağlayabilecektir. Ulusal ekonomi yüksek büyüme oranlarına sahip oldukça borç geri ödemesi ya da yüksek vergi yükünün artmasından doğabilecek durumlar sorun teşkil etmeyecektir (Omelianenko, 2016: 186). Devlet tahvil ihraç ederken, bireylerin varlıklarını mümkün olan en iyi şekilde çekerek sabit sermaye stokunu artırmayı ve bu artışı sürdürmeyi amaçlamalıdır. Klasik

yazarların aksine Dietzel, ekonomi geliştikçe ya da gelişme eğilimini sürdürdükçe devletin faiz ödemelerini yapabilmek için ihtiyaç duyduğu vergi gelirlerini toplamada sıkıntı yaşamayacağını ifade etmiştir. Faiz ödemeleri için ilave bir vergiye ihtiyaç duyulduğunda, özel sektörün sermaye birikiminin olumsuz yönde etkilenebileceğini ifade eden Dietzel, bu durumda tahvil ihracı yoluyla sermaye birikiminin üretimde artış meydana getirebilmesinin mümkün olmayacağını iddia etmiştir (Alcouffe vd., 2017; Săvoiu vd., 2015: 909).

Lorenz von Stein (1815-1890), borcu olmayan bir devleti geleceği ile ilgilenmeyen ve mevcut nesilden çok fazla kaynak talep eden devlet olarak nitelendirmiştir. Devlet borcuna mutlak ya da nispi bir sınır getirilmesi (borcun milli gelire oranı gibi) fikrine karşı çıkan von Stein böyle bir sınırın ya da nitelendirmenin devlet borcu ile devlet gelirleri arasındaki ilişkiyi ortaya koymak dışında bir önemi olmadığını belirtmiştir. Buradan yola çıkarak, eğer üretim artışı meydana getirecek ve borç servisi ödemelerini gerçekleştirmeyi olanaklı kılacaksa devlet harcamalarının borçla finansmanının (özel harcamaların borçla finansmanında olduğu gibi) zararsız ve sürdürülebilir olduğunu ifade etmiştir (Alcouffe vd., 2017). Devlet borçlarını doğrudan ve dolaylı verimli borçlar olarak ikili bir ayrıma tabi tutan von Stein, doğrudan verimli borçları; devletin kamu iktisadi teşebbüslerinin yatırımlarında kullandığı ve yatırım getirisinin borç servis ödemesini karşılayabildiği borçlar olarak nitelendirmiştir. Dolaylı verimli borçları ise, özel sektör verimliliğini/karlılığını artıran alanlarda kullanılan ve böylece vergi gelirlerinde borç servis ödemelerini finanse edebilecek bir artış sağlayan borçlar olarak nitelendirmiştir (Alcouffe vd., 2017).

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Borçlanma tarihsel süreç içerisinde vuku bulmuş olan önemli iktisadi olaylardan biridir ve kökeni 5000 yıl kadar geriye gitmektedir. Kavram ilk olarak felsefi ve dini akımların öğretileri çerçevesinde şekillenirken, Karanlık Dönem sonrasında yaşanan iktisadi gelişmeler ve düşüncelerden önemli ölçüde etkilenmiştir. Bu etkilenme, devlet borçlarına bakış açısının da değişmesine yol açmıştır. Bu dönüşüm, devlet borçlanmasına yeni görevler yüklemiş, Ortaçağ'ın sonlarından itibaren borcun ekonomi etkileri önemle durulan bir konu haline gelmiştir. Borçlanma, ekonomik faaliyetlerin yürütülmesi için önemli olanaklar sunmasına rağmen, Ortaçağ öncesinde devlet açısından borçlanma koşullarının oluşmaması; ödünç verenler açısından ise ödünç verme koşullarının oluşmaması, devlet borçlanmasına sınırlı durumlarda başvurulmasına yol açmıştır.

Tarihsel olarak bir topluluğun üyelerinin aynı ya da başka bir topluluğa borçlu olması oldukça yaygın bir uygulama olmasına karşın, ilk borçlanmalar paradan ziyade mal transferi aracılığıyla gerçekleşmiş ve devlet borçlanması fert ve kurumların borçlanmasından sonra vuku bulmuştur. Antik Yunan'da ve Roma İmparatorluğu'nda borçlanmaya sınırlı düzeyde başvurulurken, Ortaçağın sonlarında ve modern çağın başlangıcı yıllarında devlet borçlanmasının ilk örneklerine rastlanılmıştır. Bu dönemde devlet borçlanması daha çok, uluslararası ticaretle uğraşan finansörlerden kısa vadeli ve oportünistik borçlanma şeklinde kendini

gösterirken; dönemin başlangıcında şehir devletlerinde yeni formlar halinde ortaya çıkan devlet borçlanması, kademeli bir şekilde büyük topraklı devletlere doğru yayılmıştır.

16. yüzyılda Hristiyanlık dini bünyesinde ortaya çıkan Protestan inancının etkisiyle ahlaki karşıtlığı azalan faiz ve borçlanma kavramları, ekonomik işleyişin temeli olarak kabul edilmiştir. Bu dönüşüm, devlet borçlanmasına yeni görevler yüklemiş ve borçlanmayı günümüz maliye sisteminin vazgeçilmez bir aracı haline getirmiştir. Ortaçağ boyunca başta İtalyan şehir devletleri olmak üzere, İngiltere, Fransa Hollanda gibi ülkelerde devlet borçlanması uygulamalarına rastlanılsa da bu borçlar modern devlet borçlarının özelliklerini taşımadığından; ne eski borçlanmalar ne de Ortaçağ borç uygulamaları modern devlet borç sistemini karakterize etmiştir.

Muhteşem Devrim (1688) ile birlikte, devlet borçlanması da şekil değiştirmiş ve 17. yüzyıl öncesinde faiz konusunun bir alt bileşeni olarak incelenen devlet borcu, bu tarihten sonra, ekonomik hayatın işleminin temel unsuru haline gelmiştir. Bu dönemde kralların geleneksel gelirleri, toplulukların artan ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalmış, böylece toplulukların artan ihtiyaçları, devlet borcundaki muazzam genişlemeye eşlik etmiştir.

18. yüzyılda devlet borçlarında çarpıcı ve muazzam gelişmeler yaşanmış ve devlet borcundaki kademeli artışların önemli ekonomik, sosyal ve siyasi sonuçlara yol açtığı bir gerçek olarak kabul edilmiştir. Bu gelişmelere paralel olarak, devlet borçlanmasının doğası ve etkileri konusundaki tartışmalar gerek politika yapımcıları gerekse Merkantilist, Fizyokrat ve Klasik düşünceye mensup iktisatçılar tarafından önemle vurgulanan bir konu haline gelmiştir.

Borcun modern ekonomik yaşam açısından taşıdığı önemin artmasıyla birlikte, borcun ekonomik etkilerine dair tartışmalar sosyal etkilere dair tartışmaların önüne geçmiştir. Bu kapsamda, politika yapımcılar ve araştırmacılar artan devlet borç yükünden derin endişe duymuşlardır. İktisadi ve felsefi düşünürlerin borca ilişkin endişeleri, içinde bulunulan dönemin koşulları ve geçmiş teorik tartışmalardan önemli ölçüde etkilenmiştir. Modern mali düşünce öncesinde devlet borçlanması konusundaki görüşler ya aşırı kötümser ya da iyimser olmuş ve Fizyokratlar ve Klasik iktisatçılar borçlanma konusunda muhafazakâr bir duruş sergilerlerken, Merkantilistler ile çoğunluğunu Alman tarihçi okul mensubu iktisatçıların oluşturduğu bir kısım yazar, devlet borçlanmasına karşı daha ılımlı bir tavır takınmışlardır.

Özellikle 1880'li yıllarda artan savaşlar ve savurganlıklar klasik iktisatçıların borçlanmaya bakış açısını olumsuz etkilemiş ve devlet borçlanmasına yönelik klasik yaklaşım çoğunlukla eleştirel olmuştur. Bu dönemde, Smith, Hume, Say, Ricardo, Mill, Marx gibi iktisatçılar devlet borçlanmasının kaçınılmaz olarak israfa neden olduğunu, refah üzerinde yıkıcı etkilere yol açtığını ve ahlaken de haksız/adaletsiz olduğunu ifade etmişlerdir. Davenant, Melon, Steuart ve Hamilton, gibi iktisatçılar borçlanmaya ilişkin değerlendirmelerinde verimli ve verimsiz harcama ayırımı yapmışlar ve bazı devlet harcamalarının yasal, verimli ve toplum refahı için kaçınılmaz olduğunu ifade etmişlerdir. Ele alınan dönemde borçlanma konusunda iyimser olan iktisatçılar (De Pinto, Melon, Nebenius, von Stein ve Dietzel gibi) azınlık olmakla birlikte, görüşleriyle Keynesyen teoriyi etkilemişlerdir.

KAYNAKÇA

- Alcouffe, A., Poettinger, M. & Bertram, S. (2017). *Business Cycles in Economic Thought: A History*. Routledge.
- Andreau, J. (2012). Endettement Privé et Abolition Des Dettes Dans la Rome Antique. Novembre, http://www.cadtm.org/spip.php?page=imprimer&id_article=8544, (10 Şubat 2017)
- Bastable, C. F. (1892). *Public Finance*. London: Macmillan and Co., Limited.
- Bullock, C. J. (1920). *Selected Readings in Public Finance*. Second Edition, Ginn and Company.
- Carcanholo, M. D. (2017). Marx(ism) and Public Debt: Thoughts on the Political Economy of Public Debt. *Critique: Journal of Socialist Theory*, 45(3), 303-317.
- Cecchetti, S. G., & Schoenholtz, K. L. (2015). *Money, Banking, and Financial Markets*. 4th Edition, McGraw-Hill Education.
- Davanzati, G. F. & Patalano, R. (2017). Marx on Public Debt: Fiscal Expropriation and Capital Reproduction, *International Journal of Political Economy*, 46(1), 50-64.
- Davenant, C. (1710). *An Essay Upon the National Credit of England: Introductory to a Proposal Prepared for Establishing the Public Credit*. London.
- Dyson, K. (2014). *States, Debt, and Power: 'Saints' and 'Sinners' in European History and Integration*. Oxford University Press, Oxford.
- Ferguson, N. (2006). *The Cash Nexus Money and Power in The Modern World, 1700-2000*. Published by Basic Books, New York.
- Fратиanni, M., & Spinelli, F. (2006). *Italian City-States and Financial Evolution. European Review of Economic History*. Cambridge University Press, Sayı (10). 257-278.
- Fryde, E. B. & Fryde, M. M. (1965). Public Credit, with Special Reference to North-Western Europe, in: *The Cambridge Economic History of Europe (Volume III Economic Organization and Policies in The Middle Ages)*. Ed: M. M. Postan, E. E. Rich and Edward Miller, Cambridge University Press,
- Graeber, D. (2011). *Debt: The First 5,000 Years*. New York: Melville House Publishing.
- Hamilton, E. J. (1947). Origin and Growth of the National Debt in Western Europe, *The American Economic Review*. 37(2), 118-130. Papers and Proceedings of the Fifty-ninth Annual Meeting of the American Economic Association.
- Hansen, A. H. (1945). *Fiscal Policy and Business Cycles*. Asia Publishing House, 35-138.
- Holtfrerich, C. L. (2013). Public Debt in Post-1850 German Economic Thought vis-a-vis the Pre-1850 British Classical School. *German Economic Review*, 15(1), 62-83.
- _____(2014). Government Debt in Economic Thought of the Long 19th Century. *School of Business & Economics, Discussion Paper: Economics*, Freie Universität Berlin, No. 2013/4, 1-32.
- Homer, S. & Sylla, R. E. (2005). *A History of Interest Rates*. Third Edition, Revised, Rutgers University Press.

- https://www.marxists.org/reference/subject/economics/steuart/book4_4.htm#ch01 (04.10.2017).
- Hume, D. (1987). *Essays, Moral, Political, and Literary*. Edited by: Eugene F. Miller, Published by: Liberty Fund, Inc.
- Kim, J. (2012). How Politics Shaped Modern Banking in Early Modern England: Rethinking the Nature of Representative Democracy, Public Debt, and Modern Banking. *MPIfG Discussion Paper 12/11*, Cologne, December, 1-28.
- Lever, E. A. (1922). *A Primer of Taxation: An Introduction to Public Finance*. London: PS King & Son, Limited.
- Macdonald, J. (2003). *A Free Nation Deep in Debt: The financial Roots of Democracy*, New York: Farrar, Straus and Giroux Publishing.
- Matsushita, S. (1929). *The Economic Effects of Public Debts*. Submitted in Partial Fulfilment of the Requirements for The Degree of Doctor of Philosophy in The Faculty of Political Science Columbia University, New York.
- Mill, J. S. (1848). *Principles of Political Economy*. Book V. On The Influence of Government, Chapter V. Of A National Debt.
- Monson, A. & Scheidel, W. (2015). Studying Fiscal Regimes, in: *Fiscal Regimes And The Political Economy Of Premodern States* (Edited by: Andrew Monson And Walter Scheidel), Cambridge University Press.
- Montesquieu, B. D. (2001). *The Spirit of Laws*, Translated by: Thomas Nugent, Batoche Books.
- Munro, J. H. (2003). The Medieval Origins of the Financial Revolution: Usury, Rentes, and Negotiability, *The International History Review*, Vol. 25, No. 3 (Sep.), pp. 505-562 Published by.
- Munro, J. H. (2008). The Usury Doctrine and Urban Public Finances in Late-Medieval Flanders (1220-1550): Rentes (Annuities), Excise Taxes, and Income Transfers from the Poor to the Rich, in: *Fiscal Systems in The European Economy from The 13th To The 18 Th Centuries*, Ed: Simonetta Cavaciocchi, Firenze University Press, 973-1026.
- Omelianenko, M. (2016). The Evolution of Views On the Public Debt. 4 (8), 182-193.
- Plehn, C. C. (1915). *Introduction to Public finance*. Third Edition, New York: The Macmillan Company.
- Poitras, G. (2000). *The Early History of Financial Economics, 1478-1776: From Commercial Arithmetic to Life Annuities and Joint Stocks*. UK: Edward Elgar Publishing, Aldershot.
- Rothbard, M. N. (2006). *Economic Thought Before Adam Smith: An Austrian Perspective on the History of Economic Thought*. Volume I, H. Edward Elgar Publishing, Ltd.
- Salsman, R. M. (2017). *The Political Economy of Public Debt: Three Centuries of Theory and Evidence*.
- Săvoiu, G., Dinub, V., & Taicu, M. (2015). A classical German view of public debt and investment in Romania and other ex-socialist economies. *Economic Research*, 28(1), 907-923.

- Say, J. B. (1971). *A Treatise on Political Economy*. (Translates from The Fourth Edition of the French, By C.R. Prinsep), New York: M. Kelley Publisher.
- Shirras, G. F. (1936). *Science of Public Finance*. Volume II, Third Edition, London: Macmillan and Co Limited.
- Sidney, H. & Sylla, R. (2005). *A History of Interest Rates*. Fourth Edition, New Jersey: John Wiley & Sons, Ic.
- Skolov, B., & Skolova, Y. (2012). The History of Government Debt Justification. *Economics and Management*. 17(3), 922-928.
- Smith, A. (2007). *An Inquiry into The Nature and Causes of the Wealth of Nations*. https://www.ibiblio.org/ml/libri/s/SmithA_WealthNations_p.pdf (24.06.2017)
- Smithies, A. (1960). The Balanced Budget. *The American Economic Review*, 50(2), 301-309.
- Sonenscher, M. (2007). *Before the Deluge Public Debt, Inequality, and The Intellectual Origins of the French Revolution*. Princeton University Press.
- Stasavage, D. (2015). Why Did Public Debt Originate in Europe? in: *Fiscal Regimes and The Political Economy of Premodern States*. (Edited by: Andrew Monson and Walter Scheidel), Cambridge University Press.
- Stettner, W. F. (1945). Sir James Steuart on the Public Debt, *The Quarterly Journal of Economics*, 59(3), 451-476.
- Theocarakis, N. J. (2014). The History of the Political Economy of Public Debt. *4th ESHET Latin America Conference*, Belo Horizonte – Brazil, 19-21 November, 1-22.
- Vincent, J. (2014). Historical, Religious and Scholastic Prohibition of Usury: The Common Origins of Western and Islamic Financial Practices. *Law School Student Scholarship. Paper 600*, 1-48.
- Wächter, M. (2012). *The Effects of Debt on Economic Development*. http://studenttheses.cbs.dk/bitstream/handle/10417/3494/marcel_waechter.pdf?sequence=1 (04.10.2017).

THE PERFORMANCE OF ETHIOPIAN MICROFINANCE INSTITUTIONS, CHALLENGES AND PROSPECTS*

ETİYOPYA'DAKİ MİKROFİNANS KURUMLARININ PERFORMANSI, ZORLUKLARI VE BEKLENTİLERİ

Araştırma Makalesi
Research Paper

Semira Hassen ALİ**
Solomon ALEMU***

Abstract:

The objective of this study is measuring the performance of Ethiopian microfinance institutions (MFIs) and assessing challenges and prospects of the sector by using 15 sample MFIs over the period between 2003-2009. The performances of the institutions was measured by the most widely applied performance indicators that is developed by the Small Enterprise Education and Promotion Network (the SEEP Network) and Consultative Group to Assist the Poor (CGAP). The finding of the study revealed that the sector outreach in terms of number of active client and gross loan portfolio increase at decreasing rate and the percent of women participation is limited. In addition, it is proofed that most of the Ethiopian MFIs are operationally self-sufficient but not financially sustainable and profitable. Based on the Pearson correlation the study discovered that there is a strong positive association between number of active clients and operationally self-sufficient. Since most of Ethiopian MFIs give group based loan it will be good for them to continue this tradition so as to decrease operational cost per borrower and to increase the number of clients.

Keywords: Microfinance, Outreach, Sustainability, Challenge.

Öz:

Bu çalışmanın amacı, 2003-2009 yılları arasında 15 örnek MFI kullanarak Etiyopya mikrofinans kurumlarının (MFI) performansını ölçmek ve sektörün zorluklarını ve beklentilerini değerlendirmektir. Kurumların performansları Küçük Kurumsal Eğitim ve Tanıtım Ağı (SEEP Ağı) ve Yoksullara Destek Verme İstişari Grubu (CGAP) tarafından geliştirilen göstergeler ile ölçülmüştür. Araştırmanın bulguları, aktif müşteri sayısı ve brüt kredi portföyü bazında sektörel erişimin azalan oranda arttığını ve kadınların katılımının yüzdesinin sınırlı olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, Etiyopya MFI'lerinin çoğunun operasyonel olarak kendi kendine yeterli olduğu, ancak finansal olarak sürdürülebilir ve kârlı olmadığı kanıtlanmıştır. Pearson korelasyonuna dayanarak elde edilen bulgulara göre, aktif müşteri sayısı ile operasyonel olarak kendi kendine yeterlilik arasında güçlü bir pozitif ilişki mevcuttur. Etiyopyalı MFI'lerin çoğunun grup bazlı kredi vermesi nedeniyle borçluya düşen işletme maliyetini azaltmak ve müşteri sayısını artırmak için bu yöntemi sürdürmeleri iyi olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mikrofinans, Sosyal Yardım, Sürdürülebilirlik, Mücadele.

* This study was derived from a Master's Thesis entitled "The Performance of Ethiopian Microfinance Institutions, Challenges and Prospects" which was prepared by Semira Hassen under supervision of Dr. Solomon Alemu on July, 2011.

** PhD Candidate, Karadeniz Technical University, Faculty of Economics & Administrative Sciences, Department of Business Administration, Trabzon, Turkey, smrhassen3@gmail.com, orcid.org/0000-0002-3224-6633

*** Adama Science and Technology University, School of Business, Department of Economics, Adama, Ethiopia solalemu2@gmail.com, orcid.org/0000-0002-8527-8882

INTRODUCTION

Poverty is the level of income or welfare below socially acceptable minimum and microfinance is one of the financial plans intended to help the poor as either borrowers or savers (Weiss and Montgomery, 2005). In Robinson (2001), microfinance refers to small scale financial service mainly credit and saving provided to people who engaged in the activity of farming, fishing or livestock, who perform micro enterprises, whose job is for wage and commission and who earn income from renting of small amount of land both in rural and urban.

Ethiopia is one of the low income countries whose economy is primarily depend on agriculture. About 80% of the population engaged in subsistence farming and the farm products accounted for almost half of the country's GDP. The main farm products are cereals, pulses, coffee, cotton, sugarcane, oilseed, chat, and cut flowers. Large numbers of cattle, sheeps, and goats are raised; indeed there is a fishing industry. Because of its degraded land, poor cultivation practices and frequent periods of drought the country has to depend on sizeable food imports. According to Amaha (2008) in Ethiopia, poverty is a consequence of numerous factors such as high population growth, environmental degradation, high unemployment, drought, low limited access to education & resources and problem of health services. Therefore it is not possible to have a single guarantee to eradicate poverty.

In Ethiopia lack of finance is the major problem which impend growth of production and income of rural and urban population. Since access to service of financial institutions is very limited the great number of people obtained financial service through informal money lenders, from their relatives and other informal sources. In order to reduces such types of problems the government of Ethiopia has taken several economic reforms such as creating income generating activities and promoting entrepreneurs, encouraging savings and private investments and launching of micro and small scale industries.

Among others, one of the most important instruments in the poverty reduction program of Ethiopian government was launching microfinance. The first groups of few MFIs were established in early 1997 following the issuance of first microfinance legislation in 1996. According to the report of National Bank of Ethiopia (2008/2009) 28 MFIs that operate in the country have a total asset and capital of \$585,625,555 (Birr 6.6 billion) and a total asset of \$15,084,294 (1.7 billion) respectively. As of December 2009, the previously existed MFIs grow to 30 and have served 2.4 million active clients with an aggregate portfolio of Birr 6 billion. It is verified that microfinance is one of a potent and powerful tool to provide financial service to those who has no access in formal way. However today in different parts of the world it has unsatisfactorily penetrated to the poorer areas and still there is great number people has no accesses to microfinance (Wale, 2009).

In Ethiopia there are few studies conducted on microfinance institutions. But many of these studies were focused on individual microfinance institutions by taking small samples (Kereta, 2007; Alemayehu, 2008 and Ereda, 2007). While the present study is attempt to

measure and evaluate performance of Ethiopian microfinance sector and assesses challenges and prospects.

1. THE CONCEPT OF MICROFINANCE

The establishment of microfinance is related with the growth of non-governmental organizations that provide small credit service to the poor society. Around 1990s, rules and regulations began to appear that make microcredit providers to have formal management and make report to the concerned party. In addition to this other financial institutions like banks and credit unions start penetrating in the sector that made to be strongly monitored (SEEP, 2005). As claimed by Schreiner and Colombet (2001), Microfinance is the effort to create access to small deposits and loan for the poor society ignored by formal financial institutions like banks. As stated by Otero (1999) the objective of microfinance institution is not only creating access to get capital and combat poverty on an individual level, but also it plays a great role at an institutional level. It helps to establish an institution that gives financial service to the poor who has been denied access to financial service.

1.1. Ethiopian Microfinance Institutions

In 1996 (proclamation 40/96) the Ethiopian government issued its first microfinance legislation with the objective of providing microcredit service to poor. As of June 2007, there are about 27 microfinance institutions registered under National Bank of Ethiopia (AEMFI, 2008). According to Amha and Narayana (2000) cited from UNDP (1999), in Ethiopia the number of economically active poor who can potentially access financial service is about 6 million. From this amount, about 8.3% of the active poor have gained service from licensed MFIs.

“Ethiopian microfinance has made remarkable progress over the past decade, reaching almost two million clients in a country of 77 million people. Nevertheless, financial services for the low-income population, poor farmers and MSMEs are still characterised by limited outreach, high transaction costs for clients, a generally weak institutional base, weak governance and a nominal ownership structure as well as dependence on government and mother NGOs.” (Pfister et al., 2008). Similarly Amaha (2008) proved that the currently existed 27 MFIs meet only less than 20% of the demand for financial service of active poor. This indicates that there is significant unmet demand for microfinance service.

1.2. Measuring Performance of MFIs

There are different issues concerning how to measure the performance of microfinance institutions. Zeller and Meyer (2002) indicated that there is what is called "Critical Microfinance Triangle" that we need to look at to measure the performance of Micro-finance institutions. The corners of the triangle represent outreach to the poor, financial sustainability and welfare impact.

1.2.1. Measuring Outreach to the Poor

According to Gumel (2011) the capacity of the MFIs to give high quality financial service to large number of customers, the percentage of female participation, the total value of assets of the institutions, the size of and number of branches of the institution, value of outstanding loan, the size of average deposit and credit and the amount of savings on deposit are considered as indicators of outreach. On the other side Schreiner (2002) demonstrate six frameworks of measuring the outreach of microfinance: depth, worth of users, cost to users, breadth, length and scope. Similarly according to SEEP, (2005) the outreach of microfinance measured by many of factors and some of them are: number of active clients, number of active borrowers and gross loan portfolio.

1.2.2. Sustainability

Woolcock (1999) defined sustainability as a program's ability to continue in financially feasible way without getting domestic or foreign subsidies. In Von Stauffenberg et al. (2003) sustainability can be defined as the organizations' structure and motivations to repeat transactions and it is assessed by using some financial sustainability indicators like, financial and operating performance and operating and financial self-sufficiency ratio. Similarly in evaluating the sustainability of MFIs two things has to be observed: operational self-sufficiency and financial self-sufficiency (Meyer, 2002). Operational self-sufficiency measures the extent to which financial revenue covers financial expense, operating expense and loan impairment charge. As per SEEP (2005), it shows the ability of MFIs to continue its operation if it receives no further subsidies and 100% is considered as the breakeven point of MFI's operation. Whereas, financial self-sufficiency reflects the ability of microfinance to earn enough revenue to cover its cost by taking in to consideration adjustments to operating revenue and expenses (CGAP, 2003).

1.2.3. Impact

Impact can be defined as the extent to which the life of MFIs' clients changed in terms of income and wealth (Conning 1999). It is true that the objective of microcredit program is to reduce poverty and to provide financial service to those who has no access in a formal way. Even though it seems difficult to measure the impact of the service, there will be direct or indirect impact on the living standard of the poor which enable us to measure the performance of MFIs.

The rest sections of this paper organized as follows: Section two presents the relevant literature, section three discuss about data and methodology, empirical results demonstrated in section four and conclusions are given in section five.

2. LITERATURE REVIEW

In Ethiopian there are few works carried out in related to the subject of microfinance such as, the work of Alemayehu (2008) tries to look the financial and operational performance of Ethiopian Microfinance institutions by taking six MFI over the period between 2002

and 2006. He investigated the performance of the institutions by using profitability and sustainability, asset & liability management and efficiency and productivity as performance indicators. The paper suggests that majority of MFI passed both operational and financial self-sufficiency and few of them are not. In related to this, he proved that the trend in performance of MFI in Ethiopia is encouraging.

Wale (2009) investigated the performance of Ethiopian MFI by using Micro banking bulletin (MBB) benchmarks. In the study a sample of 16 MFIs utilized from year 2001 to 2007. For the data analysis he has used sample t test, one way ANOVA and Pearson correlation coefficient. The result of the study conclude that the Ethiopian MFI in general has poor performance in properly using of debt capacity, depth of outreach, ratio of GLP to asset and they allocate lower proportion of their asset into loans. Whereas, most institutions are good in breadth of outreach, efficiency and productivity and cost management. From the computation of correlation he found a positive association between serving the poor and operationally self-sufficiency. Indeed, he explained that the age of the institutions positively related with efficiency, productivity and the use of debt financing.

Kereta (2007), attempts to investigate the performance of MFIs in the country from outreach and financial sustainability perspectives using data for the period of 2003 to 2007. He demonstrates the trends by using graphs and percentage. In the study it is expressed that the reach of MFIs to the very poor especially to women is 38.4% which is limited. From operational sustainability angle that is measured by ROA and ROE he found that, the institutions profit improved through time. In addition he proofed that there is no trade-off between outreach and financial sustainability.

The outreach and financial performance of African MFI were investigated by Lafourcade et al. (2005). In this large study, data were collected form 25 countries with a total sample of 163 MFIs and 22 indicators were used to measure the outreach and financial performance of the institutions. The sample institutions categorized by type and region, 66% of the samples were derived from east Africa and West Africa. The study shows that in Africa outreach varies by region. In the work even though the largest number of the sample found in West, the east Africa region dominated in terms of outreach with 52% of all servers and 45% of all borrowers in Africa. Indeed the study indicated that most of customers of the MFI are women. East Africa not only better in terms of outreach it is also most profitable. Those MFIs in West Africa also generate positive return whereas Institutions found in South Africa, Central Africa and Indian Ocean earns negative return. Nevertheless the study displays MFIs in Africa still face a number of Challenges.

In the study of Tucker and Miles (2004) the performance of MFIs that have reached self-sufficiency with those that have not compared to regional commercial banks in developing countries. In the comparison three criteria has been taken in to consideration. Namely: efficiency, profitability and leverage. To conduct the study a sample of 148 MFIs included from Africa, Latin America Asia and Eastern Europe. The conclusion of the study proved

that self-sufficient MFIs are statistically better from commercial banks on both return on asset and return on equity. Even though it is not statistically significant it is true that the operating expense as a percentage of asset of self-sufficient MFIs considerably high.

Cull and Morduch (2007) examine the financial performance and outreach of 124 MFI from 49 countries over the period 1999 to 2002. The data set categorized as 56 MFIs individual-based lenders whereas 48 of them group-based lenders and the rest 20 institutions based on village banks. The result of their work shows that individual-based lenders that charge higher interest generate more profit than others and to continue this trend it should be up to threshold. With regard to trade-off between outreach to the poor and profitability their regression result shows insignificant relation between profitability and average loan size. Financially self-sufficient Individual-based lenders seem to have lower average loan size and lend more to women.

Hermes et al. (2011) look at whether there is trade-off between outreach to the poor and efficiency of MFIs by using a sample of 435 MFIs over 10 years period. The data that is collected from MIX MARKET (2007) computed by using stochastic frontier analysis. Their study suggested that outreach is negatively correlated to efficiency of MFIs In addition they express lower financial efficiency of MFIs associated with higher percentage of female borrowers and the efficiency of the institutions is negatively affected lower average loan balance. If so to have high efficiency, MFIs should focus less on the poor or reduce female borrowers.

3. DATA and METHODOLOGY

In order to conduct this research, relevant secondary data of selected MFIs taken from Association of Ethiopian Microfinance institution (AEMFI), Bulletins, Proceedings, and from the website of MIX Market (www.themixmarket.com). In addition, to get data about challenges and problems related to operation of MFIs interview were conducted with administrative and finance head of National Bank of Ethiopia (NBE), branch managers of OCSSCO, Meklit, Wasasa, Gasha and Wisdome MFIs in Adama.

In Ethiopia microfinance institutions are classified into three peer categories on the basis their size: Small - MFIs with a gross loan portfolio less than or equal to Br 15 Million. Medium MFIs with a gross loan portfolio from Br 15 million to Br 50 million and large MFIs with a gross loan portfolio greater than 50 million (AEMFI). Currently in Ethiopia there are about 30 microfinance institutions that serve the society. From these institutions data is collected from 15 Institutions (6 large, 6 medium and 3 small MFIs) over seven years period covered from 2003 to 2009. The large MFIs included in the sample are Amhara credit and saving institution (ACSI), Debit credit and saving institution (DECSI), Oromia credit and Saving Share Company (OCSSCO), OMO microfinance institution, Addis credit and saving institution (ADCSI) and Wisdom microfinance institution. The medium size MFIs are Sidama MFI, Africa Village Financial Service (AVFS), Wasasa MFI, Eshet MFI, Poverty Eradication and Community Empowerment (PEACE), and Specialized Financial and Promotional Institution (SFPI) and the small sized MFIs are Gasha, Busa and Meklit.

There are several performance indicators that can be used to analyze the overall performance of MFIs. In this research the most widely applied performance indicators (approaches), which have been developed by the Small Enterprise Education and Promotion Network (the SEEP Network) and Consultative Group to Assist the Poor (CGAP) used. To look at relation between number of active borrowers and operational sustainability Pearson Correlation is applied. The performance indicators and their measurement is explained in table 1.

Table 1: Definition of Variables and their specifications

Performance indicator	Measurement
Sustainability and profitability	
Operational-self sufficiency (OSS)	$\frac{\text{Financial Revenue}}{\text{Financial Expense} + \text{Impairment Loss on Loans} + \text{Operating Expense}}$
Financial self-sufficiency(FSS)	$\frac{\text{Financial Revenue}}{\text{Adjusted Financial Expense} + \text{Adjusted Net Impairment Loss on Loans} + \text{Adjusted Operating Expense}}$
Return on Asset(ROA)	$\frac{\text{Net Operating Income-Tax}}{\text{Average Assets}}$
Return on Equity (ROE)	$\frac{\text{Net Operating Income-Tax}}{\text{Average Equity}}$
Outreach	
Number of active Clients	The number of active borrowers, depositors, and other clients who are currently accessing any financial service from the MFI.
Gross loan portfolio	Total loans outstanding. It excludes the loans that have been written off.
Percent of women participation	The share of women served by MFIs in related to men.

4. FINDINGS AND DISCUSSIONS

This section of the paper presents findings on performance of Ethiopian microfinance institutions from outreach and sustainability point of view and their relationship. As information obtained from National bank of Ethiopia, the Ethiopian MFIs show fast growth in both rural and urban areas as well as the two MFIs Amhara credit and saving institution and Dedebit Credit and Savings Institution are largest in Africa in terms of number of active borrowers and gross loan portfolio.

4.1. Outreach

As it can be observed from the following figure 1, the number of active clients has shown tremendous growth. In 2003 the total numbers of active clients who are served by the selected 15 MFIs were 729,298 then in 2009 the number increased by 201% from prior years which is 2,197,684 with an aggregate portfolio of Birr above 4.9 billion that is presented in table 2.

Figure 1: Number of active clients.

Source: Researcher's own computation from data of AEMFI

Even though the growth pattern of active clients is encouraging, the percentage change fluctuates from period to period. The percentage change from 2003-2004 was 33.5%, whereas from 2004-2005 and 2005-2006 was 27.7% and 19% respectively. This indicates that, the percentage change decrease at increasing rate. Then in 2007-2008 the rate rise by 20% and 22% respectively. Low percentage growth has recorded in 2009 which is only 1% from previous year. When these figures are examined based on the individual MFIs, in this study among the selected 6 large MFIs, about 90% of market share in terms of number of clients and Gross loan portfolio is occupied by the five large microfinance institutions namely: ACSI, OCSSCO, DECSI, ADCSI and OMO.

4.1.1. Gross Loan Portfolio

As it can be viewed from the following table 2, the trend of GLP of the individual MFI and the whole industry has shown growth over the period of study with different rate.

Table 2: Gross Loan Portfolio

Name of the MFI	Gross loan portfolio (Birr)						
	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Gash	2,731,235	5,772,922	13,706,128	11,513,122	13,185,831	15,725,404	14,503,934
Meklit	1,839,088	2,550,718	3,411,915	8,294,336	14,156,296	18,110,043	20,659,910
Bussa	2,133,046	2,116,415	7,506,587	10,177,869	19,830,265	31,368,645	48,928,779
Sidama	8,375,810	9,216,374	10,629,622	15,181,869	20,859,792	24,221,517	24,221,517
AVFS	2,221,793	2,943,430	5,841,100	6,899,126	9,204,505	11,102,470	11,215,745
SFPI	7,384,358	9,900,830	13,324,158	20,604,853	26,338,262	32,183,443	33,984,970
Wassa	2,250,997	5,331,693	7,543,138	18,480,957	28,112,850	43,842,897	64,066,939
PEACE	5,192,843	7,696,972	15,723,509	27,207,938	31,987,816	38,883,067	42,511,836
Eshet	3,826,461	7,734,034	11,606,030	24,688,837	31,674,678	36,823,956	36,823,956
Wisdom	11,626,351	18,710,578	26,780,922	46,666,837	60,175,252	82,307,145	95,822,168
ADCSI	8,734,856	41,016,579	115,069,689	120,441,974	171,498,962	234,929,992	321,197,819
OMO	23,940,625	30,807,793	67,882,984	104,116,906	179,654,227	418,684,029	462,403,284
OCSSCO	63,397,462	87,981,405	136,073,280	216,589,246	396,423,389	703,366,490	734,540,219
ACSI	296,930,159	308,934,727	443,332,030	682,276,025	1,008,800,901	1,548,902,150	1,656,863,562
DECSI	186,012,798	377,726,250	679,449,729	731,974,958	1,078,612,652	1,450,973,195	1,359,117,217
Total	626,597,882	918,440,720	1,557,880,821	2,045,114,853	3,090,515,678	4,691,424,443	4,926,861,855

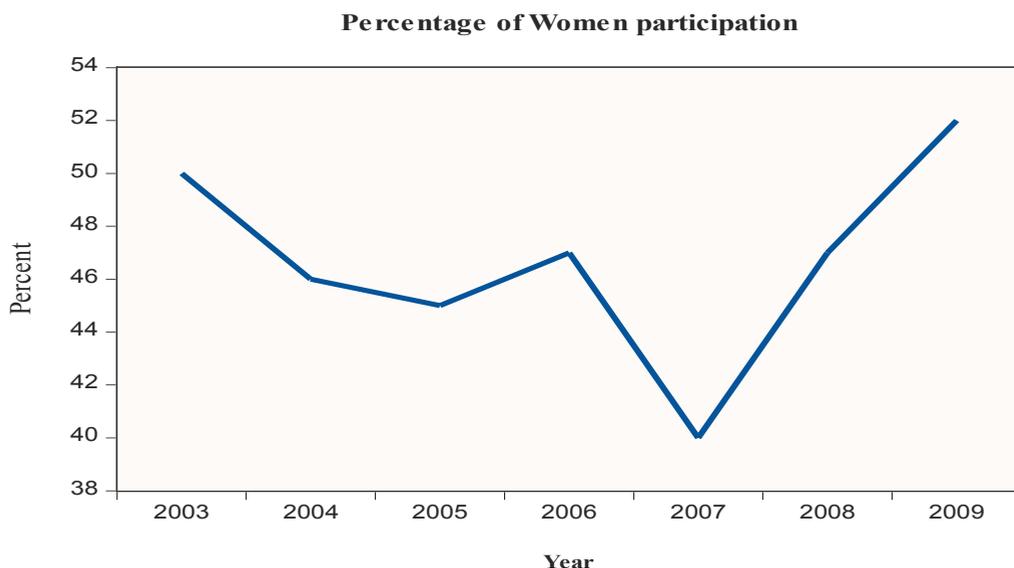
Source: Association of Ethiopian Microfinance Institutions (AEMFI)

Note: As of December 31, 2009 1 USD (\$) = 12.70 Birr.

In 2003 the aggregate GLP of the 15 MFIs was Br 626,597,882. This amount increase in 2004 by 46.5%. A wonderful increment recorded in 2005 with a rate of 69%. Oppositely, it increased by small rate (5%) in year 2009.

4.1.2. Percentage of Women participation

Assessing a percentage of women participation is considered as one of the factor to evaluate MFI's outreach. The logic behind for choosing women other than men is, most of the times especially in developing countries women are facing many problems to change their life. For example having limited access to financial services and social network, problems related to environmental culture like discrimination and other problems related to individual situations and ability. Because of this, MFIs can maximize their empowerment potential by evaluating the needs of women and providing service to them. Graph number 2 below indicates percentage of women participation in the industry based on the selected MFIs starting from year 2003 to 2009.

Figure 2: Percentage of Women participation.

Source: Researcher's own computation from data of AEMFI.

Graph 2 indicates that, in 2003 almost half of the MFIs clients were women. After year 2003 the percentage got fluctuation up to it reached the lower rate in year 2007 that is 40%. In 2008 the rate recovered then in year 2009 the figure rise to around 51%. This indicates that the access of financial service to women by MFIs is still unsatisfactory. However when on individual MFIs level observed some institutions have better share of women participation.

4.2. Sustainability

The financial performance of MFIs is measured based on the ability to continue operating by generating sufficient revenue that covers financial and operating costs and grow in the future. Table 3 and 4 below show the operational self-sufficiency and financial self-sufficiency ratio of the selected MFIs from year 2003 to 2009 respectively.

Table 3: Operational Self- sufficiency (OSS) Ratio

Name of the MFI	Operational Self -sufficiency (%)						
	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Gash	60.80	72.50	109.70	93.70	113.50	112.00	130.00
Meklit	88.70	110.30	85.30	158.00	134.30	124.00	136.00
Bussa	104.10	100.40	76.50	124.50	130.00	145.00	145.00
Sidama	57.20	83.10	74.80	72.50	65.00	97.00	99.00
AVFS	91.30	73.20	76.80	86.50	125.90	106.00	105.00
SFPI	106.10	103.30	104.40	126.70	111.30	119.00	120.00
Wasasa	139.90	145.20	99.20	113.00	147.00	162.00	184.00
PEACE	80.40	152.50	103.10	195.80	187.70	165.00	123.00
Eshet	103.80	155.00	148.00	159.60	105.00	101.00	101.00
Wisdom	88.60	115.50	107.10	129.10	99.10	96.00	107.00
ADCSI	84.90	103.00	197.30	135.20	156.00	129.00	177.00
OMO	88.70	106.40	111.60	140.50	122.20	129.00	102.00
OCSSCO	94.90	152.30	156.80	181.60	166.40	153.00	195.00
ACSI	183.00	231.80	200.00	223.90	226.40	240.00	210.00
DECSI	180.40	197.30	215.50	193.80	173.40	130.00	202.00
Average	103.52	126.79	124.41	142.29	137.55	133.87	142.00

Source: Researcher's own computation from the data of AEMFI.

According to SEEP (2005) a ratio of 100% in operational self-sufficiency is considered as a breakeven point for the operation of MFI and under this point it is incurring of loss. If it is the case, when the OSS ratio of MFIs in this study observed, in 2003 there were six individual MFIs (40% of the sample) whose OSS was above break even. Namly: ACSI with percentage of 183%, DECSI 180%, Wasasa 139%, SFPI 106%, Bussa 104% and Eshet 103%.

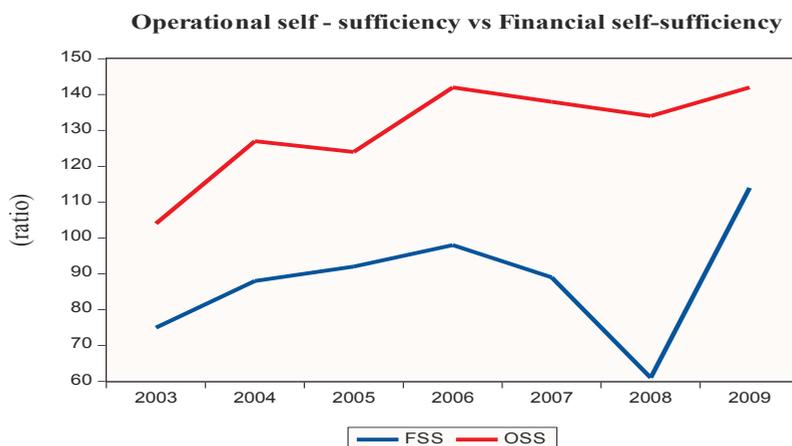
Table 3 clearly indicates that, the number of institutions whose OSS is 100% and above grows from year to year. In 2004 the number of self-sufficient institutions increased to 67% then in 2005 this rate dropped to 60%. Year 2009 was a period in which about 93% of the institutions whose OSS is above break even.

Table 4: Financial Self-sufficiency (FSS) Ratio

Name of MFIs	Financial self –sufficiency (%)						
	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Gash	40.60	45.20	91.40	60.70	73.30	49	107
Meklit	76.30	69.30	79.30	142.60	111.10	72	112
Bussa	86.60	80.20	64.20	94.40	96.90	82	120
Sidama	36.60	50.80	41.70	41.90	41	36	42
AVFS	64.90	63.10	61.90	61.20	74.40	34	87
SFPI	79.30	80.60	80.70	84.60	59.40	54	99
Wasasa	107.70	118.40	75.90	91.20	101.70	78	152
PEACE	67.40	120.20	80.60	141.40	137.10	78	101
Eshet	80.80	119.70	117.20	123	87	62	88
Wisdom	78.80	80	90.90	105.20	72.70	56	88
ADCSI	60.40	54.30	106.60	50.40	50	29	146
OMO	49.10	62.50	82.60	95.80	89.60	90	84
OCSSCO	64.40	94.80	110.10	103.50	105.50	63	161
ACSI	140	156	150	146	139.40	88	168
DECSI	95.70	125.30	151.40	127.10	96.60	44	166
Average	75.24	88.02	92.30	97.93	89.04	61	114.70

Source: Researcher’s own computation from the data of AEMFI.

Based on the presentation of table 4 in year 2003 from the 15 MFIs 87% of them were not financially self-sufficient which means their FSS ratio is less than 100%. In year 2006 47% of the institutions FSS ratio was greater than break even. There were no institutions that have FSS ratio greater than or equal to 100% in 2008. Then in 2009 most of the institutions ratio improved, in this period about 60% of them have FSS ratio greater than 100%. Generally to see the trend of average operational and financial self-sufficiency ratio of Ethiopian microfinance sector from 2003 to 2009, it is presented in the following figure 3.

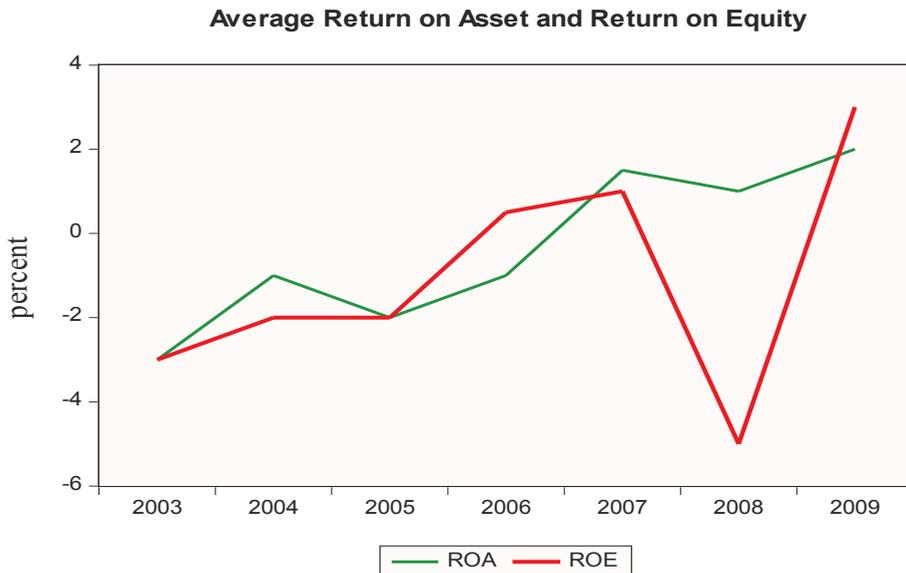
Figure 3: Average operational and financial self-sufficiency.

Source: Researcher’s own computation from the data of AEMFI

From year 2003 to 2006, the average operational sustainability (OSS) ratio of Ethiopian MF industry increased from 103.2% to 142.2%. During these periods almost all individual MFIs improved their OSS. On other hand from year 2003 to 2008 the average FSS were not in a position to lift the ratio towards and beyond the threshold level (100%). Within these periods the minimum ratio was reported in year 2008 which is 61%. Since, FSS measures institutional performance in terms of profitability adjusted for inflation and subsidy, in year 2008 the increase inflation rate in the country (from 17.2% to 44.5%) is expected as the main reason for the drop of FSS. Generally the trend from 2003 to 2008 indicates that, Ethiopian MFIs faced difficulty to improve their financial sustainability. In year 2009, the average FSS increased by 88%. The decline in inflation rate by 81% (from 44.5 to 8.5%) played its own role for the improvement of the ratio.

4.2.1. Return on asset and Return on equity (ROA and ROE)

Besides comparing competitive firms, ROA is useful for gauging the profitability of a company on an absolute basis. ROA and ROE remain valuable measures of MFI's profitability. The following figure 4 demonstrates the ROA and ROE of the Ethiopian microfinance sector from year 2003-2009.

Figure 4: Average Return on Asset and Return on Equity

Source: Researcher's own computation from data of AEMFI

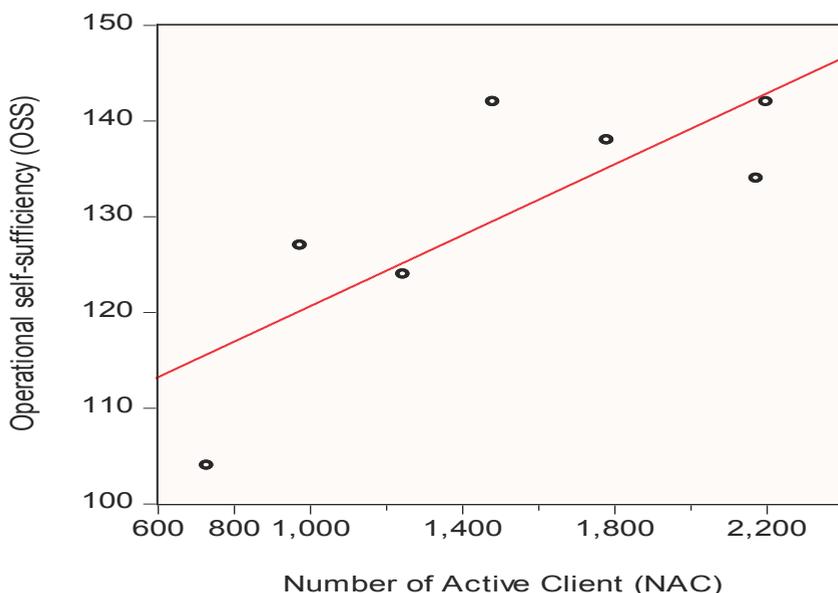
Based on figure 4 above, during the observed periods the average ROA and ROE of Ethiopian microfinance sector was low. Especially from year 2003 to 2006 most of MFIs have negative ROA and ROE. From year 2006 onward the figure started improving but in 2008 the ROE dropped to -5 then it dramatically increased in 2009.

4.3. Operational Sustainability vs Number of Active Clients

There are arguments on trade-off between outreaching the poor and becoming profitable. Justifying that high number of clients with small loans will lead to high cost of lending there by leading to profit loss. Thus, after investigating the performance of Ethiopian MFI industry based on outreach and sustainability, this paper tried to present how they interact each other by using Pearson correlation among number of active clients with institutions operational sustainability (see the following result and figure 5).

Table 5: Pearson Correlation Result

	NAC	OSS
NAC	1.000	0.785
OSS	0.785	1.000

Figure 5: Operational self-sufficiency vs Number of Active Clients

Source: Researcher’s own computation from the data of AEMFI.

As demonstrated in figure 5, some scatters fall on the regression line and other point lies nearer to the line. It indicates the existence of positive relationship among NAC and OSS, when the number of active clients increases it leads to increment of operational self-sufficiency. This is because of most of Ethiopian MFIs gives a loan on group based system and this system help to reduce operational cost per borrower.

4.4. Challenges of Ethiopian MFIs

According to the data obtained from different sources, MFIs in Ethiopia are facing a number of constraints to operate efficiently. These include:

- Lack of capital is the main obstacle to increase outreach. Even though the MFIs obtain fund from various sources such as donation from Ireland head, Oxfam and getting loan from RUFIP (Rural Financial Intermediation Program) under Development Bank of Ethiopia (DBE), it is not sufficient to meet the demand of large population.
- Almost all MFIs in Ethiopia face lack of good infrastructure
- Lack of experienced man power. In addition to this because of most of board members of MFIs are not real investors, there is a carelessness to see and control the operations seriously.
- High transaction cost.
- The legal environment does not allow MFIs to sell assets which are taken as collateral without declaring to the court.
- Low saving habits of the society.

4.5. Prospects of Ethiopian MFIs

Based on information obtained from AEMFI, the Ethiopian MFIs have a prospect to give advanced and quality service by expanding their operation to meet the needs of unbanked society and to increase a number of women clients. It is planned that the existing MFIs to deliver variety types of services like saving, insurance and money transfer. New MFIs will be launched that will respond to new market in the economy, these include creating institutions specialized in providing financial service to Muslim community and women. Moreover commercial banks will participate in giving on-lend fund to MFIs and research and development will be promoted by the MFIs and government institutions.

CONCLUSION and RECOMMENDATION

Based on the analysis made in previous part of the paper it is found that the performance of Ethiopian microfinance from outreach point of view that was measured by number of active client, gross loan portfolio and percentage of women participation, the growth pattern is encouraging but it increases at decreasing rate. Especially since the concept of women empowerment is a critical role of microfinance, the percentage of women participation in Ethiopian microfinance sector is still not satisfactory which under 50%.

From sustainability angle, all institutions are not financial self-sufficient. During the study period, Even though it is not continuously improved some MFIs could cover their operational cost but they are not financially sustainable. This indicates that, most of them are in difficulty of fund, that means the subsidy they get from donors and the existed sources

of capital are not sufficient. The result of the study discovered that outreach and operational self- sufficiency are positively correlated.

The major challenges that the MFIs in the country face include minimum paid up capital, efficient and competent team, and organizational structure of the institutions and lack of infrastructure like electricity, management information system and communication network.

Recommendation

To decrease the fund problem of Ethiopian microfinance sector, the National bank of Ethiopia should play a great role in directing government and private banks to channel their excess money into MF sector and make enforcement that can motivate banks to form new and better partnership or financial linkages with MFIs. To decrease the carelessness of BODs in the sector, material or moral incentives should be given by National bank of Ethiopia to the best directors and managers that motivate them to carry out their responsibility. As indicated in the analysis part of the paper in Ethiopia the participation of women in microfinance sector is limited. In the majority culture and tradition of Ethiopia there is a discrimination of women and the majority of house works fall on them. So the Ethiopian MFIs should increase women clients so as to change the life of the family indirectly. The government should launch different infrastructures like giving training to staffs of MFIs, launching electrical and communication network by entering in rural areas and constructing road which benefits for both institutions and clients to reduce transaction cost and the like. The correlation result of the study indicated positive association between number of active clients and operational self-sufficiency. Based on this the Ethiopian MFIs should continue giving group based loan which help them to decrease operational cost per borrower.

REFERENCES

- Alemayehu Y. (2008). *The Performance of Micro Finance Institutions in Ethiopia: A Case of Six Microfinance Institutions*, MSc Thesis, Addis Ababa University, Ethiopia.
- Amha, W. & Kifle, A. (2011). Ethiopian Microfinance Institutions: Performance Analysis Report: Bulletin 7, *Association of Ethiopian Microfinance Institutions*.
- Amha, W. (2008). A Decade of Microfinance Institutions (MFIs) Development in Ethiopia: Growth, Performance, Impact and Prospect: (2008-2017), *Association of Ethiopian Microfinance Institutions*.
- Amha, W., & Narayana, P. (2000). Review of Microfinance Industry in Ethiopia: Regulatory Framework and Performance, (2), *Association of Ethiopian Microfinance Institutions*.
- Anebo, T. (2007). Ethiopian Microfinance Institutions: Performance Analysis Report: Bulletin 3, *Association of Ethiopian Microfinance Institutions*.
- Annual Report of National Bank of Ethiopia (2008/2009). <http://www.nbebank.com/pdf/annualbulletin/Annual%20Report%20200809/NBE%20Annual%20Report.pdf>
- Beth A. P., Tesfaye, A. & Kiendel, B. (1999). Microstart Project Document. A Project Document Produced for UNDP and the Government of Ethiopia, Addis Ababa.
- CGAP (2003). Definitions of Selected Financial Terms, Ratios, and Adjustments for Microfinance. Microfinance Consensus Guidelines. Washington, D.C. <http://www.cgap.org /p/site/c/template.rc/1.9.2784>
- Conning, J. (1999). Outreach, Sustainability and Leverage in Monitored and Peer-monitored Lending, *Journal of Development Economics*, 60(1), 51-77.
- Cull, R., & Morduch, J. (2007). Financial Performance and Outreach: A Global Analysis of Leading Microbanks, *The Economic Journal*, 117(517), 107-133.
- Ereda, A. K. (2007). Outreach and Sustainability of the Amhara Credit and Saving Institution (ACSI), Ethiopia, Msc Thesis, Department of International Environment and Development Studies, Norwegian University of Life Sciences, Ås, Norway.
- Federal Democratic Republic of Ethiopia Federal Negarit Gazeta, Proclamation No. 40/1996, Proclamation to Provide for the Licensing and Supervision of the Business Micro Financing Institutions, Addis Ababa.
- Gumel, G. B. (2011). Micro Finance Institutions in Nigeria Outreach and Sustainability: Questionnaire Survey Findings, *International Journal of Business and Social Science*, 2(9), 126-129.
- Hermes, N., Lensink, R., & Meesters, A. (2011). Outreach and Efficiency of Microfinance Institutions, *World Development*, 39(6), 938-948.
- Kereta, B. B. (2007). Outreach and Financial Performance Analysis of Microfinance Institutions in Ethiopia, *In African Economic Conference*, Addis Ababa.

- Lafourcade, A. L., Isern, J., Mwangi, P., & Brown, M. (2005). Overview of the Outreach and Financial Performance of Microfinance Institutions in Africa, *Microfinance Information eXchange*, Washington, DC. http://www.mixmarket.org/medialibrary/mixmarket/Africa_Data_Study.pdf.(10.10.2017)
- Meyer, R. L. (2002). Track Record of Financial Institutions in Assisting the Poor in Asia, *Asian Development Bank Institute Research Paper Series No. 49*, ADBI Publishing.
- Otero, M. (1999). Bringing Development Back, into Microfinance, *Journal of Microfinance/ESR Review*, 1(1), 8-19.
- Pfister, M. W., Gesesse, D., Amha, W., Mommartz, R., Duflos, W., & Steel, E. (2008). Access to Finance in Ethiopia: Sector Assessment Study, *German Technical Cooperation*, Vol.2.
- Robinson, M. (2001). The Microfinance Revolution: Sustainable Finance for the Poor, *World Bank Publications*, Washington, DC.
- Schreiner, M. (2002). Aspects of Outreach: A Framework for Discussion of the Social Benefits of Microfinance, *Journal of International Development*, 14(5), 591-603.
- Schreiner, M., & Colombet, H. H. (2001). From Urban to Rural: Lessons for Microfinance from Argentina, *Development Policy Review*, 19(3), 339-354.
- The SEEP Network and Alternative Credit Technologies (2005). Measuring Performance of Microfinance Institutions, A Framework for Reporting, Analysis, and Monitoring, *SEEP Network*, Washington, D.C.
- Tucker, M., & Miles, G. (2004). Financial Performance of Microfinance Institutions: A Comparison to Performance of Regional Commercial Banks by Geographic Regions, *Journal of Microfinance/ESR Review*, 6(1), 41-54.
- Von Stauffenberg, D., Abate, F., & Bruett, T. (2003). Definitions of Selected Financial Terms Ratios and Adjustments for Microfinance, *Micro Banking Bulletin*, (8), 3-15.
- Wale, L. E. (2009). Performance Analysis of a Sample Microfinance Institutions of Ethiopia, *International NGO Journal*, 4(5), 287-298.
- Weiss, J., & Montgomery, H. (2005). Great Expectations: Microfinance and Poverty Reduction in Asia and Latin America, *Oxford Development Studies*, 33(3-4), 391-416.
- Woolcock, M. J. (1999). Learning from Failures in Microfinance, *American Journal of Economics and Sociology*, 58(1), 17-42.
- Zeller, M., & Meyer, R. L. (Eds.). (2002). the Triangle of Microfinance: Financial Sustainability, Outreach, and Impact, *International Food Policy Research Institute*, Washington, D.C.

İDARİ YARGIDA DELİL SERBESTİSİ VE SINIRLARI*

THE PRINCIPLE OF FREEDOM OF EVIDENCE AND ITS BOUNDARIES IN ADMINISTRATIVE JURISDICTION

Araştırma Makalesi
Research Paper

Mahmut CEYLAN**

Öz:

İdari yargılama usulünde delil serbestisi ilkesi geçerlidir. Yani, kural olarak bu yargılama usulünde her şey delil olarak kullanılabilir. Ancak delil serbestisi ilkesi idari yargı açısından mutlak bir ilke değildir. Bunun birtakım istisnalarının olduğu kabul edilmektedir. Bu istisnalara delil serbestisi ilkesinin sınırları diyebiliriz. Bunlar tanık delili, yemin delili, hukuka aykırı olarak elde edilmiş olan bazı bulgular ve gizli nitelikteki bazı bilgi ve belgelerdir. Tanık ve yemin delillerinin idari yargılama usulünde uygulanabilirliğine ilişkin problem hala güncelliğini korumaktadır. Gizli nitelikteki bazı bilgi ve belgelerin mahkemeye sunulmaması maddi gerçeği ortaya çıkarmayı amaç edinmiş olan idari yargı açısından ayrıca incelenmelidir. Hukuka aykırı yollardan elde edilmiş olan bulguların idari yargılama usulünde delil olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceğini tespit etmek gerekir. Buna göre idari yargıda hukuka aykırı olarak elde edilen bulgular delil serbestisinin sınırı mıdır? Ayrıca resen araştırma ilkesinin geçerli olduğu idari yargılama usulünde zamanında mahkemeye ibraz edilmeyen belgelerin bu kapsamda değerlendirilip değerlendirilemeyeceğini irdelemek gerekir. Makalede bütün bu konular hakkındaki sorulara cevap verilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Delil Serbestisi İlkesi, Gizlilik İlkesi, Hukuka Aykırı Delil, Tanık, Yemin.

Abstract:

In the administrative jurisdiction, the principle of freedom of evidence is valid. So, as a rule, everything can be used as evidence in this judicial procedure. However, this principle is not absolute in terms of administrative jurisdiction. There are some exceptions to this. We can call this exception the limits of the principle of freedom of evidence. These are testimony, oath, some confidential information and documents and some findings obtained in contravention of the law. The question of the applicability of oath and testimony in the administrative jurisdiction is still current. It should be examined from an administrative jurisdiction that some confidential information and documents are not given to the court. Because it is necessary to reveal the material fact in the administrative jurisdiction. Can the findings obtained against the law be evidence in the administrative jurisdiction? It is also necessary to consider whether documents that are not submitted to court in due time in the administrative jurisdiction, where the principle of ex officio examination is valid, can be evaluated within this scope. All of these questions have been tried to be answered in this article.

Keywords: The Principle of Freedom of Evidence, the Principle of Privacy, Illegal Evidence, Witness, Oath.

* Makale Geliş Tarihi: 25.05.2018

Makale Kabul Tarihi: 21.12.2018

** Arş. Gör., Trabzon Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, mahmutceylan@ktu.edu.tr, orcid.org/0000-0002-8278-611X.

GİRİŞ

İdari yargılama usulünde önemli yere sahip olan ilkelerden birisi delil serbestisi ilkesidir. Bu kapsamda, kural olarak idari yargıda her türlü delil, uyuşmazlığı aydınlatmak amacıyla kullanılabilir. Bunun sebeplerinden birisinin idari yargıda maddi gerçeğin ortaya çıkarılmasının amaç edinilmiş olmasından kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Ancak delil serbestisi ilkesi idari yargılama açısından mutlak bir ilke değildir. Örneğin tanık ve yemin delili idari yargı uygulamasında kullanılmamaktadır. Ayrıca 2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanununun (İYUK) 20. maddesinin 3. fıkrasına göre mahkeme tarafından resen araştırma yetkisi kapsamında idareden istenilen bilgi ve belgeler gizlilik ilkesi kapsamında mahkemeye sunulmayabilir. Görüldüğü üzere bu nitelikteki bilgi ve belgeler delil serbestisi ilkesinin sınırını teşkil edebilmektedir. Ayrıca elde edilmiş olan bir bilgi veya belgenin hukuka aykırı olarak elde edildiğinden bahisle değerlendirilmemesi durumunda da delil serbestisi ilkesinin istisnasından bahsetmemiz gerekir.

İdari yargıdaki delil serbestisinin sınırını teşkil eden bu konuların her biri idari yargının özelliklerini göz önüne aldığımızda bazı soruları beraberinde getirmektedir. Bu sebeple çalışmada öncelikle genel olarak idari yargıda delil serbestisi ve delillerin değerlendirilmesi incelendikten sonra delil serbestisi ilkesinin sınırını teşkil eden konular tartışmalı yanlarıyla irdelenmiştir.

1. İDARİ YARGIDA DELİL SERBESTİSİ VE DELİLLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanununa baktığımızda 3. maddede delillerin dilekçede gösterilmesi, 31. maddede delillerin tespitinde 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanununun (HMK) uygulanacağı, 58. maddede ise idari dava açıldıktan sonra delil tespitinin nasıl yapılacağı belirtilmiştir. Ancak, Kanunda hangi iddiaların hangi delille ispat edilmesi gerektiği hususunda bir düzenleme yoktur. Dolayısıyla idari yargılama usulü sistemimizde delil serbestisi ilkesinin geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca İYUK'un 20/1. maddesinde düzenlenen; *“Danıştay, bölge idare mahkemeleri ile idare ve vergi mahkemeleri, bakmakta oldukları davalara ait her türlü incelemeyi kendiliğinden yapar. Mahkemeler belirlenen süre içinde lüzum gördükleri evrakın gönderilmesini ve her türlü bilgilerin verilmesini taraflardan ve ilgili diğer yerlerden isteyebilirler”* hükmünün idari yargıda delil serbestisi ilkesinin geçerliliğini ortaya koyduğunu söyleyebiliriz¹.

İdari yargılama usulünde resmi senet, makbuz gibi yazılı kanıtlar kullanılabileceği gibi keşif, bilirkişi gibi delilere de başvurulabilir. Ancak idari yargılama usulünde “yemin” ve “tanık” delillerine başvurma imkânı bulunmadığı yargı organları tarafından kabul edilmektedir². Öte yandan İYUK madde 20/3'e göre, istenilen bilgi ve belgeler Devletin güvenli-

¹ Şeref Gözübüyük, Yönetmelik Yargı, 33. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi, 2013, s.465.

² Örneğin Danıştay 3. Dairesi 25.12.1990 tarih ve E.1989/3460, K.1990/3569 sayılı kararı, <http://www.kazanci.com/kho2/ibb/files/dsp.php?fn=3d-1989-3460.htm&kw=`1989/3460`#fm>, (Erişim Tarihi: 20.09.2017) ve Danıştay 8. Dairesi 25.02.2004 tarih ve E.2003/3369, K.2004/917 sayılı kararı, <http://www.kazanci.com/kho2/ibb/files/dsp.php?fn=8d-2003-3369.htm&kw=`idari+yarg%C4%B1da+tan%C4%B1k`#fm>, (Erişim Tarihi: 20.09.2017) *tanık delilinin* idari yargıda olmadığına ilişkindir. Danıştay 3. Dairesi

ğine veya yüksek menfaatlerine veya Devletin güvenliği ve yüksek menfaatleriyle birlikte yabancı devletlere de ilişkin ise Cumhurbaşkanı ya da ilgili Cumhurbaşkanı yardımcısı veya ilgili bakan gerekçesini belirtmek şartıyla bahse konu bilgi veya belgeyi mahkemeye veremeyebilir. Yani uyuşmazlığın çözümünde delil olma ihtimali söz konusu olabilecek bazı bilgi ve belgeler değerlendirilemeyecektir. Ayrıca hukuka aykırı bir şekilde elde edilmiş bazı bulgular delil olarak değerlendirilmeyebilir. Dolayısıyla idari yargıda benimsenen delil serbestisi ilkesi mutlak olmayıp, sınırlı bir niteliktedir. Tanık ve yemin delillerinin kullanılmaması, her ne kadar mevzuattan kaynaklandığı iddia edilebilecek olsa da aslında yargı organlarından kaynaklanırken; madde 20/3 kapsamına girdiği gerekçesi ile kullanılmayan bilgi ve belgeler ise idarenin iradesinden kaynaklanmaktadır. Hukuka aykırı olduğu gerekçesi ile delil olarak değerlendirilmeyen bulgular da yine yargı organlarının iradesinin sonucunda ortaya çıkmaktadır.

Deliller, dava konusu uyuşmazlığın çözümlenmesi sürecinde kullanılan önemli araçlardır. Deliller, “kesin deliller” ve “taksiri deliller” olmak üzere ikiye ayrılır. Kesin deliller hâkimi bağlar. Yani kesin bir delille ispatlanmış bir vakıayı hâkim ispatlanmamış sayamaz³. Taksiri deliller ise adından da anlaşıldığı üzere hâkimin serbestçe takdir edebileceği delilerdir⁴. Delillerin serbestçe değerlendirilmesi sadece taksiri delillerle ispatın mümkün olduğu durumlarda söz konusu olup; kesin deliller hâkimi bağlayacağı için hâkimin bu delilleri serbestçe değerlendirmesinden bahsedemeyiz⁵.

“Taraflarca getirilme ilkesi”nin benimsendiği davalarda kesin delil, taksiri delil ayrımı önemli iken; resen araştırma ilkesinin uygulandığı davalarda bütün deliller taksiri delil niteliğinde olup kesin delil olmadığı kabul edilmektedir⁶. Bu nedenle doktrinde, idari yargıda resen araştırma ilkesi geçerli olduğu için kesin delil, taksiri delil ayrımı olmayıp, bütün delillerin taksiri nitelikte olduğu ifade edilmektedir⁷. Ancak idari yargıda delillerin taksiri delil ve kesin delil olarak ikiye ayrıldığını kabul eden görüş de vardır⁸. Buna göre idari yargılamada ikrar, kesin hüküm ve yazılı belge kesin delil olarak kabul edilmektedir⁹. Dolayısıyla uyuşmazlığı çözüme sürecinde mahkemeler, delilleri değerlendirirken ikrar veya yazılı belge gibi ispat kuvveti güçlü olan delilleri göz önünde bulundurmalıdır.

24.12.1986 tarih ve E.1986/1202, K.1986/2706 sayılı kararı, <http://www.kazanci.com/kho2/ibb/files/dsp.php?fn=3d-1986-1201.htm&kw='1986/1201'#fm>, (Erişim Tarihi: 20.09.2017) ise idari yargıda *yemin delilinin* olamayacağına ilişkindir.

³ Baki Kuru, Hukuk Muhakemeleri Usulü C.II, 6. Baskı, İstanbul: Demir-Demir Yayıncılık, 2001, s.2032.

⁴ Kuru, C.II, s.2033.

⁵ Hakan Pekcanitez, Muhammet Özekes, Oğuz Atalay, Medeni Usul Hukuku Ders Kitabı, 2. Baskı, Ankara: Yetkin Yayınları, 2014, s.227.

⁶ Ramazan Çağlayan, İdari Yargılama Hukuku, Güncellenmiş 4. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2014, s.317; Nitekim medeni yargılama usulünde dahi resen araştırma yetkisinin geçerli olduğu birtakım dava türlerinde kesin delil taksiri delil ayrımı yoktur. Bkz. Kuru, C.II, s.2032 vd.

⁷ Çağlayan, İdari Yargılama Hukuku, s.318.

⁸ Gözübüyük, Yönetmelik Yargı, s.464-465; Süheyla Şenlen Sunay, İdari Yargılama Usulüne Hakim Olan İlkeler Karşısında İspat ve Delil Hususları, İstanbul: Kazancı Hukuk Yayınları, 1997, s.40; Melikşah Yasin, İdari Yargılama Usulünde İspat, İstanbul: On İki Levha Yayınları, 2015, s.100.

⁹ Yasin, s.100.

2. DELİL SERBESTİSİNİN SINIRLARI

İdari yargılama yönteminde delil serbestisi ilkesinin mutlak bir ilke olmadığı yukarıda ifade edilmiştir. Delil serbestisinin istisnası tanık ve yemin delilleridir. Ayrıca İYUK madde 20/3 kapsamına girdiğinden bahisle mahkemeye gönderilmeyen bilgi ve belgeler de delil serbestisinin sınırını oluşturur. Buna ek olarak hukuka aykırı olarak elde edilmiş olan delillerin idari yargı açısından delil serbestisinin sınırı olup olmadığını tespit etmemiz gerekir.

İYUK madde 21 gereğince zamanında ibraz edilmeyen belgelere ise, idari yargıda delil serbestisinin sınırları konusu çerçevesinde ayrıca değinmemiz gerekir. Yani bu nitelikteki belgeler delil serbestisi ilkesinin sınırını oluşturur mu yoksa oluşturmaz mı, bunu belirlemeliyiz. İYUK'un 21. maddesinde "*Dilekçeler ve savunmalarla birlikte verilmeyen belgeler, bunların vaktinde ibraz edilmelerine imkan bulunmadığına mahkemece kanaat getirilirse, kabul ve diğer tarafa tebliğ edilir*" hükmü yer almaktadır. Bu hükümden de anlaşılacağı üzere dilekçe teatisi aşamasında mahkemeye ibraz edilmemiş olan belgelerin, gecikmesinde makul bir sebebin olması ve buna mahkemenin kanaat getirmesi durumunda dosyaya eklenmesi durumu söz konusu olabilir. İYUK 20. madde hükmü gereği idari yargılama usulünde resen araştırma ilkesinin geçerli olduğunu belirttik. Resen araştırma ilkesinin söz konusu olduğu bir yargılamada 21. madde hükmü bir çelişki gibi durmaktadır. Doktrinde bu hükmün var oluş sebebi olarak bir tarafın kötü niyetli biçimde davayı uzatmasının önüne geçmek olduğu vurgulanmıştır ve buna ek olarak sadece kişiyi ilgilendiren davalarda 21. madde hükmü gereği geç ibraz edilen bir belgenin mahkemece kabul edilmeyebileceği; ancak sonuçları kamuyu ilgilendiren bir davada, taraf belgeyi haklı bir mazereti olmadan geç ibraz etse dahi mahkemenin bu belgeyi kabul edip değerlendirmesi gerektiği belirtilmiştir¹⁰. Yani davanın doğuracağı sonuca göre bir ayırım yapılmıştır. Doktrinde bir diğer görüşe göre ise 21. madde ispat yükü esas alınarak belirlenmeli ve söz konusu maddenin sadece ispat yükü kendisine düşen tarafın maddede belirtilen süreler geçtikten sonra ibraz edeceği belgelere hasredilmesi gerektiği belirtilmiştir¹¹. Bir diğer görüşe göre ise özellikle iptal davalarında davayı aydınlatacak delillerin çoğunun idarenin elinde olduğu gerçeği karşısında, idari yargıda yargılama sonuçlanana kadar delil sunulmasının kabul edilmesi gerekir¹². Bu son görüşün idari yargılamanın ruhuna daha uygun olduğunu söyleyebiliriz. Zira idari yargıda maddi gerçeğin ortaya çıkarılmasının amaçlandığı ve resen araştırma yetkisinin geçerli olduğunu göz önüne alırsak, taraflarca verilen bilgi ve belgelerin dilekçe teatisi aşamasından sonra da kabul edilebilmesi gerekir. Nitekim Danıştay, tarafların, hukuki durumla ilgili belgelerini iddia ve savunmaların verilmesi aşamasında sunmakla zorunlu tutulmasının, gerçeğin saptanmasını güçleştireceğini ve yargılamanın amacına ulaşmasını engelleyeceğini belirtmiştir. Danıştay bu kararında resen araştırma ilkesine de vurgu yapmış ve İYUK madde 21'deki koşulun maddi olay ve nedenlere ilişkin olduğuna dikkat çekmiştir¹³.

¹⁰ Yasin, s.33.

¹¹ Yazar, bu görüşüne dayanak olarak hâkimin resen araştırma yetkisini göstermiştir. Bkz. Turgut Candan, Açıklamalı İdari Yargılama Usulü Kanunu, 5. Baskı, Ankara: Adalet Yayınevi, s.641.

¹² Çağlayan, İdari Yargılama Hukuku, s.318.

¹³ Danıştay Vergi Dava Daireleri Genel Kurulu, 12.02.1999 tarih ve E.1998/14, K.1999/87 sayılı kararı, <http://www.kazanci.com/kho2/ibb/files/dsp.php?fn=vddgk-1998-14.htm&kw=1998/14#fn> (Erişim Tarihi: 05.12.2017).

Dolayısıyla idari yargıda sonradan ibraz edilen belgeler delil serbestisi ilkesinin istisnası değildir. Şimdi delil serbestisinin sınırlarını teşkil eden hususları sırasıyla inceleyelim.

2.1. Tanık Delili

Tanık delilinin idari yargıda kullanımına ilişkin uzun süredir tartışmalar mevcuttur. Tanıklık, davanın tarafı olmayan üçüncü kişilerin dava ile ilgili bir vakia hakkında bizzat edinmiş oldukları bilgileri mahkemeye bildirmelerine denir¹⁴. Tanık ise bu işlevi yerine getiren kişiye denir. İdari yargılama usulünde ise uygulamada tanık delili kullanılmamaktadır. Yemin ve tanık delillerinin idari yargılama yönteminin niteliğine uymadığı için kullanılmadığı söylenmektedir¹⁵. Ancak tanık delilinin idari yargılama yöntemine uymadığı görüşüne katılmıyoruz¹⁶. Zira idari yargıda görülen bazı davalarda davacının elinde tanıktan başka delil bulunmadığı olmaktadır. Özellikle kamu görevlisine yapılan mobbinge karşı idari yargıda açılan davalar buna örnektir. Dolayısıyla tanık dinletme idari yargı için ciddi bir ihtiyaçtır¹⁷.

İYUK'da tanık deliline ilişkin doğrudan bir hüküm yoktur. Ayrıca İYUK'un 31. maddesinde HMK'ya yapılan atıflar arasında tanık ve yemin delilleri bulunmamaktadır. Dolayısıyla idari yargılama usulünde tanık deliline başvurulamayacağı düşünülebilir. Ancak pozitif hukuk kuralları keşif ve duruşma esnasında idari yargıda tanık dinlenmesine engel teşkil etmemektedir¹⁸.

İdari yargıda tanık deliline başvurulamamasına gerekçe olarak yazılı yargılama usulünün¹⁹ olması ve idari işlemlerin genellikle yazılı olması gösterilmektedir²⁰. İdari yargılamada yazılılığın esas olmasının bu duruma gerekçe olarak gösterilmesi kabul edilebilir; ancak idari işlemlerin genellikle yazılı olmasının tanık delilinin olmamasına gerekçe olarak gösterilmesi doğru değildir. Zira idari işlemler, iptal davalarına ve idari işlemde kaynaklanan bir zarar söz konusu olduğunda tam yargı davalarına sebep olmaktadır. İdari eylemden kaynaklanan bir tam yargı davasında tanık deliline başvurulamıyor olmasında bu gerekçeye dayanmak doğru değildir²¹. Dolayısıyla idari yargıda, yargılama sürecinin bütünüyle ve mutlak bir şekilde yazılılık esası üzerine oturtulması gereksiz ve sakıncalıdır²².

¹⁴ Şenlen Sunay, s.58.

¹⁵ Gözübüyük, Yönetmelik Yargı, s.465.

¹⁶ Ramazan Çağlayan, "İdari Yargılama Usulünde Tanık Delilinin Yeri", Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 11(3-4), 2003, s.198-199; Selçuk Hondu, "İdari Yargılama Usulünde Tanık", I. Ulusal İdare Hukuku Kongresi-Birinci Kitap – İdari Yargı, Ankara: Danıştay Matbaası, 1991, s.266-268.

¹⁷ Hondu, s.265-268.

¹⁸ Gürsel Kaplan, "İdari Yargılama Hukukunda Sözlülük Usulü ve Tanık Dinlenebilmesi Hakkında Kısa Bir Değerlendirme", İstanbul Kültür Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 13(1), s.40.

¹⁹ Ancak Onar, idari yargılaması usulünde duruşmanın yapılabiliyor olması sebebiyle yazılı değil "karma usul" olduğunu söylemektedir. Bkz. Sıddık Sami Onar, İdare Hukukunun Umumi Esasları C.III, 3. Bası, İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1966, s.1936-1937. Benzer kanaat için bkz. Kaplan, s.36.

²⁰ Şenlen Sunay, s.58.

²¹ Mahmut Ceylan, İdari Yargıya Hakim Olan İlkeler, İstanbul: On İki Levha Yayınları, 2017, s.143.

²² Kaplan, s.35.

İdare ve vergi mahkemeleri kurulmadan önce Danıştay'ın iş yükü çok fazlaydı. Bu süreçte vatandaşların ülkenin dört bir tarafından tanıklık için Danıştay'a gelmesindeki zorluklar ve bu durumun hem masraflı olacağı hem de yargılamayı uzatacağı düşünceleri de tanık delilinin idari yargıda uygulanmaması gerekçeleri arasında gösterilmiştir²³. Tanık delilinin idari yargıda kullanılmamasının tarihsel sebebi budur. Ancak günümüzde idare ve vergi mahkemelerinin olmasına rağmen idari yargı mercileri tanık delili ile ilgili hala aynı düşünceyi savunmaktadır.

İdare hukuku alanında, bir tür idari usul kanunu niteliğindeki 213 sayılı Vergi Usul Kanunu (VUK) madde 3/B-2'ye göre “*vergiyi doğuran olaya ilgisi tabii ve açık bulunmayan şahit ifadesi ispatlama vasıtası olarak kullanılamaz.*” Bu hükmün mefhumu muhalifinden çıkan sonuca göre, vergiyi doğuran olaya ilgisi tabii ve açık olan tanık ifadesi vergi mahkemesinde delil olarak kullanılabilir. Nitekim VUK madde 3/B-2'nin ilk cümlesi “*Vergiye doğuran olay ve bu olaya ilişkin muamelelerin gerçek mahiyeti yemin hariç her türlü delille ispatlanabilir*” şeklindedir. Dolayısıyla yemin hariç her türlü delilin kullanılacağı hüküm altına alındığına göre vergi yargılamasında tanık delilinin var olduğu sonucuna ulaşabiliriz²⁴.

Peki, delil tespiti yoluyla tanık beyanı alınmışsa bu beyan idari yargıdaki uyuşmazlıkta kullanılabilir mi? İdari yargı mercilerinin tanık beyanını kabul etmediğini ifade ettik. Normal yoldan tanık beyanını kabul etmeyen bir anlayış, delil tespiti usulü ile elde edilen tanık beyanını evleviyetle kabul etmeyecektir²⁵.

Danıştay'ın bazı davalarda, noter aracılığıyla tespit edilmiş²⁶ ya da başka bir yargı merciince alınmış, bir diğer ifadeyle resmi bir makam tarafından yazılı hale getirilmiş tanık ifadelerini değerlendirmeye aldığı kararlar olmuştur²⁷. Ancak bu kararların sınırlı ve istisnai nitelikte olduğunu söyleyebiliriz.

Öte yandan idari işlemin yapılaş sürecinde de tanık dinletilmiş olabilir. Yapılış sürecinde tanık dinletilmiş olan idari işlemlere karşı dava açıldığında bu tanık beyanları dosyada yer alacağından idari yargıda bu durumlarda dolaylı yoldan tanık delilinin kullanıldığı sonucuna varabiliriz²⁸. Ancak bu ihtimalin, yargılama esnasında bir tanık dinletilme olmadığını belirtmek gerekir. Sadece idari işlemin şekil unsuruna ilişkin bir durum söz konusudur²⁹.

²³ Müslüm Akıncı, İdari Yargıda Adil Yargılanma Hakkı, Ankara: Turhan Kitabevi, 2008, s.256-257.

²⁴ Vergi yargılamasında “tanık delili” hakkında detaylı bilgi için bkz. Özgür Biyan, Türk Vergi Hukukunda İspat-Delil, Ankara: Adalet Yayınevi, 2012, s.159-167.

²⁵ Yasin, s.143.

²⁶ Noterler Birliği idari davaların kapsamına giren konularda gerek idari davanın açılmasından önce gerekse açılmasından sonraki süreçte noterlerin delil tespit işlemleri yapamayacağı kanaatindedir (Noterler Birliğinin 22 no.lu genelgesi, Ankara/22.05.1997).

²⁷ Kararlar için bkz. Şenlen Sunay, s.60-61.

²⁸ Yasin, s.43-44.

²⁹ Esasında bu “şekil”den ziyade “usul”e ilişkin bir husustur. Ancak doktrinin büyük çoğunluğu ve yargı, idari işlemin beş unsuru olduğunu kabul etmekte ve “usul”ü, “şekil” unsurunun altında incelemektedir.

Bazı davalarda davacının tanıktan başka bir delili olmayabilir. Örneğin kamu görevlisinin uyguladığı mobbing sonucu açılacak tam yargı davası buna örnek gösterilebilir³⁰. İdari yargı sistemimizde tanık dinletememe durumunun bir an önce çözülmesi gerekmektedir. Bunun için en kısa sürede bir kanun ve anlayış değişikliğine gidilmesi gerekmektedir³¹. Ayrıca kanuni değişiklik yapılmadan önce idari yargı mercileri, ihtiyaçtan kaynaklanan sorunları, bulacakları çözümler ile hafifletebilir³².

2.2. Yemin Delili

Yemin, davanın çözümü ile ilgili olan bir vakıanın doğru olup olmadığı hususunda, kanunda belirtilen usullere uygun olarak mahkeme huzurunda teyit edilen sözlü açıklamalara denir³³. Tıpkı tanık delilinde olduğu gibi yemin delili de İYUK'da düzenlenmemiştir. Ayrıca bu Kanunun 31. maddesi ile HMK'ya yapılan atıflar arasında yemin deliline ilişkin bir açıklama bulunmamaktadır. Vergi yargılamasında da VUK madde 3/2'de yemin hariç her türlü delilin kullanılabilceğini belirtilmesinden dolayı yemin delili kullanılamayacaktır³⁴.

Nitekim Danıştay bir kararında yemin delilinin idari yargıda olamayacağını şu şekilde ifade etmiştir: *“Diğer taraftan 2577 sayılı idari Yargılama Usulü Kanununun 31. maddesiyle Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanununa yollamada bulunularak anılan Yasanın hangi hususlarda uygulanacağı belirlenmiştir. Kaldı ki idari yargı yazılı muhakeme esasına dayalı olup duruşma yapılması istisna olduğu gibi tanık dinlenilmesi ve yemin teklifi idari yargıda uygulanmaması gereken hususlardandır.”*³⁵

Doktrinde idari işlemin maksat unsuru sakatlığı durumunda yemin delilinin geçerli olabileceği ifade edilmiştir³⁶. Ancak burada öncelikle medeni yargılama usulünde yeminin, kesin delil niteliğine³⁷ dikkat çekmek gerekir. İdari yargılama usulünde yemin delili kabul edilecek olsa bile, kesin delil olarak değerlendirilmesi durumunda sorun oluşturabilir. Zira idare adına yemin edecek olan kamu görevlileri disiplin soruşturması veya rücu tehdidinde

³⁰ Kamu görevlilerinin verdiği zararın tazmini amacıyla açılacak davalarda Yargıtay bazı kararlarında idari yargı mercilerinin görevli olduğunu belirtmektedir. Bkz. Yargıtay 4. Hukuk Dairesi, 11.11.2013 tarih ve E.2012/18983, K.2013/17403 sayılı kararı, <http://www.kazanci.com/kho2/ibb/files/dsp.php?fn=4hd-2012-18983.htm&kw='2012/18983' #fm>, (Erişim Tarihi: 11.12.2017); Yargıtay 4. Hukuk Dairesi, 18.02.2014 tarih ve E.2013/5855, K.2014/2603 sayılı kararı, <http://www.kazanci.com/kho2/ibb/files/dsp.php?fn=4hd-2013-5855.htm&kw='psikolojik+taciz' #fm>, (Erişim Tarihi: 11.12.2017).

³¹ Benzer kanaat için bkz. Akıncı, s.260; Çağlayan, İdari Yargılama Usulünde Tanık Delilinin Yeri, s.203; Hondu, s.265.

³² Kaplan, s.44.

³³ Pekcanitez vd., s.435.

³⁴ Doktrinde bu düzenlemeye dayanarak vergiyi doğuran olay ve bu olaya ilişkin muamelelerin gerçek mahiyeti dışında kalan konularda yemin deliline başvurulabilmesinin mümkün olduğu belirtilmektedir. Bkz. Şenlen Sunay, s.62. Bu yorumun vergi yargılamasında bir önemi yoktur. Ayrıca vergi yargılamasında yemin delili uygulanmamaktadır. Bir tarafın devlet olduğu vergilendirme işlemlerinde uyuşmazlık çıkması halinde idareye yemin teklif etmek ve idarenin de yemin etmesi doğru bir yaklaşım değildir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Biyan, Türk Vergi Hukukunda İspat-Delil, s.246-247.

³⁵ Danıştay 3. Dairesi, 24.12.1986 tarih ve E.1986/1202, K.1986/2706 sayılı kararı, <http://www.kazanci.com/kho2/ibb/files/dsp.php?fn=3d-1986-1201.htm&kw='1986/1201' #fm>, (Erişim Tarihi: 20.09.2017)

³⁶ Yasin, s.99.

³⁷ Kuru, C.III, s.2483-2484.

karşılık yalan yere yemin edebileceklerdir. Bu durumda davacı vatandaşlar mağdur olabilecektir. Böyle bir ihtimalde yemin delili bir süre sonra özellikle davacı tarafından asla başvurulmayan bir yol olabilecektir. Ayrıca resen araştırma ilkesinin geçerli olduğu bir yargılama sisteminde yemin delilinin ciddi bir fonksiyonu olmayabilir. Nitekim medeni yargılama usulünde de resen araştırma ilkesinin geçerli olduğu davalarda yemin delilinin kullanılmayacağı kabul edilmektedir³⁸. Kısacası idari yargıda yemin deliline başvurmak gerekli değildir ve yemin delilinin olmaması bir problem teşkil etmez.

2.3. Gizli Nitelikteki Bilgi ve Belgeler

Taraflar arasındaki uyuşmazlığı çözenin ötesinde, idareyi hukuk sınırları içinde tutma ve hukuk devletini gerçekleştirme işlevi, idari yargılama usulünün ilke ve kurallarına yansımaktadır³⁹. İdari yargılamanın fonksiyonu, medeni yargılamadan farklılık arz etmektedir. İdari yargılama usulünde uyuşmazlığın çözümlenmesi, sadece taraflar arasındaki hukuki ihtilafın çözümünden ibaret olmadığı için idari yargı mercilerinin, yargılama sürecindeki fonksiyonu özellikle ispat konusunda belirgin bir şekilde değişmektedir⁴⁰.

İYUK'un 20. maddesinin 1. fıkrasına göre idari yargı mercileri baktıkları davaya ait her türlü incelemeyi kendiliğinden yaparlar. Yani resen araştırma ilkesi kapsamında idari yargı hâkimi incelemeyi yapar. Yine aynı fıkrada idari yargı mercilerinin, baktıkları davaya ilişkin her türlü bilgi ve belgeyi davanın taraflarından ve diğer yerlerden isteyebilecekleri düzenlenmiştir. Fakat bu maddenin üçüncü fıkrasında ise *gizli nitelikteki bazı bilgi ve belgeler*⁴¹ için buna istisna getirilmiştir. Üçüncü fıkraya göre istenilen bilgi ve belgelerin Devletin güvenliğine, yüksek menfaatlerine veya Devletin güvenliği ve yüksek menfaatleri ile birlikte yabancı devletlere de ilişkinse Cumhurbaşkanı ya da ilgili Cumhurbaşkanı yardımcısı veya ilgili bakan gerekçesini belirterek bu bilgi ve belgeleri vermeyebilir. Bu hükmün devamında, mahkemeye verilmeyen bilgi ve belgelere dayanılarak yapılan savunmaya göre hüküm verilemeyeceği düzenlenmiştir.

2575 sayılı Danıştay Kanunu'nun 49. maddesinde de benzer bir hüküm bulunmaktadır. Söz konusu maddenin birinci fıkrasında idari yargı mercilerince lüzum görülen her türlü bilgi ve belgenin istenebileceğine ilişkin düzenleme vardır. İkinci fıkrada ise buna istis-

³⁸ Kuru, C.III, s.2515.

³⁹ Yasin, s.9.

⁴⁰ Yasin, s.10.

⁴¹ Gizli nitelikteki bazı bilgi ve belgelere ilişkin bir kanun tasarısı bulunmaktadır. "*Devlet Sırrı Kanunu Tasarısı*"na göre "Devlet Sırrı Kurulu"nun kurulması öngörülmüş ve bilgi ve belgelere devlet sırrı niteliği verme yetkisi Başbakan başkanlığında; Adalet, Milli Savunma, İçişleri ve Dışişleri Bakanlarından oluşan "Devlet Sırrı Kurulu"na ait olduğu belirtilmiştir. Ayrıca söz konusu tasarıda Cumhurbaşkanının bilgi ve belgelerin niteliğini kendisinin takdir edeceği de düzenlenmiştir. Yine bu tasarıya göre mahkemeler tarafından talep edilen devlet sırrı niteliğindeki bilgi ve belgeler, Devlet Sırrı Kurulu tarafından gerekçesi belirtilmek suretiyle verilmeyebilir; ancak verilmeyen bilgi ve belgeler ilgili aleyhine sonuç doğurmaz. Bkz. <http://www.google.com.tr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CBsQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.kgm.adalet.gov.tr%2FTasariasamalari%2FTbmmgknk%2Fdevletsirri.pdf&ei=PgCQVdXLMsaxsAHs3rT4Cg&usq=AFQjCNHSv3OnlpGbedvuOUEniO2NJgcJA&bvm=bv.96783405,d.bGg> (Erişim Tarihi: 08.12.2017).

na getirilmiş ve istenilen bilgi ve belgelerin Devletin güvenliğine ve yüksek menfaatlerine veya Devlet güvenliği ve yüksek menfaatleriyle birlikte yabancı devletlere ilişkinse ilgili makamın gerekçesini bildirmek suretiyle istenilen bilgi ve belgeyi vermeyebileceği hüküm altına alınmıştır. İYUK ve Danıştay Kanunu'nda düzenlenen bu iki hüküm arasındaki fark ise idari yargı merciince istenilen bilgi ve belgeyi vermeme yetkisine sahip olan makam hakkındadır. Danıştay Kanunu madde 49/2'de "*ilgili makam*"; İYUK madde 20/3'de ise "*Cumhurbaşkanı ya da ilgili Cumhurbaşkanı yardımcısı veya bakan*" ifadesi kullanılmıştır. Danıştay Kanunundaki "*ilgili makam*" ifadesi muğlaktır. Bu ifadeden anlamamız gereken İYUK'taki "*Cumhurbaşkanı ya da ilgili Cumhurbaşkanı yardımcısı veya bakan*" ifadesi olması gerekmektedir. Zira aksi durumda mevzuattaki böylesine belirsiz bir ifadeyi tespit etme hususunda birçok kişiye yetki tanımak mümkün olabilir ve bu durum idari yargının amacına aykırılık teşkil eder⁴².

İYUK madde 20'de 4001 sayılı Kanunla yapılan değişiklikten önce, mahkemenin getirttiği veya idarenin gönderdiği gizli belge ve dosyaların taraf ve vekillerine incelettirilmeyeceği hüküm altına alınmıştı. Daha sonra 1994 yılında 4001 sayılı Kanunla bu hüküm kaldırılmış ve bunun yerine, verilmeyen bilgi ve belgelere dayanılarak ileri sürülen savunmaya göre karar verilemeyeceği düzenlenmiştir. 4001 sayılı Kanunla yapılan değişiklikten önce hâkim resen araştırma yetkisi kapsamında gerekli bilgi ve belgeleri dosyaya koysa da birtakım bilgi ve belgelere tarafların erişmesi mümkün değildi. Mahkeme hükmünü bu gizli bilgi ve belgelere dayanarak verse bile ilgili taraf bu belgeleri inceleyemiyordu.

İYUK'da yapılan bu değişiklik neticesince gizlilik ilkesinin tamamen ortadan kalktığı ileri sürülmüştür. Bu görüşe göre, tarafların, davaya dâhil edilen bütün delilleri ve içeriğini öğrenme imkânına sahip olmaları sebebiyle artık idari yargıda gizlilik ilkesi bulunmamaktadır⁴³. Ancak gizlilik ilkesi sadece mahkemeye sunulmuş bazı bilgi ve belgelerin taraflara ve vekillerine gösterilmemesinden ibaret değildir. Buna ek olarak, mahkemenin resen araştırma yetkisi kapsamında istemiş olduğu bilgi ve belgelerin mevzuattaki düzenlemelere dayanılarak idare tarafından verilmemesi de gizlilik ilkesi kapsamındadır⁴⁴. Dolayısıyla idari yargıda gizlilik ilkesi hala geçerlidir.

İYUK madde 20/3 hükmünün idarenin, idare hâkimine ve mahkemesine güven duymadığı ve ayrıca bu düzenlemenin her tarafa çekilebilecek nitelikte olup idari yargının doğruyu ve adili bulmasını engelleyecek nitelikte olduğu söylenmektedir⁴⁵. Ancak bir devletin, açıklanması durumunda güvenliği ve menfaatlerine aykırılık teşkil edebilecek bilgi ve belgeleri olabilir. Bu bilgi ve belgelerin mahkemeye bu gerekçe ile verilmemesinin mahkemeye duyulan güvensizlikle açıklanması doğru değildir⁴⁶. Ayrıca bu hüküm sebebiyle idarenin, "*devletin*

⁴² Ceylan, s.147.

⁴³ Şenlen Sunay, s.21.

⁴⁴ Ceylan, s.150.

⁴⁵ Yahya Zabunoğlu, "İdari Yargılama Usulü: Genel İlkeler ve Pozitif Düzenlemeler", İdari Yargıda Son Gelişmeler Sempozyumu, *içinde* (87-101), Ankara: Danıştay Tasnif ve Yayın Bürosu Yayınları, 1982, s.99.

⁴⁶ Yasin, s.25.

güvenliği ve yüksek menfaatleri” kavramının arkasına sığınarak yargı denetimini önleyici bir tutum içine girmesine imkân verebileceği⁴⁷ düşünülebilir. Ancak bahse konu maddeye 1994 yılında eklenen “*Verilmeyen bilgi ve belgelere dayanılarak ileri sürülen savunmalara göre karar verilemez*” hükmünün bu sorunu kısmi olarak telafi ettiğini söyleyebiliriz. Bu hükme göre, davalı idare gizlilik gerekçesi ile vermediği bilgi ve belgelerle savunma yaptığı takdirde mahkemenin bunu hiçbir şekilde değerlendirmemesi gerekir⁴⁸. Ancak doktrinde bazı yazarlar, gizlilik sebebiyle gönderilmeyen bilgi ve belgelere dayanılarak yapılan savunmaların “ağırlıklı olarak” değerlendirilmeyeceğini söylemektedirler⁴⁹. Yani ağırlıklı olmamak şartıyla bu tür savunmaların değerlendirilebileceği gibi bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Bu yorum kanunun lafzına ve amacına da uymamaktadır⁵⁰. Öte yandan bu görüş insan hak ve hürriyetleri açısından da doğru bir yaklaşım değildir. Ayrıca madde 20/3’te “*vermeyebilir*” ifadesi yer aldığı için şayet idare takdir ederse maddedeki nitelendirmeye uyan bilgi ve belgeleri de mahkemeye gönderebilir. Kanun sadece idareye gizli nitelikteki bilgi ve belgeleri mahkemeye gönderme hususunda takdir yetkisi vermiştir. Şayet böyle bir nitelikteki bilgi ve belge mahkemeye verilirse, idare bunların gizli tutulmasını talep edemez. Zira dosyaya sunulmuş olan bilgi ve belgelerin karşı tarafa gönderilmesi adil yargılanmanın bir gereği olup savunma hakkının kullanılmasına imkân verilmesinden kaynaklanır⁵¹ 52.

İdarenin madde 20/3 kapsamında gizlilik konusunda karar alırken kullandığı takdir yetkisinin hukuka uygun olup olmadığının tespiti zordur, hatta imkânsızdır. Doktrinde bu soruna çözüm olarak, ilgili makam tarafından gizlilik kararı alınırken Kamu Başdenetçisinin olumlu görüşünün alınması zorunluluğunun getirilmesi önerilmiştir⁵³.

Davalı idare tarafından madde 20/3 kapsamında olmayan bilgi ve belgelerin “gizlilik” ibaresi ile mahkemeye sunulması durumunda, bu bilgi ve belgelerin gizliliği konusunda

⁴⁷ Erçetin Yorgancıoğlu, Danıştay Yargılama Usulünde Re’sen İnceleme Yetkisi, İdare Hukuku ve İdari Yargı İle İlgili İncelemeler I, Ankara: Danıştay Yayınları, 1976, s.246.

⁴⁸ Yasin, s.27.

⁴⁹ Sabri Coşkun ve Müjgan Karyağdı, İdari Yargılama Usulü, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2001, s.362.

⁵⁰ Nitekim İYUK m.20/3’e 1994 yılında eklenen “*Verilmeyen bilgi ve belgelere dayanılarak ileri sürülen savunmaya göre karar verilemez*” cümlesini içeren Kanun değişikliğinin gerekçesi şu şekildedir: “*Madde ile 2577 sayılı Kanunun 20. maddesinin 3. fıkrasının sonuna bilgi ve belgelere dayanılarak ileri sürülen savunmaya göre karar verilemeyeceği öngörülerek, adalete gölge düşürmesinin önüne geçilmesi ve yargılama hukukunun delil sistemi korunmak istenmiştir. Yargılama usulü hukukunun amaç, davaya dayanak yapılan tüm belge ve delillerin tarafların bilgisine sunulması suretiyle gerçeğin ortaya çıkması ve bu suretle hukukun üstünlüğünün sağlanmasıdır. Taraf ve vekillerine inceletirilmeyen belge ve dosyaya dayanılarak karar verilmesi, davacılar gerçek anlamda iddiasını kanıtlama hakkı tanınmadığını gösterdiği gibi adalete de gölge düşürmektedir. Kaldı ki, uygulamada gizlilik taşımayan belge ve dosyalara gizlilik damgası vurularak bunların ilgililere inceletirilmesi engellenmektedir.*”

⁵¹ Yasin, s.29.

⁵² Ayrıca İYUK m.20/3’te 4001 sayılı Kanunla yapılan değişiklikten önce hâkim resen araştırma yetkisi kapsamında gerekli bilgi ve belgeleri dosyaya koysa da birtakım bilgi ve belgelere tarafların erişmesi mümkün değildi. Eğer mahkeme hükmünü bu gizli bilgi ve belgelere dayanarak verse bile ilgili taraf bu belgeleri inceleyemiyordu. Ancak yapılan değişiklik neticesinde bu hüküm kaldırılmıştır. Dolayısıyla idarenin gizli nitelikte olan bilgi ve belgeleri mahkemeye sunması durumunda bunların gizli tutulmasını, yani karşı tarafa gönderilmemesini talep etme yetkisinin olmaması gerektiği kanun koyucunun idaresinden de çıkmaktadır.

⁵³ Yasin, s.26.

mahkeme bir değerlendirme yapamaz. Zira “gizli” olduğu belirtilen her belge “Devletin güvenliği veya yüksek menfaatlerine veya Devletin güvenliği veya yüksek menfaatleriyle birlikte yabancı devletlere de ilişkin” olmayabilir⁵⁴. Kaldı ki, bir belgenin bu nitelikte olup olmadığını takdir etme yetkisi mahkemelere ait olmayıp; Cumhurbaşkanı ya da ilgili Cumhurbaşkanı yardımcısı veya bakana aittir. Ancak Danıştay bir kararında, davalı idare tarafından mahkemeye gönderilen belge üzerinde “gizlidir” ibaresi yazıyorsa bu belgenin gizlilik niteliğinde olup olmadığını resen inceleyip bizzat kendisinin karar vereceğine hükmetmiştir⁵⁵. Fakat madde 20/3 kapsamında olan belgelerin mahkemeye hiç sunulmaması ihtimali vardır. Eğer mahkemeye sunulmuş ise ilgili belgenin madde 20/3 kapsamında olmadığı sonucuna varırız ve dolayısıyla mahkemenin böyle bir yetkisinin olmadığı sonucu ortaya çıkar⁵⁶. Kaldı ki, yukarıda da belirtildiği üzere yargı yerinin böyle bir yetkisinin olmaması sebebiyle bu karara katılmak mümkün değildir. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki; idare eğer “gizli” ibaresi taşıyan bir bilgi veya belgeyi dosyaya sunmuşsa, adil yargılanma ilkesinin gereği olarak mahkeme muhakkak bu bilgi veya belgeyi karşı tarafa göndererek konu ile ilgili savunmasını almalıdır⁵⁷.

5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu’nun (CMK) 47. maddesinde⁵⁸ gizlilik ilkesine ilişkin bir düzenleme bulunmaktadır. Söz konusu maddeye göre bir suç olgusuna ilişkin bilgiler, devlet sırrı olarak mahkemeye karşı gizli tutulamaz. Devlet sırrının ne olduğu ise birinci fıkrada belirtilmiştir. Bu düzenlemeye göre devlet sırrı, devletin dış ilişkilerine, milli savunmasına ve milli güvenliğine zarar verebilecek; anayasal düzeni ve dış ilişkilerinde tehlikeye sebebiyet verebilecek nitelikteki bilgilere denir. CMK’nın “İçeriği Devlet Sırrı Niteliğindeki Belgelerin Mahkemelerce İncelenmesi” başlıklı 125. maddesinde⁵⁹ devlet sırrı niteliğindeki belgelerin mahkemece nasıl inceleneceği düzenlenmiştir. Bu maddede, bir suç

⁵⁴ Benzer kanaat için bkz. Yasin, s.29-30.

⁵⁵ Danıştay 5. Dairesi, 06.06.1991 tarih ve E.1990/4297, K.1991/1099 sayılı kararı, <http://www.kazanci.com/kho2/ibb/files/dsp.php?fn=5d-1990-4297.htm&kw=`1990/4297`#fm> (Erişim Tarihi: 05.12.2017).

⁵⁶ Yasin, s.31.

⁵⁷ Yasin, s.30; Mehmet Aldan, İdari Yargıda Kısıtlanan Savunma Hakkı, 1. Ulusal İdare Hukuku Kongresi, 1. Kitap, İdari Yargı, Ankara: Danıştay Yayınları, 1990, s.272.

⁵⁸ *Devlet sırrı niteliğindeki bilgilerle ilgili tanıklık*

Madde 47 – (1) Bir suç olgusuna ilişkin bilgiler, Devlet sırrı olarak mahkemeye karşı gizli tutulamaz. Açıklanması, Devletin dış ilişkilerine, milli savunmasına ve milli güvenliğine zarar verebilecek; anayasal düzeni ve dış ilişkilerinde tehlike yaratabilecek nitelikteki bilgiler, Devlet sırrı sayılır.

(2) Tanıklık konusu bilgilerin Devlet sırrı niteliğini taşıması halinde; tanık, sadece mahkeme hâkimi veya heyeti tarafından zâbit kâtipi dahi olmaksızın dinlenir. Hâkim veya mahkeme başkanı, daha sonra, bu tanık açıklamalarından, sadece yüklenen suçta açıklığa kavuşturabilecek nitelikte olan bilgileri tutanağa kaydettirir.

(3) Bu madde hükmü, hapis cezasının alt sınırı beş yıl veya daha fazla olan suçlarla ilgili olarak uygulanır.

(4) Cumhurbaşkanının tanıklığı söz konusu olduğunda sırrın niteliğini ve mahkemeye bildirilmesi hususunu kendisi takdir eder.

⁵⁹ *İçeriği Devlet sırrı niteliğindeki belgelerin mahkemece incelenmesi*

Madde 125 – (1) Bir suç olgusuna ilişkin bilgileri içeren belgeler, Devlet sırrı olarak mahkemeye karşı gizli tutulamaz.

(2) Devlet sırrı niteliğindeki bilgileri içeren belgeler, ancak mahkeme hâkimi veya heyeti tarafından incelenebilir. Bu belgelerde yer alan ve sadece yüklenen suçta açıklığa kavuşturabilecek nitelikte olan bilgiler, hâkim veya mahkeme başkanı tarafından tutanağa kaydettirilir.

(3) Bu madde hükmü, hapis cezasının alt sınırı beş yıl veya daha fazla olan suçlarla ilgili olarak uygulanır.

olgusuna ilişkin bilgilerin, devlet sırrı olarak mahkemeye karşı gizli tutulamayacağı tekrar düzenlenmiştir.

İdari yargılamada bazı bilgi ve belgelerin devlet sırrı olduğundan bahisle yargı mercilerine verilmemesi mümkünken; ceza muhakemesinde mümkün değildir⁶⁰. Ceza muhakemesinde bilgilerin devlet sırrı olduğundan bahisle mahkemeye karşı gizli tutulamayacağıнын sebebinin ceza muhakemesinin amacının şekli değil, maddi gerçeği ortaya çıkarmak olduğu kabul edilebilir. Medeni yargılamanın aksine⁶¹ idari yargılamada da amaç maddi gerçeği ortaya çıkarmaktır⁶². Dolayısıyla bu açıdan olayı değerlendirdiğimizde CMK'daki düzenlemeye benzer bir düzenlemenin idari yargılamada da olması gerektiği savunulabilir. Ancak idari yargılamada uyuşmazlıkların daha ziyade idari işlemlerden kaynaklanması ve idari işlemlerin de devlet sırrı niteliğinde bilgiler barındırabilmesinin mümkün olması sebebiyle bu bilgilerin ortaya çıkma riski oldukça fazladır. Ayrıca ceza muhakemesi sonucunda özgürlüğü bağlayıcı ceza olma ihtimali olduğu için devlet sırrı niteliğindeki bilgilerin mahkemeden gizli tutulmaması yerindedir. Ancak bu durum idari yargılamadaki uyuşmazlıkların önemsiz olduğu anlamına gelmez. Ama ceza muhakemesinden farklı olarak devlet sırrı niteliğinde olabilecek bazı bilgi ve belgelerin mahkemeye verilmemesi gerekebilir. Ancak adil yargılanma ve hak arama hürriyetine aykırı olmaması için mevcut düzenlemede birtakım değişiklikler yapılması gerekmektedir. Öncelikle İYUK madde 20'deki "*Devletin güvenliği ve yüksek menfaatleri*" ifadesinin belirginleştirilmesi ve sınırlarının çizilmesi gerekir.

2.4. Hukuka Aykırı Elde Edilen Deliller

Ceza muhakemesinde hukuka aykırı olarak elde edilen bulguların delil olarak değerlendirilemeyeceği kabul edilmektedir. Nitekim bu husus Anayasa'nın "*Suç ve Cezalara İlişkin Esaslar*" başlıklı 38. maddesinde "*Kanuna aykırı olarak elde edilmiş bulgular, delil olarak kabul edilemez*" şeklinde ifade edilmiştir.

Aynı kuralın idari yargılama için de geçerli olup olmadığına bakmamız gerekir. İdari yargıda hukuka aykırı olarak elde edilmiş delillerin geçerli olduğunun kabul edilmesi bazı tereddütleri beraberinde getirebilir. Zira bu durumda hukuka aykırı delil elde edilmesi teşvik edilecektir ve idare sahip olduğu imkânlar nedeniyle bunu çok daha kolay gerçekleştirecektir⁶³. Ancak kamu yararı ve kamu düzeni bakımından gereklilik söz konusu ise hukuka ay-

⁶⁰ Gerek CMK m. 47 gerekse m. 125'e göre devlet sırrı ile ilgili bu maddeler hapis cezasının alt sınırı beş yıl veya daha az olan suçlara uygulanmaz.

⁶¹ Medeni yargılama usulünde şekli gerçeğin tespitinin yeterli olduğu bazı yazarlarca savunulmuştur. Bkz. Timuçin Muşul, *Medeni Usul Hukuku*, 3. Basım, Ankara: Adalet Yayınevi, 2012, s. 321. Nurullah Kunter, Feridun Yenisey, Ayşe Nuhoğlu; *Muhakeme Hukuku Dalı Olarak Ceza Muhakemesi Hukuku*, 18. Basım, İstanbul: Beta Yayınevi, 2010, s.27, 28. Ancak medeni yargılamada da maddi gerçeğin ortaya çıkarılmasının amaçlandığını belirten yazarlar da vardır. Bkz. Pekcanitez vd., s. 46; Yavuz Alangoya, M. Kamil Yıldırım, Nevhis Deren Yıldırım, *Medeni Usul Hukuku Esasları*, 7. Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım, 2009, s.4.

⁶² Ceylan, s.28, 120; Bütün yargılama usullerinde ve dolayısıyla idari yargılama usulünde de maddi gerçeğin ortaya çıkarılmasının amaçlandığı hakkında bkz. Pekcanitez vd., s.46.; Alangoya vd., s.4.

⁶³ Yasin, s.62.

kırı elde edilen delillerin değerlendirilmesi gerekebilir⁶⁴. Örneğin öğrencisine cinsel tacizde bulunan bir öğretmenin veya insan sağlığına zararlı gıda üreten kişilerin aleyhine hukuka aykırı olarak elde edilmiş bulguların delil olarak değerlendirilememesi eleştirilebilir⁶⁵.

Danıştay ise bir kararında ceza ve disiplin uygulamalarının farklı olduğunu ve bu nedenle hukuka aykırı delillerin disiplin uygulamasında ceza hukukundaki anlamında olmayacağını şu ifadelerle belirtmiştir:

*“... disiplin soruşturması ve yargılaması, ceza soruşturma ve kovuşturmasından bağımsız ve ayrıdır. Bu nedenle, ceza soruşturması ve kovuşturması sırasında kullanılmayan veya kullanılmayan bir kısım delillerin disiplin soruşturması ve yargılaması sırasında kullanılmasında hukuka aykırı bir durum olmadığı gibi, disiplin hukukunda kimi durumlarda kanaatin yeterli olması nedeniyle, bunu yasaklayan bir düzenlemeye de yer verilmemiştir.”*⁶⁶

Danıştay bu kararında teknik takip ve telefon dinlemeleri sonucunda elde edilen fakat ceza davasında kullanılmayan delillerin, disiplin soruşturmalarında kullanılabileceğini söylemiştir. Ayrıca Danıştay, iletişimin denetlenmesi yoluyla, hukuka aykırı olarak elde edilen bulguları disiplin soruşturmasında delil olarak kabul etmiştir. Örneğin bazı kararlarında hukuka aykırı olarak elde edilen ses kayıtlarının delil olarak kabul edilebileceğine hükmetmiştir⁶⁷. Hâlbuki bu eylem 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 133. maddesi gereği suçtur. Danıştay bir başka kararda ise muhakkik tarafından bir personelin dolabında yapılan araştırma neticesinde müstehcen içerikli dergiler ve fotoğraflar delil olarak kullanılarak bir memurun memurluk sıfatıyla bağdaşmayacak nitelikte yüz kızartıcı ve utanç verici hareketlerde bulunduğu gerekçesiyle meslekten ihracını hukuka uygun bulmuştur⁶⁸.

Bir diğer kararda ise, ilk derece mahkemesi, başka somut bilgi ve belgeyle iddialar ispatlanamadığından davacı hakkındaki iddiaların hukuka aykırı olarak elde edilen ses kayıtlarına dayandırılmasını hukuka aykırı bulup işlemin iptaline karar vermiştir. Yani ilk derece mahkemesi hukuka aykırı olarak elde edilen ses kayıtlarının delil olamayacağını söylemiş-

⁶⁴ Yasin, s.63.

⁶⁵ Olayın önemini vurgulaması bakımından Yasin'in vermiş olduğu bu örnekler fevkalade yerinde olduğu için bu çalışmada da bu örnekler verilmiştir. Bkz. Yasin, s.63.

⁶⁶ Danıştay'ın 12. Dairesi 04.02.2011 tarih ve E.2010/64, K.2011/474, sayılı kararı, <http://www.kazanci.com/kho2/ibb/files/dsp.php?fn=12d-2010-64.htm&kw=2010/64`#fm>, (Erişim Tarihi: 04.12.2017). Benzer yönde diğer bir karar için bkz.: Danıştay 12. Dairesi,

⁶⁷ Danıştay 12. Dairesi 27.11.2007 tarih ve E.2007/3065, K.9534 sayılı kararı; Danıştay 12. Dairesi 22.01.2001 tarih ve E.2000/3517, K.2001/130 Sayılı kararı. Bu iki karar M. Nihat Ömeroğlu'nun “Hukuka Aykırı Delil ve Disiplin Soruşturması” İsimli yazısından aktarmadır. Bkz. <http://www.haberturk.com/gundem/haber/596750-hukuka-aykiri-delil-ve-disiplin-sorusturmasi> (Erişim Tarihi: 03.12.2017). Danıştay 12. Dairesi 04.07.2008 tarih ve E.2008/1444, K.2008/4333 sayılı kararları, <http://www.kazanci.com/kho2/ibb/files/dsp.php?fn=12d-2008-1444.htm&kw=4333`#fm> (Erişim Tarihi: 04.12.2017).

⁶⁸ Danıştay 12. Dairesi 30.09.2002 tarih ve E.2001/3558, K.2002/2902 sayılı kararı, *aktaran* Kenan KOÇER, “Telekomünikasyon Aracılığıyla Yapılan İletişimin Denetlenmesi, Gizli Soruşturmacı, Teknik Araçlarla İzleme ya da Bilgisayarlarda, Bilgisayar Programlarında ve Kütüklerinde Arama, Kopyalama ve El Koyma Suretiyle Elde Edilen Sesli veya Görüntülü Verilerin Disiplin Soruşturmasındaki Kıymet”, Ceza Hukuku Dergisi, (10), Ağustos-2009, s.25.

tir. Bu kararın temyizi üzerine Danıştay, aksi kanaatte bulunarak kararı bozmuştur⁶⁹. Fakat Danıştay bir başka kararında ise kanunda düzenlenen usule aykırı olarak elde edilen delille-re dayanılarak vergi tarhiyatı yapılmasını hukuka aykırı bulmuştur⁷⁰.

Görüldüğü üzere Danıştay bazı kararlarında, hukuka aykırı olarak elde edilmiş bulgularını delil olarak kabul ederken, bazı kararlarında ise aksi yönde karar vermiştir. Hukuka aykırı olduğu gerekçesiyle değerlendirilmeyen bulgular, idari yargıdaki delil serbestisinin bir diğer sınırını oluşturur. Ancak kategorik olarak hukuka aykırı şekilde elde edilen şu deliller değerlendirilir, şunlar ise değerlendirilemez gibi bir sonuca varmamız mümkün değildir. Buna karar verebilmek için her somut olay kendi içinde değerlendirilmelidir. Ancak genel ahlaka ve genel sağlığa aykırı bir durumu ispatlayan bulguların hukuka aykırı olsa dahi idari yargılama usulünde geçerli olduğunu kabul edebiliriz. İdari yargı mercilerince hukuka aykırı olduğu gerekçesiyle delil olarak değerlendirilmeyen bulgular delil serbestisinin bir diğer sınırınıdır.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

İdari yargılama usulünü, bağımsız bir hukuk dalı olmanın yanı sıra usul hukukunun bir dalı olarak da değerlendirmek gerekir. Usul hukukunun bir dalı olan idari yargılama usulü, ceza ve medeni yargılama usulünden farklı olan birtakım özelliklere sahiptir.

Bu çalışmada idari yargılama usulündeki delil serbestisi ilkesi ve bu ilkenin sınırları idari yargılamanın genel özellikleri göz önünde bulundurularak değerlendirilmeye çalışılmıştır. İdari yargıda delil serbestisinin mutlak bir ilke olmadığını belirttik. Buna gerekçe olarak daha ziyade tanık ve yemin delilleri gösterilmektedir. Ancak bunlara ek olarak gizlilik ilkesi kapsamında mahkemeye sunulmayan birtakım bilgi ve belgeler ile hukuka aykırı olduğu gerekçesi ile mahkemenin değerlendirmedeği bilgi ve belgeleri de sayabiliriz. İYUK'un 21. maddesi hükmü gereği, zamanında ibraz edilmeyen belgeler ise delil serbestisinin istisnası niteliğinde değildir. Zira resen araştırma ilkesinin geçerli olduğu ve maddi gerçeğin ortaya çıkarılmasının amaçlandığı bir yargılama usulünde, yargılamanın belli bir aşamasından sonra sunulan bilgi ve belgelerin değerlendirilmeye alınmaması düşünülemez. Dolayısıyla İYUK madde 21 hükmünü bu çerçevede yorumlamamız gerekir.

Tanık delili, idari yargı uygulamasında delil serbestisinin sınırını oluşturmaktadır. Ancak uzun yıllar boyunca tanık delilinin idari yargıda ihtiyaç olduğu dile getirilmiştir. Gerçekten de tanıklık idari yargıda kabul edilmelidir. Fakat hâlihazırdaki uygulamada tanık delili, kabul edilmediği için delil serbestisinin sınırını teşkil etmektedir. Ancak idari yargı alanında bu konu kapsamında yapılacak olan kanun değişikliği veya uygulamayı yürüten hâkimlerde meydana gelecek bir anlayış değişikliği neticesinde delil serbestisi kapsamında

⁶⁹ Danıştay 5. Dairesi, 21.09.2009 tarih ve E.2009/4402, K.2011/4751 sayılı kararı, <http://www.kazanci.com/kho2/ibb/files/dsp.php?fn=5d-2009-4402.htm&kw='hukuka+aykırı+olarak+elde+edilen'#fm> (Erişim Tarihi: 07.12.2017).

⁷⁰ Danıştay 4. Dairesi, 20.10.2006 tarih ve E.2006/451, K.2006/2009 sayılı kararı, <http://www.kazanci.com/kho2/ibb/files/dsp.php?fn=4d-2006-451.htm&kw='2006/451'#fm> (Erişim Tarihi: 07.12.2017).

değerlendirilen bir delil haline gelebilir. Yemin delilinin ise idari yargı için gerekli bir unsur olmadığını söyleyebiliriz. Zira idare adına yemin edecek olanların kamu görevlileri olduğunu düşündüğümüzde, bunların rücu ve disiplin soruşturması tehdidi altında bu yemini etme ihtimallerini göz önüne alırsak yemin delilinin olmaması idari yargı açısından daha tercih edilebilir bir durumdur.

İYUK madde 20/3 hükmünde mahkeme tarafından idareden istenilen bilgi ve belgeler Devletin güvenliğine ve yüksek menfaatlerine veya Devlet güvenliği ve yüksek menfaatleriyle birlikte yabancı devletlere ilişkinse ilgili makamın gerekçesini bildirmek suretiyle istenilen bilgi ve belgeyi mahkemeye vermeyebileceği düzenlenmiştir. Dolayısıyla bu kanun hükmü kapsamında olduğundan bahisle, mahkemeye sunulmayan bilgi ve belgeler delil serbestisinin sınırını teşkil eder.

Hukuka aykırı olan delillerin değerlendirilmeyeceği kabul edilmektedir. Ancak idari yargı açısından bu konu tam olarak açıklığa kavuşturulamamıştır. Zira kamu düzeni ve kamu yararı gerekçesi ile idari yargıda hukuka aykırı elde edilen bir delilin değerlendirilmesi söz konusu olabilir. Nitekim Danıştay da bazı kararlarında hukuka aykırı bir şekilde elde edilmiş olan bazı bilgi ve belgeleri değerlendirmeye almıştır. İdari yargıda hukuka aykırı olarak elde edilen hangi bulguların uyuşmazlığın çözümünde delil olarak kullanılıp kullanılmayacağı somut olaya göre değerlendirilmelidir. Örneğin genel ahlak veya genel sağlığa ilişkin bir konuda hukuka aykırı olarak elde edilmiş olsa dahi ilgili bulguların uyuşmazlığı çözerken göz önünde bulundurulması gerekebilir. Bir yargı merciinin hukuka aykırı olarak elde edildiği gerekçesiyle değerlendirmedeği bulgular da idari yargıda delil serbestisinin sınırındadır.

KAYNAKÇA

- Akıncı, M. (2008). *İdari Yargıda Adil Yargılanma Hakkı*, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Alangoya, Y., Yıldırım, M. K. & Deren Yıldırım, N. (2009). *Medeni Usul Hukuku Esasları*, 7. Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Aldan, M. (1990). *İdari Yargıda Kısıtlanan Savunma Hakkı, 1. Ulusal İdare Hukuku Kongresi, 1. Kitap, İdari Yargı*, Ankara: Danıştay Yayınları.
- Bıyan, Ö. (2012). *Türk Vergi Hukukunda İspat-Delil*, Ankara: Adalet Yayınevi.
- Candan, T. (2012). *Açıklamalı İdari Yargılama Usulü Kanunu*, 5. Baskı, Ankara: Adalet Yayınevi.
- Ceylan, M. (2017); *İdari Yargıya Hakim Olan İlkeler*, İstanbul: On İki Levha Yayınları.
- Coşkun, S. & Karyağdı, M. (2001). *İdari Yargılama Usulü*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Çağlayan, R. (2014). *İdari Yargılama Hukuku*, Güncellenmiş 4. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Çağlayan, R. (2003). *İdari Yargılama Usulünde Tanık Delilinin Yeri, SÜHFD*, 11(3-4), 195-206.
- Gözübüyük, Ş. (2013). *Yönetmelik Yargı*, 33. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Hondu, S. (1991). *İdari Yargılama Usulünde Tanık, 1. Ulusal İdare Hukuku Kongresi - Birinci Kitap - İdari Yargı*, Ankara: Danıştay Matbaası, içinde 263-268.
- Kaplan, G. (2014). *İdari Yargılama Hukukunda Sözlülük Usulü ve Tanık Dinlenebilmesi Hakkında Kısa Bir Değerlendirme, İstanbul Kültür Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 13(1), 33-46.
- Koçer, K. (2009). *Telekomünikasyon Aracılığıyla Yapılan İletişimin Denetlenmesi, Gizli Soruşturmacı, Teknik Araçlarla İzleme ya da Bilgisayarlar, Bilgisayar Programlarında ve Kütüklerinde Arama, Kopyalama ve El Koyma Suretiyle Elde Edilen Sesli veya Görüntülü Verilerin Disiplin Soruşturmasındaki Kıymeti, Ceza Hukuku Dergisi*, (10), 5-40.
- Kunter, N., Yenisey, F. & Nuhoglu, A. (2010). *Muhakeme Hukuku Dalı Olarak Ceza Muhakemesi Hukuku*, 18. Basım, İstanbul: Beta Yayınevi.
- Kuru, B. (2001). *Hukuk Muhakemeleri Usulü C.II*, 6. Baskı, İstanbul: Demir-Demir Yayıncılık.
- Kuru, B. (2001). *Hukuk Muhakemeleri Usulü C.III*, 6. Baskı, İstanbul: Demir-Demir Yayıncılık.
- Muşul, T. (2012). *Medeni Usul Hukuku*, 3. Basım, Ankara: Adalet Yayınevi.
- Onar, S. S. (1966). *İdare Hukukunun Umumi Esasları C.III*, 3. Bası, İstanbul: İsmail Akgün Matbaası.
- Ömeroğlu, M. N (2017). *Hukuka Aykırı Delil ve Disiplin Soruşturması*, <http://www.haberturk.com/gundem/haber/596750-hukuka-aykiri-delil-ve-disiplin-sorusturmasi>, (03.12.2017).
- Pekcanitez, H., Özekes, M. & Atalay, O. (2014). *Medeni Usul Hukuku Ders Kitabı*, 2. Baskı, Ankara: Yetkin Yayınları.
- Şenlen Sunay, S. (1997). *İdari Yargılama Usulüne Hakim Olan İlkeler Karşısında İsbat ve Delil Hususları*, İstanbul: Kazancı Hukuk Yayınları.

- Yasin, M. (2015). *İdari Yargılama Usulünde İspat*, İstanbul: On İki Levha Yayınları.
- Yorgancıoğlu, E. (1976). Danıştay Yargılama Usulünde Re'sen İnceleme Yetkisi, *İdare Hukuku ve İdari Yargı İle İlgili İncelemeler I*, Ankara: Danıştay Yayınları, içinde 218-253.
- Zabunoğlu, Y. (1982). İdari Yargılama Usulü: Genel İlkeler ve Pozitif Düzenlemeler, *İdari Yargıda Son Gelişmeler Sempozyumu*, Ankara: Danıştay Tasnif ve Yayın Bürosu Yayınları, içinde 87-101.

LİDER-ÜYE ETKİLEŞİMİNİN ÇALIŞAN PERFORMANSI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNDE ÖRGÜTSEL VATANDAŞLIK DAVRANIŞININ ARACI ROLÜ*

THE EFFECTS OF LEADER-MEMBER EXCHANGE ON EMPLOYEE PERFORMANCE: THE MEDIATING ROLE OF ORGANIZATIONAL CITIZENSHIP BEHAVIOR

Araştırma Makalesi
Research Paper

Erol TEKİN**

Öz:

Çalışmanın amacı lider-üye etkileşiminin çalışan performansına etkisinde örgütsel vatandaşlık davranışının aracılık etkisini ortaya koymaktır. Bu amaç kapsamında 377 öğretmen üzerinde anket çalışması uygulanmıştır. Araştırmada değişkenler arasındaki ilişkiyi ölçmek için korelasyon analizi, nedenselliği ölçmek için regresyon analizi ve aracılık rolünü ölçmek için ise hiyerarşik regresyon analizinden yararlanılmıştır. Analizler SPSS 20.0 analiz programı ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma bulgularına göre lider-üye etkileşimi ile çalışan performansı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Ayrıca örgütsel vatandaşlık davranışının da çalışan performansını pozitif ve anlamlı etkilediği bulunmuştur. Ayrıca lider-üye etkileşiminin çalışan performansı ile ilişkisinde örgütsel vatandaşlık davranışının kısmi aracılık etkisinin olduğu vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Lider-Üye Etkileşimi, Örgütsel Vatandaşlık Davranışı, Çalışan Performansı, Aracılık Rolü.

Abstract:

The aim of study is to investigate the mediating effect of organizational citizenship behavior on the relationship between leader-member exchange and job performance. For this purpose, a questionnaire was applied to 377 teachers. In the research, correlation analysis was used to measure the relationship between variables, regression analysis was used to measure the causality and hierarchical regression analysis was used to measure the mediating role. Analyses were performed with SPSS 20. According to the findings of the research, there is a positive and significant relationship between leader-member exchange and job performance. Moreover, it is found that organizational citizenship behavior significantly and positively affects on the job performance. It is also emphasized that organizational citizenship behavior has partial mediating effect on the relationship between leader-member exchange and job performance.

Keywords: Leader-Member Exchange, Organizational Citizenship Behavior, Job Performance, Mediating Role.

* Makale Geliş Tarihi: 30.03.2018

Makale Kabul Tarihi: 19.11.2018

** Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi Bölümü, etekin@kastamonu.edu.tr, orcid.org/ 000-0003-1166-7671

GİRİŞ

Günümüz çalışma yaşamında çalışan performansı işletmelerin rekabet gücünde önemli bir göstergesi olarak ifade edilebilir (Wang ve Netemeyer, 2002: 217). Çünkü çalışan performansının yüksek olması durumunda örgütsel performansta artacaktır. Böylece artan örgüt performansı ile örgütün rekabet edebilirlik seviyesi yükselecektir. Bununla birlikte rekabette başarılı olan firmaların devamlılığı ve başarısı da yüksek olacaktır. Böyle bir durum çalışan için bir gurur ve tatmin kaynağı olacak ve çalışanın örgütten elde edeceği kazanımların artmasını sağlayacaktır.

Çalışan performansını yükselterek başarılı olabilmenin önemli bir şartı ise çalışanların güçlerini ve yeteneklerini kullanmasına fırsat vermektir. Bu anlamda üst yöneticilerin liderlik yaklaşımları önem arz eden bir husustur. Üstler liderlik yaklaşımı ile çalışanlara yol göstermekte, onları etkileyerek motivasyon ve performanslarının artmasını sağlamaktadır. Bu noktada lider-üye etkileşimi önemli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü lider-üye etkileşimi sadece lidere odaklanmamakta lider ile çalışanı birlikte ele alarak aralarındaki etkileşime dikkat çekmektedir. Liderlik konusunu etkileşimsel olarak ele alan lider-üye etkileşim teorisi de liderin tüm üyelerle benzer bir liderlik tarzıyla etkileşimde bulunmadığını ifade eden bir teoridir (Liden ve Maslyn, 1998: 43). Yani lider-üye etkileşim teorisi lider ile çalışanlar arasındaki ilişkinin doğasına odaklanarak bu ilişkinin her çalışanla farklı düzeylerde gerçekleşmesini sağlamakta ve performans başta olmak üzere örgüte ait birçok davranışı etkilemektedir (Akkoc, 2012: 18). Çalışanlar üstün kendileriyle etkileşimine değer atfederek örgüt için yüksek düzeyde çaba sarf etme eğilimine girmektedirler. Böylece lider ile çalışanlar arasındaki gerçekleşen etkileşimin kalitesi çalışan performansı üzerinde etkisi olduğu düşünülmektedir (Janssen ve Van Yperen, 2004: 368).

Ayrıca dayanışma, yardımlaşma ve gönüllüğü barındıran örgütsel vatandaşlık kavramı da çalışanların örgüte olan hislerini ve çalışma azimlerini artıran bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü örgütsel vatandaşlık davranışı emre dayalı olmayan, örgütsel faydayı hedefleyen, biçimsellikten uzak, örgütten yakınma gibi olumsuz davranışları minimize eden, dedikodudan uzak tutan ve çalışma ortamında gönüllü davranışları teşvik eden bir davranış şeklidir. Bu yüzden günümüz iş ortamında yöneticiler için önemli bir konu olan çalışan başarısı ve iş birliği gibi kavramların ön plana çıkmasını sağlamaktadır. Örgütsel vatandaşlık davranışı, çalışanların gönüllü ve uyumlu olmalarını sağlayarak iş sözleşmelerinde belirtilen davranışların da ötesinde davranış sergilemelerini mümkün kılmaktadır (Ünüvar, 2006: 177). Bu kapsamda gönüllülük esasının ön plana çıktığı, yardımlaşmanın ve fedakârlığın önemli olduğu, iş birliği ve takım çalışmasının arttığı, anlaşmazlıkların azaldığı örgütlerde çalışan etkinliğinin ve performansının artması beklenmektedir. Yazın incelendiğinde lider-üye etkileşimi ve örgütsel vatandaşlık davranışının çalışan performansına etkileri ayrı ayrı ele alan çalışmalara rastlanıldığı görülmektedir. Bu çalışmada ise lider-üye etkileşimi, örgütsel vatandaşlık davranışı ve çalışan performansı birlikte ele alınmaya çalışılmıştır. Böylece lider-üye etkileşimi ve çalışan performansı ilişkisinde örgütsel vatandaşlık davranışının aracılık rolünün ortaya konulması amaçlanmıştır.

1. LİTERATÜR VE ARAŞTIRMA MODELİ

1.1. Lider-Üye Etkileşim Teorisi

Liderlik yaklaşım ve teorileri liderin bütün astlara benzer bir tarzla yaklaştığını ve davrandığı varsayımından yola çıkmaktadır (Liden ve Graen, 1980: 451; Baron ve Greenberg, 1989: 396). Oysa liderler zaman, kaynak kısıtı gibi farklı nedenlerden dolayı astlarıyla tek tip olmayan şekilde etkileşim kurabilirler (Truckenbrodt, 2000: 234). Bu nedenle Danserau vd., (1975) tarafından geliştirilen ve liderin beraber çalıştığı tüm astlarına tek tip bir liderlik tarzı sergilemediğini ifade eden lider-üye etkileşim teorisi ortaya çıkmıştır. Teori temelde liderin çalışma ortamı içerisindeki tüm astlarına benzer bir liderlik tarzı ile yaklaşmadıkları varsayımından yola çıkmaktadır (Truckenbrodt, 2000: 234). Bolat'a (2011: 67) göre bu teori, neden liderlerin bazı astlar ile arasındaki ilişkinin yakın ve yüksek kalitede olduğunu diğerleriyle ise biçimselliği yüksek, resmi, kalitesi düşük bir ilişkinin olduğunu ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu nedenle ortaya konulacak çalışmaların sadece lidere veya üyelerine değil lider ile üye arasında gelişen etkileşime odaklanması gerekmektedir (Scandura, 1999: 26).

Yapılan çalışmalarda lider-üye etkileşiminin karşılıklılık, beklenti, rol ve sosyal değişim kuramlarının etkisinde şekillendiği ifade edilmiştir (Gerstner ve Day, 1997: 492). Bu teoriler lider-üye etkileşimini oluşumunun açıklanması hususunda yol gösterebilir (Graen ve Uhl-Bien, 1995: 225; Dulebohn vd., 2012: 1722). Söz konusu teoriler çerçevesinde açıklanan lider-üye etkileşimi lider ile astlar arasındaki karşılıklı etkileşime odaklanılması açısından diğer geleneksel liderlik teorilerinden ayrılmaktadır.

Bakış açısı ve özellikleri itibarıyla lider-üye etkileşim teorisinin diğer geleneksel liderlik teori ve yaklaşımlarına göre örgütsel olaylarla ilişkisinin daha fazla olduğu ifade edilmektedir (Danserau vd., 1975: 46). Bu kasamda yazında lider-üye etkileşiminin çalışan performansı, örgütsel bağlılık, yenilikçilik, örgütsel vatandaşlık, örgütsel adalet gibi örgütsel değişkenlerle ilişkili olduğu üzerinde durulmaktadır (Northouse, 2013: 161; Graen ve Uhl-Bien, 1995: 228).

1.2. Lider-Üye Etkileşiminin Çalışan Performansına Etkisi

Lider-üye etkileşim teorisine göre lider astlarıyla yüksek düzeyde etkileşim içinde olmakta, daha fazla yetki ve sorumluluk devretmektedir. Böylece astlara daha önemli görevler ve daha çok kaynak verileceğinden dolayı astların daha yüksek performans göstermesi beklenmektedir. Çünkü üstleriyle ilişkileri iyi ve kuvvetli olan astlar üstlerinin desteğini hissederek zor görevler için istekli olacaklardır. Ayrıca lider ile astları arasındaki ilişkinin niteliği performansa yönelik iş sonuçları üzerinde etkili olacak ve iş performansını da artabilecektir (Janssen ve Van Yperen, 2004: 368). Aslında çalışan performansı temelde kişisel özellikler, beceriler, yetenekler ve başarma arzusunun etkilenen bir durum olmasına rağmen liderin söz konusu arzuyu harekete geçirmesi ve motivasyon sağlaması da performans üzerinde önemli bir etkidir (Avolio ve Bass, 1995: 202-208). Çünkü lider ile üye arasında kurulmuş

olan ilişkinin niteliği kurum içerisinde ahengi artırarak çalışanların kurumdaki tutumlarını ve davranışlarını olumlu yönde etkilemektedir (Wan, 2011: 74-76; Farrell ve Oczkowski, 2012: 368).

Yazın incelendiğinde farklı ülkelerde ve çeşitli sektörlerde yapılan araştırmalarda lider-üye etkileşiminin çalışanların iş performansını olumlu ve anlamlı bir şekilde etkilediğini ifade eden çalışmalar söz konusudur (Scandura vd., 1986; Graen ve Uhl-Bien 1995; Avolio ve Bass, 1995; Gerstner ve Day, 1997;; Wayne vd., 1997; Janssen ve Van Yperen, (2004); Illies vd., 2007; Burton vd., 2008; Akkoç, 2012). Bu çalışmalarla birlikte çok az sayıda çalışmada lider-üye etkileşimi ile çalışan performansı arasında bir ilişki bulunamamış ya da zayıf ilişki tespit edilmiştir (Liden vd., 1993; Lagace, 1990).

Akkoç (2012: 17) savunma ve havacılık sanayiinde 700 çalışan üzerinde yapmış olduğu çalışmada lider-üye etkileşimini iş performansını olumlu ve anlamlı olarak artırdığı sonucuna ulaşmıştır. Janssen ve Van Yperen (2004: 368) yapmış oldukları çalışmada Hollanda enerji sektöründe faaliyet gösteren işletmelerde 170 liderleri incelemişlerdir. Liderle kaliteli ilişki içerisinde olan çalışanların yüksek düzeyde iş performansı sergiledikleri sonucuna ulaşılmıştır. Gerstner ve Day (1997: 827) çalışmalarında yapmış oldukları iki farklı meta analizde liderler tarafından bildirilen lider-üye etkileşimi ile çalışanlar tarafından bildirilen lider-üye etkileşimini incelemişlerdir. Analizler sonucunda her iki durumda da yüksek kalitedeki lider-üye etkileşiminin iş performansını olumlu ve anlamlı etkilediğini tespit etmişlerdir. Tüm bu açıklamalar çerçevesinde lider-üye etkileşiminin çalışanın iş performansını olumlu etkileyeceğinden hareketle H_1 geliştirilmiştir.

H_1 : Lider-üye etkileşiminin çalışan performansı üzerinde olumlu etkisi vardır.

1.3. Lider-Üye Etkileşiminin Örgütsel Vatandaşlık Davranışına Etkisi

Örgütsel vatandaşlık davranışı herhangi bir zorlayıcı etken olmadan çalışanların kendi istekleri ve samimi duygularıyla örgütün etkinliğini artırmaya yardımcı olan bireysel gönüllülük esasına dayanan davranışlarını ifade etmektedir (Organ, 1988: 4). Mekanik yapının yerini insan odaklı bir yapıya bırakmasıyla çalışanlar örgütsel araştırmalarda daha fazla dikkate alınmaya başlanmıştır. Örgütsel vatandaşlık davranışı da çalışanın klasik örgüt yapılarındaki resmi ve sorumluluklarının ötesine çıkarak gönüllü sorumluluklar almasını ifade eden bir kavram olarak son yıllarda çokça araştırılan örgütsel davranış konularından bir tanesi olmaya başlamıştır. Lider ve astları arasında kurulacak samimi ve kaliteli ilişkiler duygusal bir bağlılık yaratarak yazılı olarak belirtilmeyen karşılıklı beklentileri de ortaya çıkaracak ve çalışanın kendisini örgütle özdeşleştirmesine yardımcı olabilecektir (Wang vd., 2005: 421-423). Başka bir ifadeyle, liderin astlarına duyduğu yüksek güven, verdiği destek, katılım ve ödüller karşılığında çalışan zamanının daha fazlasını örgüt için harcayacaktır. Böyle bir durum çalışanların resmi rollerinin ve sorumluluklarının ötesine geçerek yüksek seviyede çaba harcamasını sağlayacaktır (Van Yperen vd., 1999: 377).

Bu açıklamalar çerçevesinde yazında liderlik stilleri ile örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkinin birçok araştırmaya konu olduğu fakat lider-üye etkileşimi ile örgütsel vatandaşlık ilişkisine yönelik çalışmaların son zamanlarda arttığı görülmektedir. Farklı ülkelerde ve sektörlerde yapılan çalışmalarda lider-üye etkileşiminin örgütsel vatandaşlık davranışını pozitif ve anlamlı etkilediğine işaret edilmektedir (Hackett, Farh, Song ve Lapierre, 2003; Burton vd., 2008; Erdem, 2008; Asgari vd., 2008; Kuşçuluoğlu, 2008; Ma ve Qu, 2011; Wan, 2011; Zhong vd., 2011; Sun vd., 2013).

Asgari vd., (2008: 140), İran'da eğitim kurumlarında yapmış oldukları çalışmada 220 yönetici ve çalışanı incelemişlerdir. Araştırma sonucunda lider-üye etkileşimi ile örgütsel vatandaşlık davranışı arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu bulmuştur. Ma ve Qu (2011: 680) Çin'deki otellerde çalışan 407 kişi üzerinde yaptıkları çalışmada örgüte ve bireye yönelik örgütsel vatandaşlık davranışını incelemişlerdir. Araştırma sonucunda lider-üye etkileşimi ile her iki vatandaşlık davranışı arasında olumlu ve anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Erdem (2008: 1-4) sağlık sektöründe yapmış olduğu çalışmada 286 hemşire üzerinde analizler gerçekleştirmiştir. Analiz sonuçları lider-üye etkileşiminin hem bireye hem de organizasyona yönelik örgütsel vatandaşlık davranışını olumlu ve anlamlı etkilediğini göstermektedir. Türkiye'de yapılan başka bir araştırmada Çetin, Korkmaz ve Çakmakçı (2012: 7) lider-üye etkileşimi örgütsel vatandaşlık davranışı ilişkisini eğitim sektörü üzerinde incelemişlerdir. 659 öğretmen üzerinde yapmış oldukları çalışmada müdür-öğretmen etkileşiminin kalitesinin örgütsel vatandaşlık davranışını olumlu ve anlamlı etkilediğini tespit etmişlerdir.

Örgütsel vatandaşlık davranışı taklit edilebilmesi zor bir davranış olarak örgütün başarısında önemli bir yer tutmaktadır (Farrell ve Oczkowski, 2012: 365-366). Bununla birlikte liderin astlarına verdiği değer ve destek onların da örgüte değer vermesini sağlayarak çalışanın hem kendisi hem de örgüt için elinden geleni yapmasına yardımcı olacaktır (Zhong vd., 2011: 610). Yazından elde edilen sonuçlar lider-üye etkileşiminin çalışanların örgütsel vatandaşlık davranışını artırması konusunda ne derece önemli olduğunu göstermektedir. Tüm bu açıklamalar çerçevesinde aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

H₂: Lider-üye etkileşiminin örgütsel vatandaşlık davranışı ve alt boyutları (H_{2a}:diğergamlık; H_{2b}:sivil erdem; H_{2c}:centilmenlik; H_{2d}:vicdanlılık; H_{2e}:nezaket) üzerinde olumlu etkisi vardır.

1.4. Örgütsel Vatandaşlığın Çalışan Performansına Etkisi

Örgütsel vatandaşlık davranışı temelde dayanışmayı, yardımlaşmayı ve gönüllüğü barındırmaktadır. Organ (1988) tarafından vatandaşlık davranışı beş boyut çerçevesinde ele alınmıştır. Bu boyutlar özgecilik (diğergamlık), vicdanlılık (üstün görev bilinci), nezaket, sivil erdem ve centilmenliktir. Bu noktada *diğergamlık*; örgütsel konularda ya da sorunlarda doğrudan ve kasıtlı olarak spesifik bir kişiye yardımda bulunmayı amaçlayan davranışları ifade etmektedir (Organ, 1988: 3-9). Üstün görev bilinci olarak da ifade edilen *vicdanlılık*; örgütte görev yapan çalışanların mesaiye zamanında gelme, molaları zamanında bitirme

gibi biçimsel rollerin ötesinde örgüt odaklı yardımlaşmayı ifade etmektedir (Podsakoff vd., 2000: 528). Bir diğer örgütsel vatandaşlık davranış boyutu olan *nezaket*; çalışanın örgütte birlikte çalıştığı arkadaşlarını çıkabilecek sorunlara karşın uyarması, bilgilendirmesi gibi davranışlardır (Deluga, 1995: 2). Başka bir boyut olan *sivil erdem*, örgüt çalışanlarının örgütü ilgilendiren olaylar karşısında kendilerinin sorumlu hissederek alınacak kararlara ve toplantılara gönüllü olarak katılım istekliliğini ifade eden davranışlardır (Schnake ve Dumlal, 1993: 352). Son boyut olan *centilmenlik*; örgütteki olumsuz ve sorumlu durumlara karşı tolerans gösterilmesi ve bunlardan şikayetçi olmayarak örgüt faaliyetlerinin yerine getirilmesi davranışdır (Podsakoff vd., 2000: 539).

Yazın incelendiğinde farklı sektörde yapılan çalışmalarda örgütsel vatandaşlık davranışının performans üzerinde olumlu ve anlamlı etkisi olduğunu ifade eden çalışmalara rastlanmaktadır (Bateman ve Organ, 1983; Allen ve Rush, 1998; Özdevecioğlu, 2003; Rosen vd., 2009; Çelik ve Çıra, 2013). Özdevecioğlu (2003) 208 üniversite öğrencisi üzerine yapmış olduğu çalışmada örgütsel vatandaşlık davranışının ders başarısını artırdığı sonucuna ulaşmıştır. Rosen vd., (2009: 27) çalışmasını sağlık sektörü üzerine yapmıştır. Aile hekimlerinin örneklem olarak seçtiği çalışmasını 134 aile hekimi üzerinde gerçekleştirmiştir. Çalışma sonucunda örgütsel vatandaşlık davranışı ile performans arasında olumlu bir ilişki tespit etmiştir. Allen ve Rush (1998: 247), 136 yöneticilik kursiyeri üzerinde yapmış olduğu çalışmada örgütsel vatandaşlık davranışı ile performans arasında olumlu ve anlamlı ilişki olduğunu belirlemiştir. Örgütsel vatandaşlık davranışının performansa etkisinde örgüt içerisindeki takım içi işbirliği ile uyumun artırmasının etkili olduğu ifade edilmektedir (Bateman ve Organ, 1983: 587). Benzer şekilde Organ (1988), gönüllülük esasına dayanılarak sergilenen yardımlaşma ve fedakârlık davranışının, örgütteki iş birliğini artırdığı ve anlaşmazlıkları azaltarak etkinliği artırdığı için örgüt performansı olumlu etkilediğini iddia etmektedir. Bu açıklamalar çerçevesinde aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

H₃: Örgütsel vatandaşlık davranışının ve alt boyutlarının (H_{3a}:dişergamlığın; H_{3b}:sivil erdem; H_{3c}:centilmenliğin; H_{3d}:vicdanlılığın; H_{3e}:nezaketin) çalışan performansı üzerinde olumlu etkisi vardır.

1.5. Lider-Üye Etkileşimi, Örgütsel Vatandaşlık ve Çalışan Performansı İlişkisi

İnsan sosyal bir varlık olarak düşünüldüğünde çalışanların lideriyle etkili bir iletişim kurmayı tercih edeceklerini söylemek yanlış olmayacaktır. Kendisiyle ilgilenilmesi, fikrinin alınması, iletişim kurulması çalışmanı motive edecek önemli bir unsur olarak görülebilir. Çalışanlar liderleriyle gerçekleştirdikleri kaliteli etkileşim ve destek sayesinde, liderlerine yardımcı olmak için belli rollerin ve iş tanımlamalarının ötesinde vatandaşlık davranışı sergileyerek daha fazla iş performansı sağlayacak faaliyetlerle ilgilenecektir (Podsakoff vd., 2000: 513; Vidyarthi vd., 2010: 851-852). Tam tersi bir durumda ise çalışanlar örgüte ne kadar güvenseler de zayıf iletişim ya da kalitesiz etkileşim yanlış anlaşılmalara beraberinde getirerek çalışanın örgütsel vatandaşlık davranışını sergilemesini engelleyerek daha düşük performans sergilemesine neden olabilmektedir (Burton vd, 2008: 53-54).

Yazın incelendiğinde Burton vd. (2008: 51) yapmış oldukları çalışmada imalat sektöründe görevli 258 çalışanı ve 70 yöneticiyi incelemişlerdir. Çalışma sonucunda lider-üye etkileşim kalitesinin iş performansını ve örgütsel vatandaşlık davranışını olumlu ve anlamlı bir şekilde etkilediği tespit etmişlerdir. Bunun nedeni çalışanların liderleri vasıtasıyla örgütte olan borçlarını ödeme şeklinde algılanmasıdır (Asgari vd., 2008: 235). Böylece çalışanlar örgütün işleyişi açısından olumsuz davranışlarla daha az ilgilenip örgüt performansını artırıcı davranışlarda bulunmaktadır. Sonuçta liderler ile çalışanları arasında gerçekleşecek olan kaliteli etkileşim çalışanların kazanımlarının karşılığını vermek adına örgütsel vatandaşlık davranışlarının gelişerek resmi rollerinin ve sorumluluklarının ötesine geçmesini sağlayarak yüksek performans sergilemelerine neden olacaktır. İlgili yazın ve tüm bu açıklamalar çerçevesinde aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

H₁: Lider-üye etkileşiminin çalışan performansına etkisinde örgütsel vatandaşlık davranışının ve alt boyutlarının ((H_{4a}:diğergamlığın; H_{4b}:sivil erdemini; H_{4c}:centilmenliğin; H_{4d}:vicdanlılığın; H_{4e}:nezaketin)) aracılık rolü vardır.

2. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Lider-üye etkileşim kalitesinin çalışan performansı üzerindeki etkisinde çalışanların örgütsel vatandaşlık davranışının rolünün incelendiği çalışmada ilk olarak çalışmanın evreni ve örneklemeden bahsedilmiştir. Ardından çalışmada kullanılan veri toplama yöntemine ve ölçüm araçlarına (ölçeklere) değinilmiştir. Sonrasında analiz yönteminden bahsedilmiştir. Son olarak analizler yapılarak bulgular ve sonuçlar sunulmuştur.

2.1. Araştırma Evreni ve Örnekleme

Araştırmanın evrenini Trabzon ilinde MEB bağlı okullarda görev yapan yaklaşık 9.000 öğretmen oluşturmaktadır. Araştırmanın evreni bilindiğinden dolayı örneklem büyüklüğü hesaplanmasına ilişkin formül kullanılmıştır (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2004). Söz konusu formüle göre n: Örneklem büyüklüğü N: Ana kütle büyüklüğü p: Olayın görülme olasılığı d: Hata oranı q: İlgili olayın görülmemesi olasılığı (1-p) $t_{\alpha, sd}$: α anlamlılık düzeyinde t tablosu kritik değeri göstermektedir. Çalışmada ilgili olayın görülebilme olasılığı belli olmadığından gerçekleşme (p) ve gerçekleşmemesi olasılığı (q) eşit kabul edilmiştir. Ayrıca önem düzeyi 0,05 kabul edilmiştir. Elde edilen sonuç aşağıda görüldüğü gibidir;

$$n = \frac{9125 \times 1,96^2 \times 0,5 \times 0,5}{0,05^2 \times (9125 - 1) + 1,96^2 \times 0,5 \times 0,5} = \frac{8763,65}{23,7704} \approx 368$$

Söz konusu formüle göre örneklemin araştırma evrenini temsil etmesi için gerekli örneklem büyüklüğünün 368 olduğu görülmektedir. Çalışma kapsamında ise 400 anket dağıtılmış ve 377 kullanılabilir anket elde edilmiştir. Bu sayı yeterli örneklem büyüklüğüne ulaşıldığını göstermesi açısından önemlidir.

2.2. Veri Toplama Aracı ve Ölçekler

Çalışmada veri toplama aracı olarak anket kullanılmıştır. Ankette yer alan ve Likert tipi sorulardan oluşan ifadeler (1) kesinlikle katılmıyorum, (2) Katılmıyorum, (3) Kısmen katılıyorum, (4) Katılıyorum ve (5) Kesinlikle katılıyorum şeklinde dizayn edilmiştir. Çalışmada lider-üye etkileşimine ilişkin sorular hazırlanırken Graen, Liden ve Hoel (1982) tarafından geliştirilen ve Akkoç (2012) tarafından Türkçeye uyarlanan lider-üye etkileşim ölçeğinden yararlanılmıştır. Çalışan performansını ölçmeye yönelik soruların hazırlanmasında Sigler ve Pearson'ın (2000) geliştirmiş oldukları ölçekten yararlanılmıştır. Dört maddeden oluşan ölçek, Türkçeye Çöl (2008) tarafından uyarlanmıştır. Örgütsel vatandaşlık davranışına ilişkin sorular hazırlanırken ise Vey ve Campbell (2004) ile Williams ve Shiao (1999) tarafından geliştirilerek Basım ve Şeşen (2006) tarafından Türkçeye uyarlanan 19 ifadeden oluşan örgütsel vatandaşlık ölçeğinden yararlanılmıştır. Söz konusu ölçek “diğergamlık”, “vicdanlılık”, “nezaket”, “centilmenlik” ve “sivil erdem” olmak üzere beş boyuttan oluşmaktadır.

2.3. Analiz Yöntemi

Çalışmada elde edilen veriler SPSS paket programı ile analiz edilmiştir. Çalışmada ele alınan ölçeklere ilişkin faktör analizleri yapılarak güvenilirliği ölçmek amacıyla güvenilirlik analizi yapılmıştır. Ayrıca çalışmada kullanılan değişkenlere ilişkin korelasyon analizleri yapıldıktan sonra hipotezlerin test edilmesi için regresyon analizleri gerçekleştirilmiştir.

Veriler analiz edilirken aracılık rolünün test edilmesi için Baron ve Kenny'nin (1986) tarafından aşağıda ifade edilen bazı koşulların sağlanıp sağlanmadığına bakılmıştır. Bu koşullar; bağımsız değişkende meydana gelecek değişimin bağımlı değişkende değişime neden olması, bağımsız değişkende meydana gelecek değişimin aracı değişkende değişime neden olması, aracı değişkende meydana gelecek değişimin bağımlı değişkende değişime neden olması ile aracı ve bağımsız değişkenin beraber analize girmesiyle, bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisinin azalması veya etkinin tamamen ortadan kalkması olarak ifade edilmektedir (Baron ve Kenny, 1986).

3. ARAŞTIRMA BULGULARI

3.1. Tanımlayıcı İstatistikler

Çalışmada öncelikle ankete katılanlara ilişkin tanımlayıcı analizler gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede araştırmaya 233'ü erkek, 144'ü kadın 377 kişi katılmıştır. Oransal olarak bakıldığında erkekler araştırmaya katılanların %61,8'sini kadınlar ise %38,2'sini oluşturmaktadır. Araştırmaya katılan kişilerin yaşa göre dağılımın bakıldığında %14,3'ü 17-30 yaş aralığında %33,2'si 31-40 yaş aralığında, %37,4'ü 41-50 yaş aralığında ve %15,1'i 51-60 yaş aralığındadır. Katılımcıların % 63,4'ü evli iken % 36,6'sı bekârdır. Bu kapsamda çalışmaya katılan 377 öğretmelerin demografik bilgiler Tablo 1'de özetlenmektedir.

Tablo 1: Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Gruplar	Frekans	Yüzde (%)
Cinsiyet	Erkek	233	63,2
	Kadın	144	36,8
Yaş	21-30	54	13,1
	31-40	125	34,1
	41-50	141	38,9
	51-60	57	13,9
	60 üzeri	0	0
Medeni Durum	Bekâr	138	36,6
	Evli	239	63,4

3.2. Faktör ve Güvenirlik Analizleri

Çalışmada örgütsel vatandaşlık davranışı, lider-üye etkileşimi ve çalışan performansına yönelik hazırlanan ölçeklerin ayrı ayrı faktör analizleri ve güvenilirlik analizi yapılmıştır. Yapılan analizler sonucu ortaya çıkan faktör ve güvenilirlik analiz sonuçlarına ait bilgiler Tablo 2, Tablo 3 ve Tablo 4'te sunulmaktadır. Tablo 2 lider-üye etkileşimi ölçeğine ilişkin faktör analiz sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 2: Lider-Üye Etkileşimine İlişkin Faktör Analiz Sonuçları

Faktörler ve İfadeler	
Lider-Üye Etkileşimi (Cronbach's Alpha: ,876)	F1
Yöneticim yaptığım işi geliştirici değişimler konusunda esnekler.	,817
Yöneticim işimle ilgili problemlerimi çözmem için ne gerekiyorsa yapar.	,780
Yöneticim işimle ilgili tekliflerime çok açıktır.	,824
Yöneticimin, gerçekten ona ihtiyacım olduğunda bana kefil olacağına güvenebilirim.	,832
Yöneticimle olan iş ilişkim ortalamanın üzerindedir.	,837
KMO: ,820; Bartlett's Test: ,000	

Tablo 2'de lider-üye etkileşimi ölçeğinin KMO değeri 0,820 olarak bulunmuştur. Bartlett's Küresellik Testi ise anlamlıdır ($p < ,000$). Elde edilen bu sonuçlar veri setinin faktör analizi için uygunluğunu göstermesi açısından önemlidir. Bu çerçevede yapılan açıklayıcı faktör analizinde Varimax rotasyon metodu uygulanmıştır. Faktör analizi sonucunda lider-üye etkileşimine ilişkin ifadelerin literatürle benzer şekilde tek faktör altında toplandığı görülmektedir. Sonrasında lider-üye etkileşim ölçeğine ilişkin güvenilirlik analizinde (α) katsayısına bakılmıştır. Yapılan güvenilirlik analiz sonucuna göre (α) değeri 0,876 olarak bulunmuştur. Bu değer yüksek değerlerde olması elde edilen faktörlerin güvenilirliğinin tatminkâr olduğunu göstermektedir (Özdamar, 2011: 605). Tablo 3 çalışan performansına ilişkin ölçeğe ait faktör analiz sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 3: Çalışan Performansına İlişkin Faktör Analiz Sonuçları

Faktörler ve İfadeler	
Çalışan Performansı (Cronbach's Alpha: ,815)	F1
İşimde gösterdiğim performansın kalite düzeyi yüksektir.	,854
Görevlerimi tam zamanında tamamlarım.	,830
İş hedeflerime fazlasıyla ulaşıyorum.	,749
Sunduğum hizmet kalitesinde standartlara fazlasıyla ulaştığımdan eminim.	,778
KMO: ,721; Bartlett's Test: ,000	

Tablo 3 incelendiğinde KMO değerinin 0,721; Barlett's küresellik testi ise anlamlıdır ($p < ,000$). Söz konusu sonuçlar elde edilen veri setinin faktör analizine uygunluğunu göstermektedir. Bu kapsamda veri setine Varimax rotasyonu uygulanarak faktör analizi yapılmıştır. Faktör analizi sonucuna göre çalışan performansını ölçmeye yönelik oluşturulan soruların tek faktör altında toplandığı görülmüştür. Bu sonuç literatürle uyumlu olması açısından önemlidir. Ortaya çıkan faktör yapısı çerçevesinde çalışan performansına ilişkin yapılan güvenilirlik analizinde Cronbach's Alpha (α) katsayısı 0,815 olarak bulunmuştur. Bu değer yüksek değerlerde olması elde edilen faktörlerin güvenilirliğinin tatminkâr olduğunu göstermektedir (Özdamar, 2011: 605). Örgütsel vatandaşlık davranış ölçeğine ilişkin faktör analizleri ise Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4: Örgütsel Vatandaşlık Davranışına İlişkin Faktör Analiz Sonuçları

Faktörler ve İfadeler	
Diğergamlık Boyutu (Croncach's Alpha: 0,815)	F1
Günlük izin alan bir çalışanın o günü işlerini ben yaparım.	,645
Aşırı iş yükü ile uğraşan bir şirket çalışanına yardım ederim.	,714
Yeni işe başlayan birisinin işi öğrenmesine yardımcı olurum.	,671
İşle ilgili problemlerde elimde bulunan malzemeyi diğerleri ile paylaşıyorum.	,678
İş esnasında sorunla karşılaşan kişilere yardım etmek için zaman ayırıyorum.	,815
Nezaket Boyutu (Croncach's Alpha: 0,674)	F2
Diğer çalışanların hak ve hukukuna saygı gösteririm.	,673
Beklenmeyen problemler olduğunda diğerlerini zarar görmemeleri için uyarırım.	,782
Birlikte görev yaptığım diğer kişiler için problem yaratmamaya çalışırım.	,719
Vicdanlılık Boyutu (Croncach's Alpha: 0,808)	F3
Zamanımın çoğunu işimle ilgili faaliyetlerle geçiririm	,891
Şirketim için olumlu imaj yaratacak tüm faaliyetlere katılmak isterim.	,823
Mesai içerisinde kişisel işlerim için zaman harcamam.	,824
Centilmenlik Boyutu (Croncach's Alpha: 0,812)	F4
Önemsiz sorunlar için şikâyet ederek vakti mi boşa harcamam.	,757
Mesai ortamıyla ilgili problemlere odaklanmak yerine olayların pozitif yönünü görmeye çalışırım.	,796
Mesaide yaşadığım yeni durumlara karşı gücenme ya da kızgınlık duymam.	,679
Kurum içinde çıkan çatışmaların çözülmesinde aktif rol alırım.	,751

Tablo 4'ün Devamı: Örgütsel Vatandaşlık Davranışına İlişkin Faktör Analiz Sonuçları

Sivil Erdem Boyutu (Cronbach's Alpha: 0,818)	
Yöneticimin yayımladığı duyuruları okur ve ulaşabileceğim bir yerde bulundururum.	,696
Kurumun sosyal faaliyetlerine kendi isteğimle katılırım.	,700
Şirket yapısında yapılan değişimlere ayak uydururum.	,734
Her türlü geliştirici faaliyet icra eden araştırma ve projelerde yer alırım.	,806
KMO: ,866; Bartlett's Test: ,000	
(Cronbach's Alpha: ,877)	

Tablo 4 incelendiğinde KMO değeri 0,866 çıktığı görülmektedir. Bartlett's küresellik testi de anlamlıdır ($p < ,000$). Bu sonuçlar örgütsel vatandaşlık davranışı için kullanılan verilerin faktör analizine uygunluğunu ifade etmektedir. Söz konusu verilere Varimax rotasyonu ile açıklayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiş ve ölçekte yer alan ifadelerin 5 boyut altında toplandığı görülmüştür. Literatürle uyumlu şekilde 19 ifadeden oluşan ölçekte 5 ifade diğergamlık, 4 ifade sivil erdem, 4 ifade centilmenlik, 3 ifade vicdanlılık ve 3 ifade de nezaket boyutları altında yer almıştır. Ortaya çıkan örgütsel vatandaşlık davranışı ölçeğine ilişkin yapılan güvenilirlik analizi sonucunda ölçeğin geneline ait Cronbach's Alpha (α) katsayısı 0,877 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuç ölçeğin yüksek düzeyde güvenilir olduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir (Özdamar, 2011: 605).

3.3. Korelasyon Analizi ve Hipotez Testleri

Korelasyon analiz sonuçları incelendiğinde, örgütsel vatandaşlık davranışı ile tüm boyutları arasında beklendiği üzere yüksek düzeyde ilişkiler söz konusudur. En yüksek düzeyde ilişki 0,792 ile örgütsel vatandaşlık davranışı ve sivil erdem alt boyutu arasındadır. Yalnızca vicdanlılık alt boyutu ile çalışan performansı arasında bir ilişki bulunamamıştır. Ayrıca bağımsız değişkenler arasında çok güçlü bir ilişki bulunmamaktadır. Korelasyon analiz sonuçları, bağımsız değişkenler arasındaki korelasyon katsayılarının üst sınır olan 0,80'den düşük olduğunu göstermektedir (Gujarati, 2004: 362-363). Analizler sonucu ortaya çıkan değerler Tablo 5'te görülebilmektedir.

Tablo 5: Korelasyon Analizi

Değişkenler	Ort.	ÇP	LÜE	ÖVD	D	N	C	V	SE
ÇP	4,08	1							
LÜE	4,23	,493**	1						
ÖVD	3,67	,290**	,283**	1					
D	3,67	,216**	,216	,757**	1				
N	3,85	,120**	,159**	,701**	,422**	1			
C	4,13	,277**	,218**	,738**	,495**	,450**	1		
V	3,13	,095	,146**	,416**	,196**	,181**	,125*	1	
SE	3,56	,277**	,226**	,792**	,563**	,430**	,479**	,163**	1

LÜE: Lider-üye Etkileşimi **ÖVD:** Örgütsel Vatandaşlık Davranışı **ÇP:** Çalışan Performansı
D: Diğergamlık **N:** Nezaket **C:** Centilmenlik **V:** Vicdanlılık **SE:** Sivil Erdem * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

Değişkenlere ilişkin ortalamalara bakıldığında ise lider-üye etkileşiminin en yüksek (4,23) ortalamaya sahip olduğu görülmektedir. Çalışan performansı da oldukça yüksek bir düzeyde (4,03) çıkmıştır. Örgütsel vatandaşlık davranışı ise ortalamanın üzerinde yüksek sayılabilecek bir değere (3,67) sahiptir. Araştırmaya katılan öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranış alt boyutlarına bakıldığında ise en yüksek ortalamanın (4,13) centilmenlik alt boyutunda, en düşük ortalamanın ise vicdanlılık (3,13) boyutlarında ortaya çıktığı görülmektedir. Bu sonuçlar genel olarak araştırmaya katılan öğretmenlerin lider-üye etkileşim düzeylerinin, çalışma performanslarının ve örgütsel vatandaşlı davranışlarının yüksek düzeyde olduğunu göstermektedir.

Korelasyon analizi gerçekleştirildikten sonra çalışmada kurgulanan hipotezlerin testi için regresyon analizleri yapılmıştır. Elde edilen verilerin Baron ve Kenny (1986) modeli çerçevesinde analiz edilmesi sonucu ortaya çıkan regresyon analiz sonuçları Tablo 6'da görülebilmektedir.

Tablo 6: Değişkenlere İlişkin Hiyerarşik Regresyon Analiz Sonuçları

Model ve Hipotezler	Model Özeti				Katsayılar			
	R	R ²	DW	p	Sabit	Katsayı	β	p
Model 1 (H₁)	Bağımlı Değişken: ÇP							
Bağımsız Değişken: LÜE	,493	,243	1,761	,000	1,674	,569	,493	,000
Model 2 (H₂)	Bağımlı Değişken: ÖVD							
Bağımsız Değişken: LÜE	,320	,103	1,780	,000	2,424	,299	,320	,000
Model 3 (H₃)	Bağımlı Değişken: ÇP							
Bağımsız Değişken: ÖVD	,420	,185	1,637	,000	2,122	,532	,420	,000
Model 4 (H₄)	Bağımlı Değişken: ÇP							
Bağımsız Değişken: LÜE	,570	,325	1,659	,000	,765	,375	,395	,000
Aracı Değişken: ÖVD						,457	,303	,000

Tablo 6'da yer alan bulgulara göre bağımsız değişken olan lider-üye etkileşiminin bağımlı değişken olan çalışan performansı üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir ($\beta=0,493$; $p=0,000$). Bu durumda Baron ve Kenny'nin (1986) aracılık modelinin ilk şartının sağlandığı ifade edilebilir. Ardından bağımsız değişken lider-üye etkileşiminin aracı değişken olan örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisi incelendiğinde anlamlı bir etkinin olduğu bulunmuştur ($\beta=0,320$; $p=0,000$). Böylece modelin ikinci şartı da sağlanmıştır. Aracılık modelinin üçüncü şartı olan aracı değişken örgütsel vatandaşlık davranışının bağımlı değişken olan çalışan performansı üzerindeki etkisinin de anlamlı çıktığı görülmüştür ($\beta=0,420$; $p=0,000$). Modele bağımsız değişken lider-üye etkileşimi ve aracı değişken örgütsel vatandaşlık davranışı birlikte dâhil edildiğinde çalışan performansı değişkeninin % 57,0'sinin bu iki değişken tarafından açıklandığı ($R^2=,570$; $p=0,000$) tespit edilmiştir. Ayrıca, lider-üye etkileşiminin regresyon katsayısının Beta değerinin ($\beta=0,493$) modele örgütsel vatandaşlık aracı değişkeninin katılmasıyla ($\beta=0,395$) azalmasına rağmen etki tamamen ortadan kalkmamıştır. Bu sonuçlar çerçevesinde lider ile üye arasındaki etkileşim kalitesinin çalışan performansı üzerindeki etkisinde örgütsel vatandaşlık davranışının kısmi aracılık etkisinin olduğu ifade edilebilir. Söz

konusu aracılık etkisi alt boyutlar açısından incelendiğinde ortaya çıkan sonuçlar Tablo 7, Tablo 8, Tablo 9, Tablo 10 ve Tablo 11’de görülebilmektedir.

Bu bağlamda ilk alt boyut olan diğergamlık değişkenine ilişkin analiz sonuçları Tablo 7’de yer almaktadır.

Tablo 7: Diğergamlık Alt Boyutlarına İlişkin Hiyerarşik Regresyon Analiz Sonuçları

Model ve Hipotezler	Model Özeti				Katsayılar			
	R	R ²	DW	p	Sabit	Katsayı	β	p
Model 1	Bağımlı Değişken: ÇP							
Bağımsız Değişken: LÜE	,493	,243	1,761	,000	1,674	,569	,493	,000
Model 2a	Bağımlı Değişken: DİĞER							
Bağımsız Değişken: LÜE	,079	,006	1,575	,146	3,324	,094	,079	,146
Model 3a	Bağımlı Değişken: ÇP							
Bağımsız Değişken: DİĞER	,098	,010	1,785	,072	3,730	,095	,098	,072
Model 4a	Bağımlı Değişken: ÇP							
Bağımsız Değişken: LÜE	,496	,246	1,734	,000	1,482	,569	,488	,000
Aracı Değişken: DİĞER						,058	,059	,213

Tablo 7’ye göre, lider-üye etkileşiminin diğergamlık üzerinde bir etkisinin olmadığı görülmektedir ($p=0,146$). Benzer şekilde diğergamlığın çalışan performansına bir etkisi yoktur ($p=0,072$). Bu bulgular ışığında H_{2a} ve H_{3a} reddedilmiştir. Bu kapsamda Baron ve Kenny’nin (1986) aracılık rolü için öne sürdükleri ikinci ve üçüncü varsayım gerçekleşmemiştir. Öyle ki, çalışan performansı değişkeninin % 24,6’sının lider-üye etkileşimi ve diğergamlık değişkenleri tarafından açıklandığı ($R^2=0,246$; $p=0,000$) söylenebilir. Fakat modelde diğergamlık alt boyutunun anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir ($p=0,213$). Bu bulgular ışığında, diğergamlığın (H_{4a}) aracılık etkisinin olmadığı kabul edilmektedir.

Tablo 8: Sivil Erdem Alt Boyutlarına İlişkin Hiyerarşik Regresyon Analiz Sonuçları

Model ve Hipotezler	Model Özeti				Katsayılar			
	R	R ²	DW	p	Sabit	Katsayı	β	p
Model 1	Bağımlı Değişken: ÇP							
Bağımsız Değişken: LÜE	,493	,243	1,761	,000	1,674	,569	,493	,000
Model 2b	Bağımlı Değişken: SİVİL							
Bağımsız Değişken: LÜE	,226	,051	1,889	,000	2,257	,308	,226	,000
Model 3b	Bağımlı Değişken: ÇP							
Bağımsız Değişken: SİVİL	,277	,077	1,706	,000	3,250	,235	,277	,000
Model 4b	Bağımlı Değişken: ÇP							
Bağımsız Değişken: LÜE	,521	,271	1,668	,000	1,341	,523	,453	,000
Aracı Değişken: SİVİL						,148	,174	,000

Tablo 8'e göre, lider-üye etkileşiminin sivil erdem üzerinde bir etkisinin olduğu bulunmuştur ($p=0,000$). Benzer şekilde sivil erdem alt boyutunun çalışan performansına anlamlı bir etkisi vardır ($p=0,000$). Bu bulgular ışığında H_{2b} ve H_{3b} kabul edilmiştir. Bu kapsamda Baron ve Kenny'nin (1986) aracılık rolü için öne sürdükleri varsayımlar gerçekleşmiştir. Çalışan performansı değişkeninin % 27,1'i lider-üye etkileşimi ve sivil erdem değişkenleri tarafından açıklanmıştır ($R^2=0,271$; $p=,000$). Ayrıca lider-üye etkileşimi regresyon katsayısının değerinin sivil erdem aracı değişkeninin katılması ile azaldığı ($\beta=0,453$) görülmektedir. Bu bulgular ışığında sivil erdem alt boyutunun (H_{4b}) kısmi aracılık etkisi olduğu söylenebilir.

Tablo 9: Centilmenlik Alt Boyutlarına İlişkin Hiyerarşik Regresyon Analiz Sonuçları

Model ve Hipotezler	Model Özeti				Katsayılar			
	R	R ²	DW	p	Sabit	Katsayı	β	p
Model 1	Bağımlı Değişken: ÇP							
Bağımsız Değişken: LÜE	,493	,243	1,761	,000	1,674	,569	,493	,000
Model 2c	Bağımlı Değişken: CENTİL							
Bağımsız Değişken: LÜE	,218	,047	1,832	,000	2,098	,246	,218	,000
Model 3c	Bağımlı Değişken: ÇP							
Bağımsız Değişken: CENTİL	,277	,077	1,712	,000	2,912	,284	,277	,000
Model 4c	Bağımlı Değişken: ÇP							
Bağımsız Değişken: LÜE	,522	,273	1,689	,000	1,109	,524	,454	,000
Aracı Değişken: CENTİL						,182	,178	,000

Tablo 9'a göre, lider-üye etkileşiminin centilmenlik üzerinde bir etkisinin olduğu bulunmuştur ($p=0,000$). Benzer şekilde centilmenlik alt boyutunun çalışan performansına anlamlı bir etkisi de vardır ($p=0,000$). Bu bulgular ışığında H_{2c} ve H_{3c} kabul edilmiştir. Bu kapsamda Baron ve Kenny'nin (1986) aracılık rolü için öne sürdükleri varsayımlar gerçekleşmiştir. Bu kapsamda çalışan performansı değişkeninin % 27,3'ünün lider-üye etkileşimi ve centilmenlik değişkeni tarafından açıklandığı ($R^2=0,273$; $p=,000$) söylenebilir. Ayrıca lider-üye etkileşimi regresyon katsayısının değerinin centilmenlik aracı değişkeninin katılması ile azaldığı ($\beta=0,454$) görülmektedir. Bu nedenle centilmenlik alt boyutunun (H_{4c}) kısmi aracılık etkisi olduğu ifade edilebilir.

Tablo 10: Vicdanlılık Alt Boyutlarına İlişkin Hiyerarşik Regresyon Analiz Sonuçları

Model ve Hipotezler	Model Özeti				Katsayılar			
	R	R ²	DW	p	Sabit	Katsayı	β	p
Model 1	Bağımlı Değişken: ÇP							
Bağımsız Değişken: LÜE	,493	,243	1,761	,000	1,674	,569	,493	,000
Model 2d	Bağımlı Değişken: VİCDAN							
Bağımsız Değişken: LÜE	,146	,021	1,921	,007	2,420	,168	,146	,007
Model 3d	Bağımlı Değişken: ÇP							
Bağımsız Değişken: VİCDAN	,095	,009	1,837	,082	3,787	,095	,095	,082
Model 4d	Bağımlı Değişken: ÇP							
Bağımsız Değişken: LÜE	,493	,243	1,762	,000	1,617	,565	,489	,000
Aracı Değiş: VİCDAN						,024	,024	,624

Tablo 10'a göre, lider-üye etkileşiminin vicdanlılık üzerinde bir etkisinin olduğu görülmektedir ($p=0,007$). Fakat vicdanlılığın çalışan performansına bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir ($p=0,082$). Bu bulgular ışığında H_{2d} kabul edilmişken, H_{3d} reddedilmiştir. Bu kapsamda Baron ve Kenny'nin (1986) öne sürdükleri üçüncü varsayım gerçekleşmemiştir. Bakıldığında çalışan performansı değişkeninin % 24,3'ü lider-üye etkileşimi ve vicdanlılık değişkenleri tarafından açıklanmaktadır ($R^2=0,243$; $p=0,000$). Fakat modelde vicdanlılık alt boyutunun anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir ($p=0,624$). Bu bulgular ışığında, vicdanlılığın (H_{4d}) aracılık etkisinden bahsedilemez.

Tablo 11: Nezaket Alt Boyutlarına İlişkin Hiyerarşik Regresyon Analiz Sonuçları

Model ve Hipotezler	Model Özeti				Katsayılar			
	R	R ²	DW	p	Sabit	Katsayı	β	p
Model 1	Bağımlı Değişken: ÇP							
Bağımsız Değişken: LÜE	,493	,243	1,761	,000	1,674	,569	,493	,000
Model 2e	Bağımlı Değişken: NEZAKET							
Bağımsız Değişken: LÜE	,308	,095	1,782	,000	2,460	,361	,308	,000
Model 3e	Bağımlı Değişken: ÇP							
Bağımsız Değişken: NEZAKET	,259	,067	1,809	,000	3,065	,256	,259	,000
Model 4e	Bağımlı Değişken: ÇP							
Bağımsız Değişken: LÜE	,505	,255	1,766	,000	1,386	,527	,456	,000
Aracı Değiş: NEZAKET						,117	,118	,018

Tablo 11'e göre, lider-üye etkileşiminin nezaket üzerinde bir etkisinin olduğu bulunmuştur ($p=0,000$). Benzer şekilde nezaket alt boyutunun çalışan performansına anlamlı bir etkisi de vardır ($p=0,000$). Bu bulgular ışığında H_{2e} ve H_{3e} kabul edilmiştir. Bu kapsamda Baron ve Kenny'nin (1986) aracılık rolü için öne sürdükleri varsayımlar gerçekleşmiştir. Bu kapsamda çalışan performansı değişkeninin % 25,5'inin lider-üye etkileşimi ve neza-

ket değişkenleri tarafından açıklandığı ($R^2=0,255$; $p=,000$) görülmektedir. Ayrıca lider-üye etkileşimi regresyon katsayısı değerinin nezaket aracı değişkeninin katılması ile azaldığı ($\beta=0,456$) görülmektedir. Böylelikle nezaket alt boyutunun (H_{4e}) kısmi aracılık etkisinden bahsedilebilir.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Günümüzde çalışanların para ve maddi değerlerden daha fazla önem verdikleri iletişim ve insani yaklaşımlar çalışan performansı açısından da oldukça önemlidir. Üst yöneticilerinin kendileri ile etkileşim kurduğunu gören çalışanların işlerini daha çok sahiplenerek yazılı kurallar dışında aktiviteler gerçekleştirmeye istekli olabilmektedir. Böylece çalışanlar örgüt için verimli ve etkin bir çalışma gerçekleştirmeye çabalamaktadırlar. Günümüz bilgi ve iletişim çağında üst yöneticilerin (liderlerin) astları (çalışanları) ile geliştirmiş olduğu ikili ilişki ve etkileşim önemli hale gelmiştir. Bununla birlikte liderler ile çalışanları arasında gerçekleşen kaliteli etkileşim çalışanların yardımlaşmaya, dayanışmaya ve örgüt için elinden gelenin fazlasını yapmaya sevk etmiş ve çalışanın kendini örgütün bir parçası olarak görmesini sağlamıştır. Böyle bir durumda çalışan performansının olumlu etkileneceği beklentisi doğmuştur. Bu kapsamda çalışmada öncelikle lider-üye etkileşim kalitesinin örgütsel vatandaşlık davranışı ve çalışan performansı üzerindeki etkisi tespit edilmiştir. Sonrasında lider-üye etkileşimi çalışan performansı ilişkisinde örgütsel vatandaşlık davranışının aracı bir rol izlediğine ilişkin önemli sonuçlar elde edilmiştir.

Analizler sonucunda lider-üye etkileşim kalitesinin artmasının çalışan performansını olumlu ve anlamlı bir şekilde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu kapsamda H_1 hipotezi kabul edilmiştir. Bu durumda lider ile astları arasında yaşanan kaliteli iletişim ve etkileşimin çalışanların örgüte karşı yaklaşımlarını olumlu etkilediği söylenebilir. Böylece çalışanların daha yüksek düzeyde iş performansı sergilemeleri ifade edilebilir. Lider ile üye arasında yaşanan kaliteli etkileşim lider ile çalışanlar arasında güven ilişkisi geliştirerek çalışanların liderden beklentilerinin karşılanmasını sağladığı düşünülebilir. Böylece üstünden güven anlamında beklediğini alan çalışan daha yüksek performans gösterecektir (Deluga ve Perry, 1994). Ortaya çıkan bu sonuç yerli ve yabancı literatürde birçok çalışma tarafından (Scandura vd., 1986; Janssen ve Van Yperen, 2004; Bauer vd., 2006; Illies vd, 2007; Burton vd., 2008; Akkoç, 2012) desteklenmesi açısından önemlidir.

Benzer şekilde ortaya çıkan sonuçlar lider-üye etkileşim kalitesinin artmasının çalışanların daha yüksek düzeyde örgütsel vatandaşlık davranışı sergilediğini göstermektedir. Bu kapsamda H_2 hipotezi kabul edilmiştir. Fakat alt boyutlardan diğergamlık alt boyutu üzerinde etkisinin olmadığı bulunmuştur. Bu kapsamda H_{2a} reddedilmiş, H_{2b} , H_{2c} , H_{2d} ve H_{2e} kabul edilmiştir. Bu sonuç lider ile çalışan arasında kaliteli bir etkileşim sağlanması sonucunda çalışanın kendisini örgüte karşı borçlu olduğu duygusunu uyandırarak örgüte kendisini daha yakın hissetmesine neden olabilmektedir. Ayrıca böyle bir durumda çalışanlar liderlerin kendilerine duyduğu yüksek güvene ve verdiği desteğe karşılık olarak zamanının daha fazlasını örgüt için harcayamaya çabalayacaktır. Böylelikle çalışanlar resmi sorumluluklarının

ötesine geçerek yüksek seviyede çaba harcaması söz konusu olabilecektir (Van Yperen vd., 1999). Ortaya çıkan sonuç yazında farklı dönemlerde yapılan birçok çalışmayla (Hackett vd, 2003; Burton vd., 2008; Erdem, 2008; Asgari vd, 2008; Kuşçuloğlu, 2008; Ma ve Qu, 2011; Sun vd., 2013) benzerlik göstermektedir.

Çalışmadan elde edilen bir diğer sonuç, örgütsel vatandaşlık davranışının çalışan performansı üzerinde olumlu ve anlamlı etkisidir. Alt boyutlar açısından bakıldığında diğer-gamlığın ve vicdanlılığın çalışan performansını anlamlı bir şekilde etkilemediği diğer alt boyutların ise anlamlı etkilediği sonucuna varılmıştır. Bu kapsamda H_{3a} ve H_{3d} reddedilirken, H_{3b} , H_{3c} ve H_{3e} kabul edilmiştir. Çalışanın kendisini örgütle özdeşleştirme ve örgütün bir parçası olarak görmesi onun iş performansını da olumlu etkilemesine neden olabilmektedir. Çünkü çalışan resmi sorumluluklarının dışına çıkarak örgütünü daha fazla düşünerek hareket edebilir. Böylece bu durum çalışanın örgüt çıkarlarını kişisel çıkarlarının önüne koymasını sağlayabilir. Ortaya çıkan sonuç literatürde bazı çalışmalarla (Bateman ve Organ, 1983; Allen ve Rush, 1998; Özdevecioğlu, 2003; Çelik ve Çıra, 2013) benzerlik taşımaktadır.

Son olarak lider-üye etkileşiminin çalışan performansı üzerindeki etkisinde örgütsel vatandaşlık davranışı ve alt boyutlarının aracılık rolünün bulunup bulunmadığına ilişkin hiyerarşik regresyon analizleri yapılmıştır. Ortaya çıkan sonuçlara bakıldığında lider-üye etkileşim kalitesinin artmasının çalışan performansına etkisinde örgütsel vatandaşlık davranışının kısmi aracılık etkisinin olduğunu göstermektedir. Alt boyutlar açısından bakıldığında örgütsel vatandaşlık davranışının nezaket, centilmenlik ve sivil erdem alt boyutlarının çalışan performansı üzerinde kısmi aracılık etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Fakat diğer-gamlık ve vicdanlılık alt boyutlarının her hangi bir aracılık etkisine sahip olmadığı görülmüştür. Bu anlamda H_4 ana hipotezi ve H_{4b} , H_{4c} , H_{4e} hipotezleri desteklenirken, H_{4a} ve H_{4d} hipotezleri desteklenmemiştir. Bu sonuçlar çerçevesinde örgütlerde lider-üye etkileşiminin çalışan performansı üzerindeki etkisinde örgütsel vatandaşlık davranışının da önemli bir rolünün olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Benzer şekilde örgütsel vatandaşlık davranışının alt boyutlarından nezaket, centilmenlik ve sivil erdem içinde aynı şeyi söylemek mümkündür. Bu sonuç çalışanların liderleri ile gerçekleştirmiş oldukları kaliteli etkileşimin liderlerine yardımcı olmak amacıyla belli rollerin ve resmi sorumlulukların ötesinde vatandaşlık davranışı sergilediğini ve bu durumda çalışanın yüksek iş performansı sağlayacak faaliyetlerle ilgilendiğini göstermesi açısından önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Akkoç, İ. (2012). Grup ve Hiyerarşik Alt Kültürlerinin İş Performansına Etkisi: Lider-Üye Etkileşiminin Aracılık Rolü, *Çankırı Karatekin SBE Dergisi*, 13(2): 17-44.
- Allen, T.D. & Rush M.C. (1998). The Effects of Organizational Citizenship Behavior on Performance Judgments: A Field Study and A Laboratory Experiment, *Journal of Applied Psychology*, 83(2): 247-260.
- Asgari, A., Silong, A. D., Ahmad, A. & Sama, B. A. (2008). The Relationship between Transformational Leadership Behaviors, Leader-Member Exchange and Organizational Citizenship Behaviors, *European Journal of Social Sciences*, 6(4): 140-151.
- Avolio, B.J. & Bass, B.M. (1995). Individualised Consideration Viewed at Multiple Levels of Analysis: A Multi-Level Framework for Examining the Diffusion of Transformational Leadership, *Leadership Quarterly*, 6(2): 199-218.
- Baron, R.M. & Kenny, D.A. (1986). The Moderator-Mediator Variable Distinction in Social Psychological Research: Conceptual, Strategic and Statistical Considerations, *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6): 1173-1182.
- Baron, R.A. & Greenberg, J., (1989). *Behavior in Organizations: Understanding and Managing the Human Side of Work*, 3th. Edition, Boston, Allyn & Bacon.
- Basım, H.N. & Şeşen, H. (2006). Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Ölçeği Uyarlama ve Karşılaştırma Çalışması, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 61(4): 83-100.
- Bateman, T.S. & Organ, D.W. (1983). Job Satisfaction and the Good Soldier: The Relationship between Affect and Employee "Citizenship, *Academy of Management Journal*, 26(4): 587-595.
- Bauer, T.N., Erdoğan, B., Liden, R.C. & Wayne, S.J. (2006). A Longitudinal Study of the Moderating Role of Extraversion: Leader-Member Exchange, Performance and Turnover During New Executive Development, *Journal of Applied Psychology*, 91(2): 298-310.
- Bolat, O.İ. (2011). Lider Üye Etkileşimi ve Tükenmişlik İlişkisi, *İş Gücü: Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 13(2): 63-80.
- Burton, J.P., Sablinski, C. J. & Sekiguchi, T. (2008). Linking Justice, Performance, and Citizenship via Leader-Member Exchange, *Journal of Business and Psychology*, 23(1-2): 51- 61.
- Çelik, M. & Çıra, A. (2013). Örgütsel Vatandaşlık Davranışının İş Performansı ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerine Etkisinde Aşırı İş yükünün Aracılık Rolü, *Ege Akademik Bakış*, 13(1): 11-20.
- Çetin, Ş., Korkmaz, M. & Çakmakçı, C. (2012). Dönüşümsel ve Etkileşimsel Liderlik ile Lider-Üye Etkileşiminin Öğretmenlerin Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Üzerindeki Etkisi, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 18(1): 7-36.
- Çöl, G. (2011). Algılanan Güçlendirmenin İşgören Performansı Üzerine Etkileri, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 9(1), 35-46.

- Dansereau, F., Graen, G. & Haga, W.J. (1975). A Vertical Dyad Linkage Approach to Leadership within Formal Organizations, *Organizational Behavior and Human Performance*, 13(1): 46-78.
- Deluga, R.J. (1995). The Relation between Trust in the Supervisor and Subordinate Organizational Citizenship Behavior, *Military Psychology*, 7(1), 1-16.
- Deluga, R.J. & Perry, J.T. (1994). The Role of Subordinate Performance and Ingratiation in Leader-Member Exchanges, *Group & Organization Management*, 19(1): 67-86.
- Dulebohn, J.H., Bommer, W.H., Liden, R.C., Brouer, R.L. & Ferris, G.R. (2012). A Meta-Analysis of Antecedents and Consequences of Leader-Member Exchange: Integrating the Past with an Eye toward the Future, *Journal of Management*, 38(6): 1715-1759.
- Erdem, F.S. (2008). *Organizasyonlarda Lider-Üye Etkileşiminin Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Üzerindeki Etkilerinde İzlenim Yönetimi Davranışının Rolü: Kayseri'de Hizmet Sektöründe Bir Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Farrell, M.A. & Oczkowski, E. (2012). Organisational Identification and Leader Member Exchange Influences on Customer Orientation and Organisational Citizenship Behaviours. *Journal of Strategic Marketing*, 20(4): 365-377.
- Gerstner, C.R. & Day, D.V. (1997). Meta-Analytic Review of Leader-Member Exchange Theory: Correlates and Construct Issues, *Journal of Applied Psychology*, 82(6): 827-844.
- Graen, G., Cashman, J., Ginsburgh, S. & Schiemann, W. (1977). Effects of Linking-Pin Quality on the Quality of Working Life Lower Participants, *Administrative Science Quarterly*, 22(1): 491-504.
- Graen, G.B. & Uhl-Bien, M. (1995). Relationship-Based Approach to Leadership: Development of Leader-Member Exchange (LMX) Theory of Leadership over 25 years: Applying a Multi-Level Multi Domain Perspective, *Leadership Quarterly*, 6(2): 219-247.
- Gujarati, D.N. (2004). *Basic Econometrics*, 4th. Edition, McGraw-Hill Companies.
- Hackett, R.D., Farh, J.L., Song, L.J. & Lapiere, L.M. (2003). *LMX and Organizational Citizenship Behavior: Examining the Links within and across Western and Chinese Samples.*, Graen G. (eds.), *Dealing with Diversity: LMX Leadership-The Series*, Information Age, Greenwich, 219-263.
- Illies, R., Nahrgang, J.D. & Morgeson, F.P. (2007). Leader-Member Exchange and Citizenship Behaviors: A Meta-Analysis, *Journal of Applied Psychology*, 92(1): 269-277.
- Janssen, O. & Van Yperen, N.W. (2004). Employees' Goal Orientations, The Quality of Leader-Member Exchange, and The Outcomes of Job Performance and Job Satisfaction, *Academy of Management Journal*, 47(3), 368-384.
- Kuşçuluoğlu, S. (2008). *Yönetici-Çalışan İlişki Kalitesinin Çalışan İş Tatmini ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Üzerindeki Etkisinde Adalet, Güvenilirlik, Güven Eğilimi ve Güvenin Rolü*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Lagace, R.R. (1990). Leader-Member Exchange: Antecedents and Consequences of the Cadre and Hired Hand, *Journal of Personal Selling & Sales Management*, 10(1): 11-19.
- Liden, R.C. ve Graen, G. (1980). Generalizability of the Vertical Dyad Linkage Model of Leadership, *Academy of Management Journal*, 23(3): 451-465.
- Liden, R.C., Wayne, S.J. & Stilwell, D. (1993). A Longitudinal Study on the Early Development of Leader-Member Exchanges, *Journal of Applied Psychology*, 78(4): 662-674.
- Liden, R.C. & Maslyn, J.M. (1998). Multidimensionality of Leader-Member Exchange: An Empirical Assessment Through Scale Development, *Journal of Management*, 24(1): 43-72.
- Ma, E. & Qu, H. (2011). Social Exchanges as Motivators of Hotel Employees' Organizational Citizenship Behavior: The Proposition and Application of a New Three-Dimensional Framework, *International Journal of Hospitality Management*, 30(3): 680-688.
- Northouse, P.G. (2013). *Leadership: Theory and Practice*, 6th Edition, USA, Sage Publications.
- Organ, D.W. (1988). *Organizational Citizenship Behavior: The Good Soldier Syndrome*, Lexington-Massachusetts, Lexington Books.
- Özdamar, K. (2011). *Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi*, Eskişehir: Kaan Kitabevi.
- Özdevecioğlu, M. (2003). Örgütsel Vatandaşlık Davranışı ile Üniversite Öğrencilerinin Bazı Demografik Özellikleri ve Akademik Başarıları Arasındaki İlişkilerin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20: 117-135.
- Podsakoff, P.M., MacKenzie, S.B., Paine, J.B. & Bachrach, D.G. (2000). Organizational Citizenship Behaviors: A Critical Review of the Theoretical and Empirical Literature and Suggestions for Future Research, *Journal of Management*, 26(3): 513-563.
- Rosen, C.C., Harris, K.J. & Kacmar, K.M. (2009). The Emotional Implications of Organizational Politics: A Process Model, *Human Relations*, 62(1): 27-57.
- Scandura, T.A., Graen, G.B. & Novak, M.A. (1986). When Managers Decide Not to Decide Autocratically: An Investigation of Leader-Member Exchange and Decision Influence, *Journal of Applied Psychology*, 71(4): 579.
- Scandura, T.A. (1999). Rethinking Leader-Member Exchange: An Organizational Justice Perspective, *Leadership Quarterly*, 10(1): 25-37.
- Schnake, M., Dumler, M.P. & Cochran, D.S. (1993). The Relationship between "Traditional Leadership" "Super Leadership", and Organizational Citizenship Behavior, *Group & Organization Management*, 18(3): 352-365.
- Sigler, T.H. & Pearson, C.M. (2000). Creating An Empowering Culture: Examining the Relationship between Organizational Culture and Perceptions of Empowerment, *Journal of Quality Management*, 5(1): 27-52.
- Sun, L., Chow, I.H.S., Chiu, R.K. & Pan, W. (2013). Outcome Favorability in the Link Between Leader-Member Exchange and Organizational Citizenship Behavior: Procedural Fairness Climate Matters, *The Leadership Quarterly*, 24: 215-226.

- Todd, S.Y. & Kent, A. (2006). Direct and Indirect Effects of Task Characteristics on Organizational Citizenship Behavior, *North American Journal of Psychology*, 8(2): 253-268.
- Truckenbrodt, Y. (2000). *The Relationship Between Leader-Member Exchange and Commitment and Organizational Citizenship Behavior*, Doktora Tezi, Nova Southern University.
- Ünüvar, T.G. (2006). *An Integrative Model of Job Characteristics, Job Satisfaction, Organizational Commitment, Andorganizational Citizenship Behavior*, Yüksek Lisans Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Van Yperen, N.W., Berg, A.E. & Willering, M.C. (1999). Towards A Better Understanding of the Link between Participation in Decision Making and Organizational Citizenship Behavior: A Multilevel Analysis, *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 72(3): 377-392.
- Vey, M.A. & Campbell, J.P. (2004). In-role or Extra-Role Organizational Citizenship Behavior: Which Are We Measuring?, *Human Performance*, 17(1), 119-135.
- Vidyarthi, P.R., Liden, R.C., Anand, S., Erdogan, B. & Ghosh, S. (2010). Where Do I Stand? Examining the Effects of Leader-Member Exchange Social Comparison on Employee Work Behaviors, *Journal of Applied Psychology*, 95(5): 849-861.
- Wan, H.L. (2011). The Role of Leader-Member Exchange in Organisational Justice: Organisational Citizenship Behaviour Relationship, *Research and Practice in Human Resource Management*, 19(2): 71-91.
- Wang, G. & Netemeyer, R.G. (2002). The Effects of Job Autonomy, Customer Demandingness and Trait Competitiveness on Salesperson Learning, Self-Efficacy and Performance, *Journal of the Academy of Marketing Science*, 30 (3): 217-228.
- Wang, H., Law, K.S., Hackett, R.D., Wang, D. & Chen, Z.X. (2005). Leader-member Exchange as A Mediator of the Relationship Between Transformational Leadership and Followers' Performance and Organizational Citizenship Behavior, *Academy of Management Journal*, 48(3): 420-432.
- Wayne, S.J., Shore, L.M. & Liden, R.C. (1997). Perceived Organizational Support and Leader-Member Exchange: A Social Exchange Perspective, *Academy of Management Journal*, 40(1): 82-111.
- Williams, S. & Shiaw, W.T. (1999). Mood and Organizational Citizenship Behavior: The Effects of Positive Affect on Employee OCB Intentions, *The Journal of Psychology*, 133(6): 656-668.
- Yazıcıoğlu, Y. & Erdoğan, S. (2004). *SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Zhong, J.A., Lam, W. & Chen, Z. (2011). Relationship Between Leader-Member Exchange and Organizational Citizenship Behaviors: Examining the Moderating Role of Empowerment, *Asia Pacific Journal of Management*, 28: 609-626.

RUS EDEBİYATINDA NOEL HİKÂYESİ KAVRAMI VE “KİBRİTÇİ KIZ” ÖYKÜSÜNE GÖRE TASNİF PROBLEMİ*

THE CONCEPT OF THE “CHRISTMAS STORY” IN THE RUSSIAN LITERATURE AND THE PROBLEM OF THE CLASSIFICATION ON THE EXAMPLE OF THE TALE “THE LITTLE MATCH GIRL”

Araştırma Makalesi
Research Paper

Mariia TALİANOVA-EREN**

Öz:

Folklor ve halk edebiyatı çalışmalarında bilimsel tartışmaların nedenini oluşturan çözümlenmemiş sorunlar ve konulardan bir tanesi de Noel Hikâyelerinin tasnif problemidir. Noel hikâyeleri, Noel bayramında bir yandan insanlığın merhameti ve şefkatini yansıtan diğer yandan da hayatın acımasız yüzünü tüm gerçekleriyle ele alan bir hikâye türüdür. Daha önceleri on iki gün süren Noel kutlamalarında anlatılan bu hikâyeler daha sonra edebi bir gelenek olarak ortaya çıkmıştır. Edebiyat alanında Noel hikâyeleri 18. yüzyılda ortaya çıkmaya başlamış, 19. yüzyılın son çeyreğinde ise aktif bir şekilde yaygınlık göstermiştir. Avrupa edebiyatında Noel hikâyeleri 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren popülerlik kazanmış, Rus edebiyatında ise, Noel hikâyelerinin tarihi ve gelişim süreci 18. yüzyıldan başlayarak günümüze kadar, yani üç yüzyıl boyunca sürerek devam etmektedir. Buna karşılık her bir edebiyat geleneği Noel hikâyelerini kendince farklı edebi türlerde sınıflandırmaktadır.

Bu çalışmada H.C. Andersen'in yazdığı, takvim edebiyatının bir parçası olan ve ne edebi ne de halk masalının özelliklerini taşıyan ve karşımıza bir Noel hikâyesi olarak ortaya çıkan “Kibritçi kız” öyküsü ele alınmaktadır. Bununla birlikte, Batı edebiyatı ile karşılaştırmalı olarak Rus edebiyatında Noel hikâyesi kavramı incelenmekte ve böylece Noel hikâyelerinin tasnif problemi “Kibritçi Kız” öyküsü örneği ile sunulmaktadır. Çalışmanın amacı, yabancı kaynaklar kullanılarak Türkiye’de daha önce araştırılmamış “Christmas Story” (“svyatoçnyı rasskaz”) kavramı incelemek, bu konunun tasnif problemi üzerinde durmak ve incelemeye alınmamış bu konunun geniş kitlelere ulaşmasını sağlamaktır.

Anahtar Kelimeler: Kibritçi Kız, Noel Hikâyesi, Takvim Edebiyatı, Tasnif Problemi.

Abstract:

One of the unresolved issues and issues that constitute the reason for scientific discussions in folklore and folk literature studies is the classification problem of Christmas Stories. The Christmas stories are a kind of story that reflects the mercy of humanity and compassion on the one hand and the cruel side of life in all its realities. These stories, which were previously described in twelve days of Christmas celebrations, later emerged as a literary tradition. In the field of literature, Christmas stories began to emerge in the 18th century, and they were active in the last quarter of the 19th century. In European literature, Christmas stories gained popularity since the second half of the 19th century, and in Russian literature, the history and development of Christmas stories began from the 18th century until today, that is to say, for three centuries. On the other hand, each literary tradition classifies Christmas stories in different literary genres.

* Makale Geliş Tarihi: 23.04.2018

Makale Kabul Tarihi: 05.12.2018

** Yabancı Uzman, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Slav Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Rus Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, mteren@ankara.edu.tr, orcid.org/0000-0003-4834-450X

In this study "The Little Match Girl" story written by H.C. Andersen, which is a part of the calendar literature and which neither literary nor folk tales and which appears as a Christmas story to us, is dealt with. However, in comparison with Western literature, the concept of Christmas story in Russian literature is examined and the classification problem of Christmas stories is presented with the "The Little Match Girl" story. The aim of this study was investigated using foreign sources in Turkey before "Christmas Story" ("svyatoçnyy rasskaz") to examine the concept, stand on the classification problem of these issues and examine sour this issue is to reach a broad audience.

Keywords: The Little Match Girl, Christmas Story, Calendar Literature, Classification Problem.

GİRİŞ

"Folklor" terimi, ilk defa 1846 yılında William Thoms'un bu kelimeyi kullanmasıyla ortaya çıkmıştır. W. Thoms folklor kelimesinin isim babası olarak daha önce "popüler edebiyat" başlığı altında çalışılan bu disiplin için "folklor" kavramını sunmuştur. Ancak folklor hakkında bilim insanları tarafından farklı düşünceler ortaya atılmıştır. "Standard Dictionary of Folklore, Mythology and Legend" in ilk cildindeki yirmi bir farklı tanım söz konusu düşünce çeşitliliğini ortaya koymaktadır (Dundes: 2005, 127). Bu tanımların ortak noktası folklorun taşınır olmasıdır. Bununla birlikte ortak nokta olarak ortaya çıkan bu ölçüt bazı kuramsal güçlükleri de beraberinde getirmiştir.

Folklorun çatısı altında yer alan halk edebiyatı ürünlerinin tanımına ilişkin karışıklıklar görülebilmektedir. Bazen mit, efsane ve dinî efsane kavramları, bazen de destan, mit ve efsane hatta hikâye ve mit kavramları birbirine karışmaktadır.

Çağdaş edebiyat biliminde "edebi masal" kavramına da yeterli derecede önem verilmemiştir. Söz gelimi, "Kısa Edebiyat Ansiklopedisi'nde (Kratkaya literaturnaya entsiklopediya) "masal" kavramının açıklamasında sadece halk masalından söz edilmekte, edebi masal kavramına değinilmemektedir (Pomerantseva: 1971, 880). "Edebiyat Terimleri Sözlüğü"nde ("Slovar literaturovedçeskikh terminov") "edebi masal" başlığı dahi bulunmamaktadır (Suhorukov: 2014, 145). Rus araştırmacı L.Y. Braude, "halk masalı" ve "edebi masal" arasındaki farka genel olarak çoğu zaman dikkat edilmediğine değinmektedir (Braude, 1979: 5). "Kibritçi Kız" eseri edebi ve halk masalı kavramları arasında bir yerde kalmış eserlere verilebilecek örneklerden sadece birisini oluşturmaktadır. Bu eser edebiyatçılar tarafından daha çok bir masal türü olarak nitelendirilmektedir. Genel olarak, çocuklara hitap eden ve içerisinde doğüstü konuları barındıran her türlü esere masal gözüyle bakılmaktadır. Günümüz edebiyatında popüler eserlerden olan "Harry Potter", "Yüzüklerin Efendisi", "Alice Harikalar Diyarında" benzeri popüler eserlere, fantastik kurgu gibi edebiyatın farklı alanlarına ait olmalarına rağmen, çoğunlukla masal gözüyle bakılmaktadır. Bu bakımdan, edebiyatçılar tarafından yapılan benzeri sınıflandırmalar tartışmaya açık olabilmektedir.

Buradan hareketle, Hans Christian Andersen tarafından yazılmış olan "Kibritçi Kız" ("The Little Match Girl") adlı eserin masal türüne ait olmadığını, özellikle de edebi masalla ortak unsur taşımayan bir eser olduğunu söylemek mümkündür. İncelememizin esas noktasını oluşturan bu savı desteklemek için sırasıyla masal ve edebi masal kavramları arasındaki fark-

ların incelenmesi yararlı olacaktır. “Kibritçi Kız”, masal kavramında var olan özelliklerin birçoğunu¹ taşımamaktadır. Örneğin, “Kibritçi Kız” 1) masallarda görülen geleneksel başlangıç, orta ve bitiş formülleri yoktur; 2) aynı şekilde masallarda olduğu gibi kalıplaşmış tekerlemeler bulunmamaktadır; 3) masalların sonunda her zaman iyiler kazanır, masal mutlu sonla biter, “Kibritçi Kız” eserinde ise, böyle bir sonuç bulunmamaktadır. Tam tersine hikâye ölümle sonuçlanan üzücü bir sona sahiptir ve son olarak 4) masallarda yer ve zaman çoğunlukla belirsizdir, yer ve zamanı belirli olan masallarda ise Kaf Dağı, periler ülkesi, devler ülkesi, Çin-Maçın gibi² masalsı mekânlar ön plana çıkmaktadır. Zaman ise, genel özelliği itibariyle belirgin değildir. *Günlerden bir gün, zamanın birinde* gibi söylemler sık kullanılan kalıp ifadelerdendir. “Kibritçi Kız” gibi Noel hikâyeleri sınıfına giren eserlerde ise olayın geçtiği yer belirgin olmamakla birlikte, zaman çerçevesi bellidir. Diğer bir değişle mekân belirgin değilken, zaman aşikârdır: “*Yılın son gecesiydi, yani Yılbaşı gecesi*”. Hikâyenin geçtiği zaman dilimi Noel’in başlangıç ve bitiş sürecini kapsadığından burada reel bir zaman dilimine işaret edilmektedir. Tüm bunların ışığında, Kibritçi Kız eseri, kendi yazarına sahip olmasıyla birlikte çoğu zaman düşünüldüğü gibi ne edebi bir masal ne de bir halk masalıdır.

Sınıflandırma karmaşasına ilişkin benzer bir durum edebi masal olarak adlandırılan eserler için de geçerlidir. Sözgelimi, önce Şarl Pero’nun (Charles Perrault), ardından Grimm Kardeşler’in derlediği “Kırmızı Başlıklı Kız”, “Külkedisi”, “Uyuyan Güzel”, “Pamuk Prenses ve Yedi Cüceler” gibi halk masalları belirli yazar adları ile anılmalarına rağmen, aslında bu tür masallar – *Avrupa halk masalları* olarak kabul edilmelidir. Benzeri masallar, Grimm gibi derlemeciler tarafından derlenmiş ve onların vasıtasıyla ilk defa sözlü gelenekten süsleme, güzelleştirme yoluyla yazılı metne geçen eserler haline gelmişlerdir. Edebi masallar ise, Rus araştırmacı S. Belakurova’nın da belirttiği üzere, belirli bir yazarı olmasına rağmen, yayımlanmadan önce sözlü formda yer etmemiş olan ve varyantları olmayan bir eser türüdür³.

Edebi masalın yayımlanmadan önce varyantlarının olmaması gerektiği ile ilgili S. Belokurova’nın dile getirdiği yargıya dayanarak yukarıda ele alınan yaklaşımlara örnek olması ve tasnif problemini ortaya koyması açısından “Külkedisi” ve “Pamuk Prenses ve Yedi Cüceler” masalları tetkik edilebilir. En eski Külkedisi öyküsü, 9. yüzyıla kadar uzanan bir Çin masalı olarak bilinmektedir. Bunun yanında, “Külkedisi” masalının konusunu içeren ve başkahramanı Rodopis (Rodopa) isimli güzel bir kızı olan Eski Mısır papirüsleri de bulunmuştur (Morgun: 2015, 1782). Yunan versiyonunda ise, bu masalın adı “Little Saddleslut” olarak geçmektedir.⁴ Sırlar arasında “Pepelyuga”⁵, Gürcistan’da ise “Conkiahgharuna”⁶ (Baldırı

¹ Masal özellikleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. “*Türk Halk Edebiyatı*” (Oğuz, M.Ö. vd. S. 146-156).

² Rus masalları için “Ostrov Buyan” (“*Buyan Adası*”), “Bılo eto delo ona more, na okeane; na ostrove Kidane” (“*Olay denizde, okyanusta; Kidan adasında geçmektedir*”), “V nekotorom tsarstve, v nekotorom gosudarstve” (“*Çarlığın birinde, bir ülkede*”) vs.

³ (Bkz.: “Literaturnaya skazka”. *Slovar literaturovedçeskih terminov*.https://literary_criticism.academic.ru/. (19.10 2017).

⁴ Bkz.: Edmund Martin “*Geldart, Folk-Lore of Modern Greece: The Tales of the People*” (*Little Saddleslut*). 1884.

⁵ Bkz.: Woislav M. Petrovitch, “*Hero Tales and Legends of the Serbians*” (*Pepelyuga*). London. 1914.

⁶ Bkz.: Marjori Wardrop “*Georgian Folk Tales*”. Frankfurt am Main. 2018.

Çıplak) olmak üzere binden fazla çeşitli varyanta ve versiyona sahiptir. “Pamuk Prenses ve Yedi Cüceler” ise, “Nardaniye Hanım” masalı olarak Türk halk edebiyatında da yer etmektedir⁷. Bu bağlamda “Külkedisi” ya da “Pamuk Prenses ve Yedi Cüceler” gibi masallar özgün masallar olmayıp dünyanın yaygın ve en bilinen “gezgin konuları” olarak adlandırabileceğimiz masallardandır. Pertev Naili Boratav’ın ya da Eflatun Cem Güney’in kitabında yer alan masallar ile Antuan Gallan tarafından Fransızcaya çevrilmiş “Bin Bir Gece Masalları” veya A.N. Afanasyev’in “Rus Halk Masalları” (“Russkiye narodniye skazki”) eserlerinin de sanat masalları olarak sayılması yukarıda bahsedilen yanlış tasnifleme sorunlarına ilişkin mevcut başka örneklerle işaret etmektedir. E.A. Suhorukov, masal türünü “folklor naya skazka” (“folklor masalı”), “literaturnaya obrabotka” (“folklor masalının edebi süslenmesi”) ve “avtorskaya skazka” (“yazara has edebi masal”) olmak üzere üçe ayırmaktadır (Suhorukov: 2014, 146). Bu bağlamda, söz konusu masallar orijinal edebi masallar olmayıp, Suhorukov tarafından yapılmış sınıflandırmaya göre “folklor masalının edebi süslenmesi” olarak ya da P.N. Boratav’ın, E.C. Güney’in ya da A.N. Afanasyev’in masalları gibi “derlenmiş” materyale dâhil edilebilir.

Böylelikle, hem halk, hem de edebi masalın özellikleri ışığında “Kibritçi Kız” eserinin ne bir halk ne de edebi bir masal olmadığı sonucuna varılabilir. Bizce, söz konusu eser, edebiyatta bağımsız bir şekilde yer etmiş olan Noel hikayeleri kapsamına girmektedir. Rus dilinde “svyatoçny rasskaz” (святочный рассказ) olarak adlandırılan Noel hikayeleri “*takvim edebiyatına*” ait olan ve geleneksel hikâye türüne kıyasla bazı spesifik özelliklerine sahip olan bir edebi türdür. Bu edebi türün en başarılı örneğini yansıtan eser ise Avrupa edebiyatında geniş bir yer etmiş olan “Kibritçi Kız” öyküsüdür. Rus Noel hikayelerinin oluşmasına da büyük etki etmiş olan bu hikaye türü takvime bağlı olarak belirli bir bayram döngüsü içerisinde gelişen ve konusu bu bayram kutlamaları çerçevesinde yer eden narratif metinlerdir (Duşçkina: 1995, 10).

Çalışmanın bundan sonraki bölümünde Avrupa Noel hikayesi kavramına kısaca değindikten sonra Avrupa Noel hikaye geleneğinin Rus Noel hikaye geleneğine nasıl ettiği ele alınacak olup, Rus Noel hikayelerinin oluşum özellikleri ve bu hikayelerin geçtiği ve svyatki zamanı olarak adlandırılan zaman dilimi konuları ele alınacaktır.

1. NOEL HİKÂYELERİNİN ÖZELLİKLERİ

Noel hikâyeleri, Noel zamanı gerçekleşen mucizevi olayların anlatıldığı hikâyelerdir. Klasik Noel hikâyelerinde olay bir Noel gecesinde gelişir. Bu gecede başkahramanın başına olağanüstü şeyler gelir ve en önemlisi bu kahraman iç dünyasında birtakım değişiklikler yaşar. Kahraman, sahte değerlerden vazgeçer ve insanî değerlere sığınarak insanî idealere döner. Örneğin, Dickens’in “Bir Noel Şarkısı” eserindeki başkahraman büyük ahlaki bir sarsıntı geçirir. Gogol’un “Noel Gecesi Arifesi”nde ise mucizevi bir macera demirci Vakula’nın başından geçer, başka bir mucizevi değişiklik de güzel Oksana’nın duygularında meydana gelir. (Starigina: 1922, 121).

⁷ P.N. Boratav “*Zaman Zaman İçinde*” adlı kitabına bkz. S. 114-121. “Pamuk Prenses ve Yedi Cüceler” masalının geleneğinin bulunduğu görülebilir.

Noel hikâyesinin zamanla gelişmiş ve standart sayılan şeması, hikâyenin başkahramanının üç etaptan ibaret olan (evrenin üç tabakası) ahlaki değişimini gösterir ve eseri sonunda mutlaka bir mucize gerçekleşir. Buradan anlaşılacağı üzere, bu tür öyküler için mucize ana motiftir. Ancak bu hikâyelerde meydana gelen mucizelerin her zaman pozitif mucizeler oldukları anlaşılmalıdır. Bu hikâyeler mutlu şekilde bitmez, tam tersine, hayatın haksızlığını göstermek amacıyla kötü ve üzücü bir sonla biterler.

Noel hikâyelerinin öncüsü olan İngiliz yazar Charles Dickens 1843 yılında Noel bayramı arifesinde İngiltere’de “Bir Noel Şarkısı” (A Christmas Carole) adlı ilk Noel hikâyesini yayımlamıştır. Bu yayından bir sene sonra, ikinci eseri “Çanlar” (The Chimes) ardından ise “Ocak Çekirgesi” (The Cricket On The Hearth) eseri yayımlanır. Dickens 1840’lı yılların ikinci yarısında birkaç Noel hikâyesi daha yazar. Böylelikle, yazar İngiltere’deki toplumsal eşitsizliği Noel hikâyeleri aracılığıyla ortaya koymuştur. Noel bayramı gibi içerisinde olumlu anlamlar ve güzellikler barındıran bayram kutlamaları, hikâyelerde yer alan kahramanlar ve anlatılan olaylarla tezatlık oluşturmaktadır.

1844 yılında Rusya’daki “Repertuar ve Panteon” dergisi “Bir Noel Şarkısı” adlı hikâyenin çevirisini yayımlar ve ayrı bir yayın olarak A.S. Homyakov tarafından “Bir Noel Şarkısı”nın edebi hikâye şeklinde yazılmış olan “Svetloye Hristovo voskresenye” isimli bir eser yayımlanır. Ardından “Moskvityanın” dergisinde “Çanlar”ın, 1846 yılında ise “Ocak Çekirgesi”nin çevirisi yayımlanır. Dickens’in Noel öykülerine ilişkin ilk olumlu eleştiri Rusya’da yayımlanan “Oteçestvenniye zapiski” adlı dergide 1845 yılında yayımlanır. Özellikle V. Belinski, A. Grigoryev ve P. Pletnev⁸ yazarın eserlerinden övgüyle bahsederler. Bu arada diğer eserlerin yeni çevirileri ortaya çıkmaya devam eder. Dickens’in hikâyeleri hızlıca büyük bir üne kavuşarak neredeyse aynı zamanda Rusya’da da halk arasında tanınmaya ve popülerlik kazanmaya başlamıştır.

Eserlerin yayımlandığı ve çevirilerinin Rusya’da basıldığı anlardan itibaren Rusya’da Dickens’in Noel hikâyeleri (Christmas Stories) adlı uzun soluklu yolculuğu başlamış olur. Yazarın öyküleri defalarca tekrar tekrar basılır, Noel zamanı ayrı kitaplar halinde ya da dergilerde Noel öyküleri yayımlanmış, çocuklar için ise hikâyeler kısa formatta ya da uzun halleriyle aktarılmışlardır. Hatta kimi yazarlar Dickens’in etkisi altında kalarak Noel hikâyeleri yazmışlardır. D.V. Grigoroviç’in “Kış Akşamı” (Zimniy Veçer) ve “Noel Gecesi” (Rojdestvenskaya noç) hikâyeleri buna örnek gösterilebilir (Duşçkina: 1995, 143-144). Rus edebi Noel hikâyesi türüne genel olarak bakıldığında, ilki Batı örneğinden, ikincisi ise halk geleneğinden olmak üzere iki kaynaktan oluştuğu görülebilir. Noel hikâyelerinin felsefi temelini oluşturan Dickens’in eserlerinde insani değerler, bağışlama, günah işleyen insana merhamet ve sevgi gösterme, çocukluk gibi konular başlıca konuları oluşturmaktadır. Charles Dickens’in edebi geleneği başta Avrupa edebiyatında sonra da Rus edebiyatında kabul görüp gelişmeye başlamıştır.

Aslına bakılırsa Rus edebiyatında bu türün tarihi 18. yüzyıldan günümüze kadar, yani üç yüzyıl boyunca süregelmektedir. Rus halk takvimi bayramları olarak adlandırılan ve tak-

⁸ Bkz.: İ. Katarstkiy “*Dikkens v Rossii*”. *Seredina XIX v.*” S. 139-150.

vimde yer alan bayramlardan adını alarak ortaya çıkmış olan bu hikâyelerdeki betimlemelerin yanı sıra 1820'li yılların ikinci yarısında ve sonraki on yıl boyunca takvim hikâyeleri ile ilgili öğeleri günümüz Noel hikâyelerinde kullanmayı tercih eden büyük sayıda edebi eserler de ortaya çıkmıştır. Bu edebi eserler daha sonra takvim eserleri olarak adlandırılmışlardır. Örnek olarak Rus edebiyatındaki takvim eserlerinin bazıları şu şekilde sıralanabilir:

1. N.A. Polevoy (1826; 1832) “Svyatoçniye rasskazı” ve “Razgovor na svyatkah” (“Noel Öyküleri”, “Svyatki Zamanında Yapılan Bir Konuşma”).

2. M.P. Pogodin (1828; 1831) “Sujeniy”, (“Yavuklu” / “Nişanlı”), “Vasilyev Veçer”, (“Vasily Gecesi”).

3. O.M. Somov (1831) “Rusalka” (“Deniz kızı”).

4. A.A. Marlinski (1830;1831) “İspitaniye” (“İmtihan”), “Straşnoye gadaniye” (“Korkunç bir Fal”).

5. N.V. Gogol (1830-1831) “Noç’ pered Rojdestvom” (“Noel Arifesi Gecesi”).

6. E.A. Baratinski (1832) “Persten” (“Yüzük”).

7. N.F. Pavlov (1835) “Maskarad” (“Maskeli Balo”).

8. N.İ. Bileviç (1836) “Svyatoçniye veçera ili rasskazı moey tetuşki” (“Noel Akşamları veya Teyzemin Hikâyeleri”).

9. V.F. Odoyevski (1837) “Noviy god” (“Yeni Yıl”) vs.

Nesir şeklinde yazılmış takvim edebiyatının eserleriyle beraber takvim bayramlarının mitolojisiyle ilgili nazım biçiminde yazılan metinler de kaleme alınmaya başlanmıştır:

1. D.V. Venevitinov “Noviy god” (“Yeni Yıl”),

2. F.N. Slepüşkin “Svyatoçniye gadaniya” (“Noel’de Fal”),

3. P.A. Vyazemski “Svyatoçnaya şutka” (“Noel Şakası”),

4. A.İ. Delviga “Son” (“Rüya”),

5. M.Y. Lermontov “Rusalka” (“Deniz Kızı”) (Duşçkina: 1995, 99).

Charles Dickens’in öncülüğünde İngiltere’de ortaya çıkmış olan Noel hikâyeleri Rus edebiyatında takvim eserleri ile iç içe geçmektedir. Bu ise Rusya’daki Svyatki geleneği ile ilgilidir.

2. RUS NOEL HİKÂYELERİNDEKİ SVYATKİ KAVRAMI

Rusçada Noel hikâyesi için “Svyatoçniy rasskaz” (святочный рассказ) ifadesi kullanılmaktadır. Rusçadaki Noel hikâyeleri Svyatki zamanı meydana gelmektedir. Svyatki kavramı Ortodoks Hristiyanlığı ile ilintili olup Hz. İsa’nın doğum gününden başlayarak (25 Aralık [7 Ocak]) vaftiz olduğu gün olan 6 (19) Ocak tarihinde biten 12 kutsal gün arasındaki zaman dilimine verilen addır. Halk geleneğine göre Svyatki, fal, şarkılar, oyunlar ve

kıyafet değişiminin eşliğiyle düzenlenir. Halk arasında bu kutsal ve sihirli zaman diliminde özellikle de akşam vakti insanın, olağanüstü güçlerle karşılaşmasıyla ilgili hikâyeler anlatılır. Rus halk edebiyatında bu tür hikâyeler – “bılıçka”⁹ ya da “bıvalşına” olarak da adlandırılmaktadır. Bu Noel gelenekleri ve halk öyküleri, Rus edebi Noel hikâyelerinin temelini oluşturmaktadır.

Svyatki zamanında paganizm ve Hristiyanlık gelenekleri bir arada görülmektedir. Eski Ruslar yeni bir yılın gelişini, şimdiki günümüzde Noel olarak adlandırılan bayramı “Kolyada” bayramı olarak ya da kışın bitişi ve baharın gelişini yeni bir yılı müjdeleyen “Güneşin doğuşu” bayramı olarak kutlamaktaydılar. Ancak Hristiyanlığın Rus topraklarına gelmesi ile birlikte söz konusu bayram İsa’nın doğum günü ile birleştirilerek Noel halini almıştır. Bu nedenle Rus kültüründe Noel kutlamalarında fal baktırma, hayvan kıyafetleri giyme, çeşitli oyunlar oynama gibi esasen pagan olan unsurlar ve Hristiyanlık unsurları bir arada görülebilir (Zabilin: 2014, 10). Bütün eski bayramlarda olduğu gibi, Noel (İsa’nın doğum gecesi) ve Svyatki zamanı hem neşeli bir şekilde geçer, hem de ciddiye alınır. Kadim Rusya’daki Svyatki zamanında fallara bakılır, şarkılar söylenir, ritüel gösterileri yapılırdı. Ama gündüz neşeli eğlencelerden sonra insan, düşünceleriyle ve ruhuyla İsa’nın hayatına ve buyruklarına geri dönerdi.

Ortodoks Hristiyanları arasında Noel’e “Kolyada” da denmektedir. Kolyada (lat. “calendae”) – Slavlarda Hz. İsa’nın doğumun gerçekleştiği geceye verilen isimdir. Çekler, Bulgar ve Sırp’larda “Koléda” ve “wanoënj pisniéky” – Noel şarkısı anlama gelir, “choditi po Koléde” Yılbaşını kutlamak ve herhangi bir hediye verebilen herkesten hediye almak anlamına gelmektedir (Zabilin: 2014, 16). Esas olarak, “Kolyada” kelimesinin, Latince’deki “çağırma” veya “yüksek sesle ilan etmek” anlamına gelen “calare” kelimesinden türediği sanılmaktadır. Bunun yanında, Eski Roma’da her yeni ayda, ayın ilk gününün başrahip tarafından yüksek sesle ilan edildiği belirtilmekte, bundan yola çıkılarak kolyada kelimesinin her ayın ilk gününün “kalenda” olarak adlandırıldığı “calendae” (calo “çağırma”) kelimesinden geldiği ya da dolaylı olarak Yunancadan (καλάνδαι) geçtiği düşünülmektedir. Örnek olarak Lehçede bu anlamda kullanılan “koléda” kelimesi verilmektedir. Baltık dillerindeki mevcut benzer kelimeler ise Slav dillerinden geçmiştir (Fasmer’den akt. Dalkılıç: 2014, 83). Kolyada yani Noel’in kutlandığı on iki günlük zaman dilimine ise kutsal zaman dilimi anlamına gelen Svyatki adı verilir. Söz konusu zaman dilimi için yapılan hazırlıkların ve evlerde gerçekleştirilen bireysel kutlamaların ardından kolyadovanie” olarak adlandırılan toplu ev gezme ritüelleri başlardı. Hristiyanlık öncesi eski kutlamalarda şarkı ve şiirler eşliğinde gerçekleştirilen ev gezme töreninin doğüstü etkilere sahip olduğuna inanılırdı. Hristiyanlığın kabulü sonrasında da devam eden bu ritüel, inanişe göre, ev sahiplerine tarlada ve bahçede zengin hasat, hayvancılıkta verimlilik, evde refah ve bolluk sağlardı (Dalkılıç: 2014, s. 85).

⁹ Noel memoraatları olarak da adlandırılabilir. Memorat, bir insanın yaşadığı ve çeşitli sebeplerle izahı yapılamayan olağanüstü an ya da hikâye manasını taşır. İzahının yapılamamasının sebeplerinin başında çok kişisel yaşanımlar olmaları gelmektedir. Daha detaylı bkz. Ö. Çobanoğlu “*Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları*”. Ankara: Akçağ Yayınları. 2004.

Örnek olarak, ev sahiplerine hitap edilen ve koleda şarkıları olarak adlandırılan mani türü şarkılardan bir kaç şun şekilde:

“Каледа, маледа!	“Kaleda: maleda,
Ходила каледа по святым вечерам.	Kutsal akşamları gezerdi kaleda.
Зашла каледа к (<i>имя и отчество</i>) на двор. (<i>Ad, baba adı</i>)’in evinin avlusuna geldi kaleda	
У (<i>имя</i>) борода до шелкова пояса.	(Ad)’in sakalı ve ipeksi kuşağı var
Дай ему, Господи, доброго здоровья,	Ver ona, Tanrım, sağlık ve uzun ömür,
Ярицы оденье да пшеницы копну	Budağın arpanın bolunu,
Семь лошадей ровно белых лебедей,	Beyaz kuğu gibi yedi tane at,
Пятьдесят быков, сто коров!	Elli öküz ve yüz inek!
Тётушка, матушка!	Teyzeciğim, ablacığım!
Хлебца кусочек,	Bir dilim ekmek,
Лучинки пучочек,	Bir çıra parçası,
Кокурочку с дырочкой,	Biraz tavuk
Пирожка с начиночкой,	Ve börek,
Поросячью ножку	Domuz budu
Да жарену лепешку	Ve kızarmış yufka,
Не подашь лепешки —	Vermezsen bana yufka
Разобью окошки.	Kırırım pencereyi,
Не подашь пирога —	Vermezsen bana börek
Разобью ворота!	Kırırım kapını!
(<i>Получивши, еще прибавляют</i>):	(<i>Aldıktan sonra eklerler</i>):
Дай им, господи, всего-то всего!	Ver ona, Tanrım, bütün istediklerini
Одна-то бы корова по ведру доила!	Bir inek bir kova süt versin,
Одна-то бы кобыла по два воза возила!”	Bir kısrak iki yük taşıсын!”

(Jekulina, Rozova: 1989, 53. N.6)

Rus folklor araştırmacılarının ve etnografların çalışmalarında Noel akşamlarında, sözlü Noel hikâyelerinin anlatılması ile ilgili bilgiler yer almaktadır (Maksimov: 1994, 291, 321-323¹⁰, Zavoyko: 1914, 133¹¹, Kopaneviç: 1896, 27¹²). Bu anlatılara örnek olarak şu halk Noel

¹⁰ S.V. Maksimov, bu memoralardan bazılarının özetini verir.

¹¹ G.K. Zavoyko, Vladimir şehrinde Svyatki döneminde köylülerin birbirine özel fıkralar ve masal anlatma geleneği hakkında bilgi verir.

¹² İ.K. Kopaneviç ise Pskov vilayetinde köylülerin arasında fala bakanlarla ilgili “çok korkunç hikâyeler”in var olduğunu dile getirir.

hikâyesi verilebilir: “Bir akşam Svyatki zamanında genç kızlar ahıra gidip, orada kancaya asılmış olan, soyulmuş bir domuz gövdesine geleceklerini sormaya başlamışlar. Gelecekle ilgili cevap yerine domuz, kızların cevap veremeyecekleri bir bilmece sormuş. Kızlar korku içinde eve kaçmışlar. Evdeki tecrübeli ev hanımı, kızların kafalarına bir çömlek takmış. Bu arada domuz gövdesi içeriye girip çömleği genç kızların kafaları sanarak bu çömlekleri çıkarmış ve alıp gitmiş (Perets: 1894, 3-18).

Her bir takvim bayramıyla ilgili belirli bir konu bulunmaktadır. Noel bayramıyla ilgili olarak, Noel halk (Svyatki) hikâyelerinde daha çok insanların olağanüstü kara güçlerle karşılaşması ya da fal bakma ritüelleri sırasında fal bakanların yaşadığı olaylar anlatılmaktadır.

Köy ve şehir yaşam şekli arasındaki mesafe büyüdükçe takvim ritüelleri ve dolayısıyla takvim hikâyeleri de gittikçe unutulmaya ve şehirlilerin hayatından çıkmaya başlamıştır. N.A. Minenko’ya göre XVIII. yüzyılın sonundan – XIX. yüzyılın başlangıcından itibaren köylerde yapılan bütün bayram “etkinlikleri” kimi ritüel özellikleri barındırmaktan çok eğlence ve göze hitap etme bakımından kendini göstermektedir. Moskova ve Petersburg gibi büyük şehirlerde ise, takvim bayramları kültürü yapay bir şekilde yaşatılmaya çalışılmaktadır (Akt. Duşçekina: 1995, 13).

Noel halk hikâyelerinin en önemli özelliği, hikayeyi anlatan kişinin karşısındaki dinleyicileri etkileyerek dinleyicilerin ona inanmasını istemesidir. Söz gelimi, dinleyicilerin “bunların hepsi gerçektir, bu kadına inanabilirsiniz. O anlatırken ağlıyordu bile”; “O kadar basit hikâyelere inanılmazsa, o zaman neye inanılır ki?”, “eskiden daha korkunç olaylar vardı, off düşününce tüylerim diken diken oldu” gibi ifadeleri bunu ispatlar niteliktedir (Zinovyev: 1987, 272; REM).

Görülebileceği üzere Svyatki anlamsal içeriği ve ortaya koyduğu çeşitli ritüel zenginliği ile ortaya çıkmaktadır. Bunun sebebi ise, bu zaman diliminin farklı takvim sistemlerine ait olan en az üç bayram özelliğini bir arada taşımaktadır. İlki, eski Rusya’da Aralık ayının sonunda güneşin sembolü pagan Tanrılardan olan Koleda bayramının kutlanması ile ilgilidir. İkincisi, Hristiyanlığın kabulüyle birlikte İsa’nın doğumun 25 Aralıkta kutlanmaya başlamasıyla ilintilidir. Üçüncüsü ise, 1700 yılından itibaren Avrupa’ya ayak uydurmak adına Rus Çarı I. Petro’nun Avrupa geleneğinde yer eden Yeni Yılın kutlanmasına ilişkin verdiği talimatlara ilişkin değişiklikleri kapsamaktadır. 1492 yılına kadar Rusya’da Yeni yıl 1 Mart’ta, 1492’den XVII. yüzyıla kadar ise 1 Eylül’de kutlanmıştı (Duşçekina: 1995, 25).

3. AVRUPA VE RUS NOEL HİKÂYELERİ ARASINDAKİ FARKLAR

Noel hikâyeleri Avrupa’da ortaya çıktıktan sonra, neredeyse paralel olarak Rus edebiyatında da yavaş yavaş yer etmeye başlamıştır. Bu türün hızlı bir şekilde yayılıp geniş kitlelere ulaşması ise yayıncılık, basım ve matbaa aracılığı ile olmuştur. Böylelikle kısa öykü biçiminde sunulabilen Noel hikâyeleri, deneme, novella gibi basın-yayıncılıkta da yer alan bütün sanat yapılarına uygun olduğundan ötürü daha çok gazete ve dergiler de yer almıştır. Bu, halkın okuyup anlayabilmesi için de oldukça uygun bir türdü. Rus yazar N.S.

Leskov kitabında: “Basit köy erkekleri kalın kitapları ellerine dahi almazlar, buna karşılık gazete sayfaları mutlaka ellerine geçer” şeklinde söz konusu durumu açıkça dile getirmiştir (Leskov: 1956, 389). Böylece yazarlar, Hristiyanlık ideallerinin ahlaki yönünü halka yansıtmaktaydılar.

Duşeçkina, XIX. yüzyılın başında Rus edebiyatında Dickens öykülerinin etkisi öncesi döneminde Noel öyküsünün konu modelini üçe ayırmaktadır. Bunlar:

- 1) Etnografik materyallerin eklenmesi ile oluşturulan halkla ilgili öyküler. Bu hikâyelerde Svyatki zamanı ideal hayatın ve ataerkilliğin sembolü olarak sunulmaktadır.
- 2) Maskeli balo entrikalarının işlendiği dünyevi konulu hikâyeler.
- 3) Alman yazar E.T.A Hoffmann'ın geleneğinin etkisiyle gelişmiş olan fantastik konulu öyküler. Bu öykülerde iki dünya, rüya ve dualite kavramları ön plana çıkmaktadır.

(Duşeçkina: 1995, 122-123).

XIX. yüzyılda ise, daha çok halkın sorunlarını ortaya koyan konular ele alınmaya başlanmıştır. Rus edebiyatında Svyatki betimlemesinden bahsedildiğinde L.N. Tolstoy da unutulmamalıdır. 1835 yılında Kafkasya’da “Delikanlılık” otobiyografisi üzerine çalışırken “Svyatoçnaya Noç” (“Noel Gecesi”) isimli öyküsünü yazmaya başlayan L.N. Tolstoy, bu öyküsünü bitirememiş de olsa günümüze kadar ulaşabilen fragmanlar eserin ana fikrini güzel bir şekilde göstermektedir.

Avrupa’da İngiliz yazar Charles Dickens ile ortaya çıkan bu öykülerde mutlaka iyilik kötülüğü yener, karanlık yerini aydınlığa bırakırdı. Noel hikâyeleri mutlu sonla biterdi. Noel hikâyelerine ilişkin söz konusu gelenek Avrupa Noel hikâyeleri edebiyatında da devam etmiştir. Buna karşılık, Rus Noel hikâyeleri, Avrupa Noel hikâyelerinin aksine hüzünlü bir son ile birlikte sona ermektedir. Bu bakımdan, Rus edebiyatında Noel hikâyeleri daha çok daha realistik özelliklere sahip bir tür olarak ortaya çıkmıştır. Noel bayramının beraberinde getirdiği insaniyet ve merhamet fikirlerinin, hayatın acımasız gerçekleriyle nasıl çatıştığını gösteren çalışmalar ortaya çıkmıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Noel hikâyelerinin sabit şeması, realizm çerçevesinde oluşum göstermiştir. XIX. yüzyılda Rus Noel hikâyelerine bu tür özellikleri kazandıran ilk yazarlardan biri de M.Y. Saltıkov-Şchedrin’dir. Yazar, “Noel Hikâyesi. Bir Memurun Yolculuk Notları” (Svyatoçnyy rasskaz. İz putevnyh zametok çinovnika) denemesinde kahramanın Noel’de ailesiyle birlikte zaman geçirmek yerine işe gitmek zorunda kalmasını anlatmaktadır. Denk geldiği bir köy evinde geceleme için orada yaşayan bir ailenin trajedisine tesadüfen tanık olur: ev sahibinin oğlu Petrunya kısa bir süre önce asker olmuştur ve ailesinden ayrılmaktadır. Bayramın neşeli atmosferi ile hayatın gerçeği (ayrılık, hayal kırıklığı) arasındaki uyumsuzluk eserin ana konusunu oluşturur (Duşeçkina: 1995, 149).

Bunun yanı sıra Rus yazarlar, olağanüstü konuları arka planda bırakıp daha çok çocukluk, aşk, bağışlama, merhamet gösterme gibi sosyal temalara da önem vermekteydiler. Noel hikâyelerinde bu temaları eserlerinde işleyen Rus yazarları arasında N.S. Leskov’un öyküler

dizisi, A.P.Çehov’un “Çocuklar” (Detvora), “Oğlanlar” (Malçiki) hikâyeleri, M. Gorki’nin “Üşümeven Kız ve Oğlan Hakkında” (O malçike i devoçke, kotoriye ne zamerzli) eserleri gösterilebilir. Çağdaş Rus edebiyatında bu geleneği ise D.E. Galkovski sürdürmektedir.

Avrupa ve Rus Noel hikâyelerinde yer alan başkahramanlar hemen hemen aynıdır. Charles Dickens, kimsesiz ve zavallı olarak gösterilen başkahraman profilini ve Noel arifesinde bir grubun mutluluğu ile bir diğer grubun çaresizliği temasını başarılı bir şekilde işlemiştir. Rus edebiyatında ise bu şemayı ilk olarak uygulayan kişi F.M. Dostoyevski olmuştur. Dostoyevski “Malçik u Hrista na yölke” (“Noel’de İsa ile Buluşan Çocuk”) adlı eserinde bu temayı başarılı bir şekilde kullanarak, Dickens’ın kullandığı ve geleneksellik kazanmış olan bu yapısal unsurları birleştirmiş ve bu türe yeni bir özellikler kazandırmıştır (Pluşç, Suih: 2015, 301). Dostoyevski’nin “Malçik U Hrista na yölke” (1982: 457) öyküsünün konusu, 1845’te yayınlanan “Kibritçi Kız”ın konusu ile benzerlikler göstermektedir. Küçük fakir bir çocuk, Yılbaşı zamanında sokağın ortasında durup, karşısında bulunan evin içinde parlayan, rengârenk çam ağacındaki oyuncaklarla oynayan güzel giyimli çocukları görür. Herkes eğlenip dans etmektedir. Ebeveynleri tarafından terk edilen, günlerce yemek yemeyen ve hayatında acı, yoksulluk, duygusuzluk ve ahlaksızlıktan başka bir şeyi görmeyen başkahraman ise Petersburg’un soğuk sokaklarında gezinir. Ancak belli bir süre sonra mutlu çocukluk üzerine olan hayalleri gerçeğe dönüşür ve küçük oğlan İsa’nın Noel’inde kendisini bulur. Ancak sonradan anlaşılır ki çocuk, tıpkı “Kibritçi Kız” hikâyesinde olduğu gibi soğuktan donmuş ve öteki dünyada İsa’nın Noel’inde İsa ile bir araya gelmiştir. Dostoyevski’ye göre çocuk, artık insanların hiçbir şey yapamadığı ve onlara bağlı olmayan yerde yani gökyüzünde mutluluğa erişmiştir.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Halk edebiyatındaki eserlerin tasnifine yönelik karışıklıklar edebiyatta halk masalı ve edebi masal türleri arasında bir ayırım yapılmasını güçleştirmektedir. Edebi ve halk masalı eserlerini sınırlandırmak için kullanılan kimi yöntemlerde yüzeysel olup yetersiz kalmaktadır. Edebi ve halk masallarının tasnif probleminin temelinde, esasında, folklorun çatısı altında yer alan halk edebiyatı ürünlerinin karmaşık bir konumda bulunması yatmaktadır. Tasnif problemini etkileyen faktörlerden bir diğeri ise, terminolojideki karışıklıklardır.

Yapılan inceleme çalışması sonucunda masal olduğu düşünülen “Kibritçi Kız” türü eserlerin aslında ne edebi ne de halk masalı türüne girmediği, tamamen ayrı bir edebiyat türü olarak gelişen Noel hikâyeleri sınıfına girdiği görülebilir. Her bir edebi türün dikkate alınması gereken sabit ve değişmeyen özelliklerinin mevcut olduğu aşikârdır. Noel hikâyeleri, Noel zamanı gerçekleşen mucizevi olayların anlatıldığı hikâyelerdir. Noel hikâyeleri İngiliz yazar Charles Dickens’in “Bir Noel Şarkısı” eseri öncülüğünde başta Avrupa’da olmak üzere geniş kitlelere yayılsa da Rus edebiyatında Noel hikâyelerinin izini bu dönemden önce de var olduğunu daha sonraları gelişim gösterdiğini söylemek mümkündür. Buna göre, Rus ve Batı edebiyatında yer alan Noel hikâyesi (Svyatoçiy rasskaz) kavramı, eski Slavlarda Yeni yılın gelişinin kutlandığı Kolyada bayramı ile İsa’nın doğumunun kutlandığı Noel bayramı

ile iç içe geçmiştir. Böylelikle önce Rus halk hikâyelerinde sonrada edebiyatta görülmeye başlanan bu eserler İsa'nın doğum gecesi ile Vaftiz gecesi arasındaki 12 günlük zaman dilimini kapsayan süre içerisinde gerçekleşen hikâyeleri aktararak Rus halk geleneğini yansıtmaktadır.

Rus ve Batı Noel hikâyelerinde yer alan başkahramanlar hemen hemen benzerlik göstermekle birlikte ele alınana konuların akışı farklılık göstermektedir. Buna göre, Avrupa'da İngiliz yazar Charles Dickens ile ortaya çıkan bu öykülerde iyilik kötülüğü mutlaka yenerken, Rus Noel hikâyelerinde olay akışı hüznü bir biçimde sona ermektedir. Avrupa Noel hikâyelerinde ahlaki değerler, merhamet gibi kavramlar ön planda iken bu hikâyeler aracılığı ile toplumsal uçurumların ortaya konması hedeflenirken, Rus edebiyatında Noel hikâyeleri daha çok daha realistik özelliklere sahip bir tür olarak ortaya çıkmıştır. Noel bayramının beraberinde getirdiği insaniyet ve merhamet fikirlerinin hayatın acımasız gerçekleriyle nasıl çatıştığını ortaya konmuştur. Bu bakımdan Rus Noel hikâyelerinin özellikle de XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren realizm çerçevesinde oluştuğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Belokurova, S. (2005). “Literaturnaya skazka”, *Slovar literaturovedçeskih terminov*, Sankt-Peterburg: Paritet, https://literary_criticism.academic.ru/. (19.10 2017).
- Braude, L. (1979). *Skandinavskaya literaturnaya skazka*, Moskova: Nauka.
- Dalkılıç, L. Ç. (2014). Rus Halk Kültüründe Kolyada Bayramı, *Folklor/Edebiyat*, 20 (79), 79-92.
- Dostoyevski, F. (1982). *Malçik u Hrista na yölke*, Sobranie soçineniy v 12 tomah, Tom XII. Moskova: Pravda. 457-462.
- Dundes, A. (2005). Folklor Nedir?, Çev. Gülay Aydın, Yayına hazırlayan: Sezgin Karagül, *Millî Folklor*, 17 (65), 127-129.
- Duşeçkina, Y. (1995). *Svyatoçniy rasskaz. Stanovleniye janra*, Sankt-Peterburg, İzdatelskiy Otdel Yazıkivogo Tsentra SPBGU.
- Fasmer M. (1986). *Etimologiçeskiy slovar russkogo yazıka*, T. II., M.: Progress.
- Jekulina, V.İ., Rozova, A.N. (1989). *Obryadovaya poeziya*, Moskova: Sovremennik.
- Katarskiy, İ. (1966). *Dikkens v Rosii. Seredina XIX. Veka*, Moskova, 139-150.
- Kopaneviç, İ. (1896). *Rojdestvenskiye Svyatki i soprovoddayuşiye ih narodniye igri i razvleçeniya v Pskovskoy gubernii*, Pskov.
- Leskov, N. (1956-1958). *Sobraniye soçineniy v 11-ti Tomah*, Moskova.
- Maksimov, S. (1994). *Neçistaya, nevidomaya, krestnaya sila*, Sankt-Peterburg: Poliset.
- Morgunov, L.İ. (2015). Rodopa, Rodis. *Bolşoy mifologiçeskiy slovar*, Noginsk: Osteon-Press.
- Oğuz, M.Ö., Ekici, M., Aça, M., Düzgün, D., Akarpınar, R.B., Arslan, M., Yılmaz, A.M., Eker, G.Ö. & Özkan, T. (2012). *Türk Halk Edebiyatı. El Kitabı*, Ankara: Grafiker. 9. Baskı.
- Pluşç, V. & Suhih, O. (2015). Svyatoçniy rasskaz v hudojestvennom osmisenii F.M. Dostoyevskogo (“Malçik u Hrista na yölke”) i M. Gorkogo (“O malçike i devoçke, kotoriye ne zamerzli”), N. Novgorod: *Vestnik Nijegorodskogo Universiteta im. Lobaçevskogo*. N 3.
- Perets, V. (1894). Derevnya Budagoşa i eyo predaniya, *Jivaya starina*, Vıpusk 1. 3-18.
- Pomerantseva, E. (1971). “Skazka”. *Kratkaya literaturnaya entsiklopediya*, Moskova, 880-882. REM (Rus Etnografik Müzesi Arşivi). F7.on1. d200. L1.
- Starigina, N. (1922). Svyatoçniy rasskaz kak janr, *Problemi istoriçeskoj poetiki. Hudojestvenniye i nauçniye kategorii*, Vıpusk 2. Petrozavodsk: İzd. Petrozavodskogo Universiteta.
- Suhorukov, E. A. (2014) Sootnoşeniye ponyatiy “folklor naya-literaturnaya-avtorskaya skazka” (Na primere sovremennih ekologiçeskih skazok), *Vestnik MGLU*, Vıpusk 19. 705.
- Zabilin, M. (2014). Russkiy narod. Ego obiçayi, obryadı, predaniya, suyeveriya i poeziya, Moskova, İnstitut russkoy tsivilizatsii.
- Zavoyko, G.K. (1914). Verovaniya, obryadı i obichii velikorossov Vladimirkoy gubernii, *Etnografıçeskoe obozreniye*. N. 3-4.
- Zinovyev, Valeri. (1987). *Mifologiçeskiye rasskazı russkogo naseleniya Vostoçnoy Sibiri*, Novosibirsk: Nauka.

A REVIEW ON TURKISH GRADUATE STUDIES PERFORMED ON OUT-OF-SCHOOL LEARNING ENVIRONMENTS*

TÜRKİYE'DE OKUL DIŞI ÖĞRENME ORTAMLARI İLE İLGİLİ YAPILMIŞ LİSANSÜSTÜ TEZLERİN İNCELENMESİ

Araştırma Makalesi
Research Paper

Gökhan DEMİRCİOĞLU**
Ayşegül ASLAN***

Abstract:

The activities carried out in the out-of-school environments are important for enriching the learning experiences of the students, socializing the students and providing permanent learning. The purpose of this research is to examine conducted postgraduate studies in Turkey regarding out of school learning environments with the content analysis method. A total of 40 (8 Ph.D., 32 graduate thesis) studies have been analyzed in the relevant area. The studies were examined within the framework of the subject area, methodology, sampling, data collection tools, data analysis methods. Results showed that research studies was more prevalent in the field of science. Science centers, museums, and zoos are generally preferred within the application areas. It has also found that the studies are mostly carried out with secondary school students and teachers. Generally, interview forms, likert type scales, and success tests were used as data collection tools and descriptive and predictive data analyzes were used as data analysis methods. When studies are examined in terms of research approaches, quantitative and mixed approaches appear to be the first. Another result is that learning in non-formal settings enhances student achievement, develops scientific process skills, and positively affects attitudes and motivations towards the course.

Keywords: Chemistry Education, Out-of-School Environment, Postgraduate Dissertations.

Öz:

Okul dışı öğrenme ortamlarında yürütülen faaliyetler, öğrencilerin öğrenme deneyimlerini zenginleştirmek, öğrencileri sosyalleştirmek ve kalıcı öğrenim sağlamak için önemlidir. Bu araştırmanın amacı, Türkiye'de okul dışı öğrenme ortamları ile ilgili yapılan lisansüstü çalışmaları içerik analizi yöntemiyle incelemektir. İlgili alanda toplam 40 (8 doktora, 32 lisansüstü) çalışma incelenmiştir. Çalışmalar konu alanı, metodoloji, örnekleme, veri toplama araçları, veri analizi yöntemleri çerçevesinde irdelenmiştir. Sonuçlar, araştırma çalışmalarının fen alanında daha yaygın olduğunu göstermiştir. Uygulama alanları genellikle içerisinde bilim merkezleri, müzeler ve hayvanat bahçeleri tercih edilmiştir. Ayrıca, çalışmalar çoğunlukla ortaokul öğrencileri ve öğretmenlerle yürütülmüştür. Veri toplama araçları olarak genellikle görüşme formları, likert tipi ölçekler ve başarı testleri, veri analiz yöntemleri olarak da tanımlayıcı ve yordayıcı veri analizleri kullanılmıştır. Çalışmalar, araştırma yaklaşımları açısından incelendiğinde, nicel ve karma yaklaşımlar ilk sırada yer almaktadır. Elde edilen diğer bir sonuç ise, sınıf dışı ortamlardaki öğrenmenin, öğrenci başarısını arttırdığı, bilimsel süreç becerilerini geliştirdiği ve derse yönelik tutum ve motivasyonlarını olumlu yönde etkilediği etkilediğidir.

Anahtar Kelimeler: Kimya Eğitimi, Okul Dışı Öğrenme Ortamı, Lisansüstü Tezler.

* Makale Geliş Tarihi: 16.08.2018

Makale Kabul Tarihi: 22.12.2018

** Prof. Dr., Trabzon Üniversitesi, Fatih Eğitim Fakültesi, Fen ve Matematik Eğitimi Bölümü, demircig73@hotmail.com, orcid.org/0000-0002-5731-1761

*** Dr., aysgl.aslan@gmail.com, orcid.org/0000-0003-2363-0091

INTRODUCTION

Individuals need to view, touch, smell, hear, practice, wonder and produce solutions to problems so that they will be able to act like a scientist, that is, to understand and make sense of the phenomena occurring in the outer world (Türkmen, 2010: 46-59). From this standpoint, it has been found out that out-of-school learning environments have a high potential in learning of science and other disciplines, offer students an opportunity to have hands-on experience by using most of their sense organs, and provide great contribution to the association of subjects with daily life (Rennie and Williams, 2002: 706–726; Ertaş, et. al., 2011: 178-198.). When the literature is reviewed, it is seen that there are many definitions related to out-of-school learning. The simplest definition of non-formal learning is “all of the places used outside the classroom for teaching and learning” (Manifesto, 2006). Non-formal learning in science education is denoted in various terms such as “out-of-school learning”, “free-choice learning”, “lifelong science learning”, “science learning in everyday life” (Dierking, et. al., 2003: 108-111). Free-choice learning is usually defined as the learning in informal learning areas or in environments such as museums, science centers, zoos, nature centers, Internet, TV, books and field visits (Şimşek, 2011). Free-choice learning environments offer individuals an opportunity for direct experience with real objects, humans, and environments. Free-choice learning environments are voluntary settings usually with social environments, designed in the frame of needs and interests of students. Visitors of these environments may be single, or in small groups or family groups of various ages, genders, and specializations, with their previous learning experience and miscellaneous learning styles (Kola - Olusanya, 2005: 297-307).

Learning at school is criticized in the sense that it is far from real life experience, rather linked to symbols and it provides less opportunity for socialization to students (Rennie and McClafferty, 1995: 175-185). Whereas, it is stated that out-of-school learning environments increase students’ willingness to learn and improve their motivation and attitudes toward learning (Ramey - Gassert, 1997: 433-450). Mc Comas (2006: 26-30) argues in his study that out-of-school learning environments can improve all of the cognitive, affective and psychomotor aspects of learning, while school environments often focus on the cognitive aspect. Schools need to create ways by which students can establish bonds between their daily lives and the subjects they learn in class. "When we focus solely on the time students spend in the classroom, we may fail to notice other areas and environments which will contribute to their education" (Bransford et. al., 2000). Therefore, it is considered that practice-based activities performed in out-of-classroom environments may enable students to find an opportunity to associate the subjects in the curriculum with their daily lives. Practice-based instruction is usually at a limited level due to a shortage of time, costly tools/ equipment and a shortage of resources at schools (Garner and Eilks, 2015: 1197-1210). Nevertheless, practice-based instruction plays a key role in any form of education (Abrahams, 2011; Tobin, 1990: 403-418). Out-of-school learning environments which

support in-class learning are believed to be alternative environments which will assume this key role by providing unique contributions to school lessons.

While offering rich learning opportunities, out-of-school learning environments do not guarantee that a targeted learning will always be achieved; there might be hindrances to learning in such environments (Griffin, 2004: 59-70). Therefore, visits to out-of-school learning environments must be thoroughly planned by handing out worksheets or assignment papers to students beforehand so that effective learning will be realized in such visits. Presentations prior to visits may also be helpful in such planning. This may ensure effective use of the time spent by students in out-of-school learning environments (Braun et. al., 2010: 151-168; Domizi, 2008: 97-110; Griffin, 2004: 59-70; Griffin and Symington, 1997: 763-779; Gutwill and Allen, 2012: 130 -181; Kisiel, 2005: 936–955).

Students participating at trips must be separated into groups, which is of importance for the efficiency of the trip. The duration to be designated for each activity must be pre-determined. Additionally, there are some activities which can be conducted through certain methods and techniques which can be used in out-of-school learning environments (Abacı, 1996; Demircioğlu, 2007; Kuruoğlu Maccario, 2002: 275-285; Şişginöğlu, 2011). Such activities include drama, observation, and observational drawing, group activities and worksheets. Additionally, the person or persons responsible for the students must guide the students by directing questions which they prepared earlier (if required), and thus help them reach the primarily targeted concept or achievement. After the trip, a discussion must be held with the students on positive and negative aspects of the trip, and any misconceptions must be clarified by probing into what the students have learned. (Anderson and Lucas, 1997: 485-495; Anderson, et.al, 2006: 365-380; Ash, 2003: 138–162; Bozdoğan, 2008: 19-41; Kisiel, 2005: 936–955; Martin, et. al., 1981: 301–309).

At the end of all these stages, the assessment must be performed by means of assessment instruments which are suitable for the nature of the environment. It is seen that assessment instruments used in the assessment of teaching in out-of-school learning environments have a formal structure and they do not provide an opportunity to associate concepts with daily life or enable reflection. From this aspect, it is considered that a multifaceted assessment of the process will be achieved by using the portfolio (product file) assessment approach. It can be said that out-of-school learning has started to gain importance in Turkey as well as all over the world. The questions of how the advantages of active out-of-school learning have been used to support in-class learning from the past until today, how they are reflected in the programs, what kind of applications are available and what kind of challenges have been encountered, and how can these advantages be used more effectively stand out as an important problem statement. It is necessary to find solutions to the problems encountered in this field, to examine the effectiveness of such practices on students, and to create more extensive and noteworthy studies.

In Turkey, studies on out-of-school learning environments were generally carried out as museum visits (Topallı, 2001; Güler, 2011: 169-179), science center visits (Tekkumru

Kısa, 2005; Bozdoğan, 2007; Hakverdi Can, 2013: 219-229), zoo visits (Yavuz and Balkan Kızıyıcı, 2012), field trips (Erdoğan and Özsoy, 2007: 21-30; Güler, 2009: 30-43; Keleş et. al., 2010: 384-401; Köksal et. al., 2010: 395), energy park visits (Ertaş, et. al., 2011: 178-198.), planetarium tour (Sontay, et. al., 2016: 1-24) and nature trainings (Yardımcı, 2009). It is important and compulsory to review and assess existing studies to be able to guide future studies. With the review, it can be seen what has been done up to this time, what can be done after that, and all variables related to the subject, the boundaries of the subject area. The present study is limited masters and especially doctoral dissertations because they are more comprehensive and detailed in the related field than other studies (journal articles).

1. THE PURPOSE OF THE REVIEW

This study is aimed to reveal the descriptive characteristics, methodological aspects and general trends of graduate theses and dissertations published between the years 2007-2016. Answers to the following research questions are sought in the scope of the study:

- Which subjects are studied in the theses, and how is their distribution by year?
- How is the distribution of the types of theses (Doctoral Dissertation / Master's Thesis) by year?
- Which environments are studied in the theses, and how is their distribution by province?
- Which research methods are used in the theses?
- Which groups are used as a sample in the theses?
- How large are the sample sizes used in theses?
- Which data collection tools are used in the theses?
- Which research methods and data analysis techniques are used in the theses?
- What are the inferences from findings of the theses?

2. METHODOLOGY

In the present study, it was examined 40 theses (8 doctoral dissertations, 32 master's theses) about out-of-class learning environments. These theses have already been approved by the Council of Higher Education of Turkey (YÖK) and the Chair of Documentation Department between 2007 and 2016 and archived at the National Thesis Center. The theses were analyzed by using content analysis that is one of the qualitative research techniques. The content analysis is a technique of examining visual, printed, or verbal interview data (Cole 1988: 53–57) and also known as a technique of analyzing documents. In the study, the content analysis was used to combine the content of theses under the specified themes and concepts (Bauer, 2003: 131; Fraenkel and Wallen, 2000; Yıldırım and Şimşek, 2011).

2.1. The Selection and Analysis of the These

A number of criteria are ascertained in order to make a decision on the purpose of the study and on which theses will be reviewed in the scope of the study by taking keywords as the basis. These criteria are as follows;

1. The study must be a master's thesis or a doctoral dissertation,
2. The study must focus on active out-of-school learning environments supporting classroom learning in line with the purpose and sub-purposes of the research,
3. The study must be carried out between 2007-2016,
4. The study must be conducted in Turkey.

In the National Thesis Center, 40 theses with these criteria were found. A code ($T_1, T_2, T_3, \dots, T_{40}$) was given to each so that it would be easier to analyze. In the analysis of the theses, the following themes were used; author name, publication year, publication type, purpose, method, sample, data collection tool(s) and data type (quantitative or qualitative). The themes were adapted from studies in the literature (Turna and Bolat, 2015: 35-55; Doğru et. al., 2012: 49-64).

3. RESULTS

Theses examined in the study were classified according to the determined themes and presented in Table 1.

Table 1: General Features of the Theses Included in the Study

Code	Author (Year) MSc/PhD	Purpose of Study	Method (Data Type - Model - Sample - Data Collection Tool)
T_1	Bozdoğan (2007), PhD	An examination on the effect of exhibitions and activities at science and technology museums on the interests and academic achievements of secondary level students.	Quantitative - Experimental, Survey - 3 49 students - Achievement Test, Questionnaire
T_2	Erdem (2007), MSc	A review on the opinions of Social Studies teachers on the excursion - observation method and on their problems and own competence regarding the excursion - observation method.	Quantitative - Survey - 76 teachers - Questionnaire
T_3	Mazman (2007), MSc	An examination on the use of the excursion - observation method by Social Studies teachers and the problems encountered.	Mixed - Survey - 154 teachers - Questionnaire
T_4	Kısa (2008), MSc	Development and implementation of the "Science Center Learning Package" and measurement of its effectiveness.	Quantitative - Experimental - 77 students - Achievement Test, Attitude Scale

Table 1 (Continued): General Features of the Theses Included in the Study

T ₅	Çiçek (2008), MSc	An examination on the effect of science festivals on the improvement of the success of students in chemistry class and their attitude towards chemistry class.	Mixed - Experimental - 16 students - Achievement Test, Attitude Scale, Interview
T ₆	Sapsız (2008), MSc	Identification of the basic levels of knowledge and personal opinions of students participating at scouting activities performed at elementary schools.	Quantitative - Survey - 163 students - Questionnaire
T ₇	Şentürk (2009), MSc	A review on the effect of Middle East Technical University Science Center (ODTUBM) on attitudes of students towards science.	Quantitative - Experimental - 251 students - Attitude Scale
T ₈	Demirci (2009), MSc	Identification of the opinions of classroom teachers on the importance of museum tours in the teaching of cultural elements.	Mixed - Survey - 212 teachers - Questionnaire
T ₉	Kayağ (2009), MSc	Assessment of the opinions of Social Studies teachers on the use of excursion - observation method.	Quantitative - Survey - 150 teachers - Questionnaire
T ₁₀	Arı (2010), MSc	Identification of the opinions of classroom teachers regarding Museum Consciousness learning activities.	Qualitative - Survey - 18 teachers - Interview
T ₁₁	Filiz (2010), MSc	The manifestation of the meaning of social studies class accompanied by museum education for students.	Qualitative - Factual pattern - 25 students - Interview
T ₁₂	Koçak (2010), MSc	An emphasis on the requirement of associating Visual Arts Education Class to museum activities in line with the opinions of students, teachers and museum officials on museum activities in elementary level arts education class.	Mixed - Survey - 125 students, 30 teachers - Interview
T ₁₃	Yazıcıoğlu (2010), MSc	Identification of the effect of visits to historical places and museums in Secondary School Social Studies class on academic achievement and retention through comparison with the conventional method.	Mixed - Experimental - 80 students - Achievement Test, Interview
T ₁₄	Özür (2010), PhD	Implementation of out-of-classroom activities in Social Studies class and evaluation of the results	Mixed - Experimental - 49 teachers, 125 students, and their parents - Survey, Achievement Test, Observation Form
T ₁₅	Egüz (2011), MSc	Identification of the opinions of Social Studies teachers and students on the use of museums for purpose of Social Studies Education.	Qualitative - Survey - 10 teachers, 20 students - Interview
T ₁₆	Sönmez (2011), MSc	The importance of museums in Social Studies class and the development of solution offers to problems encountered.	Quantitative - Survey - 20 teachers - Questionnaire
T ₁₇	Çerkez (2011), MSc	A review of the effect of teaching practices based on museum education in Social Studies Education class for Grade 7 students of secondary schools on their attitudes towards the class and their academic achievements.	Quantitative - Experimental - 56 students - Attitude Scale, Achievement Test
T ₁₈	Görkem (2012), MSc	Participation of students at social activities and a review of its effect on their affective and academic achievements.	Quantitative - Survey - 626 students - Survey
T ₁₉	Kısa (2012), MSc	A review of the opinions of teachers and students on the use of museums in Social Studies education in terms of miscellaneous variables.	Quantitative - Survey - 1000 students, 65 Social St. teachers - Survey

Table 1 (Continued): General Features of the Theses Included in the Study

T ₂₀	Onay (2012), MSc	Identification of the opinions of teachers, students, parents and principals on the effectiveness of educational club practices at elementary schools, and evaluation of their opinions through comparison in terms of certain variables.	Mixed - Relational Survey - 941 students, 27 teachers - Survey, Interview
T ₂₁	Yavuz (2012), MSc	An examination on the effect of the use of zoos for educational purposes on academic achievements and concerns of elementary school students.	Mixed - Experimental - 65 students, 36 teachers - Test, Interview
T ₂₂	Yıldırım (2012), MSc	A review on the implementation status of excursion - observation method in Secondary Level Social Studies classes	Quantitative - Survey - 143 teachers - Questionnaire
T ₂₃	Atmaca (2012), MSc	Identification of the effects of a teaching program based on out-of-classroom science activities (OOCSA) on students of the Faculty of Education, HU.	Mixed - Experimental - 34 preservice teachers - Attitude Scale, Observation Form, Interview
T ₂₄	Olgun (2012), MSc	An assessment of the contribution of a non-formal learning program to the creative problem-solving skills of elementary school students.	Mixed - Experimental - 50 team coaches, 25 students - Observation form, Questionnaire, Interview
T ₂₅	Ertaş (2011), PhD	An examination on the effect of critical thinking education supported by scientific out-of-school activities in physics class on critical thinking tendencies of students and their attitudes towards physics class.	Mixed - Experimental - 120 students - Attitude Scale, Interview, Student diaries
T ₂₆	Yazgan (2013), PhD	Identification of the effect of Research- Oriented Out-of-Classroom laboratory activities on academic achievements and conceptual understanding of students as well as their attitude towards the environment, their perceptions of inquiry-based learning skills and their study skills.	Mixed - Experimental - 89 students - Achievement Test, Attitude Scale, Perception Scale, Interview
T ₂₇	Altıntaş (2014), MSc	An examination of the effect of informal learning environments on the achievements and attitudes of Grade 6 students at Secondary Schools towards nature and earth; identification of their personal perceptions in respect of their learning statuses in the informal education environment and their levels of understanding of the main points; identification of the sources from which students acquire the scientific information they use in daily life, and the sources which they use when producing solutions to problems they encounter in daily life.	Mixed - Experimental - 75 students - Achievement Test, Attitude Scale
T ₂₈	Yaşar (2014), MSc	Identification of the interactions of students with science museum stations as well as their levels of knowledge before and after museum visits in frame of the content of science museum stations, by discovering at which level the stations accomplish the purpose of design and which practices are required for the improvement of stations, and making a summative assessment of the stations.	Qualitative - 12 students - Interview forms
T ₂₉	Malkoç (2014), MSc	Identification of the use of out-of-classroom school environments in Social Studies education.	Qualitative - Survey - 40 teachers - Interview forms
T ₃₀	Yorulmaz (2014), MSc	Identification of the meaning of the learning process in an overnight museum environment for secondary school students.	Qualitative - Case study - 18 students - Interview forms

Table 1 (Continued): General Features of the Theses Included in the Study

T ₃₁	Armağan (2015), MSc	Design and implementation of an exemplary out-of-school learning environment model on the habitats in the frame of the unit titled "Let's Make a Travel and Learn About the World of Living Organisms" for Science class for Grade 4 students; identification of the reflections of the process.	Qualitative - Case study - 20 students and their parents - Interview, Worksheets, Student diaries, Performance assessment forms
T ₃₂	Bodur (2015), MSc	Identification of the effect of out-of-classroom activities on academic achievements, scientific process skills and science learning motivations of grade 7 students in the frame of the unit titled "The Solar System and Beyond: The Puzzle of Space".	Quantitative - Experimental - 72 students - Achievement Test, Ability test, Motivation scale
T ₃₃	Kulaligil (2015), MSc	A study on the effect of teaching practices performed in out-of-classroom learning environments on academic achievements, creativity and science learning motivations of students.	Quantitative - Experimental - 43 students - Scale, Achievement Test
T ₃₄	Sözer (2015), PhD	An assessment of the current status of active out-of-school learning supporting in-class learning at elementary schools in Turkey through a meta-synthesis method on basis of the findings of studies carried out in the field.	Literature review - Survey - 6080 students, 3077 teachers - 61 graduate theses
T ₃₅	Demir (2015), MSc	A review on the levels of practice at museums for achievements which must be provided through museum education in social studies curricula of grade 5, 6 and 7 social studies teachers, and the problems they encounter while organizing trips to museums.	Quantitative - Survey - 55 teachers - Questionnaire
T ₃₆	Öz (2015), MSc	A review of the effect of science center practices supported by research & inquiry-based activities on academic achievements, scientific literacy, and inquiry-based learning skills of grade 7 students.	Quantitative - Experimental - 58 students - Achievement Test, Scientific literacy test, Perception scale
T ₃₇	Aslan (2015), PhD	A review of the effect of the design of an interactive out-of-classroom chemistry environment including entertaining and interactive daily life activities on students' levels of associating chemistry with daily life and their attitudes towards chemistry class.	Mixed - embedded design - 19 students - Worksheets, Attitude scale, Experience Form, Interview, Experiment Assessment, and Self-Assessment Form
T ₃₈	Topaloğlu (2016), PhD	Identification of the effect of activities carried out in out-of-school learning environments based on socio-scientific subjects on the conceptual understanding and decision-making skills of grade 7 students, and students' opinions on activities carried out in out-of-school learning environments based on socio-scientific subjects.	Mixed - Embedded design - 21 students - Conceptual understanding test, Decision Making scale, Interview
T ₃₉	Erten (2016), MSc	A research on the effect of school-based field visits on achievements of secondary school students related to their scientific process skills.	Quantitative - Experimental - 56 students - Observation forms, Worksheets, Interview form
T ₄₀	Karakaya (2016), PhD	A research on the effect of instruction of the unit titled "Human and Environment" in the frame of science education through out-of-classroom teaching approach on the environmental literacy of grade 7 students and the reflections of students in the group applying the out-of-classroom teaching approach on the process.	Mixed - Experimental - 62 students - Environmental literacy scale

Ph.D.: Doctoral Dissertation, MSc: Master's Study.

3.1. Subjects Studied in the Theses and Their Distribution by Year

When the theses in Table 1 are reviewed, it is seen that the most common subject area is the “*Science Education*” which is studied in 16 theses (40%) in total (Table 2). Other subjects include social studies education, chemistry education, physics education, out-of-class learning environments, visual arts education, scouting, and social activities.

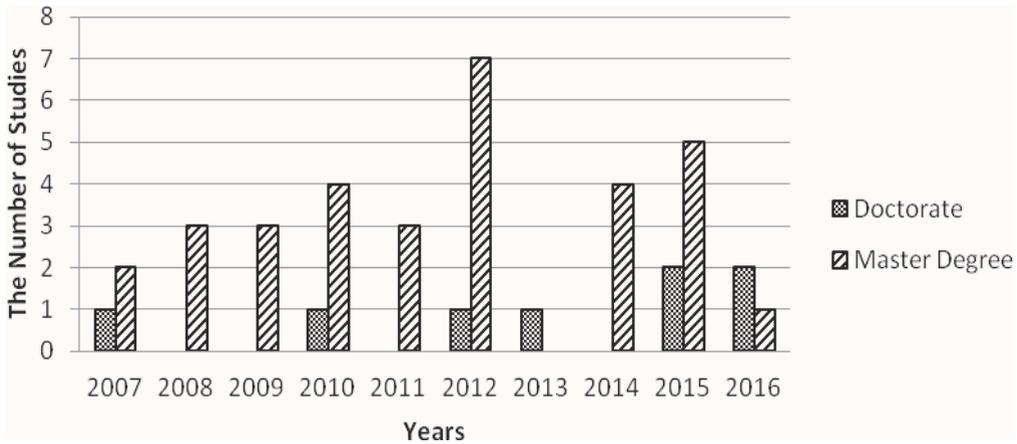
When Table 2 is examined, the research areas of the theses are seen to differ according to the years. There has been an increase in the studies carried out in science education beginning from the year 2012 (Table 2). Whereas, in the field of social studies education, there have been studies published almost every year since 2007. On the other hand, it is seen that no study has been performed prior to the year 2012 on physics education and social activities (Table 2). There are only 2 studies on out-of-school learning in scouting activities and Visual Arts Education. The relation between out-of-school learning environments and science courses is described as follows in the “*Science Teaching Program*” published by MOE (Ministry of Education) in 2017.

Table 2: Distribution of the theses subjects by year

Thesis subjects	Years										Total	
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	N	%
Science Education	T ₁	T ₄	T ₇	-	-	T ₂₁ ¹ T ₂₃ T ₂₄	T ₂₆	T ₂₇ ¹ T ₂₈	T ₃₁ ¹ T ₃₂ ² T ₃₃ ¹ T ₃₆	T ₃₈ ¹ T ₃₉ ¹ T ₄₀	16	40
Chemistry Education	-	T ₅	-	-	-	-	-	-	T ₃₇	-	2	5
Physics Education	-	-	-	-	-	T ₂₅	-	-	-	-	1	2.5
Social activities (primary school)	-	-	-	-	-	T ₁₈	-	-	T ₃₄	-	2	5
Social Studies Education	T ₂ ² T ₃	-	T ₉	T ₁₁ ¹ T ₁₃ ¹ T ₁₄	T ₁₅ ¹ T ₁₆ ¹ T ₁₇	T ₁₉ ¹ T ₂₂	-	T ₂₉ ¹ T ₃₀	T ₃₅	-	14	35
Scouting activities	-	T ₆	-	-	-	-	-	-	-	-	1	2.5
Visual Arts Education	-	-	-	T ₁₂	-	-	-	-	-	-	1	2.5
Out-of-class learning environments (Primary school)	-	-	T ₈	T ₁₀	-	T ₂₀	-	-	-	-	3	7.5

In the Science Teaching Program, it is suggested that science courses be taught in student-oriented learning environments (problem, project, argumentation, collaborative learning, etc.). In-class and out-of-school learning environments should be designed according to the strategy of inquiry-based learning so that students can learn new knowledge meaningfully and permanently. In this framework, informal learning environments such as school garden, science centers, museums, planetarium, zoos, botanic gardens, natural environments etc. should also be used in the courses and associated with the content of course (MEB-I, 2017).

The above-mentioned explanation shows that the conclusions of studies on out-of-school learning environments in science education are being tried to be transferred to science teaching programs. Similarly, the updated Social Studies teaching program includes the following statement; “out-of-school learning environments should be used as much as possible in Social Studies education. Environments such as the immediate vicinity of the school (e.g. Schoolyard), marketplaces, governmental agencies, factories, exhibitions, archaeological excavation sites, workshops, museums and historical places (historical structures, monuments, museum cities, battlefields, virtual museum tours, etc.) can be selected for related activities” (MEB-II, 2017). With a similar change in the secondary school curricula, the number of studies in physics, chemistry and biology education can be increased. In addition to these data obtained, the distribution of master and Ph.D. theses by year is shown in Figure 1.

Figure 1: Distribution of the theses by year

Figure 1 shows that 32 master’s theses and 8 doctoral dissertations were written on out-of-school learning environments between the years 2007-2016; and that there are no doctoral dissertations on this subject for the years 2008, 2009, 2011 and 2014, and no master’s theses in 2013. As seen in Figure 1, most theses (8) published in 2012. There has been a significant increase in the number of studies in science education after 2011.

3.2. Provinces and Environments of Theses

When Table 3 is examined, it is seen that the studies on out-of-school learning environments have been carried out in various environments and provinces. It is observed that the majority of the studies have been conducted in Ankara and Istanbul provinces. Whereas, science centers are found out to be the most common out-of-school learning environment preferred to perform the studies. These environments are followed by museums and zoos. On the other hand, environments which are related to socio-scientific subjects such as hydroelectric power plants and dialysis centers are also included in the

studies as out-of-school learning environments. There are numerous reasons for the specific preference of science centers and museums. The learning environment at science centers is different from a school environment in the sense that it is more colorful and louder and it offers somewhat formal guidance in respect of unstructured interactions and materials (French, 2002). Informal institutions like science centers and science museums are designed to allow visitors to wander around freely and create their own learning (Wishart and Triggs, 2010: 670). Various provinces and regions must be selected for the establishment of science centers, museums, zoos, and botanical gardens so that studies on out-of-school learning environments can be carried out and become widespread across diverse locations. Consequently, there will be an increase in the number of individuals making use of such environments.

Some of the studies (T_2 , T_3 , T_8 , T_9 , T_{10} , T_{15} , T_{17} , T_{18} , T_{19} , T_{20} , T_{22} , T_{29} , T_{31} , T_{34} , and T_{35}) are not included in the table as they are aimed at receiving opinions of participants and they are not performed in an out-of-classroom environment.

Table 3: Out-of-school learning environments and provinces in which they are located

Out-of-School Learning Environments	Provinces	Code	N
Science center	Ankara, İstanbul,	$T_1, T_4, T_7, T_{23}, T_{25}, T_{32}, T_{36}, T_{40}$	8
Museum	İstanbul, Ankara, Tokat, Amasya, Kütahya, Afyonkarahisar, Şanlıurfa, Çorum	$T_{11}, T_{12}, T_{13}, T_{16}, T_{25}, T_{28}, T_{30}$	7
Science school	Ankara	T_{27}	1
Zoo	Kocaeli, Ankara, İstanbul, Denizli	$T_{21}, T_{23}, T_{26}, T_{33}$	4
Camping trip	Ankara	T_6	1
Botanical garden	Ankara, İstanbul	T_{23}, T_{26}	2
Science fair	Ankara	T_5	1
Interactive Out-of-Class Chemistry Environment	Trabzon	T_{37}	1
Other (Hydroelectric power plant, dialysis center, tree planting activity, water treatment plant, hobby gardens, Arboretum, TÜBİTAK Marmara Research Center, Ministry of Labor and Social Security)	Ankara, Gebze, Kocaeli	$T_{14}, T_{24}, T_{25}, T_{26}, T_{33}, T_{38}, T_{39}$	7

3.3. Approaches Used in the Theses

When the distribution of studies in Table 4 is examined by research approach, it is seen that quantitative research approach is used in 16 studies, qualitative research approach is used in 7 studies and both approaches are collectively used in 16 studies. One study (T_{34}), on the other hand, has been conducted as a meta-synthesis study.

Table 4: Research approaches used in the theses

Research approach	N	Code	%
Qualitative	7	T ₁₀ , T ₁₁ , T ₁₅ , T ₂₈ , T ₂₉ , T ₃₀ and T ₃₁	17.5
Quantitative	16	T ₁ , T ₂ , T ₄ , T ₆ , T ₇ , T ₉ , T ₁₆ , T ₁₇ , T ₁₈ , T ₁₉ , T ₂₂ , T ₃₂ , T ₃₃ , T ₃₅ , T ₃₆ , T ₃₉	40
Meta-synthesis	1	T ₃₄	2.5
Mixed	16	T ₃ , T ₅ , T ₈ , T ₁₂ , T ₁₃ , T ₁₄ , T ₂₀ , T ₂₁ , T ₂₃ , T ₂₄ , T ₂₅ , T ₂₆ , T ₂₇ , T ₃₇ , T ₃₈ , and T ₄₀	40

Mixed and quantitative research methods are seen to be the most commonly preferred approaches in the graduate theses reviewed. In this sense, it is thought that detailed studies must be performed with a higher number of qualitative researches. Moreover, it is anticipated that meta-synthesis studies will contribute to the literature of out-of-school learning environments (Sözer, 2015). During the graduate studies taking out-of-school learning environments as a basis, researchers referred to the mixed method in circumstances where they remain incapable of replying questions of the study by means of solely quantitative or qualitative approaches. In a study, Davies (2000) argues that combining qualitative and quantitative methods provides a more holistic structure, and helps to explain various aspects of the subject of study. Likewise, Johnson and Onwuegbuzie (2004: 14-26) made similar explanations while defending the strong aspects of the mixed approach.

3.4. Sample Groups and Sizes in Theses

Various types of sample groups and sizes are seen to be preferred in the graduate studies examined. According to Table 5, the sample group mostly includes secondary school students. Additionally, there are studies carried out with secondary and elementary level students. Other sample groups involve teachers, parents of students and bachelor students of the faculty of education. One of the reasons for this situation is that life sciences class is given at Grades 5, 6, 7 and 8. Moreover, many studies in the literature prefer a sample group consisting of secondary school students. (Beiers and Mc Robbie, 1992; Rix and McSorley, 1999: 577-593; Bozdoğan and Yalçın, 2006: 95-114; Shanely, 2006; Metin, 2009; Gafoor and Narayan, 2012: 191-204; Şahin and Sağlamer Yazgan, 2013: 107-122; Bozdoğan, et. al. 2015: 1-12). Another group which is often preferred as the sample group in the reviewed studies consists of teachers. From this aspect, it is thought that selecting teachers as a sample group is the correct decision as teachers are among the most important stakeholders of education and implementers of the program. Whereas, the study with the code T34 is not included in the review in terms of the sample group and size as it is carried out through the meta-synthesis method.

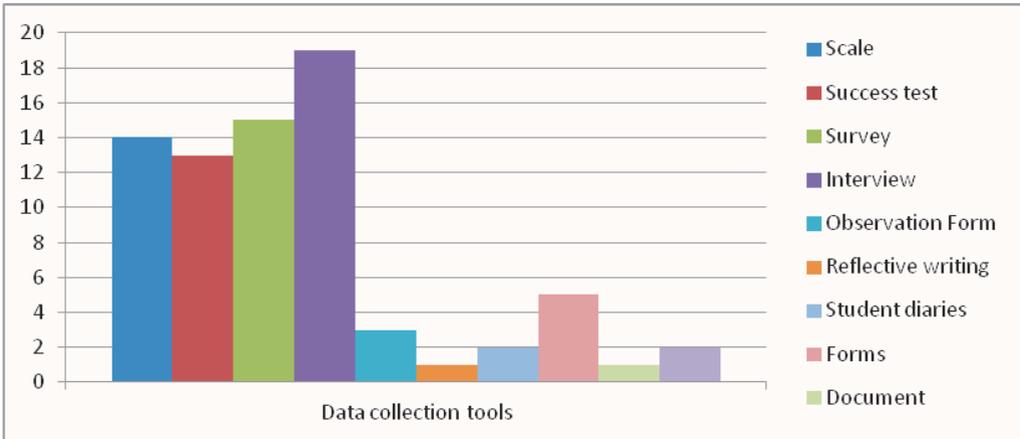
Table 5: The frequency of selection of sample groups and sizes

Sample Group	Sample Size					N
	10 - 50 persons	50 - 100 persons	100 - 200 persons	200 - 350 persons	350 and over	
Secondary school students (6 - 8)	T ₁₁ ¹ , T ₁₅ ² , T ₂₄ ³ , T ₂₈ ⁴ , T ₃₀ ⁵ , T ₃₈ ⁶	T ₆ ⁷ , T ₁₃ ⁸ , T ₁₇ ⁹ , T ₂₁ ¹⁰ , T ₂₆ ¹¹ , T ₂₇ ¹² , T ₃₂ ¹³ , T ₃₆ ¹⁴ , T ₃₉ ¹⁵ , T ₄₀ ¹⁶	T ₁₄	T ₁ ¹⁷ , T ₇ ¹⁸	T ₁₈ ¹⁹ , T ₂₀ ²⁰	21
Elementary school students (1 - 5)	T ₃₁ ²¹ , T ₃₃ ²²	T ₄	T ₆		T ₂₀	5
Secondary level students (9 - 12)	T ₅ ²³ , T ₃₇ ²⁴	T ₂₅				3
Parents of students	T ₃₁		T ₁₄			2
Teachers	T ₁₀ ²⁵ , T ₁₂ ²⁶ , T ₁₄ ²⁷ , T ₁₅ ²⁸ , T ₁₆ ²⁹ , T ₂₀ ³⁰ , T ₂₁ ³¹ , T ₂₉ ³²	T ₂ ³³ , T ₁₉ ³⁴ , T ₃₅ ³⁵	T ₃ ³⁶ , T ₉ ³⁷ , T ₂₂ ³⁸	T ₈		15
Undergraduate students (Faculty of Education)	T ₂₃					1
Total	20	15	6	3	3	

When the studies are analyzed in terms of sample size, it is observed that, as shown in Table 5, the number of samples is 10 to 50 persons for 20 of the studies, 50 to 100 persons for 15 of the studies, 100 to 200 persons for 6 of studies, 200 to 350 persons for 3 of the studies and over 350 for the remaining 3 studies. This manifests that researchers have usually worked with small sample groups (with less than 100 individuals). This might be due to the shortage of time, official procedures and ethical problems (Erdoğmuş, 2009). Working with small sample groups might be more efficient in terms of maintaining control, having full command of the entire process, and collecting data more thoroughly. However, the number must be increased if the generalization is intended. On the other hand, the sample size is closely associated with the problem and purpose of the study.

3.5. Data Collection Tools Used in the Studies

Figure 2 shows that the data collection tools which are most commonly used in the studies. When the diagram is examined, it is observed that the interview technique is most commonly preferred as the data collection tool. The interview technique is followed by questionnaires, scales and achievement tests as data collection tools. Attitude scales rank the first of scales used. In addition, observations, worksheets, student diaries, reflective writings, forms, and documents are used.

Figure 2: Commonly used data collection tools

Data collection tools are presented in Table 6 in comparison with the research approaches used in the theses. When the data collection tools used in the studies are examined, it is seen that the data are usually collected via questionnaires, scales, and achievement tests in the studies based on quantitative approach while they are usually collected via interviews in the studies based on and qualitative approach. Similarly, Chin and Hsiao-Lin (1999), Rennie and Williams (2000), Falk and Adelman (2003: 163-176.), Shanely (2006), Balkan Kıyıcı and Atabek Yiğit (2010: 1373-1388), Hakverdi - Can (2013: 219-229), Taşdemir, et. al. (2014: 61-72) and Türkmen (2015: 15-22) made use of interviews in their studies based on qualitative approach. Whereas, interviews, achievement tests, questionnaires, and scales are used together in the studies conducted with mixed research method. There are also other studies which include other data collection tools. Whereas, documents are used in the meta-synthesis study (T34). Similar studies are observed in literature reviews (Anderson, et. al., 2000: 658-679; Henriksen and Jorde, 2001: 189-206; Jarvis and Pell, 2002: 979-1000; Yardımcı, 2009; Aslan, 2015; Topaloğlu, 2016). When determining the data collection tool or the data collection method, it must be ensured that the most suitable tool and method for the research problem have been selected. It must be noted that it is important not only to collect data but also collect reliable and realistic data.

Table 6: Research Approach and Data Collection Tools used in the Theses

Data Collection Tool	Research Approach			Meta-synthesis
	Quantitative	Qualitative	Mixed	
<i>Scale</i>	6	-	8	
<i>Interview</i>	1	7	11	
<i>Achievement Test</i>	6	-	7	
<i>Observation</i>	1	-	3	
<i>Worksheet</i>	1	1	1	
<i>Forms</i>	-	1	1	

Table 6 (Continued): Research Approach and Data Collection Tools used in the Theses

<i>Student diaries</i>	-	1	1
<i>Questionnaire</i>	9	-	6
<i>Reflective writing</i>	-	-	1
Document	-	-	1

3.6. Research Methods and Data Analysis Techniques Used in the Theses

Research methods and data analysis techniques used in the theses are comparatively presented in Table 7. As can be seen from Table 7, the most commonly used methods in the theses include the experimental method and the survey method. Apart from these, occasional use of case study, factual pattern, embedded design, and meta-analysis methods is observed (Table 7). For data analysis, T-test is the most commonly used method. Descriptive analysis and content analysis are also commonly used as data analysis methods. Descriptive statistics and t-tests are often used in the studies carried out through survey method.

Table 7: Research methods and data analysis techniques used in the theses

Data Analysis Method	Research Method					
	Experimental	Survey	Case study	Factual pattern	Embedded design	Meta-synthesis
Code	T ₁₁ , T ₄ , T ₅ , T ₇ , T ₁₃ , T ₁₄ , T ₁₇ , T ₂₁ , T ₂₃ , T ₂₄ , T ₂₅ , T ₂₆ , T ₂₇ , T ₃₂ , T ₃₃ , T ₃₆ , T ₃₉ , T ₄₀	T ₂ , T ₃ , T ₆ , T ₈ , T ₉ , T ₁₀ , T ₁₂ , T ₁₅ , T ₁₆ , T ₁₈ , T ₁₉ , T ₂₀ , T ₂₂ , T ₂₉ , T ₃₅	T ₂₈ , T ₃₀ , T ₃₁	T ₁₁	T ₃₇ , T ₃₈	T ₃₄
Quantitative Data Analysis						
Frequency / Percentage / Chart	3	9	-	-	2	1
t-test	13	7	-	-	1	-
ANOVA/ ANCOVA	6	3	-	-	1	-
MANOVA/ MANCOVA	1	-	-	-	-	-
F test	1	-	-	-	-	-
Regression	1	-	-	-	-	-
Non-parametric tests	2	3	-	-	2	-
Kolmogorov-Smirnov test	1	-	-	-	-	-
Qualitative Data Analysis						
Descriptive analysis	2	5	2	1	-	-
Content analysis	6	2	2	-	2	1

3.7. Analysis of Findings Obtained in the Theses Reviewed

In 15 of the theses reviewed (T2, T3, T8, T9, T10, T12, T14, T15, T16, T19, T20, T22, T29, T34 and T35), teachers reported that they tried to attract the interest of students in the out-of-school learning environment to be visited before the visit. It is observed

that they asked questions to students about the environment for this purpose, provided preliminary information about the environment and had a preliminary research done about the environment. In 18 of the theses reviewed (T4, T5, T13, T17, T18, T21, T24, T26, T27, T28, T31, T32, T33, T34, T36, T37, T39 and T40), it is observed that out-of-school learning environments improve students' attitude and motivation towards their lessons at school, enable them to see the relation of especially science (physics, chemistry, biology) classes to daily life, and increase their academic success. Studies with similar findings are common in the literature (Beiers and Mc Robbie, 1992; Bitgood, et. al., 1994; Rix and McSorley, 1999 577–593; Falk and Adelman, 2003: 163-176.; Bozdoğan and Yalçın, 2006: 95-114; Wulf, et.al, 2009: 92; Güler, 2011: 169-179; Daneshamooz et. al., 2013: 1875-1881; Aslan, 2015; Erten and Taşçı, 2016: 638-657). Additionally, 9 theses (T11, T12, T14, T15, T19, T20, T30, T34 and T38) emphasize that the effectiveness of out-of-school learning environments can be increased if visits to such environments are also backed by a variety of activities to make the visit more appealing for students, such as guidance service, worksheets, drama, games, note-taking, photographing, video recording, etc.. Similar findings are also observed in other studies in the literature (Abacı, 1996; Anderson, et. al., 2006: 365-380; Anderson and Lucas, 1997: 485-495; Ash, 2003: 138–162; Demircioğlu, 2007; Bozdoğan, 2008: 19-41; Kisiel, 2003: 3-21; Kuruoğlu Maccario, 2002: 275-285; Martin, et. al., 1981: 301–309; Şişginoğlu, 2005, 2011).

When the studies in which teachers are asked to provide their opinions on the use of out-of-school learning environments to support in-class learning are examined in terms of their findings, it is seen that teachers spend a moderate amount of time for out-of-school learning activities. Teachers report that the reasons for this situation include economic problems, excessive class size, inadequacy of class hours, difficulty of controlling students in learning environments, challenges in official procedures and transportation (T2, T3, T8, T9, T10, T12, T14, T15, T16, T19, T22, T29). Similar problems are also reported in some other studies in the literature (Bozdoğan, 2007; Bozdoğan, et. al., 2015: 1-12). Arslantaş (2006), Çelik (2010: 128-153), Egüz (2011), Palandökenler (2008) and Yıldırım (2014) concluded from their studies that social studies teachers collectively agree that the weekly hours designated for the class are inadequate. On the other hand, Chin and Hsiao-Lin (1999) found in their studies that museum education program eliminated misconceptions of teachers regarding museums, that teachers compared formal and informal education environments and included museum visits to their teaching methods. Some of the studies point out to the fact that teachers receive no in-service training seminars on the use of out-of-school learning environments to support in-classroom learning. When the in-service training programs announced by Ministry of Education are examined, it is seen that there is only one seminar which was on museum training for classroom teachers and social studies teachers in the scope of the in-service training program for the year 2008. However, it was again notified by Ministry of Education that the seminar on museum training for social studies teachers was canceled. Teachers in other branches also experience similar situations.

CONCLUSIONS and SUGGESTIONS

The results obtained from the analysis of theses indicated that the subject of out-of-school learning environments was mostly studied in science education. As a result of these studies, it has been tried to integrate the subject of out-of-school learning environments into science teaching programs (MEB-I, 2017). Whereas, it is understood that the number of theses in chemistry education, physics education, and other branches was quite insufficient. The number of master's theses is higher than doctoral dissertations, and the highest number of studies performed is within the year 2012. Considering that doctoral dissertations are relatively more significant and comprehensive than master's theses, it must be noted that this figure is quite insufficient. Results of the studies indicate that most of the studies were carried out in Ankara and Istanbul provinces. This result is not surprising, especially considering the provinces in which other out-of-school learning environments, as well as science centers and museums, are predominantly located. In most of the studies, the sample group visited an out-of-school learning environment; while, in 15 studies, persons who previously visited an out-of-school learning environment or were encouraged to use such out-of-school learning environments in order to support in-class learning were asked to provide their opinions. It was observed that the environments selected for visits usually include science centers, museums, and zoos (Table 3). In the code T37 study, an out-of-class environment for chemistry was designed and its effectiveness was investigated. When the studies are reviewed in terms of their research approaches, it is seen that the quantitative and mixed approaches are the most commonly preferred approaches, while the qualitative approach is relatively less preferred. This may be attributed to the fact that qualitative studies are not much preferred as they require a longer period of time and more detailed studies. Only one study (T34) used the meta-synthesis method. When the studies are examined in terms of sample types, it is seen that secondary school students are most commonly preferred as the sample group. The recent changes in the science curriculum whereby out-of-school learning environments have been included in teaching plans have brought along the need to work more frequently with that sample group. On the other hand, it is apparent that the number of sample groups studied is not much high. It is estimated that this preference is due to the suggestion that the studies should be carried out with less number of sample groups so that visits to out-of-school learning environments will be more effective and controlled. The most commonly preferred data collection tools are interviews, surveys, achievement tests and scales. As most of the studies were aimed at receiving opinions and identifying changes in attitude and academic success, it can be stated that the purpose matches the data collection tools selected. It is found out that the most commonly used quantitative data analysis type is t-test and the most commonly used qualitative data analysis type is content analysis. The reason for selection of the mentioned analysis methods is that the majority of the studies are experimental. Whereas, studies in which survey method is mainly preferred often use descriptive analysis, which matches the nature of the method.

It was observed that in out-of-school learning activities, teachers asked students to perform preparatory work prior to such activities and that the activities were found useful

by the students. It was also reported by the students and teachers that the learning in out-of-school learning environments is effective. It was observed that the students were pleased to take part in the reinforcing activities after the visits, and they cared about such activities and found them useful. Another finding is that the teaching in out-of-school learning environments improved students' success in the relevant class as well as their scientific process skills, and had a highly positive impact on their attitude and motivation regarding the class. In the light of all these findings, a number of suggestions are provided for researchers who may perform studies on similar subjects in the future:

- The findings obtained indicate that there are a high number of studies performed on science and social studies education. Therefore, it is anticipated that new studies on out-of-school learning environments in chemistry education, physics education and other branches will contribute to the literature.
- It is noteworthy that there are very few doctoral dissertations in out-of-school learning environments. The number of doctoral dissertations must be increased.
- Out-of-school learning environments are visited by people of all ages. From this aspect, choosing diverse sample groups for the studies may help the researcher produce a variety of solutions to problems.
- The number of samples may be increased for more data and more accurate results.
- Out-of-school learning environments are not limited to science centers and museums. Visiting other learning environments than science centers and museums such as factories, hospitals, caves, lakes can increase students' interest in the related field.
- It is considered that the use of qualitative research methods and literature reviews in addition to the mixed and quantitative methods will be effective in graduate studies carried out in our country in the sense that they will be more compatible with international publications.
- Working merely with quantitative or qualitative data collection tools restricted the data obtained from the study. Increasing diversity of data collection tools may contribute to obtaining more detailed and in-depth data.
- Topics suitable for out-of-school learning can be selected for teaching program, teachers can be assisted by handbooks containing exemplary course practices, and related in-service training seminars can be organized for teachers.
- In the Special Teaching Methods course given at faculties of education, pre-service teachers can be encouraged to do practices for teaching in out-of-school learning environments to support in-classroom learning.
- Researchers may be suggested to perform studies which examine out-of-school learning in various countries and compare them to the examples in our country. This may help us see how and to what extent we make use of out-of-school learning environments to support in-classroom learning.

REFERENCES

- Abacı, O. (1996). *Müze Eğitimi*. Sanatta yeterlilik tezi, Marmara Üniversitesi İstanbul.
- Abrahams, I. (2011). *Practical Work in Secondary Science*. London: Continuum.
- Anderson, D., Kisiel, J. & Stroksdieck, M. (2006). Understanding Teachers' Perspectives on Field Trips: Discovering Common Ground in Three Countries. *Curator*, 49(3), 365-380.
- Anderson, D. & Lucas, K. B. (1997). The Effectiveness of Orienting Students to the Physical Features of A Science Museum Prior to Visitation. *Research in Science Education*, (27), 485-495.
- Anderson, D., Lucas, K. B., Ginns, I. S. & Dierking, L. D. (2000). Development of Knowledge about Electricity and Magnetism during a Visit to a Science Museum and Related Post Visit Activities. *Science Education*, (84), 658-679.
- Arslandaş, S. (2006). *6. ve 7. Sınıflarda Sosyal Bilgiler Dersi Program Uygulamalarında Karşılaşılan Sorunların Öğretmen Görüşleri Açısından İncelenmesi (Malatya İli Örneği)*. Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi. Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- Ash, D. (2003). Dialogic Inquiry in Life Science Conversations of Family Groups in a Museum. *Journal of Research in Science Teaching*, 40(2), 138-162.
- Aslan, A. (2015). *Etkileşimli Sınıf Dışı Kimya Ortamı Tasarımı ve Etkililiğinin Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- Balkan Kıyıcı, F. & Atabek Yiğit, E. (2010). Science Education beyond the Classroom: A Field Trip to Wind Power Plant. *International Online Journal of Science Education*, 28(12), 1373-1388.
- Bauer, M. W. (2003). *Classical content analysis: A review. Qualitative researching with text, image and sound*. LONDON: Sage.
- Bitgood, S., Serrell, B. & Thompson, D. (1994). *The Impact of Informal Education on Visitors to Museums*. In V. Crane Et Al. (Eds.), *Informal Science Learning: What The Research Says About Television, Science Museums, And Community-Based Projects*. Massachusetts: Research Communications Ltd.
- Bozdoğan, A. E. (2007). Bilim ve Teknoloji Müzelerinin Fen Öğretimindeki Yeri ve Önemi, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Bozdoğan, A.E. (2008). *Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Bilim Merkezlerini Fen Öğretimi Açısından Değerlendirmesi: Feza Gürsey Bilim Merkezi örneği*. Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 21(1), 19-41.
- Bozdoğan, A.E., Okur A., & Kasap, G. (2015). Planlı Bir Alan Gezisi İçin Örnek Uygulama: Bir Fabrikası Gezisi *Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (6), 1-12.
- Bozdoğan, A.E. & Yalçın, N. (2006). Bilim Merkezlerinin İlköğretim Öğrencilerinin Fene Karşı İlgi Düzeylerinin Değişmesine ve Akademik Başarısına Etkisi: Enerji Parkı. *Ege Eğitim Dergisi*, 2(7), 95-114.

- Bransford, J.D., Brown, A.L. and Cocking, R.R. (Eds). (2000). *How People Learn: Brain, Mind, Experience and School*. Washington, DC.: National Academy Press.
- Braun, M., Buyer, R. and Randler, C. (2010). Cognitive and Emotional Evaluation of Two Educational Outdoor Programs Dealing with Non-Native Bird Species. *International Journal of Environmental and Science Education*, 5(2), 151-168.
- Chin, C. & Hsiao-Lin, T. (1999). What Changes Occurred? An In-Service Course On Museum Education For Taiwanese Science Teachers, *Annual Meeting of the National Association for Research in Science Teaching*, Boston, MA.
- Çelik, H. (2010). Sosyal bilgiler öğretmenlerinin derslerindeki öğrenci başarısını etkileyen unsurlara ilişkin görüşleri. *Marmara Coğrafya Dergisi*, (22), 128-153.
- Cole F.L. (1988) Content analysis: process and application. *Clinical Nurse Specialist* 2(1), 53–57.
- Daneshamooz, S., Alamolhodaei, H., Darvishion, S. & Daneshamooz, S. (2013). Science center and attitude. *Educational Research and Reviews*, 8(19), 1875-1881.
- Davies, P. (2000). *Contributions from Qualitative Research*. In H. T. Davies, M. N. Sandra, & P. Smith (Eds). *What works? Evidence-based Policy and Practice in Public Services* (s. 291-316), Bristol, UK: Policy Press.
- Demircioğlu, İ. H. (2007). *Tarih Öğretiminde Öğrenci Merkezli Yaklaşımlar: Tarih Bölümü Özel Öğretim Yöntemleri*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Dierking, L. D., Falk, J. H., Rennie, L. J., Anderson, D. & Ellenbogen, K. (2003). Policy Statement of the Informal Science Education Ad Hoc Committee. *Journal of Research in Science Teaching*, 40(2), 108-111.
- Doğru, M., Gençosman, T, Ataalkın, A. N. & Şeker, F. (2012). Fen Bilimleri Eğitiminde Çalışılan Yüksek Lisans ve Doktora Tezlerinin Analizi, *Journal of Turkish Science Education*, 9(1), 49-64.
- Domizi, D. P. (2008). Student perceptions about their informal learning experiences in a firstyear residential learning community. *Journal of the First- Year Experience & Students in Transition*, 20(1), 97-110.
- Egüz, Ş. (2011). *İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersinde Müze ile Eğitimin Öğretmen ve Öğrenci Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi: Samsun İli Örneği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Samsun.
- Erdoğan, M. & Özsoy, A. M. (2007). Graduate Students' Perspectives on The Human and Environment Relationship. *Türk Fen Eğitimi Dergisi*, 4 (2), 21-30.
- Erdoğan, F. U. (2009). *Research Trends in CEIT MS and Ph.D. Theses in Turkey: A Content Analysis*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Ertaş, H., Şen, A.İ. & Parmaksızoğlu, A. (2011). The Effects of Out-Of-School Scientific Activities on 9th-Grade Students' Relating the Unit of Energy to Daily Life. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi (EFMED)*, 5(2), 178-198.

- Erten, Z. & Taşçı, G. (2016). Fen Bilgisi Dersine Yönelik Okul Dışı Öğrenme Ortamları Etkinliklerinin Geliştirilmesi ve Öğrencilerin Bilimsel Süreç Becerilerine Etkisinin Değerlendirilmesi. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(2), 638-657.
- Falk, J. H. & Adelman, L. M. (2003). Investigating the Impact of Prior Knowledge and Interest on Aquarium Visitor Learning. *Journal of Research in Science Teaching*, 40(2), 163-176.
- Fraenkel, J. R. & Wallen, N. (2000). *How to Design and Evaluate Research in Education* (4th ed.). NY: McGraw-Hill.
- French, N. (2002). *Informal Science Education at Science City*. Unpublished doctoral dissertation, University of Tulsa, USA.
- Gafoor, K.A. & Narayan, S. (2012). Out-Of-School Experience Categories Influencing Interest in Science of Upper Primary Students By Gender and Locale: Exploration On An Indian Sample. *Science Education International*, 23(3), 191-204.
- Garner, N. & Eilks, I. (2015). The Expectations of Teachers and Students Who Visit A Non-Formal Student Chemistry Laboratory. *Eurasia Journal of Mathematics, Science & Technology Education*, 11(5), 1197-1210.
- Griffin, J. (2004). Research on Students and Museums: Looking More Closely at the Students in School Groups. *Science Education*, 88(1), 59-70.
- Griffin, J. & Symington, D. (1997). Moving from Task-Oriented to Learning-Oriented Strategies on School Excursions to Museums. *Science Education*, (81), 763-779.
- Gutwill, J. P. & Allen, S. (2012). Deepening Students' Scientific Inquiry Skills during a Science Museum Field Trip. *Journal of the Learning Sciences*, 21(1), 130 -181.
- Güler, A. (2011). Impact of A Planned Museum Tour on The Primary School Students' Attitudes. *Elementary Education Online*, 10(1), 169-179.
- Güler, T. (2009). Ekoloji Temelli Bir Çevre Eğitiminin Öğretmenlerin Çevre Eğitimine Karşı Görüşleri. *Eğitim ve Bilim*, 34 (151), 30-43.
- Hakverdi-Can, M. (2013). İlköğretim Öğrencilerinin Bilim Merkezindeki Deney Setleri Hakkındaki Görüşleri ve Öğrenme. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Özel Sayı*, 219-229.
- Henriksen, E. K. & Jorde, D. (2001). High School Students' Understanding of Radiation and the Environment: Can Museums Play a Role?. *Science Education*, 85(2), 189-206.
- Jarvis, T. & Pell, A. (2002). The Effect of the Challenger Experience on Elementary Children's Attitudes to Science. *Journal of Research in Science Teaching*, 39, 979-1000.
- Johnson, R. & Onwuegbuzie, A. (2004). Mixed Methods Research: A Research Paradigm Whose Time Has Come. *Educational Researcher*, 33(7), 14-26.
- Keleş, Ö, Uzun, N. & Uzun, F. V. (2010). Öğretmen Adaylarının Çevre Bilinci, Çevresel Tutum, Düşünce ve Davranışlarının Doğa Eğitimi Projesine Bağlı Değişimi ve Kalıcılığın Değerlendirilmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (32), 384-401.

- Kisiel, J. (2003). Teachers, museums and worksheets: A Closer Look at a Learning Experience. *Journal of Science Teacher Education*, 14(1), 3-21.
- Kisiel, J. (2005). Understanding Elementary Teacher Motivations for Science Field Trips. *Science Education*, (89), 936-955.
- Kola-Olusanya, A. (2005). Free-Choice Environmental Education: Understanding Where Children Learn Outside of School. *Environmental Education Research*, 11(3), 297-307.
- Köksal, A. E., Erdoğan, M., Aydemir, M., & Armağan, F. Ö. (2010). *A Pilot Nature Education in National Parks Program: The Case of Küre and Ilgaz Mountain National Parks*. In G. Cakmakci & M. F. Tasar (Eds.), *Contemporary Science Education Research: International Perspective*. Ankara: Pegem Akademi.
- Kuruoğlu Maccario, N. (2002). Müzelerin Eğitim Ortamı Olarak Kullanımı. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (15)1, 275-285.
- Martin, W. W., Falk, J. H. & Balling, J. D. (1981). Environmental Effects on Learning: the Outdoor Field Trip. *Science Education*, 65, 301-309.
- Mc Comas, W.F. (2006). Science Teaching Beyond the Classroom, *The Science Teacher*, 73(1), 26-30.
- MEB-I (2017). *Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, Ortaokul Fen Bilimleri Dersi (3, 4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı*. Ankara: MEB Yayınları.
- MEB-II (2017). *Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, Ortaokul Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı*. Ankara: MEB Yayınları.
- Metin, D. (2009). *Yaz Bilim Kampında Uygulanan Yönlendirilmiş Araştırma ve Bilimin Doğası Etkinliklerinin İlköğretim 6. ve 7. Sınıftaki Çocukların Bilimin Doğası Hakkındaki Düşüncelerine Etkisi*. Yüksek lisans tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.
- Palandökenler, İ. (2008). *İlköğretim Sosyal Bilgiler Çalışma Kitaplarında Yer Alan Etkinliklerin Yaratıcı Düşünme Becerisi Açısından Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Ramey-Gassert, L. (1997). Learning Science beyond the Classroom. *The Elementary School Journal*, 97(4), 433-450.
- Rennie, L. J. & McClafferty, T. P. (1995). Using Visits to Interactive Science and Technology Centers, Museums, Aquaria, and Zoos to Promote Learning Science. *Journal of Science Teacher Education*, 6(4), 175-185.
- Rennie, L. J. & Williams, G. F. (2000). *Science centers and the image of science*. Annual meeting of the American Educational Research Association, New Orleans, USA.
- Rennie, L. J. & Williams, G. F. (2002). Science Centers and Scientific Literacy: Promoting a Relationship with Science. *Science Education*, (86), 706-726.
- Rix, C. & McSorley, J. (1999). An Investigation into the Role that School-Based Interactive Science Centers May Play in The Education of Primary-Aged Children. *International Journal of Science Education*, 21(6), 577-593.

- Shanely, S. D. (2006). *Towards an Understanding of an Outdoor Education Program: Listening to Participants' Stories*. Unpublished doctoral dissertation, University of Florida, USA.
- Sontay, G., Tutar, M. & Karamustafaoğlu, O. (2016). Okul Dışı Öğrenme Ortamları ile Fen Öğretimi Hakkında Öğrenci Görüşleri: Planetarium Gezisi. *İnformel Ortamlarda Araştırmalar Dergisi*, 1 (1), 1-24.
- Sözer, Y. (2015). *Sınıf İçi Öğrenmeleri Destekleyen Okul Dışı Aktif Öğrenmeler: Bir Meta-Sentez Çalışması*. Yayınlanmış doktora tezi, Dicle Üniversitesi, Diyarbakır.
- Şahin, F. & Sağlamer Yazgan, B. (2013). Araştırmaya Dayalı Sınıf Dışı Laboratuvar Etkinliklerinin Öğrencilerin Akademik Başarısına Etkisi. *Sakarya University Journal of Education*, 3(3), 107-122.
- Şimşek, C.L. (2011). *Fen Öğretiminde Okul Dışı Öğrenme Ortamları*. Ankara: Pegem Akademi.
- Şişginoğlu, K. (Ed.). (2011). *Müze Kültürü ve Eğitimi*. Ankara: Duman Ofset.
- Taşdemir, A., Kartal, T. & Özdemir, M. (2014). Using Science Centers and Museums for Teacher Training. *Asia-Pacific Education Research*, 23(1), 61-72.
- Tekumru Kısa, M. (2008). *Development and Implementation of a "Science Center Learning Kit" Designed to Improve Student Outcomes from an Informal Science Setting*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.
- Tobin, K. G. (1990). Research on Science Laboratory Activities; In Pursuit of Better Questions and Answers to Improve Learning. *School Science and Mathematics*, 90(5), 403-418.
- Topaloğlu Yavuz, M. (2016). *Sosyobilimsel Konulara Dayalı Okul Dışı Öğrenme Ortamlarının Öğrencilerin Kavramsal Anlamalarına ve Karar Verme Becerilerine Etkisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya.
- Topallı, K. Ö. (2001). *İlk ve Orta Dereceli Okullarda Güzel Sanatlar Eğitimi Kapsamında Müze Eğitiminin Rolü ve Önemi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Turna, Ö. & Bolat, M. (2015). Eğitimde Disiplinlerarası Yaklaşımın Kullanıldığı Tezlerin Analizi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34(1), 35-55.
- Türkmen, H. (2010). İnfomal (Sınıf-Dışı) Fen Bilgisi Eğitimine Tarihsel Bakış ve Eğitimimize Entegrasyonu. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(39), 46-59.
- Türkmen, H. (2015). Yetişkinlerinin İnfomal Öğrenme Ortamlarına Ziyaret Gündemleri: Sasalı Doğal Yaşam Parkı Örneği. *The Journal of European Education* 5(1), 15-22.
- Yavuz, M. & Balkan Kıyıcı, F. (2012). *İnformel Öğrenme Ortamlarının İlköğretim Öğrencilerinin Fene Karşı Kaygı Düzeylerinin Değişmesine ve Akademik Başarılarına Etkisi: Hayvanat Bahçesi Örneği*, X. Ulusal Fen Bilimleri ve Matematik Eğitimi Kongresi, Niğde.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, F. (2014). *8. Sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Öğrenci Çalışma Kitabı Hakkında Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Görüşlerinin Değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat.

- Wishart, J.& Triggs, P. (2010). Museumscouts: Exploring How Schools, Museums And Interactive Technologies Can Work Together to Support Learning. *Computers & Education*, (54), 669-678.
- Wulf, R., Mayhew, L.M. & Finkelstien, N.D. (2009). Impact of Science Education on Childrens' Attitudes about Science. *AIP Conference Proceedings*, 1179(1), 93-96.

YÖNETİCİLERİN SOSYAL AĞ SİTELERİNİ KULLANIMLARI: AMAÇLAR, EĞİLİMLER VE DEMOGRAFİK ÖZELLİKLER AÇISINDAN KARŞILAŞTIRMALAR*

MANAGERS' USE OF SOCIAL NETWORK SITES: A COMPARIION OF MOTIVATIONS, TRENDS AND DEMOGRAPHICS

Araştırma Makalesi
Research Paper

Onur DOĞAN**
Nisa EKŞİLİ***
Özlem ÇETİNKAYA BOZKURT****

Öz:

Sosyal ağ siteleri insanlar arası etkileşimde yeni bir çağ başlatmıştır. Bireyler gibi firmalar da sosyal ağ sitelerinde yer almaya ve görünür olmaya çalışmaktadırlar. Bunun yanında firma yöneticileri de o veya bu şekilde bu değişime ayak uydurmuşlar ve sosyal ağ sitelerinde çeşitli amaçlarla kullanmaya başlamışlardır. Bireylerin, daha özelinde yöneticilerin sosyal ağ sitelerini kullanmalarının altında yatan motivasyonu ortaya koymak önemlidir. Bu çalışma yöneticilerin sosyal ağ kullanım amaçlarını belirlemeyi, bu sayede yöneticiler için sosyal medya kullanımı konusunda kullanılabilir bir ölçek ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bunun yanında, yöneticilerin demografik özelliklerinin bu amaçlar konusunda değişikliğe yol açıp açmadığını da ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

Bu kapsamda yöneticilerden oluşan 772 kişilik bir örneklemden toplanan veriler analize tabi tutulmuştur. Analiz sonuçlarına göre yöneticilerin sosyal ağ sitelerini kullanma amaçları dört başlık altında (*iş ve bilgi, eğlence, iletişim ve paylaşım*) toplanabilir sonucuna ulaşılmıştır. Bunun yanı sıra yöneticilerin ait oldukları kuşak, sosyal ağ sitelerinde geçirdikleri süre ve cinsiyet gibi değişkenlerinin, sosyal ağ sitelerini kullanım amaçlarında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklara yol açtığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Ağ Siteleri, Yönetici, Sosyal Ağ Sitesi Kullanım Amacı.

Abstract:

Thank social network sites, a new era has been started in human interaction. Firms are also trying to exist and visible in social networking sites like individuals do. In addition to this, the company executives have adapted to this change, and have begun to use social networking sites for various purposes. It is important to show the motivation behind the usage of social networking sites of individuals, more specifically of managers. The purpose of this study is to reveal the motivations

* Makale Geliş Tarihi: 12.07.2018
Makale Kabul Tarihi: 21.12.2018

** Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir Meslek Yüksekokulu, onur.dogan@deu.edu.tr, orcid.org/0000-0002-7916-8994

*** Öğr. Gör. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, nisaeksili@akdeniz.edu.tr, orcid.org/0000-0002-6717-3665

**** Doç. Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Bucak İşletme Fakültesi, ozlemcetinkaya@mehmetakif.edu.tr, orcid.org/0000-0002-6218-2570

of social network sites usage of managers, by doing this a scale could be formed specifically for managers. It is also intended to reveal whether the demographics of the managers lead to changes in these motivations.

In this context, data collected from a sample of 772 people were analyzed. According to the results of the analysis, the main motivations for using the social network sites by the managers are could be collected under four headings (business and information, entertainment, communication, and sharing). Furthermore, it has been determined that managers' generations, the time they spend on the social network sites and their gender have statistically significant differences in the motivations of using social network sites.

Keywords: Social Network Sites, Manager, Social Network Site Usage Purpose.

GİRİŞ

İçeriğini kullanıcıların oluşturduğu ve bu içeriğin kullanıcılar tarafından paylaşıldığı (Kim vd., 2010: 215) sosyal ağ siteleri (SAS'lar), günümüzün en önemli iletişim araçlarından biri olma yolunda hızla ilerleyen internetin en popüler uygulamaları arasındadır. İnternet kullanımının büyük bir kısmı sosyal ağlar tarafından sağlanmaktadır. Sosyal ağ uygulamaları iletişim sağlamanın yanında; oyunlar, bilgi edinme ve araştırma gibi birçok alanı kapsamıyla, kullanıcıların neredeyse tüm gereksinimlerini karşılamayı amaçlamaktadır. Böylece, aradıkları her şeyi bir sosyal ağda bulabilen insanlar başka bir araca ihtiyaç duymayacaklardır (Çam ve İşbulan, 2012: 15). İnternetteki ve benzersiz etkileşim sağlama mecrası olan SAS'lardaki son gelişmeler, bu mecraları günümüzün gösterişli yaşamının vazgeçilmez bir parçası haline getirmiştir. SAS'larda eşi görülmemiş miktarda bilgi, veri, haber ve fotoğraf paylaşılmıştır. Dünyanın her yerinden farklı milletlerden farklı kültürlere ve dinlere sahip insanlar SAS'ları kullanarak hikayelerini, haberlerini, fikirlerini paylaşmaktadırlar (Bulut ve Doğan, 2017: 73). SAS'lar, sadece mevcut sosyal ilişkileri yönetmek için değil, aynı zamanda, tamamıyla yabancı olan kişiler de dahil olmak üzere, diğerleri ile yeni ilişkiler kurmak için uygun bir yol sağlamaktadır (Kim vd., 2011: 366).

Wearesocial'ın 2018 yılı verilerine göre Dünya'da 4 milyardan fazla sayıda insan internet kullanmaktadır. Son bir yılda çeyrek milyar insanın daha çevrimiçi olduğunu gösteren verilere göre, Dünya popülasyonunun yarıdan fazlasının internet erişimi bulunmaktadır. Bu sayı içinde SAS kullanıcılarının sayısı ise 3 milyarın üzerindedir. Nisan 2018 itibariyle 2,2 milyar aktif Facebook kullanıcısı, 1,5 milyar Youtube kullanıcısı, 813 milyon Instagram kullanıcısı, 792 milyon Tumblr kullanıcısı, 330 milyon Twitter kullanıcısı, 260 milyon LinkedIn kullanıcısı ve 200 milyon Pinterest kullanıcısı bulunmaktadır (Statista, 2018). Bir önceki yıla göre %13 oranında artan SAS kullanıcı sayısı her geçen gün katlanarak artmaktadır (Kemp, 2018). SAS'ların giderek artan bu popülerliğinin altında yatan şey ücretsiz olmasının yanında, bu kullanıcılarının sosyal bağlar kurmasına ve coğrafi farklılıkları ortadan kaldırmaya olanak tanınmasıdır (Kim vd., 2011: 366; Bulut ve Doğan, 2017: 74).

Bu zamana kadar telekomünikasyon, bilişim teknolojileri, sosyoloji, psikoloji, iletişim, işletmecilik gibi pek çok farklı alanda SAS'lar ile ilgili araştırmalar yapılmıştır. Bu çalışma-

lar SAS'ların teorik alt yapısını, tanımlanmasını, farklı demografik değişkenler göz önüne alınarak insanlar tarafından kullanım motivasyonlarını incelemiştir (Ellison vd., 2007: 1143; Weber ve Mitchell, 2008: 25; Ellison, 2011: 873; Valenzuela vd., 2009: 875; Kim vd., 2010: 215; Kim vd., 2011: 365; Slovinsky ve Ross, 2012: 55; Bulut ve Doğan, 2017: 73; Qi vd., 2018: 94). İşletme alanında yapılan araştırmaların çoğu bir ya da iki yönetim fonksiyonu kapsamında SAS'ların benimsenmesi konusuna yoğunlaşmıştır. Çoğunluğu gelişmiş ülkelerdeki iş uygulamalarını kapsayan bu örgütsel çalışmalar, SAS'larla ilgili olarak genellikle pazarlama ile ilgili sonuçlara odaklanmıştır (De Vries ve Carlson, 2014: 500; Kim ve Ko, 2012: 1481; Balakrishnan vd., 2014: 180). Özellikle gelişmekte olan pazarlar ve gelişmekte olan ülkeler için, tedarikçilerin, ortakların, yöneticiler başta olma üzere çalışanların SAS kullanımının anlaşılması gerekmektedir (Cao vd., 2018: 212).

Bu düşünceden hareketle araştırma (1) yöneticilerin sosyal ağ sitelerini kullanma amaçlarını ortaya koymak, (2) literatürde sosyal ağ sitelerini kullanım amaçlarını inceleyen bir ölçeğin yöneticiler için de geçerliliğini irdelemek ve (3) yöneticilerin sosyal ağ sitelerini kullanma amaçlarının demografik özelliklerine göre farklılaşıp farklılaşmadığını ortaya koymak amaçlarını taşımaktadır.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Sosyal medya kavramı, içeriğinin kullanıcı tarafından oluşturulmasına ve paylaşılmasına olanak sağlayan Web 2.0 teknolojisinin ideolojik ve teknik temelinde kurulmuş olan internet tabanlı uygulamalardır (Kaplan ve Haenlein, 2010: 61). Web 2.0 platformu tüm cihazları içinde barındıran ve bu cihazların birbirine bağlandığı bir ağıdır (Klein, 2013: 165). Sosyal etkileşim ve topluluk oluşturmak ve işbirliği gerektiren ortak projeler üretebilmek için alanlar ve fırsatlar yaratan Web 2.0 temelli bu web siteleri, SAS tanımını da içinde barındırmaktadır (Bruns ve Bahnisch, 2009: 11; Kaplan ve Haenlein, 2010: 61). Sosyal medya terimi sadece sosyal ağ sitelerini (örneğin Facebook) değil, aynı zamanda blogları, belirli içerikle ilgili paylaşım platformlarını, oyunları da içermektedir. Sosyal medyayı sosyal olma/medya zenginliği ve kendini sunuma/kendini açıklama boyutlarıyla sınıflandırmak mümkündür. Mayfield (2008: 10-15) sosyal medyanın beş karakteristik özelliğini katılım, açıklık, etkileşim, topluluk ve bağlantılılık olarak belirlemiştir. Sosyal medya ilgi duyan herkesin içerik üretme, yorum yapma ve takip etmesi için katılımına teşvik eder. Dinleyici ve medya arasındaki çizgi sosyal medya alanında net değildir. Birçok sosyal medya kanalı geri bildirim ve katılıma açıktır. Oylama, bilgi paylaşımı ve katılımı teşvik ederler. Ağ içerisinde yayılmayı engelleyecek nadir engeller bulunmaktadır. Şifre korumalı içerikler uygun bulunmamaktadır. Geleneksel medya tek taraflı yayınlamak üzere kurulu iken, sosyal medya çift yönlü iletişim sağlar. Sosyal medya kendi içerisindeki benzer grupların bir araya gelerek hızlı bir şekilde toplum kurmasını sağlar. Bu gruplar, politika, fotoğrafçılık ve televizyon programları gibi benzer konular hakkında diyalog kurarlar ve içerik paylaşırlar. Son olarak sosyal medya kanalları, birçok ağı birbirine bağlayarak insan ve içerik sayısını daha da arttırmışlardır.

Sosyal medyanın en etkili paylaşım bileşenlerinden biri olan SAS'lar zengin bir içeriğe sahiptir ve insanların kendilerini ifade etmelerine izin vermektedir (Bulut ve Doğan, 2017: 73). SAS'lar, bireylerin sınırlı bir sistem içinde kamuya açık ya da yarı kamu profili oluşturmasına izin veren web tabanlı hizmetler olarak tanımlanabilir. Bu siteler, kişilerin bağlantı paylaştıkları diğer kullanıcıların listesini görmeye olanak sağlar. Aynı zamanda bireyin bağlantılarının kişi listelerini de görmesini sağlayan web temelli hizmet siteleridir (Boyd ve Ellison, 2008: 211). Bu sosyal ağ sitelerinde var olan bireyler arasındaki ilişki türü birkaç farklı şekilde açıklanabilir. SAS'lar kullanılarak gerçekleştirilen faaliyetler tüketici, katılımcı ve üretken olarak sınıflandırılabilir (Shao, 2009: 8). Tüketmek; okumak, izlemek veya sessizce görüntülemek anlamına gelir. Bir kullanıcı, bir yorum göndermek, bir soru sormak, başkalarıyla paylaşmak yoluyla diğer kullanıcılarla etkileşimde bulunduğu, katılım sağlamış olur. Üretmek, gelişmiş SAS kullanım seviyesidir. Üretmek sadece paylaşımı değil, aynı zamanda fotoğraf, video, müzik ve haber gibi içerikleri de kapsar (Bulut ve Doğan, 2017: 73). Sürekli güncellenebilmesi, çoklu kullanıma açık olması, sanal paylaşım imkân tanınması gibi açılardan en ideal mecralardan biri olan SAS'larda, insanlar günlük düşüncelerini yazmakta, bu düşünceler üzerine tartışabilmekte ve yeni fikirler ortaya koyabilmektedirler. Kişisel ağlarını genişletmenin yanı sıra bilgiler, fotoğraf ve video paylaşabilmekte, iş arayabilmekte ve hatta bulabilmekte ayrıca, sıkılmadan gerçek dünyayı sanal ortamda yaşayabilmektedirler. Dolayısıyla tüm dikkatler bu alana yönelmekte ve yenilenen sanal dünyaya yeni bir kavramsal çerçeve çizmektedir (Vural ve Bat, 2010: 3349).

Son yıllarda SAS'ların kullanım motivasyonunun araştırıldığı birçok çalışmada, bu konu bireylerin medya tercihlerinin sosyal ve psikolojik ihtiyaçlarına bağlı olduğunu öngören Kullanım ve Doyumlar Yaklaşımı (KDY) ile açıklanmaya çalışılmıştır (Bulut ve Doğan, 2017: 74). Radyo, televizyon ve gazete gibi geleneksel medya kullanım motivasyonunu açıklamak için geliştirilen bu yaklaşım, sosyal medyayı da incelemek için kullanılmaktadır (Quan-Haase ve Young, 2010: 351). KDY, bireylerin karmaşık ihtiyaçlarını iletişim araçlarını kullanarak gidermeye çalışması temeline dayanmaktadır. Medya merkezli ihtiyaçlar genellikle, bilgi elde etmeye, rahatlamaya, arkadaşlık/eşlik etmeye, dikkat dağıtma/oyalanmaya yönelik ihtiyaçlar olabilir. Birey bu ihtiyaçlarının doğrultusunda herhangi bir SAS'a yönelebilir (Köseoğlu, 2012: 63). Qi vd., (2018: 99), şu anda, SAS kullanıcıların en güçlü motivasyonunun arkadaşlık ağları oluşturmak olduğunu belirtmişlerdir. Sosyal gelişim, bağlantı kurma ve eğlence gibi sosyal etkenlerin Facebook kullanma niyeti üzerinde etkisi bulunmaktadır (Ellison vd., 2007: 1144). Bunun yanında, konuyu değerler açısından inceleyen araştırmacılar; bireylerin SAS'ları kullandıklarında kolaylık, kişiselilik ve maliyet tasarrufu gibi faydalı durumların; macera, moda, sosyal etkileşim gibi haz veren durumlara göre daha güçlü etkilere sahip olduğunu tespit etmişlerdir (Xu vd., 2012: 211). Bunun yanında SAS kullanıcıları LinkedIn'i iş ağı oluşturmak için, Twitter'ı mikro blog sitesi olarak, Instagram'ı fotoğraf ve video paylaşım platformu olarak yoğun olarak kullanmaktadırlar. Sosyal medya ile ilgili ampirik araştırmalar, insanların kendilerini gerçekte olduklarından daha iyi sunmak için SAS'ları kullandıklarını ortaya çıkarmıştır (Schwartz ve Halegoua,

2015: 1645). İnsanların çevrimiçi kimliği, gerçek benliğinden daha yaratıcıdır. Gençler, karmaşık olarak algıladıkları hayatlarını bu ortamda kolaylaştırırlar (Qi vd., 2018: 99).

Ayrıca SAS'lar sosyal sermaye kavramı ile yakından ilişkilidir. Sosyal sermaye genel anlamda bireylerin ve örgütlerin karşılıklı tanışıklık ve aşinalığa dayalı sosyal ilişkilerden elde ettiği soyut ya da somut kaynaklar bütünü olarak tanımlanmaktadır (Gargulio ve Benassi, 2000: 184). Daha basit bir tanımla sosyal sermaye, bireylerin sosyal etkileşimlerinin sonucunda sahip oldukları kaynaklar olarak ifade edilebilir. Bu durumda, az sayıda ve az çeşitli ağ bağlantılarına sahip bireylere göre, geniş ve farklı ağ bağlantılarına sahip bireylerin daha güçlü sosyal sermayeye sahip olduğu söylenebilir (Valenzuela vd., 2009: 877). Bireyler SAS'lar üzerinde sahip oldukları bu sosyal sermayeyi yeni bir iş bulmak, yeni bir haber ya da istihbarat elde etmek, yeni bir fikir üretmek gibi alanlarda kullanmaktadırlar. Bu noktada SAS'ların doğasına oldukça uygun bulunan zayıf bağlar kavramından söz etmek gerekmektedir. Sosyolog Mark Granovetter tarafından “zayıf bağların gücü” olarak tarif edilen olgu, bireyin yeni iş bulmasında, farklı bağlantılar kurmasında, yakın arkadaşlarından ziyade, zayıf bağlar kurduğu bireylerin daha çok işe yaradığı görüşüne dayanmaktadır. Çünkü arkadaş olarak nitelenen kişiler, bireyle aynı ortamda çalışan, benzer geçmiş tecrübelerine sahip, ortak bağlantıları olan kişilerdir. Birey bu kişilerle benzer haberleşme imkanlarına sahiptir. Oysa zayıf bağlarla iletişim halinde olduğu kişiler farklı iş ortamları ve farklı tecrübelerle donanımlıdır. Dolayısıyla bireyin hâkim olmadığı alanlarda bilgi sahibidirler (Gladwell 2002'den akt Köseoğlu, 2012:). Bu yaklaşıma göre; daha fazla sayıda zayıf bağa sahip olan bireylerin yakın çevreleri dışındaki farklı kaynaklara erişim kapasiteleri güçlü bağlardan oluşan kapalı gruplarda bulunan bireylerden çok daha fazla fazladır. Güçlü ve zayıf bağlar yaklaşımları bireylerin diğerleri ile olan ilişkilerinin niteliğine odaklanmaktadır. Burt'un (1992:21) “yapısal boşluklar kuramı” ise, sosyal sermayeyi bireyin bir ilişki ağı içindeki konumuyla ilişkilendirmeye çalışmaktadır. Kurama göre, bireylerin ya da grupların birbirleri arasında herhangi bir ilişkinin bulunmaması durumu yapısal boşluklar olarak tanımlanmaktadır.

SAS'larda artan içerik paylaşımı ile birlikte, SAS'ların popülerliği ve kullanım sıklıkları da artmakta ve kullanıcılar daha aktif hale gelmektedir. Dahası, SAS'lar üzerinde giderek artan zaman harcaması, bazen bir bağımlılık haline gelir. Bu nedenle, SAS kullanımının ardındaki motivasyonlar önemli bir konudur (Bulut ve Doğan, 2017: 74). SAS'ların kullanımı için literatürde çeşitli motivasyonlar yer almıştır. Quan-Haase ve Young, (2010: 358)'ın araştırmasında bireylerin eğlence, sevgi, moda, paylaşım sorunları, sosyal ve sosyal bilgiler edinmek için SAS'ları kullandığı tespit edilmişken, Cramer vd. (2016: 745) Facebook kullanıcılarının sosyal karşılaştırma yapmak amacıyla SAS kullandıklarını ortaya koymuşlardır. İnsanlar eğlence ve keyif almak, ilişkilerini sürdürmek ve geliştirmek, sosyal destek ve bilgi arayışları için SAS'ları kullanmaktadırlar (Kim vd., 2011: 371; Lin ve Lu, 2011: 1159). Baek vd. (2011: 2246), Facebook'u kullanım motivasyonlarını araştırdıkları çalışmalarında bilgi paylaşımı, eğlence, vakit geçirme, kişilerarası fayda, kontrol ve iş fırsatları olmak üzere altı boyut tespit etmişlerdir. Whiting ve Williams (2013: 367) sosyal medyayı

motivasyonlarını, kullanım sıklığı sırasıyla sosyal etkileşim, bilgi arama, vakit geçirme, eğlence, rahatlamak, iletişimsel fayda, fikirlerin ifadesi, kullanım kolaylığı, bilgi paylaşımı ve diğerleri takip etme üzere on boyut altında toplamışlardır. Zincir (2014: 61) yöneticilerin SAS kullanım amaçlarını üzerine yaptığı çalışmasında sosyalleşme, bilgi edinme ve paylaşma, kişisel marka yaratma, iş ağı oluşturma ve iş birliği imkânı sağlama olmak üzere beş boyuta ulaşmıştır. Bulut ve Doğan (2017: 78), SAS kullanıcıları üzerine yaptığı çalışmalarında iş, paylaşım/içerik yaratma, bilgi arayışı, sosyalleşme, statü arayışı, eğlence ve iletişim olmak üzere yedi boyut elde etmişlerdir. Literatür incelemesi sonucunda SAS kullanım motivasyonlarının zamanla değiştiği görülmektedir. Son yıllarda yapılan araştırmalar SAS'ların bireylerin yaşamlarını kolaylaştırmak için çok daha fonksiyonel kullanıldığını göstermektedir. Örneğin; Koo vd. (2011: 453), iş ortamında çalışanların sosyal ilişkilerinin SAS kullanımını nasıl yönlendirdiğini ve bu kullanımın görev performansını nasıl etkilediği incelenmişlerdir. Araştırma sonucunda sosyal teknolojilerin kullanımının iş performansını arttırdığı sonucuna ulaşmışlardır.

SAS'lar, bireylerin, toplumların ve de örgütlerin iletişim kurma, bilgi paylaşma, örgütlenme, iş yapma biçimlerini önemli ölçüde değiştirmektedir. Günümüzde devlet başkanlarını, politikacıları, üst düzey şirket yöneticilerini sosyal ağlarda takip etmek, onlarla iletişime geçmek mümkündür (Köseoğlu, 2012: 58). Bunun yanında, bir yöneticinin günlük çalışma süresinin üçte birini çeşitli kaynaklardan bilgi arayışına (araştırma sonuçları, istatistikler, raporlar vb.) ayırdığı düşünüldüğünde, Web 2.0 teknolojilerinin önemi daha iyi anlaşılacaktır. Bu anlamda bu yeni ortam yöneticiler için stratejik bir öneme sahip olduğu söylenebilir; çünkü bu yeni ortamda her an yenilenen ve örgütü, dolayısıyla yöneticileri ilgilendiren güncel bilgiler mevcuttur. Yöneticilerin ve örgütlerin bu bilgileri alması ve hem örgüt için hem de kendileri için kullanması yönetsel etkinliğin temel dayanağı haline gelmiştir (Zincir, 2014: 53). Bir başka çalışmada Ekşili ve Bozkurt (2016: 129), yöneticilerin sosyal medyayı en sık kullanım nedenini bilgi edinme ve paylaşma olarak tespit etmişlerdir. Slovensky ve Ross (2012: 64), seçme ve yerleştirme sürecinde insan kaynakları yöneticilerinin, adayların Facebook profillerini incelemelerinin yasal boyutunu araştırdıkları çalışmalarında, İK yöneticileri tarafından bu mecraanın kullanımının giderek arttığını ve İK yöneticilerinin adaylar hakkında bilgi edinmesine oldukça katkı sağladığını tespit etmişlerdir.

2. METODOLOJİ

2.1. Örneklem Seçimi ve Soru Formunun Oluşturulması

Araştırmanın evrenini Türkiye genelindeki sosyal ağ sitelerini kullanan özel ve kamu kurumlarında çalışan yöneticiler oluşturmaktadır. Araştırmada Türkiye'de kurumlarda çalışan yöneticilerin yani araştırma örnekleminin sayısı tam olarak bilinmediğinden olasılık kullanılmayan örnekleme metotlarından birinin kullanılmasına karar verilmiştir. Araştırmanın evrendeki elemanların, örnekleme yer alma olasılığını bilmediği durumlarda, yani

evrenin sınırlarının bilinmediği durumlarda ve evrene genelleme yapmanın önemli olmadığı araştırmalarda bu tip örneklemeleri kullanılmak mümkündür (Özen ve Gül, 2007). Yamane'nin (2001) belirttiği gibi olasılık kullanılmayan örnekleme metotlarında örneklemin oluşturulması objektif bir kritere dayanmaz. Ayrıca, Balcı da (2001) bu yöntemlerin temsil konusundaki dezavantajlarına dikkat çekmiştir. Ancak yine Yamane'nin (2001) belirttiği üzere araştırmacı için olasılık kullanılmayan örnekleme yöntemlerini kullanmak kaçınılmazdır.

Sonuç olarak olasılık kullanılmayan örnekleme metotlarından kartopu örnekleme metodu tercih edilmiştir. Oluşturulan soru formu elektronik ortama aktarılmıştır. Yazarların tespit ettiği yöneticilere gönderilmiş ve yöneticilerden de akademik amaçla gerçekleştirilen bu çalışmayı kendi tanıdıkları, haberdar oldukları yöneticiler ile paylaşmaları istenmiştir. Soru formu iki ay boyunca doldurulabilir bir şekilde internet ortamında tutulmuştur ve süre sonunda kaldırılmıştır. Bu süre zarfında 772 yönetici soru formunu doldurmuştur. Bu formlardan 52 tanesi eksik, hatalı ve güvenilir olmayan veriler içerdikleri için çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır. Çalışmanın analizleri 720 yöneticiye ait veriler ile gerçekleştirilmiştir.

Çalışmada veri toplamak için kullanılan ölçek; Bulut ve Doğan (2017: 78) tarafından geçerlilik ve güvenilirlik çalışması yapılmış olan 24 soruluk ölçektir. Bu ölçek ifadeleri bireylerin sosyal ağları kullanma motivasyonunu inceleyen 7 ana boyutta toplanmıştır. Bu boyutlar iş (business), paylaşım/içerik yaratma (creation), bilgi arayışı (information seeking), sosyalleşme (socializing), statü arayışı (status seeking), eğlence (entertainment), iletişim (communication) olarak sıralanmaktadır (Tablo 1).

Tablo 1: Başlangıç Soru Formu

İletişim	Mevcut arkadaşlarımla iletişimde kalmak
	Aile üyeleriyle iletişimde kalmak
(Sosyal medyayı ... için kullanıyorum)	İletişimimi kaybettiğim eski arkadaşlarımı bulmak
Sosyalleşme	Benzer hobi ve ilgi alanlarım olan insanlarla iletişim kurmak
	Yeni arkadaşlıklar kurmak
(Sosyal medyayı ... için kullanıyorum)	Ünlülerden haberdar olmak
	Karşı cinsle yeni ilişkiler kurmak
Bilgi Arayışı	Yeni bilgiler edinmek
	İhtiyaç duyduğum bilgileri bulmak
(Sosyal medyayı... için kullanıyorum)	Yeni haberler ve olaylardan haberdar olmak
Eğlence	Eğlenceli zaman geçirmemi sağlıyor
	Sıkıntılarımı unutmamı sağlıyor
(Sosyal medya...)	Rahatlamamı sağlıyor

Tablo 1'in devamı: Başlangıç Soru Formu

Paylaşım	Yazılı ifade paylaşımı yaparım
(Sosyal medyada genellikle...)	Fotoğraf paylaşırım
	Müzik paylaşırım
	Video paylaşırım
Statü Arayışı	Kendimi özel hissettiriyor
(Sosyal medyada yer almak ...)	Bana statü kazandırıyor
	Beni arkadaşlarım arasında iyi gösteriyor
İş	Yeni iş olanakları bulmak
(Sosyal medyayı ... için kullanıyorum)	İş dünyasındaki gelişmeleri takip etmek
	İş dünyasıyla ilgili bağlantılar kurmak
	İş hayatıyla ilgili paylaşımlarda bulunmak

2.2. Geçerlilik ve Güvenilirlik

Bireylerin sosyal ağları kullanım amaçları için hazırlanan ölçeğin yöneticilere uygulanması ile elde edilen veriler üzerinde geçerlilik ve güvenilirlik analizleri gerçekleştirilmiştir. Çalışmada güvenilirlik analizi için, Cronbach's alpha (α) katsayısı hesaplanmıştır. Bu katsayının 0,70'ten büyük olması istenir (Özdemir, 2013). Çalışmada boyutlara ilişkin α katsayıları 0,732 ile 0,881 arasında değişmektedir. Bu durum göstermektedir ki; analize tabi tutulacak veriler güvenilirlik açısından uygundur.

Çalışmada verilerin faktör analizine uygunluğu açısından Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Barlett's testi sonuçları incelenmiştir. Field (2003)'e göre KMO test istatistiği 0,5 değerinden büyük olmalıdır. Analiz sonucunda KMO test istatistiği 0,759 ($>0,5$) bulunmuştur ve Barlett's test istatistiği de anlamlıdır ($0,00 < 0,05$). Bu sonuçlara göre faktör analizi yapılması uygundur ve değişkenler doğru bir faktör analizi gerçekleştirebilecek ilişki düzeyine sahiptir. Açıklayıcı faktör analizinde faktör yüklerinin 350 ve üzerindeki veri sayısı için 0,30'un üzerinde olması beklenir. 0,50'nin üzerindeki değerler ise oldukça iyi olarak kabul edilmektedir (Hair, vd., 1998). Ayrıca bir değişkenin birden fazla faktöre verdiği faktör yükler arasındaki farkın minimum 0.1 olması gerekmektedir (Stevens, 2002).

Yöneticilerin sosyal ağ sitesi kullanım motivasyonları analiz sonuçlarına göre dört boyut altında toplanmıştır. Bu boyutlar; "iş ve bilgi", "eğlence", "iletişim" ve "paylaşım" olarak adlandırılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, özgün ölçeğin statü arayışı boyutunun altındaki ifadeler yeterli faktör yükünü sağlamamış olmaları veya iki faktöre dağılmaları nedeniyle çalışma dışında bırakılmıştır. Yöneticilerin sosyal medya kullanım motivasyonlarına ilişkin geliştirilen bu ölçekte, önceki ölçekteki bilgi ve iş boyutları aynı boyut altında toplanmıştır. Bu boyut yine "iş ve bilgi" olarak adlandırılmıştır. İkinci boyut "eğlence" boyutu olarak adlandırılmıştır ve dört maddeden oluşmaktadır. Eğlence boyutunun üç maddesi önceki ölçek ile aynı iken "ünlülerden haberdar olmak" maddesi (orijinal ölçekte sosyalleşme boyutu altında) bu çalışmada yöneticiler için eğlence boyutu altında algılanan bir maddedir. Üçüncü boyut iletişim boyutu olarak adlandırılmış ve dört ifadeden oluşmaktadır. Önceki boyut ile benzer bir şekilde iletişim boyutunun

üç maddesi orijinal ölçek ile aynı olup, “benzer hobi ve ilgi alanlarına sahip insanlarla iletişim kurmak” ifadesi (orjinal ölçekte sosyalleşme boyutu altında) bu çalışmada yöneticiler için iletişim boyutu altında algılanmıştır. Dördüncü boyutun ismi “paylaşım” olarak adlandırılmıştır, dört maddeden oluşmaktadır ve orijinal ölçek ile tamamen aynı maddelere sahiptir.

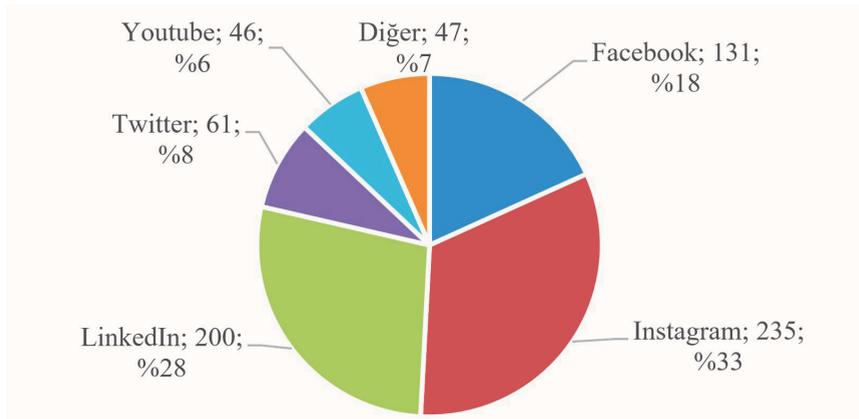
Ayrıca doğrulayıcı faktör analizi oluşan 19 ifadedi ve 4 faktörlü yapının Bagozzi ve Yi (1988) ve Schumacker ve Lomax (2004)’ün önerdiği değerlere göre uyumlu olduğunu göstermektedir. ($X^2 / df = 3.9$, $GFI = 0.95$, $AGFI = 0.89$, $NFI = 0.92$, $CFI = 0.850$, $RMSEA = 0.085$). Buradan yola çıkarak bu çalışmada yöneticilerin sosyal medya motivasyonlarını analiz etmede kullanılacak dört faktörün yeterli ve iyi düzeyde güvenilirliğe, ayrıklık ve yakınsaklık açısından da uygun geçerliğe sahiptir yorumu yapılabilir. Boyutlar, boyutlar altında toplanan ifadeler ve yapıya ilişkin istatistikler Tablo 2 ‘de gösterildiği gibidir.

Tablo 2: Yöneticiler İçin SAS Kullanım Ölçeği ve İstatistikler

Model İstatistikleri							
Boyut	İfadeler	α	AVE	CR	Faktör Yükleri	Ortalama	Medyan
İş ve bilgi	İş dünyasındaki gelişmeleri takip etmek	0,881	0,554	4,122	0,838	3,67	4,00
	İş dünyasıyla ilgili bağlantılar kurmak				0,805	3,47	4,00
	İş hayatıyla ilgili paylaşımlarda bulunmak				0,744	3,39	3,00
	Yeni bilgiler edinmek				0,728	3,85	4,00
	İhtiyaç duyduğum bilgileri bulmak				0,707	3,53	4,00
	Yeni haberler ve olaylardan haberdar olmak				0,702	3,69	4,00
	Yeni iş olanakları bulmak				0,671	3,00	3,00
Eğlence	Rahatlamamı sağlıyor	0,781	0,501	3,036	0,78	2,46	2,00
	Sıkıntıları unutmamı sağlıyor				0,744	1,96	2,00
	Eğlenceli zaman geçirmemi sağlıyor				0,726	2,94	3,00
	Ünlülerden haberdar olmak				0,526	2,06	2,00
İletişim	Mevcut arkadaşlarımla iletişimde kalmak	0,741	0,513	2,944	0,817	3,08	3,00
	İletişimimi kaybettiğim eski arkadaşları bulmak				0,746	2,53	2,00
	Aile üyeleriyle iletişimde kalmak				0,725	2,29	2,00
	Benzer hobi ve ilgi alanlarım olan insanlarla iletişim kurmak				0,553	2,86	3,00
Paylaşım	Video paylaşırım	0,771	0,509	3,12	0,732	2,21	2,00
	Müzik paylaşırım				0,72	1,93	2,00
	Yazılı ifade paylaşımı yaparım				0,667	2,67	3,00
	Fotoğraf paylaşırım				0,618	2,71	3,00

2.3. Tanımlayıcı İstatistikler

Çalışmaya katılan örneklem birimlerini tanımlamaya yönelik analizlerin sonuçlarına göre, analize dahil edilen 720 kişinin, 456 tanesi (%63) erkek, 264 tanesi (%37) kadın yöneticidir. Örneklemde bebek patlaması kuşağına mensup (1946-1964 yılları arası doğan) kişiler %5 oranında, X kuşağına mensup (1965-1979 yılları arası doğan) kişiler %40 oranında ve Y kuşağına mensup (1980-1999 yılları arası doğan) kişiler %55 oranında temsil edilmişlerdir. Eğitim düzeyi, lise ve öncesi olan yöneticiler %13, lisans düzeyinde olanlar %67 ve lisansüstü olan yöneticiler %20 oranında örneklemde yer almaktadırlar. Soru formunda katılımcılara sosyal ağ sitelerine ulaşmak için kullandıkları platform sorulmuştur. Yanıtlara göre örneklemin %90 oranlık kesimi sosyal ağ sitelerine girmek için cep telefonlarını tercih ederken, masaüstü ve dizüstü bilgisayarları kullananlar %8 ve tablet kullananlar %2 oranındadır. Katılımcılara günlük tahmini sosyal ağ sitelerinde geçirdikleri süre sorulmuştur. Buna göre, %56'lık kesim 0-2 saat arası, %31'lik kesim 2-4 saat arası, %8'lik kesim 4-6 saat arası ve %5'lik kesim ise 6 saatten daha fazla sosyal ağ sitelerinde zaman geçirdiklerini belirtmişlerdir. Soru formunda ayrıca katılımcıların en sık kullandıkları sosyal ağ sitesi sorusu da yöneltilmiştir. Bu sorunun cevaplarına göre yöneticilerin en sık kullandıkları sosyal ağ sitelerinde Instagram (%33) ve LinkedIn (%28) ilk iki sırayı paylaşmaktadır (Şekil 1).

Şekil 1: Yöneticilerin SAS Tercihleri

Tablo 2’de her bir ifade için yöneticilerin katılım düzeylerine ilişkin ortalamalar da hesaplanmıştır. Buna göre katılımcıların en yüksek düzeydeki sosyal ağ sitelerini kullanma motivasyonları (ortalama=3.67, medyan=4) “iş dünyasındaki gelişmeleri takip etmek” iken en düşük düzeyde katılım gösterdikleri ifade ise (ortalama=1.93, medyan=2) “müzik paylaşımı yapmak” olarak tespit edilmiştir.

2.4. Ortalama Karşılaştırmaları

Analizlerde kullanılacak uygun testin belirlenebilmesi için verilerin normal dağılıma uygunluğu Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk testleriyle incelenmiştir. Bu testler so-

nucunda verilerin normal dağılmadığı tespit edilmiştir. Ancak verilerin çarpıklık ve basıklık (skewness ve kurtosis) değerlerine bakıldığında, bu değerlerin -1,50 ve +1,50 aralığında kaldığı görülmüştür. Bu durumda verilerin normal dağıldığı kabul edilmiştir (Tabachnick ve Fidell, 2013). Kuşaklar, eğitim düzeyleri ve günlük sosyal ağ kullanım süreleri arasında kıyaslanmanın yapılabilmesi için ANOVA testinden, cinsiyetler arası farklılık analizlerinin yapılabilmesi için bağımsız örneklem t testinden yararlanılmıştır.

Önceki kısımlarda belirtildiği üzere 1946-1965 yılları arasında doğan yöneticiler bebek patlaması kuşağı, 1965-1979 arası doğan yöneticiler X Kuşağı ve 1980-1999 arası doğan yöneticiler Y Kuşağı olarak tanımlanmıştır. Sosyal ağ kullanım amaçlarına ait her bir alt boyut skorunun kuşaklar arasında farklılık gösterip göstermediği analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre “İş ve Bilgi”, “Eğlence” ve “Paylaşım” boyutlarına yönelik cevaplar boyutlar arası farklılıklar olduğuna işaret etmektedir. Bu boyutlara ilişkin cevapların ortalama skorları bebek patlaması kuşağından, Y kuşağına gittikçe artış göstermektedir. İletişim boyutu skorları incelendiğinde, kuşaklar arasında herhangi bir farklılık gözlemlenmemiştir (Tablo 3).

Tablo 3: Kuşaklar Arası Karşılaştırmalar

Boyut	Kuşak	Ortalama	Kuşak	p
İş ve bilgi	Bebek Patlaması	3,04	X Kuşağı	.347
			Y Kuşağı	.019*
	X Kuşağı	3,35	Bebek Patlaması	.347
			Y Kuşağı	.000*
	Y Kuşağı	3,64	Bebek Patlaması	.019*
			X Kuşağı	.000*
Eğlence	Bebek Patlaması	1,98	X Kuşağı	.685
			Y Kuşağı	.029*
	X Kuşağı	2,16	Bebek Patlaması	.685
			Y Kuşağı	.000*
	Y Kuşağı	2,52	Bebek Patlaması	.029*
			X Kuşağı	.000*
İletişim	Bebek Patlaması	2,68	X Kuşağı	.951
			Y Kuşağı	.954
	X Kuşağı	2,61	Bebek Patlaması	.951
			Y Kuşağı	.128
	Y Kuşağı	2,74	Bebek Patlaması	.954
			X Kuşağı	.128
Paylaşım	Bebek Patlaması	1,89	X Kuşağı	.223
			Y Kuşağı	.009*
	X Kuşağı	2,23	Bebek Patlaması	.223
			Y Kuşağı	.000*
	Y Kuşağı	2,50	Bebek Patlaması	.009*
			X Kuşağı	.000*

* p < .05

Yöneticilerin sosyal ağ kullanım amaçları ile cinsiyetleri arasında anlamlı bir fark olup olmadığının tespiti için yapılan analizin sonuçları Tablo 4 ve Tablo 5 'de sunulmaktadır.

Tablo 4: Cinsiyete Yönelik Analiz Sonuçları (1)

Boyut	Cinsiyet	N	Ortalama	Std. Sapma	Std. Hata Ortalaması
İş ve Bilgi	Erkek	456	3,44	,95	,044
	Kadın	264	3,62	,82	,050
Eğlence	Erkek	456	2,21	,83	,039
	Kadın	264	2,60	,87	,053
İletişim	Erkek	456	2,63	,89	,041
	Kadın	264	2,79	,82	,050
Paylaşım	Erkek	456	2,25	,79	,037
	Kadın	264	2,59	,89	,055

Tablo 5: Cinsiyete Yönelik Analiz Sonuçları (2)

Boyut		Varyans eşitliği için		Ortalama eşitliği için t-testi		
		Levene's Testi		t	df	Sig. (II)
İş ve Bilgi	Eşit Varyanslar Varsayımı	10,997	,001	-2,554	718	,011
	Eşit Olmayan Varyanslar Varsayımı			-2,655	614,925	,008*
Eğlence	Eşit Varyanslar Varsayımı	1,902	,168	-6,014	718	,000*
	Eşit Olmayan Varyanslar Varsayımı			-5,942	529,277	,000
İletişim	Eşit Varyanslar Varsayımı	3,215	,073	-2,338	718	,020*
	Eşit Olmayan Varyanslar Varsayımı			-2,388	585,202	,017
Paylaşım	Eşit Varyanslar Varsayımı	4,934	,027	-5,325	718	,000
	Eşit Olmayan Varyanslar Varsayımı			-5,165	499,646	,000*

* p < .05

Sosyal ağ kullanımına ilişkin boyutların tamamında cinsiyetler arası fark tespit edilmiştir. İş ve Bilgi, Eğlence, İletişim ve Paylaşım boyutlarının tamamında kadınlar erkeklere göre daha yüksek katılım göstermişlerdir (Tablo 5 ve 6).

Yöneticilerin sosyal ağları kullanım amaçları alt boyutlarının eğitim düzeylerine göre değişiklik gösterip göstermediğinin belirlenmesi için yapılan analizin sonuçlarına göre eğitim düzeyinin amaçlar konusunda farklılığa yol açan bir değişken olduğuna dair bir bulguya rastlanmamıştır. Eğitim durumuna göre boyutlara ilişkin istatistiksel değerler Tablo 6'da gösterildiği gibidir.

Tablo 6: Eğitim Düzeyi Değişkenine Yönelik Analiz Sonuçları

Boyut	Eğitim Durumu	N	Ortalama	Std. Sapma	Std. Hata Ortalaması
İş ve Bilgi	Lise ve Altı	96	3,34	1,06	,10
	Üniversite	484	3,55	,85	,03
	Lisansüstü	140	3,47	,97	,08
	Toplam	720	3,51	,91	,03
Eğlence	Lise ve Altı	96	2,20	,82	,08
	Üniversite	484	2,41	,88	,04
	Lisansüstü	140	2,28	,85	,07
	Toplam	720	2,35	,87	,03
İletişim	Lise ve Altı	96	2,55	,85	,08
	Üniversite	484	2,71	,86	,03
	Lisansüstü	140	2,70	,92	,07
	Toplam	720	2,69	,87	,03
Paylaşım	Lise ve Altı	96	2,33	,76	,07
	Üniversite	484	2,40	,85	,03
	Lisansüstü	140	2,32	,90	,07
	Toplam	720	2,37	,85	,03

Sosyal ağlarda geçirilen günlük süre ikişer saatlik dilimler halinde gruplandırılmıştır. Bu gruplar ile yöneticilerin sosyal ağ kullanım amaçları alt boyutlarına ilişkin cevapları arasında bir farklılık olup olmadığına dair istatistiksel analiz sonuçları Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7: Sosyal Ağlarda Geçirilen Süre Değişkenine Yönelik Analiz Sonuçları

Boyut	Süre (saat)	Ortalama	Süre (saat)	p
İş ve Bilgi	0-2	3,37	4-Feb 6-Apr > 6	,000* ,066 ,166
	4-Feb	3,70	0-2 6-Apr > 6	,000* ,999 ,997
	6-Apr	3,68	0-2 4-Feb > 6	,066 ,999 ,995
	> 6	3,73	0-2 4-Feb 6-Apr	,166 ,997 ,995
Eğlence	0-2	2,17	4-Feb 6-Apr > 6	,000* ,000* ,000*
	4-Feb	2,49	0-2 6-Apr > 6	,000* ,008* ,085
	6-Apr	2,89	0-2 4-Feb > 6	,000* ,008* 1,000
	>6	2,89	0-2 4-Feb 6-Apr	,000* ,085 1,000
İletişim	0-2	2,50	4-Feb 6-Apr > 6	,000* ,000* ,003*
	4-Feb	2,91	0-2 6-Apr > 6	,000* ,847 ,761
	6-Apr	3,01	0-2 4-Feb > 6	,000* ,847 ,988
	6	3,07	0-2 4-Feb 6-Apr	,003* ,761 ,988
Paylaşım	0-2	2,18	4-Feb 6-Apr > 6	,000* ,000* ,000*
	4-Feb	2,53	0-2 6-Apr > 6	,000* ,032* ,029*
	6-Apr	2,86	0-2 4-Feb > 6	,000* ,032* ,911
	> 6	2,98	0-2 4-Feb 6-Apr	,000* ,029* ,911

* p < .05

Analiz sonuçlarına göre, sosyal ağ sitelerinde geçirilen süre arttıkça ifadelerle katılım düzeyi artmaktadır yorumu yapılabilir. Tablo 7’de istatistiksel olarak anlamlı farklılıkların olduğu gruplar (*) işaretlenmiştir.

SONUÇLAR ve DEĞERLENDİRME

Sosyal ağ sitelerinin Türkiye’deki kullanıcıları incelendiğinde Facebook kullanımında dünyada üçüncü, YouTube kullanımında dünyada dördüncü, Twitter kullanımında ise dünyada ikinci sırada yer aldığı görülmektedir. Ayrıca Türkiye nüfusunun %77’sinin her gün herhangi bir sosyal medya aracında online olduğu ve günlük sosyal medya kullanım süresinin yaklaşık iki buçuk saat olduğu göze çarpmaktadır (WeAreSocial, 2016). Bu açıdan incelendiğinde Türkiye’den kullanıcıların sosyal medya ile yeterince bütünleşik yaşadıkları yorumu yapılabilir. Bireylerin sosyal ağ sitelerini kullanım amaçları, bu sitelerde yaptıkları paylaşımların içerikleri ve paylaşım yapmadaki motivasyonları ilgili literatürde sıklıkla araştırmacılar tarafından çalışılmış ve tartışılmıştır. Konunun Türkiye’deki sosyal ağ sitesi kullanıcıları üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde ise, yöneticiler özelinde yapılan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışmanın bulgularının yöneticilerin sosyal ağ sitelerinin kullanım motivasyonlarını anlamak ve yöneticilerin sosyal ağ sitelerini kullanmaları konusunda yapılacak sonraki çalışmalarda kullanılacak bir ölçek ortaya çıkarmak açısından faydalı olacaktır.

Araştırma sonucunda yöneticilerin %56’lık kesiminin 0-2 saat arası, %31’lik kesiminin 2-4 saat arası günlük ortalama sosyal ağ sitelerini kullandıkları sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmaya katılan yöneticilerin ortalama sosyal ağ sitelerini kullanma sürelerinin, WeAreSocial (2016)’nın araştırmasında ulaşılan Türkiye’deki bireylerin kullanım ortalamaları ile paralellik gösterdiği yorumu yapılabilir. Öte yandan Türkiye’deki bireylerin en sık kullandıkları sosyal ağ sitesi araçları; Facebook, YouTube, Twitter olarak sıralanmış iken; yöneticiler için ilk üç sıra Instagram, LinkedIn ve Facebook olarak oluşmuştur. Bu açıdan yöneticilerin en çok kullandıkları sosyal ağ tercihlerinde diğer bireylerden farklılaştıkları yorumu yapılabilir.

Sosyal ağ sitesi kullanıcılarının farklı faktörler altında toplandığı çalışmalar mevcuttur. Kurtuluş, Özkan ve Öztürk (2015)’ün Türkiye’deki kullanıcılar üzerine yaptıkları çalışmada sosyal ağ sitesi kullanım motivasyonları altı faktör altında toplanmıştır. Bunlar; mesaj yazmak, izlemek ve dinlemek, sosyal ağ gruplarına katılmak, içerik geliştirmek, etiket ve bildirim paylaşmak ve oyun oynamak. Bulut ve Doğan (2017) ise, çalışmalarında Türkiye’den kullanıcıların sosyal ağ sitelerini kullanım motivasyonları açısından yedi temel faktör ortaya koymuşlardır; İş, İçerik Yaratma/Paylaşım, Bilgi Arama, Sosyalleşme, Statü Arayışı, Eğlence, İletişim. Aynı ölçeğin yöneticiler için kullanıldığı bu çalışmada ise, yöneticilerin sosyal ağ kullanım motivasyonları dört faktör altında toplanmıştır; “iş ve bilgi”, “eğlence”, “iletişim” ve “paylaşım” olarak adlandırılmıştır. Kullanılan ölçeğin “statü arayışı” boyutu altındaki ifadeler yöneticiler açısından karşılık bulmamıştır. Bunun yanında aynı ölçeğin farklı boyutları olan bilgi arama ve iş boyutları yöneticiler için aynı boyut altında algılanmıştır.

Araştırma ayrıca, cinsiyetler arasındaki farklılık analizine göre kadın yöneticilerin “iş ve bilgi”, “eğlence”, “iletişim” ve “paylaşım” boyutlarının tamamında erkeklerden daha yüksek düzeyde katılım gösterdikleri belirlenmiştir. Sosyal ağ sitelerinde geçirilen süre arttıkça boyut ortalamalarında da artış gözlenmiştir. Özellikle paylaşım boyutun da bu fark daha da belirgin hale gelmektedir. Öte yandan yöneticiler için eğitim değişkeni sosyal ağ sitesindeki motivasyonlar açısından farklılaştırıcı bir etki yapmamaktadır. Yöneticilerin mensup olduğu kuşakların sosyal ağ sitesi motivasyonlarına etkisi göz önüne alındığında, iletişim hariç diğer ifadelerde kuşaklar arası farklılıklar tespit edilmiştir. Bebek patlaması kuşağından X kuşağına gelindikçe “iş ve bilgi”, “eğlence” ve “paylaşım” boyutlarındaki ifadelere katılım düzeyinin arttığı gözlenmiştir.

Çalışma yöneticiler özelinde ortaya konulan ölçek, yöneticilere yönelik sosyal ağ sitesi kullanım istatistikleri ve genel eğilimin ortaya konulması açısından önemlidir. Bu araştırmanın yöneticilerin sosyal ağ sitesi kullanım motivasyonlarını araştırmaya yönelik çalışmalar için öncü olacak bir çalışma olduğu belirtilebilir.

KAYNAKÇA

- Baek, K., Holton, A., Harp, D., & Yaschur, C. (2011). The Links That Bind: Uncovering Novel Motivations for Linking on Facebook. *Computers in Human Behavior*, 27, 2243-2248.
- Bagozzi, R. P., ve Yi, Y. (1988). On the Evaluation of Structural Equation Models. *Journal of Academy of Marketing Science*, 16(1), 74-94.
- Balakrishnan, B. K., Dahnil, M. I., & Yi, W. J. (2014). The Impact of Social Media Marketing Medium Toward Purchase Intention and Brand Loyalty Among Generation Y. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, (148), 177-185.
- Balcı, A. (2001). *Sosyal Bilimlerde Araştırma*. 5. Baskı, Pegem Yayıncılık, Ankara.
- Boyd, D. M., & Ellison, N. B. (2008). Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship. *Journal of Computer-Mediated Communication*, (13), 210-230.
- Bruns, A., & Bahnisch, M. (2009). *Social Media: Tools for User-Generated Content* (Cilt 1). Eveleigh NSW: Smart Services CRC Pty Ltd.
- Bulut, Z. A., & Doğan, O. (2017). The ABCD Typology: Profile and Motivations of Turkish Social Network Sites Users. *Computers in Human Behavior*, (67), 73-83.
- Burt, S. R. (1992). *Structural Holes: The Social Structure Of Competition*, Harvard University Press.
- Cao, Y., Ajjan, H., Hong, P., & Le, T. (2018). Using Social Media for Competitive Business Outcomes An Empirical Study of Companies in China. *Journal of Advances in Management Research*, 15(2), 211-235.
- Cramer, E. M., Song, H., & Drent, A. M. (2016). Social Comparison on Facebook: Motivation, Affective Consequences, Self-esteem, and Facebook Fatigue. *Computers in Human Behavior*, (64), 739-746.
- Çam, E., & İşbulan, O. (2012). A New Addiction for Teacher Candidates: Social Networks. *The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 11(3), 14-19.
- De Vries, N. J., & Carlson, J. (2014). Examining the Drivers and Brand Performance Implications of Customer Engagement with Brands in the Social Media Environment. *Journal of Brand Management*, 21(6), 495-515.
- Ekşili, N., & Bozkurt, Ö. Ç. (2016). Yöneticilerin Sosyal Medya Kullanım Amaçları: X ve Y Kuşağı Karşılaştırması. 3. *Uluslararası Yönetim Bilişim Sistemleri Konferansı*, 125-134. İzmir: Gülermat.
- Ellison, N. B., Steinfield, C., & Lampe, C. (2007). The Benefits of Facebook “Friends:” Social Capital and College Students’ Use of Online Social Network Sites. *Journal of Computer-Mediated Communication*, (12), 1143-1168.
- Ellison, N. B., Steinfield, C., & Lampe, C. (2011). Connection Strategies: Social Capital Implications of Facebook-Enabled Communication Practices. *New Media & Society*, 13(6), 873-892.

- Field, A. (2013). *Discovering Statistics Using IBM SPSS Statistics (4th ed.)*. London: SAGE Publishing.
- Gargiulo, M., & Benassi, M. (2000). Trapped in Your Own Net? Network Cohesion, Structural Holes, and the Adaptation of Social Capital. *Organization Science*, 11(2), 183-196.
- Hair, J.F., Anderson, R. E., Tatham, R. L., Black W. C. (1998). *Multivariate Data Analysis*, Prentice Hall, New Jersey.
- Köseoğlu, Ö. (2012). Sosyal Ağ Sitesi Kullanıcıları Motivasyonları: Facebook Üzerine Bir Araştırma. *Selçuk İletişim*, 7(2), 58-81.
- Kaplan, A. M., & Haenlein, M. (2010). Users of the World, Unite! the Challenges and Opportunities of Social Media. *Business Horizons*, 53(1), 59-68.
- Kemp, S. (2018, January 30). *Digital in 2018: World's internet users pass the 4 billion mark*. www.wearesocial.com: <https://wearesocial.com/blog/2018/01/global-digital-report-2018> (26.10.2018)
- Kim, A. J., & Ko, E. (2012). Do Social Media Marketing Activities Enhance Customer Equity? An Empirical Study of Luxury Fashion Brand. *Journal of Business Research*, (65), 1480-1486.
- Kim, W., Jeong, O., & Lee, S. (2010). On Social Web Sites. *Information Systems*, 35(2), 215-236.
- Kim, Y., Sohn, D., & Choi, S. M. (2011). Cultural Differences in Motivations for Using Social Network Sites: A Comparative Study of American and Korean College Students. *Computers in Human Behavior*, 27 (1), 365-372.
- Klein, M. (2013). Enterprise 2.0 – Sosyal Yazılım Sistemlerinin Kurumsal Kullanımı. *Öneri Dergisi*, 10 (40), 163-172.
- Kooa, C., Wati, Y., & Jung, J. J. (2011). Examination of How Social Aspects Moderate the Relationship Between Task Characteristics and Usage of Social Communication Technologies (SCTs) in Organizations. *International Journal of Information Management*, 31(5), 445-459.
- Kurtuluş, S., Özkan, E., & Öztürk, S. (2015). How Do Social Media Users in Turkey Differ in Terms of Their Use Habits and Preferences? *International Journal of Business and Information*, 10(3), 337-364
- Lin, K., & Lu, H. (2011). Why People Use Social Networking Sites: An Empirical Study Integrating Network Externalities and Motivation Theory. *Computers in Human Behavior*, 27(3), 1152-1161.
- Mayfield, A. (2008, 08 01). *What is Social Media?* <http://www.icrossing.com/>: http://www.icrossing.com/uk/sites/default/files_uk/insight_pdf_files/What%20is%20Social%20Media_iCrossing_ebook.pdf adresinden alındı. Erişim tarihi: (28.06.2018)
- Özdemir, A. (2013). *Yönetim Biliminde İleri Araştırma Yöntemleri ve Uygulamalar*. Beta Yayıncılık, İstanbul.

- Özen Y., Gül, A. (2007). Sosyal ve Eğitim Bilimleri Araştırmalarında Evren Örneklem Sorunu Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, (15), 394-422.
- Qi, J., Monod, E., Fang, B., & Deng, S. (2018). Theories of Social Media: Philosophical Foundations. *Engineering*, (4), 94-102.
- Quan-Haase, A., & Young, A. L. (2010). Uses and Gratifications of Social Media: A Comparison of Facebook and Instant Messaging. *Bulletin of Science, Technology & Society*, 30(5), 350-361.
- Schumacker, R. E., & Lomax, R. G. (2004). *A Beginner's Guide to Structural Equation Modeling (2nd. Ed.)*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates
- Schwartz, R., & Halegoua, G. R. (2015). The Spatial Self: Location-Based Identity Performance on Social Media. *New Media Society*, 17(17), 1643-1660.
- Shao, G. (2009). Understanding the Appeal of User-Generated Media: A Uses and Gratification Perspective. *Internet Research*, 19(1), 7-25.
- Slovensky, R., & Ross, W. H. (2012). Should Human Resource Managers Use Social Media to Screen Job Applicants? Managerial and Legal Issues in the USA. *Info*, 14(1), 55-69.
- Statista. (2018, 04 01). *Most famous social network sites worldwide as of April 2018, ranked by number of active users (in millions)*. Statista: <https://www.statista.com/statistics/272014/global-social-networks-ranked-by-number-of-users/> adresinden alındı. Erişim tarihi: (28.06.2018).
- Stevens, J. P. (2002). *Applied Multivariate Statistics for the Social Sciences (Fourth Edition)*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Association.
- Tapscott, D. (2008). *Grown Up Digital: How the Next Generation is Changing Your World*. New York: McGraw-Hill.
- Valenzuela, S., Park, N., & Kee, K. F. (2009). Is There Social Capital in a Social Network Site?: Facebook Use and College Students' Life Satisfaction, Trust, and Participation. *Journal of Computer-Mediated Communication*, (14), 875-901.
- Vural, Z. B., & Bat, M. (2010). Yeni Bir İletişim Ortamı Olarak Sosyal Medya: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi'ne Yönelik Bir Araştırma. *Journal of Yasar University*, 20(5), 3348-3382.
- Weber, S., & Mitchell, C. (2008). Imagining, Keyboarding and Posting Identities: Young People and New Media Technologies. (D. Buckingham, Dü.) *Youth, Identity, and Digital Media*, 25-48.
- Whiting, A., & Williams, D. (2013). Why People Use Social Media: A Uses and Gratifications Approach. *Qualitative Market Research: An International Journal*, 16(4), 362-369.
- Xu, C., Ryan, S., Prybutok, V., & Wen, C. (2012). It Is Not for Fun: An Examination of Social Network Site Usage. *Information & Management*, (49), 210-217.
- Yamane, T. (2001). *Temel Örnekleme Yöntemleri*. (Çev. Esin A., Bakır, M.A., Aydın, C., Gürbüzsel, E.). Literatür Yayıncılık, İstanbul.
- Zincir, O. (2014). *Yöneticilerin Sosyal Medya Kullanım Amaçları: Bir Kuramsal Çerçeve Önerisi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

DEĞERLERİN, RİSK ALGISININ VE NÜKLEER FARKINDALIĞIN NÜKLEER SANTRALLERİN SOSYAL KABULÜ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ^{*,**}

THE EFFECT OF VALUES, RISK PERCEPTION AND NUCLEAR AWARENESS ON THE PUBLIC ACCEPTABILITY OF NUCLEAR PLANTS

Araştırma Makalesi
Research Paper

Ahmet GÜLSOY***
Mehmet Hanefi TOPAL****

Öz:

Kalkınma sürecinde kritik bir sorun olan enerji güvenliği için nükleer enerji, politik alanda ciddi biçimde önemsenmektedir. Öte yandan, Türkiye’de nükleer enerji politikalarının sürdürülebilirliğini sağlamak için kamuoyunun bu yaklaşımları ne ölçüde desteklediği de önemlidir. Daha önce yapılmış çalışmalar, Türkiye kamuoyu ekseninde nükleer politikaları kabullenmede etkili olan faktörlerin hangileri olduğu sorusuna yeterince odaklanmamıştır. Bu çalışmanın amacı; halkın bireysel ve çevreci değerlerinin, nükleer risk algısının ve nükleer farkındalığının nükleer toplumsal kabul düzeyi üzerinde etkili olup olmadığını araştırmaktır. Bu bağlamda nükleer güç santrallerinin inşa edilmekte olduğu Sinop ve Mersin illerinde 650 kişiye anket uygulanmıştır. Toplanan verilerin analizi yapısal eşitlik modellemesiyle gerçekleştirilmiştir. Analizler sonucunda altruizmin, çevre duyarlılığının ve algılanan nükleer riskin bölge halkının nükleer kabul düzeyini azalttığı; hedonizmin ve daha yüksek nükleer farkındalığın ise bu düzeyi arttırdığı belirlenmiştir. Ayrıca bulgular, nükleer karşıtı bakışın açıkçası daha çok nükleer farkındalığın düşüklüğü ve nükleer risk algısının yüksekliğinden kaynaklandığını da göstermektedir. Buna bağlı olarak, bu araştırmada, nükleer farkındalığın artırılması gerekliliğinin dışında, nükleer politikaların sürdürülebilir olması amacıyla kamuoyu için çevresel hassasiyet ve risk endişeleri hususlarında ikna edici mekanizmaların oluşturulması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Nükleer Tutumlar, Nükleer Enerji, Değerler, Risk Algısı, Nükleer Farkındalık.

Abstract:

Nuclear energy that is a crucial problem in development process for energy security is substantially considered important. In addition to this, to what extent the public supports this approaches in order to provide sustainability of the nuclear energy politics in Turkey is also significant. Previous studies have not sufficiently focused on the question of which factors are effective on acceptability of nuclear politics

* Makale Geliş Tarihi: 22.03.2018

Makale Kabul Tarihi: 21.12.2018

** Bu çalışma, Dr. M. Hanefi Topal danışmanlığında yürütülen Ahmet Gülsoy tarafından hazırlanan ve Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde kabul edilen “Nükleer Santrallere Yönelik Halkın Tutum ve Davranışları: Sinop ve Akkuyu Nükleer Santralleri Örneği” başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

*** Öğretim Gör., Kastamonu Üniversitesi, Taşköprü MYO, Tıbbi Hizmetler ve Teknikler Bölümü, agulsoy@kastamonu.edu.tr, orcid.org/0000-0001-8206-3889

**** Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, mhanefitopal@gmail.com, orcid.org/0000-0003-4014-8694

in the sense of Turkish public opinion. The aim of this paper is to investigate whether or not individual and environmental values of public, nuclear risk perception and nuclear awareness are influential on the level of social acceptance. In this context, a questionnaire is conducted with 650 people in Sinop and Mersin where nuclear power plants have been constructed. Analysis of the gathered data are made through the structural equation modelling. In the result of this analysis, it is determined that altruism, environmental sensitiveness and perceived nuclear risks decrease the level of nuclear acceptability, while hedonism and more nuclear awareness increase it. Moreover, these findings show that anti-nuclear view is obviously derived from the low nuclear awareness and high nuclear risk perception. Related to this, in this research, apart from the necessity of increasing nuclear awareness, it is suggested that persuasive mechanisms regarding environmental sensitivity and risk concerns should be formed for the public opinion on the purpose of generating sustainable nuclear politics.

Keywords: Nuclear Attitudes, Nuclear Energy, Values, Risk Perception, Nuclear Awareness.

GİRİŞ

Dünya’da nükleer enerji teknolojisi ve nükleer güç santralleri inşa girişimleri 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra tecrübe edilmeye başlanmış olup günümüzde halen 441 adet nükleer güç santrali aktif olarak faaliyettedir (Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı - IAEA, 2017). Fosil enerji kaynaklarının tükeniyor olmasının yanı sıra bu kaynakların kullanımının insanlığın geleceğine ve çevreye verdiği olası zararlar da göz önüne alındığında sürekli artan küresel enerji talebinin alternatif enerji kaynaklarından karşılanması ülkeler için oldukça önemlidir. Bir takım kaygılar olmakla beraber, özellikle yüksek ve güvenilir enerji arzı potansiyeline sahip olması nedeniyle alternatif enerji kaynakları içerisinde nükleer enerji ülkeler tarafından önemli görülmektedir. Öte yandan politika uygulayıcılarının enerji politikalarında nükleer enerjiye önem vermeleri tek başına yeterli değildir. Kamuoyunun nükleer enerjiye yönelik tutumu başka bir ifadeyle toplumun nükleer kabul düzeyi de nükleer enerji politikalarının sürdürülebilirliği üzerinde etkili bir faktördür. Bir misal vermek gerekirse, 48 nükleer santrale sahip olan Japonya’da 2011 yılında meydana gelen deprem sonucunda Fukushima Daiichi nükleer santralinde yaşanan nükleer kazanın ardından yükselen kamuoyu baskısı nedeniyle Japon hükümeti tüm nükleer santrallerin faaliyetlerini durdurma kararı almak zorunda kalmıştır. Benzer gelişmeler daha önce Çernobil kazası sonrasında da görülmüştür (Göktepe, 2012). Ancak yine de yapılmış pek çok araştırma, her ülkede kamuoyunun nükleere yönelik tutumlarının hep olumsuz olmadığını, olumlu kamuoyu tutumlarının politika yapımcılarının politika inşa süreçlerinde elini güçlendirdiğini de ortaya koymaktadır (Wüstemhagen, vd, 2007; Whitfield vd, 2009; Liu, 2013).

Gelişme yolundaki bir ülke olan Türkiye’de ise enerji talebi sürekli artmakta ancak cari enerji arzı bu ihtiyacı yeterince karşılayamamaktadır. Türkiye’nin dışarıya olan enerji bağımlılığı oldukça yüksektir. Enerjide yerli üretim ancak % 35’ler düzeyinde seyretmekte geriye kalan % 65’lik enerji ihtiyacı ise yurtdışından temin edilmektedir. Türkiye’nin zengin petrol kaynaklarına, zengin doğalgaz rezervlerine ve yeterli yenilenebilir enerji tesislerine sahip olmaması nedeniyle, önlem alınmaması durumunda bu bağımlılık düzeyinin yıldan yıla daha da artacağı tahmin edilmektedir (Enerji Enstitüsü, 2018). Türkiye’nin enerji politikası önceliklerinde kalkınmanın finansmanında da önemli problem olarak görülen cari

açığın azaltılması için enerji maliyetlerini düşürecek şekilde enerji arzı güvenliğini sağlamak gelmektedir. Bunun için enerji kaynağı çeşitliliğinin artırılması gerekmektedir. Bu bağlamda nükleer enerji santrallerin kurulması ve sayılarının artırılması enerji bağımlılığını azaltmak için bir alternatif olarak düşünülmektedir. Bu niyet yaklaşık elli yıldır ancak bir temenni olarak kalmış ancak çok yakın dönemde Mersin ve Sinop illerinde nükleer güç santrallerinin inşasına başlanmıştır. Öte yandan nükleer sürdürülebilirlik açısından var olan eksiklerden biri de politika tercihlerinde toplumun tutumunun ve bu tutum üzerinde hangi faktörlerin etkili olduğunun kapsamlı olarak araştırılmamış olmasıdır. Benzer duyarsızlık akademik yazında da kendini göstermektedir. Akademik yazında bu bağlamda çok az sayıda ve ancak bağlamı sınırlı kalan çalışmalar bulunmaktadır (Örneğin; Özdemir ve Çobanoğlu, 2008; Aycan ve Gedikoğlu, 2009; Palabıyık vd, 2010; Cansız ve Cansız, 2015). Bu çalışma, söz konusu yazında var olan bu boşluğu doldurmaya gayret ederek hem akademik hem de politik düzeyde, ülkemizde nükleer enerjinin ve santrallerin sosyal kabulüne yönelik bir farkındalık oluşturabilmeyi de amaçlamaktadır. Bu kapsamda, De Groot, Steg ve Portinga'nın (2009) nükleer sosyal kabul modelinden yararlanılarak bir anket formu oluşturulmuş, yüz yüze anket yöntemiyle nükleer santrallerin kurulduğu Sinop ve Mersin illerinde yaşayan bölge halkından toplanan birincil veriler, çok değişkenli istatistiksel yöntemler kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda değerlerin, nükleer risk algısının ve nükleer farkındalığın halkın nükleer santralleri kabul düzeyi üzerinde etkili olduğu belirlenmiştir.

Bu çalışma giriş kısmını izleyen üç bölüm ve sonuç şeklinde tasarlanmıştır. İzleyen birinci bölümde nükleer kabul üzerinde etkili olan faktörler ile nükleer kabul arasındaki ilişkilerin teorik arka planı açıklanmış ve daha önce yapılmış bazı çalışmaların sonuçlarına yer verilmiştir. İkinci bölümde bu çalışmada ele alınan nükleer kabul modelinin, araştırmanın temel hipotezlerinin, araştırma araç ile yöntemleri tanıtılmış üçüncü bölümde ise analiz sonucunda ulaşılan bulguları verilmiştir. Çalışmanın sonuç kısmında ise analizlerden elde edilen bulgular topluca değerlendirilmiş ve bir takım uygulamaya yönelik çıkarımlara değinilmiştir.

1. DEĞERLER, RİSK ALGISI, NÜKLEER FARKINDALIK VE NÜKLEER KABUL İLİŞKİSİ

Kamuoyunun nükleer kabul düzeyi, bu yöndeki politikaların ve stratejilerin geliştirilmesi sürecinde faydalı bir olgudur. Yeterli düzeyde kamuoyu desteği alınmadan nükleer enerji üretimine başlanması veya bu faaliyetlerin devam ettirilmesi, kamuoyu karışıklığının ya da direncinin bir nedeni olarak yeni nükleer santrallerin inşa edilmesini ve nükleer enerji politikalarının sürdürülmesini tehdit etmektedir (Short ve Rosa, 2004; Steg vd, 2006; Poortinga vd, 2009, De Groot vd, 2013). Daha önce yapılmış pek çok çalışmanın da gösterdiği üzere kişilerin nükleer enerjiye ve/veya nükleer güç santrallerine yönelik olumlu ya da olumsuz tutumları pek çok faktörden etkilenmektedir. Bu çalışmalar, özellikle bireysel değerlerin, inançların, bireylerin risk, fayda ve güven algılarının, bireylerin demografik karakterlerinin, siyasal tutumlarının ve nükleer bilgi düzeylerinin nükleerin toplumsal kabulü üzerinde etkili olduğunu ortaya koymaktadır (Van der Pligt, 1982; Stern vd, 1993; Stern vd, 1999; Liu vd, 2008; Whitfield vd, 2009; Visschers vd, 2011; Corner vd, 2011; Wallquist vd, 2012; De Groot vd, 2013).

Bu faktörler içerisinde *değerler*, insanların sosyalleşme süreçleri boyunca kazanmış oldukları, tercih yaparken ve davranışlarında önemsedikleri, kendi önem sıralarına göre hiyerarşik olarak sıralanmış oldukları, toplumsal ya da bireysel olarak istedik davranışları seçmelerine yol gösteren ve kişiye özgü inançlar bütünü şeklinde tanımlanmaktadır (Demirutku ve Sümer, 2010). Dolayısıyla değerler herhangi bir durumu kabul edip etmeme gibi tutum ve davranışların belirlenmesinde önemli rol oynamaktadır. Schwartz (2003)'a göre değerler bireysel çıkarlara (örneğin zevk ve bağımsızlık gibi), toplum çıkarlarına (örneğin eşitlik ve sorumluluk gibi) veya her iki çıkar grubuna da (bilgelik ve erdem gibi) hizmet etmektedir. Ayrıca kişilerin hangi değerleri öncelikledikleri, aynı zamanda onların toplumda kendilerini nasıl konumlandıklarını (geleneği, diğerkâm, hazzı veya çevreci gibi) ortaya koymakta ve toplumsal gayeye nasıl hizmet etmek istediklerini ya da istemediklerini de açıklamaktadır.

Literatürde değerlerin nükleer kabul düzeyi üzerinde etkili olduğu kabul edilmeyle birlikte bu etkinin doğrudan mı yoksa dolaylı mı olduğu hususunda açık bir uzlaşma bulunmamaktadır. Örneğin değerlerin hedonist (hazzı), altruist (diğerkâm) ve çevreci (biyosfere olan ilgi) şeklinde sınıflandırıldığı çalışmalarında De Groot vd (2013), değerlerin kabul düzeyi üzerinde, söz konusu kabul düzeyini doğrudan etkileyen risk ve fayda değerlendirmeleri üzerinden ortaya çıkan dolaylı bir etkiye sahip olduğunu iddia etmişlerdir. Değerlerin tutumlar üzerinde etkisi olduğunu varsayan Stern ve diğerlerine (1993,1999) ait değerler, inançlar ve tutumlar modelini (VBN) geliştirerek nükleer kabul üzerindeki faktörleri araştırdıkları çalışmalarında Whitfield vd (2009) ise nükleer tutumlar üzerinde tüm değerlerin dolaylı bir etkisinin olmadığını bazı değerlerin (özellikle altruist ve çevreci değerler gibi) doğrudan tutumların şekillenmesine etki ettiğini göstermişlerdir.

Altruizm veya diğerkâmlık, çıkar amacı gütmeyen, bilerek ve isteyerek, ihtiyacı olan birine yarar sağlamayı amaçlayan, menfaatinden arınık olarak verme, tasarruf etme ve affetmeyi içeren tüm duygu, düşünce ve tutumlar şeklinde tanımlanmaktadır (Ersanlı ve Doğru-Çabuker, 2012). Altruistik değerleri yüksek bireyler, diğer bireylere, olaylara ve çevreye karşı aşırı duyarlıdır. Ayrıca kıtlık, salgın hastalık ve çevresel tehditler gibi insanları zor durumda bırakması muhtemel durumlarda altruist bireyler diğer bireylere göre daha fazla refleks gösterirler (Gintis vd, 2003). Aslında altruistik davranışın temelinde bu bireylerin çevrelerindeki her şeyi koruma içgüdüleri yatmaktadır. Küresel ısınma ve iklim değişikliği endişeleri, altruistik değerleri yüksek bireyleri bu yönde bir tutuma zorlayan bir durumdur. Küresel ısınmaya karşı bir önlem olarak görülebilen nükleer enerjiye yönelik pozitif tutumların altruistik değerlerden pozitif yönde etkilenebileceği iddia edilebilir. Ancak altruistik değerler özellikle olası risk algısını yükselttiğinden nükleer kabul üzerinde menfi yönde etki de yapabilmektedir (Whitfield vd, 2009; Groot vd 2013).

Hedonizm veya hazzılık bireylerin kendi karar ve davranışları başta olmak üzere tüm sonuçların nihai olarak kendi fayda ya da çıkarlarına hizmet etmesini istemeleri şeklinde

tanımlanmaktadır (Batson ve Powell, 2003). Hazcı bireyler kendi refahlarını önceliklerinden çevrelerindeki her türlü olayın kendi çıkarlarına hizmet edip etmediği değerlendirmelerine göre tutum sergilerler. Bu durum iktisadi kararlar için geçerli olabileceği gibi çevresel gelişmeler için de geçerlidir. Örneğin De Groot vd (2013) yaptıkları çalışmada, hazcılığın nükleer enerjinin algılanan riskleri ile anlamlı bir ilişkisinin olmamasına karşın nükleer enerjinin algılanan faydalarıyla önemli ölçüde ilişkili olduğunu belirlemiştir. Denilebilir ki hazcı bireyler her durum ve değişimi kendilerine olan faydaları ve maliyetleri çerçevesinden değerlendirerek net faydasını daha yüksek gördükleri durumda kabullenme yönünde eğilim gösterirler.

Nükleer politikalar ile çevre arasında önemli bir etkileşim olduğundan nükleere yönelik tutumlar üzerinde etkisi olan diğer bir değer tipi de *çevre duyarlılığı*dır. Çevre kabaca canlıların yaşamları üzerinde etkisi olan tüm faktörleri içeren ekosistemdir. Çevre, insan ve insanın etrafındaki her şeyi kapsayan ve yaşamın devamlılığını sağlamak için olmazsa olmaz koşullardan biri olarak kabul edilmektedir (Yılmaz vd., 2010). Yakın zamana kadar, hızlı ekonomik gelişmesinin olası çevresel maliyetleri hakkında pek endişe duyulmamıştır. Ancak zamanla fark edilen ciddi çevresel sorunlarla birlikte son çeyrek yüzyıldır artış gösteren bir çevresel kaygının olduğu da görülmektedir. İnsanlığın ortak malı olarak kabul edilen çevrenin, özellikle ekonomik gerekçelerle aşırı tahrip edilmesi sonucunda ortaya çıkan küresel ısınma ve iklim değişiklikleri gibi sorunlar insanlık başta olmak üzere tüm canlıların geleceğini tehdit etmektedir. Nükleer enerji savunucularına göre nükleer enerji çevre dostu bir enerji türüdür. Bu görüşte olanlara göre dünyanın mevcut enerji kaynaklarının hızla tükeniyor olmasının yanında özellikle fosil enerji kaynaklarının çevreye vermiş oldukları nispeten çok daha yüksek zararlar göz önüne alındığında ülkelerin nükleer enerjiye yönelim göstermesi doğal bir zorunluluktur (Bisconti, 2000). Ancak nükleer enerji karşıtlarına göre nükleer enerji düşünüldüğü gibi maliyetleri düşük bir enerji kaynağı olmayıp faaliyetleri boyunca yaydıkları atıklar ve olası bir kaza durumunda çevreye yayılacak olan radyasyon hem insanlık hem de çevre için ciddi bir tehdit oluşturmaktadır (Kaya, 2012; Katz vd, 2014). Yapılan ampirik araştırmalar da çevre duyarlılığı ile nükleer enerjiye yönelik tutum ve davranışlar arasında anlamlı ilişkiler olduğunu ortaya koymakla birlikte çevresel değerlerin nükleer kabulü üzerindeki etkisi noktasında farklı sonuçlara ulaşıldığı da görülmektedir. Bir kısım araştırmalar çevresel kaygıları yüksek bireylerin nükleer kabulünün de yüksek olduğunu ortaya koyarken (Bisconti, 2000; Corner vd, 2011; Bickerstaff vd, 2008; Whitfield vd, 2009; Spence vd, 2010; Teravainen vd, 2011, Wang vd, 201), bazı araştırmaların sonuçlarına göre çevreci değerleri yüksek bireyler ancak çevresel kaygılardan ötürü nükleer enerjiyi isteksizce de olsa desteklediklerini ancak bu teknolojilerin risklerinden endişe ettiklerini de ortaya koymaktadır (Pidgeon, 2008; Visschers vd, 2011).

Çevresel kaygıların yanında nükleer kabulü menfi yönde etkileyen ikinci bir faktör de *nükleer risk algısı*dır. Özellikle son dönemlerde yaşanan nükleer kazalar (özellikle 1986 Çernobil-Ukrayna ve 2011 Fukushima Daiichi-Japonya), nükleer santrallere yönelik güveni

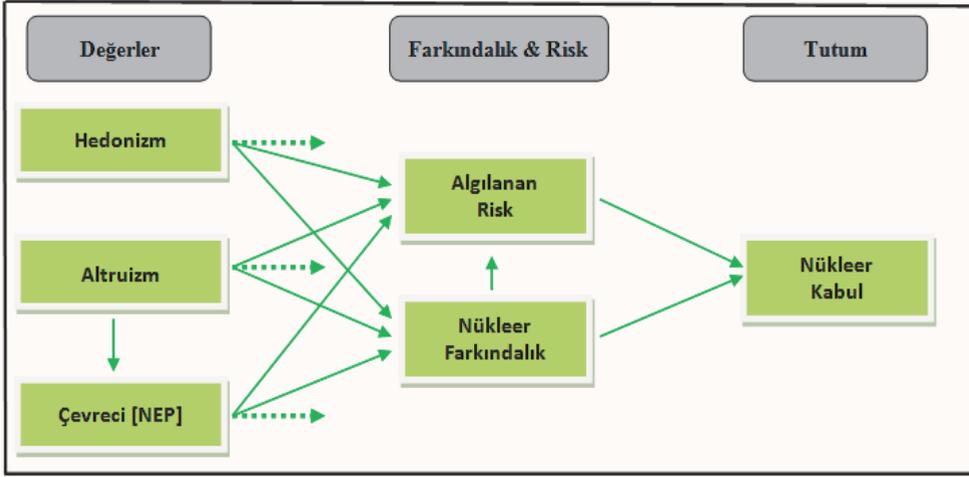
önemli ölçüde azaltmıştır. Normal şartlarda nükleer güç santralleri kaza riski çok düşük yapılardır. Ancak kazanın gerçekleşmesi durumunda insan yaşamı, sağlığı ve çevre üzerinde geriye döndürülemez ciddi kayıplar ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca nükleerin insanlarda endişe ortaya çıkardığı diğer bir husus da bu teknolojinin askeri amaçlarla kullanılmasıdır. Dolayısıyla nükleerin insanlığın geleceği için olası riskleri nükleere karşı tepkilerin doğmasına neden olmaktadır. Yapılan araştırmalar nükleer kazaların ardından nükleer kabulün ciddi anlamda azaldığını ve her durumda algılanan risk düzeyinin nükleer kabul üzerinde anlamlı ve negatif yönde bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır (Cooper ve Sussman, 2011; Visschers ve Wallquist, 2013; Visschers ve Siegrist, 2013; Itoaka, 2014; Mlejnkova vd, 2017).

Nükleer farkındalık, nükleer enerji hakkında toplumun ya da her bir bireyin yeterli düzeyde bilgisinin olması şeklinde tanımlanabilir. Buradaki yeterli bilgi düzeyinden kastedilen nükleer enerjinin kullanım alanları, avantajları ve dezavantajları ile ilgilidir. Özellikle nükleer santrallerin ülke ekonomisine katkısı veya zararı, çevreye yönelik faydaları ve zararları ile nükleer santrallerinin elektrik enerjisi üretmek için kullanımının avantaj ve dezavantajlarının, nükleer-risk-çevre ve insan sağlığı ilişkilerinin bilinmesi nükleer farkındalık için arzu edilen temel bilgi kümesidir. Bu bakımdan bireylerin bilgi düzeyinin artması, özellikle teknik bilim ve teknolojik gelişme konusu olan nükleer enerji hakkında bilgi düzeyi, nükleer enerjiyi anlama, kabullenme ve kullanma becerisini etkileyebilmektedir. Conta-Font ve diğerlerine (2008) göre, nükleer enerjiye yönelik tutumlar, ancak doğru bilgi yoluyla sağlam temellere oturabilmekte aksi durumda bilgi düzeyi düşük bireylerin tutumları başkalarınınca yönlendirilebilmektedir. Daha önce yapılmış pek çok araştırma, nükleer farkındalığın nükleer enerjinin fayda ve maliyet değerlendirmelerinin rasyonalize edilmesini sağladığını, çevresel risk kaygılarını azalttığını ve nükleer santralleri kabullenme düzeyini de arttırdığını ortaya koymaktadır (Aycan ve Gedikoğlu, 2009; Conta-Font vd, 2008; Wang vd, 2013; Han vd, 2014; Cansız ve Cansız, 2015; Choi vd, 2017).

2. METODOLOJİ

2.1. Araştırma Modeli ve Hipotezler

Yazında nükleer enerjinin toplumsal kabulü üzerindeki etkili olan faktörleri ortaya çıkarmak için geliştirilmiş çok sayıda kuramsal model bulunmaktadır. Bu çalışmanın araştırmasında bu modeller içerisinde Groot, Steg ve Portinga'nın (2013) sosyal kabul modeli referans alınmıştır. Model kapsamında incelenen ilişkiler Şekil 1'de verilmiştir. Araştırma modeli nükleer santrallerin kabul düzeyi üzerinde üç faktörün etkili olduğunu iddia etmektedir. Bu faktörler; (1) değerler (altruist, hedonist ve çevreci), (2) nükleer risk algısı (çevresel ve nükleere dair) ve (3) nükleer farkındalık düzeyidir.

Şekil 1: Kavramsal Model

Bu çalışmada, referans alınan modelin geneli korunmakla birlikte modelin orijinal formunda küçük bir farklılığa gidilmiştir. Modelin orijinal formunda yer alan nükleer enerjinin fayda ya da maliyet algısı (algılanan fayda) boyutu yerine nükleer farkındalık tercih edilmiştir. Zira referans modelin uygulandığı ülkenin (Hollanda) nükleer koşulları ile Türkiye'nin nükleer gerçekliği farklıdır. Türk halkı Hollanda vatandaşları gibi nükleer deneyime bu konuda sağlıklı bir fayda değerlendirmesinde bulunmalarının beklenemeyeceği gerçekliğinden hareketle bu faktör yerine katılımcıların nükleer farkındalık düzeyi dikkate alınmıştır. Oluşturulan kavramsal model bağlamında ve bir önceki bölümde yapılan kavramsal açıklamalar ışığında 10 adet araştırma hipotezi geliştirilmiştir. Bu hipotezler şu şekildedir; Hedonizm; nükleer risk algısı (H1) ve nükleer farkındalık (H2) üzerinde etkilidir. Altruizm; çevre duyarlılığı (H3), nükleer risk algısı (H4) ve nükleer farkındalık (H5) üzerinde etkilidir. Çevre duyarlılığı, nükleer risk algısı (H6) ve nükleer farkındalık (H7) üzerinde etkilidir. Nükleer farkındalık düzeyi; nükleer risk algısı (H8) ve nükleer kabul (H9) üzerinde etkilidir. Nükleer risk algısı; nükleer kabul (H10) üzerinde etkilidir şeklindedir.

2.2. Veri Toplama

Araştırma verileri, katılımcılara yöneltilen anket soruları ile toplanmıştır. Hazırlanan anket formu iki kısımdan oluşmaktadır. Formun birinci kısmında, katılımcıların ikamet edilen şehir, cinsiyet, yaş, parti tercihi ve gelir düzeyi gibi bir takım demografik özelliklerini tanımlamaya yönelik 6 adet soru yer almaktadır. Anket formunun ikinci kısmında ise katılımcıların hedonist, altruist ve çevreci değerlerini, nükleer risk algılarını, nükleer farkındalık düzeylerini ve nükleer santralleri kabul düzeylerini belirlemeye yönelik toplam 39 soru yer almaktadır. Oluşturulan anket formunda yer alan pek çok ifade İngilizceden Türkçeye çevrildiğinden ölçümleme hatalarını asgariye indirmek amacıyla dil ve alan uzmanlarıyla görüşülerek anket formunda kültür ve dil uyarlaması yapılmıştır. Ayrıca özellikle dil fark-

lılığı nedeniyle anlam bozulmalarının önüne geçmek amacıyla ön test uygulanmıştır. Bu kapsamda Kastamonu ili Taşköprü ilçesinde 36 kişilik bir gruba anketin ilk hali uygulanmış ve cevaplar incelenmiştir. İnceleme sonrasında anlaşılmayan ifadeler tekrar gözden geçirilerek anket formu son haline getirilmiştir. Anket, araştırmacı tarafından tesadüfi olmayan kolayda örnekleme yöntemiyle Sinop ve Mersin illerinde ikamet etmekte olan 18 – 65 yaş aralığındaki 650 vatandaşa yüz yüze uygulanmıştır.

Veri toplamak amacıyla hazırlanan anket formunda 5 farklı araştırma ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçeklerden ilki katılımcıların psikolojik değer yargılarını ölçümleyen “*psikolojik değerler ölçeği*.” Schwarz'a (2003) ait bu kapsamlı ölçekten kişilerin alturist ve hedonist değerlerini ortaya çıkarmak amacıyla katılımcılara 9 soru yöneltilmiş ve alınan yanıtlar 1 (=hiç önemli değil)’den 5 (=çok önemli)’e doğru uzanan bir skala ile ölçülmüştür. Katılımcıların çevresel duyarlılıkları konusundaki değerlerini belirlemek için Dunlap ve diğerleri (2000) tarafından geliştirilen “*yeni ekolojik paradigma*” (NEP) ölçeği (7 soru), katılımcıların nükleer risk (5 soru) algılarını ve nükleer santrallerini kabul düzeylerini (4 soru) ölçmek için Whitfield vd (2009) tarafından hazırlanan “*nükleer tutum ölçeği*” soruları kullanılmış ve yanıtlar 1 (=kesinlikle katılmıyorum)’den 5 (=kesinlikle katılıyorum)’e uzanan Likert-tipi ölçek ile ölçülmüştür. Katılımcıların nükleer farkındalık düzeyini ölçebilmek amacıyla Cansız ve Cansız (2015) tarafından hazırlanan “*nükleer bilgi ölçeği*” (14 soru) kullanılmış ve yanıtların doğruluk düzeyi dikkate alınarak -1 ile +1 arasında ölçeklendirme yapılmıştır.

2.3. Verilerin Analizi

Araştırmada toplanan veriler çok değişkenli istatistiksel yöntemler kullanılarak analiz edilmiştir. Öncelikle örnekleme ve yanıtları tanımlamak üzere frekans analizleri yapılmıştır. Araştırma modellerinde yer alan değişkenler arasında istatistiksel ilişki olup olmadığını belirlemek, eğer ilişki varsa ilişkilerin gücü ve yönü hakkında fikir elde etmek için Pearson-Korelasyon analizi yapılmıştır. Araştırmada ölçeklerin güvenilirliği Cronbach Alfa katsayısı dikkate alınarak, yapı geçerliliği ise Açıklayıcı (AFA) ve Doğrulayıcı Faktör Analizleri (DFA) ile incelenmiştir. Son olarak araştırma hipotezlerinin test edilmesi için Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) tahmini yapılmış, veri ile ölçüm modeli arasındaki uyumun iyi olup olmadığına uyum iyiliği indislerinin sonuçlarına göre, araştırma hipotezlerinin kabul ya da ret durumlarına ise hesaplanan t-test istatistiklerinin olasılık (probability) değeri sonuçlarına göre karar verilmiştir. Verilerin analizi ise SPSS 21.0 ve AMOS 20.0 paket programları ile gerçekleştirilmiştir.

3. BULGULAR

3.1. Örneklemin Genel Özellikleri

Örneklemin genel özelliklerine ilişkin bulgular Tablo 1’te verilmiştir. Buna göre katılımcıların %42’si (n=273) Sinop ilinde ikamet ederken %58’i (n=377) Mersin ilinde ikamet etmektedir. Birbirine yakın olmakla birlikte katılımcıların çoğunluğu (%54,9) erkektir. An-

kete katılanların siyasi görüşlerine göre dağılımlarına bakıldığında parti tercihi açısından Ak Parti (%22,8) birinci sırada yer alırken, ikinci sırada (%19,8) CHP, üçüncü sırada (%16,9) MHP ve dördüncü sırada (%4,5) HDP yer almaktadır. Katılımcıların çoğu lise düzeyinde eğitim seviyesine sahiptir. Üniversite ve lisansüstü eğitim düzeyine sahip katılımcı düzeyi ancak yaklaşık % 31 seviyelerindedir. Ayrıca katılımcıların çoğu dar ya da düşük gelirli kişilerden oluşmaktadır.

Tablo 1: Örneklemin Genel Özellikleri

	Frekans	Yüzde (%)
Şehir		
Sinop	273	42
Mersin	377	58
Cinsiyet		
Kadın	293	45,1
Erkek	357	54,9
Yaş		
18-25 yaş arası	224	34,5
26-35 yaş arası	205	31,5
36-45 yaş arası	129	19,8
46-55 yaş arası	64	9,8
56 yaş üzeri	28	4,3
Eğitim Düzeyi		
İlköğretim	88	13,5
Lise	323	49,7
Ön Lisans	40	6,2
Lisans	184	28,3
Yüksek Lisans ve Doktora	15	2,3
Aylık Gelir Düzeyi		
0-1500 TL arası	345	53,1
1501-2500 TL arası	184	28,3
2501-3500 TL arası	63	9,7
3501-4500 TL arası	27	4,2
4501 TL ve üzeri	31	4,8
Siyasal Parti Tercihi		
Adalet ve Kalkınma Partisi (Ak Parti)	148	22,8
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)	129	19,8
Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)	110	16,9
Halkların Demokrasi Partisi (HDP)	29	4,5
Diğer	234	36,0
Toplam	650	100

3.2. Araştırma Ölçeklerinin Geçerliliği

Ölçeklerin geçerliliğini incelemek için araştırmada, AFA ve DFA uygulanmıştır. Ölçeklerin yapı geçerliliğini test etmek amacıyla uygulanan AFA, ölçek değişkenleri (soru maddeleri) arasındaki daha önce bilinmeyen soyut ve hipotetik temel boyutları ortaya çıkarmaya başka bir ifadeyle değişkenlerin (itemlerin) hangi faktörler altında toplandığını tespit etmeye yöneliktir. Ölçekte bulunan herhangi bir değişkenin tanımlanacak bir faktörde yer alabilmesi için o faktörle ilişkisini yansıtan yük değerinin 0,40 ve üzerinde olması ideal olarak kabul edilmektedir. Ancak 0.33 düzeyine kadar faktör yükleri tolere edilebilir olarak kabul edilmektedir. Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi, verinin faktör analizi için uygunluğunu gösteren bir testtir. KMO değeri 0 ile 1 arasında değerler almakta ve KMO istatistiğinin 0,5'in altındaki değerleri veri yapısının faktör analizi için uygun olmadığını göstermektedir. Ancak sosyal bilimlerde faktörlerin uygunluğu için tatminkâr KMO değeri 0,7 ve üzeri kabul edilmektedir. Bartlett küresellik testi ise korelasyon matrisinde yer alan bütün ilişkilerin genel anlamlılıklarını gösteren istatistiksel ilişkileri incelemek için kullanılan bir test olup bu test sonucunda korelasyon matrisinin birim matrise eşit olduğu iddiasındaki temel hipotezin ret edilmesi ($prob < 0.05$) gerekmektedir. Son olarak, faktör analizi sonucunda tüm faktörlerin soyut üst yapının varyansının toplamda 0,50 ve üzerindeki oranını açıklaması da beklenilir. Ancak kuramsal olarak geçerli kabul edilen ve daha önce farklı örneklemeler üzerinde çoğu kez uygulanmış ölçekler için bu oranın 0.40 düzeyine kadar düşmesi tolere edilebilir kabul edilmektedir.

Nükleer bilgi ölçeği dışında kalan diğer 4 ölçek için uygulanan AFA'nın bulguları, Tablo 2'de verilmiştir. Yapı geçerliliklerini test etmek amacıyla her bir ölçek için ayrı ayrı uygulanan AFA sonuçlarına göre genel olarak tüm değişkenlerin kuramsal olarak beklenen faktörler altında toplandıkları ve tüm faktörlerin faktör yükü değerlerinin de yüksek olduğu görülmektedir. İki boyutlu psikolojik değerler ölçeği için hesaplanmış KMO değeri 0,879'dur ve Barlett testi sonucuna göre korelasyon matrisinin birim matris ile aynı olduğu iddiasındaki temel hipotez ret edilmiştir ($p=0.000$). Bu sonuçlara göre veri ve model uyumu sağlanmış olup yapı geçerliliği bulunmaktadır. Ayrıca elde edilen 2 faktör, psikolojik değerler üst yapısının varyansının yaklaşık % 62,5'ünü açıklamaktadır. Çevre duyarlılığı ölçeği için yapılan AFA bulgularına göre hesaplanan KMO değeri 0.882 gibi oldukça yüksek ve Barlett testi bulgularına göre temel hipotez ret edilmiştir ($p=0.000$). Bu sonuçlara göre veri yapısı faktör analizi için uygundur. Ancak tek boyut altında toplanan değişkenler ile ortaya çıkan faktör yapısı faktörün varyansının ancak yaklaşık % 44'ünü açıklamaktadır. Kuramsal olarak geçerliliği yüksek kabul edilen ve pek çok önceki araştırmada uygulanan bir ölçek olmasına karşın faktörün varyansının % 50'sinin altında bir düzeyde açıklanıyor olması, ölçeğin insani duyarlılıkla ilgili sorularının dikkate alınmamasından kaynaklı olduğu düşünülebilir. Nükleer risk algısı ölçekleri için uygulanan AFA sonuçlarına göre alındığı çalışmanın sonuçlarından farklı olarak bu çalışmada tek boyutlu yapı olarak ortaya çıktığı görülmektedir.¹ Bu bulgulara göre Sinop ve Mersin halkı, nükleer santrallerin nükleer riskleri ile küresel çevre risklerini aynı bağlam içerisinde değerlendirmektedir. KMO değerleri ve Barlett testi bulgularına göre iki ölçek için

¹ Orijinal formunda nükleer risk algısı ölçeği, nükleer risk ve küresel çevre riski şeklinde iki boyutlu bir yapıdır.

de veri yapısı faktör analizi için uygun olduğu bulunmuştur. Nükleer risk algısı için ortaya çıkarılan faktörlerin yapının varyansını açıklama yüzdesi ise yaklaşık % 55'tir.

Tablo 2: Ölçeklerin AFA ve DFA Bulguları

Faktörler ve İfadeler		AFA ^a	DFA ^b
DEĞERLER			
Altruist [ALT]			
ALT1	Çevreyi ve doğayı korumak	,748	.723
ALT2	Eşitlik, herkes için eşit imkânlar	,798	.779
ALT3	Sosyal adalet, adaletsizlikleri düzeltmek ve düşkünleri korumak	,771	.731
ALT4	Doğayla uyumlu yaşamak ve doğaya uymak	,796	.769
ALT5	Barışçıl bir dünya, savaşların ve çatışmaların olmaması	,797	.763
ALT6	Doğaya saygı, tüm canlılarla uyumlu yaşam	,715	.678
Hedonist [HED]			
HED1	Etkileyici olmak, insanları ve olayları etkileyebilmek	,650	.820
HED2	Otorite sahibi olmak, doğru yolu göstermek ya da yönlendirmek	,604	.653
HED3	Servet yapmak, maddi durumu iyi olmak ve çok para sahibi olmak	,760	.531
KMO: 0,879; Barlett p= 0.000, Açıklanan Toplam Varyans (%) = 62,515			
Çevre Duyarlılığı [NEP]			
NEP1	Her şey aynen devam ederse çok yakın zamanda doğal felaketler ile karşı karşıya kalacağız.	,660	.651
NEP2	Doğanın yapısı oldukça hassastır ve kolayca bozulabilir.	,683	.662
NEP3	Doğa bir uzay gemisine benzer, sınırlı sayıda odalara ve kaynaklara sahiptir.	,599	.670
NEP4	İnsanlar çok ağır bir şekilde doğayı suistimal ediyor.	,728	.728
NEP5	Sanayileşmiş ülkelerin verdikleri zararlarla baş edilmezse doğanın dengesi korunamaz.	,673	.602
NEP6	Eğer insanlar doğayı tahrip ederse felakete sonuçlanan durumlar ortaya çıkar.	,660	.679
NEP7	Ağaçlar ve hayvanların da en az insanlar kadar hakları vardır	,651	.663
KMO: 0,882, Barlett p= 0.000, Açıklanan Toplam Varyans (%) = 44,339			
ALGILANAN RİSK [NR]			
NR1 ^c	Nükleer santraller çok risklidir	,654	.653
NR2	Nükleer felaketler çok risklidir	,847	.818
KÇR1 ^d	Nükleer silahlar çok risklidir	,500	.502
KÇR2	Ozon tabakasının delinmesi çok risklidir	,826	.843
KÇR3	Küresel ısınma, iklim değişimi ve sera gazı salınımı çok risklidir	,814	.827
KMO: 0,813, Barlett p= 0.000, Açıklanan Toplam Varyans (%) = 54,825			
NÜKLEER KABUL [NK]			
NK1	Enerji güvenliğimizin sağlanması için nükleer santraller kurulmasını destekliyorum.	,824	.846
NK2	Petrol ve kömüre göre nükleer santrallerle enerji üretmek çevreye daha az zarar verir.	,889	.891
NK3	Enerji ihtiyacımız için daha fazla vergi öderim yeter ki nükleer santraller kurulmasın. ^e	,648	.634

NK4	Enerji ihtiyacımızın karşılanması için nükleer santral kurulması hiç mantıklı bir seçim değil. ^e	,739	.725
-----	---	------	------

KMO: 0,789, Barlett p= 0.000, Açıklanan Toplam Varyans (%) = 60,926

Açıklamalar: a: Tüm ölçeklere ayrı ayrı açılımlayıcı faktör analizi (AFA) uygulanmıştır. Değerler faktör yüklerini vermektedir. b: Modelin tamamına doğrulayıcı faktör analizi (DFA) uygulanmıştır. Değerler standardize regresyon katsayılarıdır. c: NR=Nükleer Risk, d: KÇR=Küresel Çevre Riski. e: Soru ters kodlanmıştır.

Son olarak nükleer kabul ölçeği için uygulanan AFA sonuçlarına göre tek boyutlu yapı için hesaplanan KMO değeri 0,789 olup kabul edilebilir seviyededir. Barlett testi bulgularına göre temel hipotez ret edilmiştir (p=0.000). Bu sonuçlara göre faktör analizi için veri yapısı uygundur. Elde edilen tek faktör, nükleer kabulün varyansının yaklaşık % 61'ini açıklamaktadır. Sonuç olarak, AFA bulgularına göre ölçeklerin tümünde yapı geçerliliğinin olduğu söylenebilir.

Ölçeklerin yapı geçerliliği ayrıca DFA ile de sınanmıştır. DFA, daha önce kuramsal olarak desteklenen ve/veya AFA ile ortaya çıkarılan faktör yapısının oluşumunda ortaya çıkan değişkenler ile ne ölçüde uyumlu olduğunu yine toplanan gerçek verilerle tekrardan değerlendiren bir yapı geçerliliği analizidir. DFA'de model uyumunun değerlendirilmesi amacıyla pek çok uyum iyiliği indisi geliştirilmiştir. Bu indislerin bazıları ve uyum iyiliği için hangi sınırlar içerisinde olmaları gerektiğine dair bilgiler Tablo 3'te verilmiştir. Yine AFA'de olduğu gibi DFA'de de standardize regresyon katsayıları şeklinde ifade edilen faktör yükleri hesaplanmaktadır. Bu değerler, ilgili değişkenin altında yer aldığı faktör ile olan ilişki düzeyi hakkında bilgi vermekte olup 0,40 ve üzerinde olması önerilmektedir. DFA sonucunda hesaplanan standardize regresyon katsayıları Tablo 2'de verilmiştir. Model uyum iyiliği indislerine dair bulgular ise Tablo 3'te verilmiştir. Bulgulara bakıldığında, χ^2/df , AGFI, RMR, RMSEA IFI, TLI ve CFI uyum iyiliği indislerinin önerilen sınırlar içerisinde yer aldığı ve genel olarak modelin uyum düzeyinin "iyi" olduğu söylenebilir. Bu sonuçlar dikkate alındığında faktör yapısının veri ile uyumunun kabul edilebilir olduğu dolayısıyla DFA ile ölçeklerin yapı geçerliliğinin doğrulandığı söylenebilir.

Tablo 3: DFA Model Uyum İyiliği Bulguları

Fit Index	Mükemmel	İyi	Bulgu
χ^2	$0 < \chi^2 < 2df$	$2df < \chi^2 < 3df$	1326,2
(p-value)	(.05 < p < 1)	(.01 < p < .05)	(0.000)
χ^2/df	$0 < \chi^2/df < 2$	$2 < \chi^2/df < 3$	2.281
GFI	.95 < GFI < 1	.90 < GFI < .95	.894
AGFI	.90 < AGFI < 1	.85 < AGFI < .90	.876
RMR	$0 < RMR < .05$	.05 < RMR < 1	.078
RMSEA	$0 < RMSEA < .05$	.05 < RMSEA < .08	.044
IFI	.95 < IFI < 1	.90 < IFI < .95	.926
TLI	.95 < TLI < 1	.90 < TLI < .95	.917
CFI	.95 < CFI < 1	.90 < CFI < .95	.925
		Sonuç	İyi

Açıklama: NK3-NK4 ve NKG1-NKG2 değişkenlerinin hata terimleri arasında modifikasyon yapılmıştır.

Ölçeğin alındığı çalışmada (Cansız ve Cansız, 2015), nükleer farkındalık ölçeğinin geçerlilik analizleri yapılmadığından bu çalışmada bu ölçek için yapı geçerliliği sınaması ilk kez ve ayrıca yapılmıştır. Yapı geçerliliği yine sırasıyla AFA ve DFA yardımıyla sınanmıştır. AFA'nın ilk aşamasında NF4 ve NF10 kodlu değişkenler birden fazla faktöre yüklendiği belirlenmiştir. NF4 kodlu değişken atılarak AFA analizi tekrarlanmıştır. Analiz sonucunda NF10 kodlu değişkenin yine iki ayrı faktöre yüklendiği görülmüştür. Dolayısıyla NF10 kodlu değişken ölçekten çıkartılarak AFA tekrarlanmış ve analiz sonucunda beklenen uygun biçimde 3 faktörlü bir yapıya ulaşıldığı görülmüştür. Ancak NF14 kodlu değişkenin Faktör 1 ile Faktör 3'e ve 0,40'dan daha düşük bir faktör yüküyle yüklendiğinden ilgili soru da anketten çıkartılarak farkındalık ölçeği için AFA tekrardan yinelenmiştir. Analizin nihayetinde Tablo 4'te verilen bulgular elde edilmiştir. Bulgulara bakıldığında faktör yüklerinin 0,40 ve üzerinde, hesaplanan KMO değerinin 0,737 düzeyinde olduğu ve Barlett testi sonuçlarına göre temel hipotezin ret edildiği ($p=0,000$) dolayısıyla AFA bulgularının ideal olduğu görülmektedir. Ancak açıklanan toplam varyansın yaklaşık % 45 düzeyinde kaldığı da görülmektedir. Dolayısıyla elde edilen faktör yapısından tam emin olabilmek için ayrıca DFA yapılmıştır. Bununla birlikte değişkenlerin yüklendiği faktörlere dikkat edilirse, nükleer santrallerin ekonomik, çevresel ve enerji farkındalığı şeklinde üç faktörlü bir yapı gösterdiği de belirlenmiştir.

Tablo 4: Nükleer Farkındalık [NF] Ölçeği Faktör Analizi Bulguları

Faktörler ve İfadeler		Faktör Yükleri	
Faktör 1: Ekonomik fayda-maliyet AFA DFA			
NF2	Nükleer santrallerin kurulması oldukça pahalıdır.	,546	.56
NF5	Nükleer santrallerin kaldırılması çok masraflıdır.	,657	.53
NF6	Nükleer atıkların depolanması zordur.	,722	.50
NF7	Nükleer teknoloji yeni uzmanlaşma alanları ortaya çıkarır.	,462	.57
NF8	Nükleer santrallerin kurulması uzun zaman alır.	,599	.52
Faktör 2: Çevresel fayda-maliyet			
NF9	Nükleer santraller çevreye en az kirlilik yayan enerji santralleridir	,743	.57
NF11	Nükleer santraller küresel ısınmaya karşı bir çözüm yoludur.	,730	.66
NF12	Normal şekilde çalışan nükleer santraller çevreye çok az radyasyon yayar.	,614	.55
NF13	Bilim ve teknolojiye Türkiye'den daha az gelişmiş ülkelerde bile nükleer santraller vardır	,592	.59
Faktör 3: Enerji fayda-maliyeti			
NF1	Nükleer santraller diğer kaynaklardan (su, doğalgaz, kömür vs.) daha fazla enerji üretir.	,687	.56
NF3	Nükleer enerjinin birim maliyetleri çok düşüktür	,766	.52
KMO= 0.757, Barlett p=0.000, Açıklanan Toplam Varyans (%) = 45.424			

Açıklama: Modelin uyum iyiliğini arttırmak için önerilen NF5-NF6 değişkenleri arasında modifikasyon yapılmıştır.

Nükleer farkındalık ölçeği için uygulanan DFA'de hesaplanan uyum iyiliği indislerinin tamamı ($\chi^2/df=2,653$; GFI=0,971; AGFI=0,953; RMR=0,033; RMSEA=0,050; IFI=0,918; TLI=0,995

ve CFI=0,916) önerilen sınırlar içerisinde olup modelin uyum iyiliğinin oldukça iyi olduğu söylenebilir. Dolayısıyla ölçüm modeli ile veri arasındaki uyum oldukça yüksektir. Standardize regresyon katsayıları genelde düşük olmakla birlikte yine de önerilen sınır değerlerin üzerindedir. Özetle, AFA ve DFA sonuçları birlikte dikkate alındığında 11 madde ve 3 boyutlu faktör yapısı ile nükleer farkındalık ölçeğinin yapı geçerliliğinin de sağlanmış olduğu belirtilebilir.

3.3. Araştırma Ölçeklerinin Güvenilirliği ve Korelasyon Analizi Bulguları

Araştırmada ölçeklerin güvenilirliğinin (içsel tutarlılığının) değerlendirilmesinde Cronbach's Alfa (α) katsayısı kullanılmıştır. Güvenilirlik analizinin amacı, yapılacak analizlerde bilimsel nitelikte bilgi elde etmek amacıyla ölçek maddelerine ilişkin hataların ayıklanması ve iç tutarlılığın sağlanmasıdır. Hesaplanan Cronbach's Alfa (α) katsayısı 0 ile 1 arasında değerler alır ve ilgili değer kabul edilebilir olması için en az 0,70 olması gerekmektedir. Alfa katsayısının 0,80 üzerine olması durumunda ise ilgili ölçeğin yüksek düzeyde güvenilir olduğu kabul edilmektedir. Ayrıca Pearson-korelasyon analizi ile değişkenler arasındaki korelasyona bakılmıştır. Korelasyon analizi, değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olup olmadığı hakkında bilgi sunmakta olup daha sonra yapılacak analizlerde anlamlı ilişkilerin elde edilebileceğine dair bir ön fikir sunmaktadır. İstatistiksel olarak anlamlı ilişkiden söz edebilmek için 0–1 arasında değerler alan Pearson-korelasyon katsayılarının olasılık değerinin 0.05'den küçük olması gerekmektedir.

Tablo 5: Ölçeklerin Güvenilirliği ve Değişkenler Arasındaki Korelasyon

Değişken	$\bar{X}$	SS	α	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
(1) - ALT	4,53	,60	,800	1					
(2) - HED	3,95	,84	,846	,28**	1				
(3) - NEP	3,98	,76	,810	,31**	,13**	1			
(4) - NR	4,09	,97	,751	,15**	,016	-,37**	1		
(5) - NF	0,18	,39	,857	,16*	-,10*	,11**	,11**	1	
(6) - NK	2,99	1,28		-,063	,16**	-,11**	-,28*	,34**	1

Açıklama: ** ve * sırasıyla değişkenler arasındaki hesaplanmış Pearson korelasyon katsayılarının % 1 ve % 5 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ifade etmektedir. $\bar{X}$ = ortalamaları ve SS=standart sapmaları ifade etmektedir. α ise ölçeklerin güvenilirliğini veren Cronbach's Alfa katsayılarıdır.

Tablo 5'te ölçeklerin ortalamaları, standart sapmaları, güvenilirliğini (içsel tutarlılığını) gösteren Cronbach alfa katsayıları ile değişkenler arası korelasyon katsayıları ve katsayıların anlamlılıkları verilmiştir. Ölçek boyutlarının ortalamalara bakıldığında katılımcıların altruist (ALT) ve çevreci (NEP) değerlerinin, hedonist (HED) değer yargılarına göre daha yüksek olduğu görülmektedir. 5 üzerinden 4,53 ile katılımcıların oldukça yüksek altruist değerlere sahip oldukları ifade edilebilir. Katılımcıların çevre duyarlılığı (NEP), 3,98 ortalama ile yüksek kabul edilebilecek düzeylerde olup öte yandan nükleer risk algısı ($\bar{X}$ =4,09) da oldukça yüksektir. Mersin ve Sinop halkının nükleer santralleri kabul (NK) düzeyinin kararsızlık noktasında ($\bar{X}$ =2,99) olduğu da görülmektedir. Ayrıca -1'den +1'e uzanan skala üzerinden 0,18 gibi oldukça düşük

bir nükleer farkındalık düzeyi katılımcıların nükleer santrallere yönelik bilgi düzeylerinin ideal durumun oldukça altında olduğu şeklinde değerlendirilebilir. Ölçeklerin güvenilirlik düzeyini veren Cronbach alfa katsayılarının tümü 0,70 sınır değerinin üzerinde olup ölçek maddelerinin içsel tutarlılığının yüksek olduğu görülmektedir. Ölçeklerin çoğu 0,80 üzerinde alfa katsayısı değerine sahip iken en düşük güvenilirlik düzeyi 0,751 ile nükleer farkındalık ölçeğine aittir.

Korelasyon analizi sonuçlarına bakıldığında, değişkenlerin pek çoğu için % 1 veya %5 istatistiksel anlamlılık düzeylerinde anlamlı ilişkilerin var olduğu görülmektedir. Nükleer kabul (NK), değerler içerisinde hedonizm (HED) ve çevre duyarlılığı (NEP) ile istatistiksel olarak anlamlı ilişki içerisinde iken altturizm (ALT) ile nükleer kabul arasındaki ilişki negatif ancak istatistiksel olarak anlamsızdır ($r=-0,063$, $p>0,05$). Hedonizm ile nükleer kabul arasındaki ilişki ($r=-0,063$, $p>0,05$). Hedonizm ile nükleer kabul arasındaki ilişki pozitif ($r=0,16$, $p<0,05$) iken çevre duyarlılığı ile nükleer kabul arasındaki ilişki ise negatif ($r=-0,11$, $p<0,05$) olup tüm bu ilişkiler istatistiksel olarak anlamlıdır. Nükleer kabul, nükleer risk algısı ($r=-0,28$, $p<0,5$) ile negatif yönlü ilişki içerisinde iken nükleer farkındalık ($r=0,34$, $p<0,01$) ile pozitif yönlü bir ilişki içerisindedir. Korelasyon bulguları, hem izleyen testlerde çok sayıda anlamlı ilişkilerin ortaya çıkacağı konusunda ön bilgi vermekte hem de nükleer enerji politikaları sürdürülürken bireylerin nükleer santrallere ilişkin bilinç düzeyi artırıldığında, risk kaygıları azaltılabildiğinde ve onların çevre hassasiyetlerine kıymet verildiğinde daha olumlu karşılık alınabileceği hakkında da bir fikir sunmaktadır.

3.4. Yapısal Eşitlik Modeli ve Hipotez Testi Bulguları

Yapısal eşitlik modeli tahmininden elde edilen uyum iyiliği indis değerleri $\chi^2/df=9,027$; GFI=0.983; AGFI=0.909; RMR=0,040; RMSEA=0,111; IFI=0,913; TLI=0,663 ve CFI=0,910 şeklinde bulunmuştur. Bazı uyum iyiliği indisleri önerilen sınırlar içerisinde olmakla birlikte özellikle χ^2/df , TLI değerleri oldukça düşük, RMSEA ise beklenen değer üzerindedir. Dolayısıyla bu bulgulara göre veri ile ölçüm modeli arasındaki uyumun ve ulaşılan model tahmin sonuçlarının yeterince güvenilir olmadığı söylenebilir. Veri yapısı ile ölçüm modeli arasında daha yüksek uyum sağlanıp sağlanamayacağından emin olabilmek amacıyla modifikasyon önerileri kontrol edilmiştir. Modifikasyon önerilerinde “*hedonizm (H11)*, *altruizm (H12)* ile ve *çevre duyarlılığı (H13)* ile nükleer kabul arasında yol (path) çizilmesi” durumunda uyum iyiliğinin yükseleceği bir başka ifadeyle 3 hipotezin daha geliştirilmesi gerektiği önerilerinin olduğu görülmüştür. Teorik olarak da bu önerilerin makul olduğu² düşünüldüğünden ilgili yollar çizilerek ölçüm modeli tekrardan tahmin edilmiştir. Tahmin sonucunda tüm uyum iyiliği indislerinin mükemmel uyuma işaret ettiği görülmektedir (bkz. Tablo 6). Dolayısıyla yüksek veri – model uyumu nedeniyle tahminden elde edilen sonuçların da güvenilir olduğu da ifade edilebilir.

Tablo 6 ve Şekil 2, yol analizi ile yapılan yapısal model tahmin bulgularını vermektedir. Tabloda standardize regresyon katsayıları, t-istatistikleri ve MR² değerleri verilmiştir. Tahmin

² İlk aşamada bu yollar çizilmeden model tahmini yapılmıştır. Zira modelin orijinal formunda değerlerin nükleer kabul üzerindeki etkisinin dolaylı olduğu kabul edilmiştir. Ancak literatürde değerlerin nükleer kabul üzerindeki doğrudan etkisini inceleyen çalışmalar da bulunmaktadır (bkz. Stern, vd 1993; Dietz vd, 2005; Whitfield vd, 2009).

bulgularına göre, altruizm, çevre duyarlılığını anlamlı bir şekilde ve pozitif yönde ($\beta=0,31$, $t=8,20$) etkilemektedir. Altruizm tek başına çevre duyarlılığının yaklaşık % 9,5'ünü açıklamaktadır. Nükleer farkındalık, hedonizm ve çevre duyarlılığından anlamlı bir şekilde etkilenmezken altruizmin nükleer farkındalık üzerinde pozitif yönde etkili ($\beta=0,13$, $t=2,98$) olduğu belirlenmiştir. Algılanan nükleer risk ise altruizmden anlamlı bir şekilde etkilenmezken, hedonizm ($\beta= -0,08$, $t= -2,22$) ve nükleer farkındalık ($\beta= -0,07$, $t= -2,00$) arttıkça nükleer risk algısı azalırken çevre duyarlılığı arttıkça nükleer risk algısı da artmaktadır ($\beta=0,35$, $t=9,28$). Bu faktörlerin tamamı nükleer risk algısının % 15'ini açıklamaktadır. Nükleer kabul üzerindeki etkilerine bakıldığında tüm açıklayıcı değişkenlerin (öncüllerin) nükleer kabulü anlamlı bir şekilde etkilediği de görülmektedir. Bulgulara göre, katılımcıların altruist ($\beta= -0,13$, $t= -3,23$) ve çevre duyarlılığı değerleri ($\beta= -0,11$, $t= -2,67$) ile nükleer risk algısı ($\beta= -0,08$, $t= -2,01$) arttığında nükleer kabul düzeyleri de azalmaktadır. Öte yandan katılımcıların hedonist değerleri ($\beta=0,18$, $t=4,71$) ve nükleer farkındalık düzeyi ($\beta=0,36$, $t=9,91$) arttığında nükleer kabul düzeyleri de artmaktadır. Bu beş faktör, nükleer kabulün yaklaşık % 18'ini açıklamaktadır.

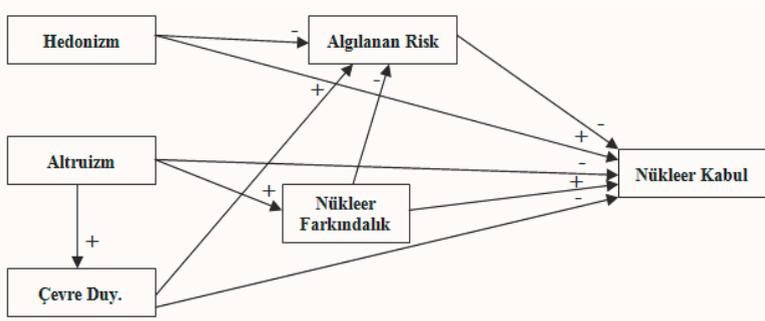
Tablo 6: Yapısal Eşitlik Modeli Bulguları

Öncül	Çıktı		Nükleer Fark.		Algılanan Risk		Nükleer Kabul	
	Katsayı	t-İst	Katsayı	t-İst	Katsayı	t-İst	Katsayı	t-İst
Altruizm	0.31***	8.20	0.13**	2.98	0.05	1.36	-0.13***	-3.23
Hedonizm			0.06	1.43	-0.08**	-2.22	0.18***	4.71
Çevre Duyarlılığı			0.06	1.56	0.35***	9.28	-0.11**	-2.67
Nükleer Fark.					-0.07**	-2.00	0.36***	9.91
Algılanan Risk							-0.08**	-2.01
MR²	0.094		0.033		0.150		0.179	

Uyum İndisleri:

$\chi^2/df = 1.259$	RMSEA = .020
GFI = .999	IFI = .999
AGFI = .986	TLI = .989
RMR = .007	CFI = .999

Açıklama: ***, ** ve * sırasıyla % 1, % 5 ve % 10 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir. Modeldeki değişkenler, faktörlerin ortalamaları alınarak observed değişken haline getirilmiştir.

Şekil 2: İstatistiksel Olarak Anlamlı İlişkiler

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Değerlerin, nükleer farkındalığın ve nükleer risk algısının nükleer santrallerin sosyal kabulü üzerindeki etkisinin ele alındığı bu çalışmada kabul üzerinde altruist, hedonist ve çevreci değerlerin etkili olduğu varsayılmıştır. Araştırma sonuçları, katılımcıların *altruist değer* yargılarının nükleer risk endişelerini arttırdığına yönelik bulgunun istatistiksel olarak anlamlı olmadığını ortaya koymaktadır. Diğer taraftan katılımcıların altruistik değerleri yükseldikçe çevreye olan hassasiyetleri ve nükleer farkındalıkları da artmakta ve ancak buna karşın nükleer santralleri kabul düzeylerini ise azaltmaktadır. Altruist davranışların temellerinde yer alan insanın çevre dâhil etrafındaki her şeyi koruma içgüdüsüyle hareket etmesine bağlı olarak altruizmin çevre duyarlılığı üzerindeki etkisinin pozitif ve anlamlı olması yönündeki sonuç daha önceki çalışmaların sonuçlarıyla paralellik göstermektedir (Gintis vd, 2003; Groot vd, 2013). Ancak daha önceki çalışmaların sonuçlarının aksine altruizmin nükleer kabul üzerindeki etkisi negatif bulunmuştur. Nükleer santrallerin enerji arzı açısından çevre dostu teknolojilerden biri olduğu yönünde bir kabul bulunmuştur. Ancak buna karşın nükleer atıkların güvenliği, olası kaza riski ve nükleer savaş tehditleri nükleerin çevresel endişeler uyandıran diğer bir yönüdür. Sonucun bu şekilde çıkmış olmasını, altruizm ile risk algısı arasındaki pozitif ilişkiyle açıklamak mümkündür. Diğer bir değer tipi olan *hedonizmin* nükleer kabul üzerindeki etkisi pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Ayrıca katılımcıların hedonist değerleri arttıkça nükleer santrallere yönelik risk algıları azalmaktadır. Bu sonuçlar, Whitfield vd (2009) ile Groot ve diğerlerinin (2003) araştırma sonuçları ile örtüşmektedir. Yazarların da belirttiği gibi hedonist bireyler kendi refahlarını önceliklendiklerinden özellikle çevrelerindeki her türlü olayın, değişimin ya da gelişmenin kendi faydalarına olup olmadığını dikkate alırlar. Dolayısıyla hedonist bireyler risk almaya da daha açıktırlar. Fayda merkezli bakış açısı ve düşük risk algısı nedeniyle hedonist değerlerin nükleer santrallerin kabulünü pozitif yönde etkilemesi beklenen bir durumdur. Üçüncü bir değer tipi olan *çevre duyarlılığının* katılımcıların nükleer risk algıları ile nükleer farkındalık ve nükleer santralleri kabul düzeyleri üzerinde etkili olup olmadığına ilişkin sonuçlara bakıldığında çevre duyarlılığının risk algısını yükselttiği ve nükleer santrallerin kabul düzeyini azalttığı belirlenmiş ancak çevre duyarlılığının nükleer farkındalık üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlar, daha önce yapılmış çalışmaların sonuçları ile örtüşmemektedir. Genelde nükleer deneyimin ve farkındalığın yüksek olduğu ülkelerde yapılan araştırmalarda (Bisconti, 2000; Pidgeon vd, 2004; Corner vd, 2011) bireylerin alternatif enerji kaynaklarına göre nükleer santrallerin daha doğru tercih şeklinde değerlendirdiği yönünde sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Her ne kadar yaşanan nükleer kazalar nükleer risk algısının kamuoyunda son yıllarda yükselmiş olmasına neden olsa da halen nükleer enerjinin çevreye dost bir enerji olduğu yönündeki kanaat de yüksektir. Ülkemizde ise çevre duyarlılığının nükleer farkındalığı anlamlı bir şekilde etkilemediği dikkate alınrsa çevre duyarlılığının nükleer santrallerin kabulü üzerindeki etkisinin negatif olması, doğal bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Nükleer kabul üzerinde etkili olan diğer iki faktör, nükleer risk algısı ve nükleer farkındalık düzeyidir. Araştırma sonuçlarına bakıldığında katılımcıların nükleer bilgi düzeyleri arttığında risk kaygıları azalmakta ve daha düşük risk algısı ve yüksek farkın-

dalık düzeyi nükleer santrallerin kabulünü arttırmaktadır. Ayrıca katılımcıların *nükleer risk algılarının* nükleer kabul üzerindeki etkisi negatif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu sonuç, Wang vd (2013), Visschers ve Wallquist (2013), Itaoka vd (2014), Han vd (2014) ile Mlejnkova vd (2017)'nin araştırma sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Ancak araştırma sonuçları, daha yüksek *nükleer farkındalık* düzeyinin nükleer kabul üzerinde menfi etkisi olan risk kaygılarını azalttığını da ortaya koymaktadır. Daha önce yapılmış çalışmaların (Aycan ve Gedikoğlu, 2009; Wang vd, 2013; De Groot vd, 2013; Han vd, 2014) sonuçlarında olduğu gibi bu çalışmada da katılımcıların nükleer farkındalık düzeyi arttıkça nükleer kabul düzeylerinin de arttığı belirlenmiştir. Araştırma neticesinde ulaşılan bu sonuçlar topluca dikkate alındığında şu *değerlendirmelerde* bulunmak mümkündür.

(1). Bu çalışmada, değerlerin, nükleer bilgi düzeyinin ve risk algısının nükleer santrallerin kabulü üzerinde doğrudan ya da dolaylı bir biçimde etkili olduğu belirlenmiştir. Hedonizmin ve çevre duyarlılığının nükleer farkındalık üzerinde ve altruizmin risk algısı üzerinde etkili olduğu iddiasındaki üç hipotez dışında diğer tüm araştırma hipotezler kabul edilmiştir. Araştırma sonucunda özellikle bireylerin çevreci hassasiyetlerinin yüksek olması ve bunun risk algısını yükseltmesinden ötürü nükleer santrallere yönelik bir direnç ortaya çıkardığı belirlenmiştir. Bununla birlikte, bireylerin faydacı değerlendirmeleri, nükleer teknolojiler, nükleer enerji ve nükleer santrallerin çalışma prensipleri hakkında daha bilinçli olmaları nükleer karşıtlığını azaltmaktadır.

(2). Katılımcıların çevre duyarlılıklarının yüksek olması çevresel kaygıların risk algısını arttırdığı ve nükleer kabul üzerindeki etkisi negatif olduğu birlikte dikkate alındığında ülkemizde nükleer santrallerin kurulması, kullanılması, geliştirilmesi ve devamlılığının sağlanmasında öncelikle nükleer santrallerin yüksek teknoloji, düşük kaza riski olan, çevre-dostu enerji üniteleri olduğu, ülke ekonomisine enerji güvenliği sağladığı ve sürdürülebilir çevre için bir alternatif olarak düşünülebileceği yönünde bir farkındalığın politik olarak öncelenmesi gerektiği düşünülebilir. Zira araştırmaya katılanların çevre duyarlılığının yüksek olmasına karşın nükleer kabul düzeylerinin çok düşük olduğu da görülmektedir. Bu sonuç aynı zamanda nükleer santrallerin çevresel faydaları olduğundan daha çok çevreye zararlı bir teknoloji olduğu yönünde toplumsal bir değerlendirme olduğunu da ortaya koymaktadır.

(3). Öte yandan katılımcıların nükleer farkındalık düzeyleri oldukça düşüktür. Dolayısıyla politik ajanda da yer verilmesi gereken önemli gündemlerden biri de nükleer farkındalığın artırılmasıdır. Daha yüksek nükleer farkındalık için özellikle eğitim önemlidir. Okul öncesi eğitim düzeyinden başlanılarak her eğitim kademesinde nükleer konusunda eğitim verilmesi gerekmektedir. Bununla beraber nükleer enerjinin çevresel, ekonomik ve enerji güvenliği hususlarında toplumun nükleer okur-yazarlığının da artırılması ve yanlış bilgilerden kaynaklı toplumsal önyargıların yıkılması da gereklidir. Daha yüksek nükleer farkındalığın daha doğru çevresel değerlendirme ortaya çıkaracağı ve toplumun çevresel hassasiyetinin korunmasını sağlayacağı da ifade edilebilir.

(4). Nükleer deneyimin olmadığı ülkemizde, katılımcıların nükleer risk algılarının oldukça yüksek bulunmuş olması doğal bir durumdur. Zira toplum nükleer santrallerin insan yaşamına, sağlığına ve çevreye dair risklerinden endişe etmekte, nükleer teknolojiye, nükleer santrallerde çalışacak personele ve yetkili ve sorumlu kamu görevlilerine yeterince güvenmemektedir. Toplumun bu güvensizliğini azaltmak beraberinde nükleer risk algısını da düşüreceğinden güven oluşturucaı gayretler nükleer santrallerin kabulünün artırılmasında kesinlikle önemli rol oynayacaktır. Zira toplumda yanlış olarak bilinenler toplumun nükleer santrallere olumsuz refleks göstermesine neden olabilmekte ve kötü amaçlı kişiler tarafından nükleer enerji politikası aleyhinde kolaylıkla yıpratıcı propaganda çalışmalarının bir malzemesi olabilmektedir. Bu tür propagandaların önüne geçebilmek ve görülen toplumsal huzursuzluğu ortadan kaldırmak için nükleer teknolojilere, ilgili taraflara ve kuruluşlara olan güvenin yükseltilmesi gerekmektedir.

(5). Türkiye’de nükleer enerji politikaları yukarıdan (devlet yönetiminden) aşağıya (vatandaşa) doğru biçimlenmiş bir mekanizma görünümündedir. Oysa çağdaş toplumlarda, aksine toplumun önemli bir kesimini etkileyen bu ve benzeri politikalar bir toplumsal uzlaşımın ürünü olarak aşağıdan yukarıya doğru şekillenmektedir. Bu politikaların meşruiyet kazanması ve sürdürülebilirliği için özellikle toplumsal hassasiyetlerin de dikkate alınarak kararların verilmesi önemlidir. Bu çalışmada katılımcıların nükleer kabul düzeylerinin çok düşük olduğu belirlenmiştir. Ayrıca kabulü artırıcı olası bir takım önlemler ile ilgili bazı tespitler de yapılmıştır. Dolayısıyla sorumlu siyasal iktidarların ve kamu bürokrasisinin özellikle nükleer bilinç, nükleer santrallerin ekonomik, enerji güvenliği, çevresel fayda ve maliyetleri ile olası riskleri konusunda daha fazla ikna edici gayretler göstermesi, toplumun çevresel hassasiyetlerini dikkate alması ve daha bilinçli bir kamuoyu oluşturması Türkiye’nin nükleer geleceği için oldukça önemlidir.

Bu çalışma önemli sonuçlar ortaya koymakla birlikte çalışmanın *bazı sınırlılıkları* da bulunmaktadır. Birincisi, araştırma iki il ile sınırlı tutulduğu için elde edilen sonuçlar ancak genel bir fikir sunmaktadır. Araştırma Türkiye’nin tamamını kapsayacak şekilde tekrarlanabilir. İkincisi nükleer santrallerin toplumsal kabulü üzerinde etkisi olduğu düşünülen beş faktör dikkate alınmıştır. Araştırmanın modeli daha fazla faktör ile genişletilmeye açıktır. Örneğin, katılımcıların demografik karakterleri, diğer insani değerleri, politik tutumları ve nükleer güven düzeyleri gibi faktörler ile araştırma modeli genişletilebilir. Üçüncüsü bu araştırma nükleer deneyimi olmayan bir ülkede yapılmıştır. Aynı araştırma modeli nükleer deneyimi olan başka bir ülkede de yapılarak ulaşılan sonuçların bir karşılaştırması yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Aycan, Ş. & Gedikoğlu, N. (2009). Nükleer Teknolojiye Yönelik Fen ve Teknoloji Öğretmen Adaylarının Görüşleri, *X. Ulusal Nükleer Bilimler ve Teknolojileri Kongresi*, 6-9 Ekim, Muğla-Türkiye.
- Batson, C. D. & Powell, A. A. (2003). Altruism and Prosocial Behavior, in *Handbook of Psychology*, Millon, T. & Lerner, M. J. (Eds), pp. 463-484, New Jersey: Wiley & Sons, Inc.
- Bickerstaff, K., Lorenzoni, I., Pidgeon, N. F., Poortinga, W., & Simmons, P. (2008). Reframing Nuclear Power In The UK Energy Debate: Nuclear Power, Climate Change Mitigation And Radioactive Waste. *Public Understanding of Science*, 17(2), 145-169.
- Bisconti, A. S. (2000). Environmental Concerns And Changing Attitudes. *Progress In Nuclear Energy*, 37(1-4), 77-80.
- Cansız, N., & Cansız, M. (2015). Views and Knowledge of Preservice Science Teachers About Nuclear Power Plants. *International Journal on New Trends in Education & Their Implications*, 6(2), 227-235.
- Choi, Y. S., Lee, S. H., Cho, N. Z., & Lee, B. W. (1998). Development of The Public Attitude Model Toward Nuclear Power in Korea. *Annals of Nuclear Energy*, 25(12), 923-936.
- Cooper M. & Sussman, D.(2011), Nuclear Power Loses Support in New Poll, *The New York Times*, <http://www.nytimes.com/2011/03/23/us/23poll.html>, 22.03.2011, (Erişim: 23.11.2016).
- Corner, A., Venables, D., Spence, A., Poortinga, W., Demski, C., & Pidgeon, N. (2011). Nuclear Power, Climate Change And Energy Security: Exploring British Public Attitudes. *Energy Policy*, 39(9), 4823-4833.
- Costa-Font, J., Rudisill, C., & Mossialos, E. (2008). Attitudes As An Expression of Knowledge And “Political Anchoring”: The Case of Nuclear Power in The United Kingdom. *Risk Analysis*, 28(5), 1273-1288.
- De Groot, J. I. M., Steg, L. & Poortinga, W. (2013). Values, Perceived Risks And Benefits, And Acceptability of Nuclear Energy. *Risk Analysis*, 33(2), 307-317.
- Demirutku, K., & Sümer, N. (2010). Temel Değerlerin Ölçümü: Portre Değerler Anketi'nin Türkçe Uyarlaması. *Türk Psikoloji Yazıları*, 13(25), 17-25.
- Dietz, T., Fitzgerald, A., & Shwom, R. (2005). Environmental Values. *Annual Review of Environmental Resources*, Vol. 30, 335-372.
- Dunlap, R. E., Van Liere, K. D., Mertig, A. G., & Jones, R. E. (2000). New Trends in Measuring Environmental Attitudes: Measuring Endorsement of The New Ecological Paradigm: A Revised NEP Scale. *Journal of Social Issues*, 56(3), 425-442.
- Enerji Enstitüsü (2018). Enerjide Yerli Üretimin, Tüketimi Karşılama Oranı Yüzde 35 Seviyesinde. <http://enerjiensitusu.com/2018/03/09/enerjide-yerli-uretimin-tuketimi-karsilama-orani-yuzde-35-seviyesinde/>, (Erişim tarihi: 12.03.2018).
- Ersanlı, K., & Çabuker, N. D. (2015). Diğerkâmlık Ölçeği'nin Psikometrik Özellikleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(52), 43-52.

- Gintis, H., Bowles, S., Boyd, R., & Fehr, E. (2003). Explaining Altruistic Behavior in Humans. *Evolution And Human Behavior*, 24(3), 153-172.
- Göktepe B. G. (2012). Fukushima Sonrası Dünya Enerji Politikaları ve Nükleer Güç, *Türkiye 12. Enerji Kongresi*, 14-16 Kasım, Ankara-Türkiye.
- IAEA; (2017). Nuclear Power Reactors in the World, Vienna: International Atomic Energy Agency,
- Itaoka, K., Saito, A., Dowd, A. M., De Best Waldhober, M., & Ashworth, P. (2014). Influence of The Large Earthquake And Nuclear Plant Accident on Perception of CCS. *Energy Procedia*, 63, 7133-7140.
- Han, E. O., Kim, J. R., & Choi, Y. S. (2014). Korean Students' Behavioral Change Toward Nuclear Power Generation Through Education. *Nuclear Engineering and Technology*, 46(5), 707-718.
- Katz, S. K., Parrillo, S. J., Christensen, D., Glassman, E. S., & Gill, K. B. (2014). Public Health Aspects of Nuclear And Radiological Incidents. *American Journal of Disaster Medicine*, 9(3), 183-193.
- Kaya İ. S. (2012). Nükleer Enerji Dünyasında Çevre ve İnsan. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(1), 71-90.
- Liu, C., Zhang, Z., & Kidd, S. (2008). Establishing an Objective System For The Assessment of Public Acceptance of Nuclear Power in China. *Nuclear Engineering and Design*, 238(10), 2834-2838.
- Liu, M. (2013). The Influences of Significant Nuclear Events on Public Attitude and Acceptance. *21st International Conference on Nuclear Engineering*. July 29 - August 2, Chengdu-China.
- Mlejnkova, P., Patelli, E., Grundy, C., & Hodgson, Z. (2017). Influence of Trust in Institutions on Public Acceptance of Nuclear Power From A Historical Context Across Nuclear Countries. In *Risk, Reliability And Safety: Innovating Theory And Practice*, Walls, L., Revie, M. & Bedford, T. (Eds), pp. 1892-1896, Florida: Taylor & Francis Group.
- Özdemir, N. & Çobanoğlu, E. O. (2008). Türkiye'de Nükleer Santrallerin Kurulması ve Nükleer Enerji Kullanımı Konusundaki Öğretmen Adaylarının Tutumları. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 34, 218-232.
- Palabıyık, H., Yavaş, H. & Aydın, M. (2010). *Nükleer Enerji ve Sosyal Kabul*. Ankara: USAK Yayınları.
- Pidgeon, N. F., Lorenzoni, I., & Poortinga, W. (2008). Climate Change or Nuclear Power—No Thanks! A Quantitative Study of Public Perceptions And Risk Framing In Britain. *Global Environmental Change*, 18(1), 69-85.
- Poortinga, W., Steg, L., Vlek, C., & Wiersma, G. (2003). Household Preferences for Energy-Saving Measures: A Conjoint Analysis. *Journal of Economic Psychology*, 24(1), 49-64.
- Schwartz, S. H. (2003). A Proposal For Measuring Value Orientations Across Nations. *Questionnaire Package of the European Social Survey*, 259-290.

- Short, Jr, J. F., & Rosa, E. A. (2004). Some Principles For Siting Controversy Decisions: Lessons From The US Experience With High Level Nuclear Waste. *Journal of Risk Research*, 7(2), 135-152.
- Spence, A., Poortinga, W., Pidgeon, N., & Lorenzoni, I. (2010). Public Perceptions of Energy Choices: The Influence of Beliefs About Climate Change And The Environment. *Energy & Environment*, 21(5), 385-407.
- Steg, L., Dreijerink, L., & Abrahamse, W. (2006). Why Are Energy Policies Acceptable and Effective?. *Environment and Behavior*, 38(1), 92-111.
- Stern, P. C., Dietz, T., & Kalof, L. (1993). Value Orientations, Gender, and Environmental Concern. *Environment and Behavior*, 25(5), 322-348.
- Teräväinen, T., Lehtonen, M., & Martiskainen, M. (2011). Climate Change, Energy Security, And Risk—Debating Nuclear New Build In Finland, France And The UK. *Energy Policy*, 39(6), 3434-3442.
- Van der Pligt, J., Van der Linden, J., & Ester, P. (1982). Attitudes to Nuclear Energy: Beliefs, Values and False Consensus. *Journal of Environmental Psychology*, 2(3), 221-231.
- Visschers, V. H., Keller, C., & Siegrist, M. (2011). Climate Change Benefits and Energy Supply Benefits As Determinants of Acceptance of Nuclear Power Stations: Investigating An Explanatory Model. *Energy Policy*, 39(6), 3621-3629.
- Visschers, V. H., & Siegrist, M. (2013). How A Nuclear Power Plant Accident Influences Acceptance of Nuclear Power: Results of A Longitudinal Study Before And After The Fukushima Disaster. *Risk Analysis*, 33(2), 333-347.
- Visschers, V. H., & Wallquist, L. (2013). Nuclear Power Before And After Fukushima: The Relations Between Acceptance, Ambivalence And Knowledge. *Journal of Environmental Psychology*, 36, 77-86.
- Wallquist, L., Visschers, V. H., Dohle, S., & Siegrist, M. (2012). The Role of Convictions and Trust For Public Protest Potential in The Case of Carbon Dioxide Capture and Storage (CCS). *Human and Ecological Risk Assessment: An International Journal*, 18(4), 919-932.
- Wang, B., Yu, H., & Wei, Y. M. (2013). Impact Factors of Public Attitudes Towards Nuclear Power Development: A Questionnaire Survey In China. *International Journal of Global Energy Issues*, 36(1), 61-79.
- Whitfield, S. C., Rosa, E. A., Dan, A., & Dietz, T. (2009). The Future of Nuclear Power: Value Orientations and Risk Perception. *Risk Analysis*, 29(3), 425-437.
- Wüstenhagen, R., Wolsink, M., & Bürer, M. J. (2007). Social Acceptance of Renewable Energy Innovation: An Introduction to The Concept. *Energy Policy*, 35(5), 2683-2691.
- Yılmaz, V., Çelik, H. E. & Arslan, M. T. (2010). Enerji Çeşitleri ve Geri Dönüşüme Karşı Tutumların Çevresel Davranışa Etkisi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(2), 323-342.

YAZARLARA BİLGİ, ETİK KURALLARA UYGUNLUK VE YAZIM KURALLARI

Yazarlara Bilgi;

Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi'nin amacı, bilimsel normlara ve bilim etiğine uygun, nitelikli ve özgün çalışmaları titizlikle değerlendirerek, düzenli aralıklarla yayımlanan ve sosyal bilimler alanında tercih edilen öncelikli dergiler arasında yer almaktır.

Yayın dili, Türkçe ve İngilizce olan Dergi; İktisat, İşletme, Kamu Yönetimi, Maliye, Ekonometri, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri, Uluslararası İlişkiler, Hukuk, Siyaset Bilimi, Tarih, Türk Dili ve Edebiyatı, Sosyoloji, Batı Dilleri ve Edebiyatı, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık, Felsefe ve Din Bilimleri, Temel İslam Bilimleri, Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları vb. sosyal bilimler alanında yapılan çalışmaları kapsamaktadır.

Yayınlanmak üzere yazarlarca gönderilen çalışmalar, yazarların ORCID numaraları ile birlikte DergiPark sistemi üzerinden dergiye iletilir ve tüm yazışmalar yine bu sistem üzerinden yürütülür. Editörler, dergiye gönderilen çalışmaları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir. Ayrıca yayınlanmak üzere dergiye gönderilen çalışmaların intihal programları yardımıyla benzerlik oranları tespit edilir ve Dergi Yayın Kurulu'nun belirlemiş olduğu oranın üzerinde benzerlik taşıyan çalışmalar değerlendirmeye alınmaz. Bir çalışmanın dergide yayımlanabilmesi için iki hakem tarafından olumlu görüş bildirilmiş olması gerekir. Hakemlerden birinin olumlu diğerinin olumsuz görüş bildirmesi durumunda editör tarafından üçüncü bir hakemin değerlendirmesine başvurulur.

Bu derginin hiçbir bölümü yazılı ön izin olmaksızın hiçbir biçimde ve hiçbir yolla yeniden üretilmez ve dağıtılamaz. Derginin her hakkı saklıdır.

Dergide yayınlanan çalışmalardaki görüş ve düşünceler yazarların kişisel görüşleri olup, hiçbir şekilde Karadeniz Teknik Üniversitesi veya Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün görüşlerini yansıtmaz.

Dergimiz; EBSCO, ASOS, TÜBİTAK/ULAKBİM Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı (TR Dizin) ve Türk Eğitim İndeksi tarafından taranmaktadır.

Etik Kurallara Uygunluk;

1. Yayınlanmak üzere dergiye gönderilen çalışmalar, daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir yere gönderilmemiş olmalıdır.
2. Çalışmalarda bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygunluk, Üniversitelerarası Kurul Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi Madde 4, TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği Madde 9 ve Yükseköğretim Kurulu Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi Madde 6'da yer alan hükümler çerçevesinde değerlendirilmektedir.

3. “Etik Kurul Kararı” gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için etik kurul onayı alınmış olmalı ve bu onay çalışmada belirtilerek belgelendirilmelidir.

Yazım Kuralları;

1. Yazılarda metnin başında Türkçe özet ve altında İngilizce başlık ve özet verilmelidir. Özler **9 punto** ile yazılmış ve **200 kelimeyi** aşmayacak şekilde olmalıdır. “Öz” başlığı sola yaslı olarak bold yazılmalıdır. Metin dili yabancı dilde olan çalışmalarda yabancı dildeki özetin altında Türkçe özet yer almalıdır. Özün altında, çalışmanın alanını tanımlayabilecek en az üç en fazla beş adet “anahtar kelime” (**Keywords**) bulunmalıdır. Özde denklem, atıf, standart dışı kısaltmalar, vb. yer almamalıdır.
2. Yazılar, MS Word 97 veya üzeri sürümlerde **A4 kâğıdı** boyutunda, “**Times New Roman**” yazı stili, **tek satır** aralığı ve **(11) punto** ile; dipnotlar, tablo ve şekiller ise başlıkları da dâhil olmak üzere **(9) punto** yazılmalıdır. Paragraflarda ilk satır girintisi **0,7 cm** olmalıdır. Paragraflarda sağ ve sol girintiler **0 cm**, önce ve sonraki aralık ise **6 nk** olmalıdır.
3. Yazıların ana başlığı ortada olacak şekilde, büyük harflerle bold ve (11) punto ile yazılmalıdır. Yazarın adı başlığın sağ alt kenarına konulmalı; (9) punto ile ad soyad yazılmalı, yazar birden fazla ise, adları alt alta yazılmalıdır. Yazar(lar)ın akademik ünvanı, bağlı olduğu kurumu, ORCID numaraları ve e-posta adresi dipnot şeklinde ilk sayfada yer almalıdır. İlk sayfada ayrıca, dipnot olarak çalışmayı destekleyen kuruluşlar vb. de belirtilebilir.
4. Yazı, çizim veya grafiklerin yazım alanı içinde olmalarına dikkat edilmelidir. Yazılarda sayfa kenar boşlukları şu şekilde olmalıdır:
Üst: 6 cm
Alt: 5 cm
Sağ ve Sol: 3,5 cm
5. Yazılar, şekil ve tablolar dâhil **25 sayfayı geçmemelidir**.
6. Yazılardaki resim, şekil ve grafikler “Şekil” adı altında gösterilmeli; şekil ve grafikler bilgisayar ortamında çizilmelidir. Tablo, şekil ve denklemlere sıra numarası verilmeli, başlıklar tabloların üzerinde, şekillerin ise altında her sözcüğün ilk harfi büyük olacak şekilde yer almalıdır. Ayrıca tablo ve şekillere ait kaynaklar, alt tarafta 9 punto ile verilmelidir.
7. Yazılarda sayfa numarası eklenmemelidir.
8. Yazılar, Giriş bölümü ile ikinci sayfadan başlamalı ve uygun bölümlere ayrılmalıdır. “**GİRİŞ**”, “**SONUÇ ve DEĞERLENDİRME**” ve “**KAYNAKÇA**” başlıklarına **numara verilmemeli** ve paragraf ile hizalı bir şekilde tamamen büyük harflerle **bold** yazılmalıdır. Başlıklardan önce bir satır boşluk bırakılmalıdır. Yazıda yer alan birinci derece alt başlıklar **1, 2, 3, ...** gibi Romen rakamlarıyla sınıflandırılmalı, tamamen büyük koyu harflerle ve paragraf ile hizalı bir şekilde yazılmalıdır. İkinci derece alt başlıklar **1.1,**

1.2, 1.3 ... gibi sınıflandırılmalıdır. Bu başlıklar her sözcüğün ilk harfi büyük olacak şekilde koyu harflerle ve paragraf ile hizalı bir şekilde yazılmalıdır. Üçüncü derece alt başlıklar **1.1.1., 1.1.2. , 1.1.3, ...** gibi rakamlarla sınıflandırılmalıdır. Bu tür başlıklar da her sözcüğün ilk harfi büyük olacak şekilde, koyu ve paragraf ile hizalı yazılmalıdır. Madde ve işaretlemeler de yine 1,2,3,4.... Şeklinde numerik ve paragraf ile aynı hizada yazılmalıdır.

9. Kaynaklara yapılan atıflar, metnin içinde parantez arasında veya dipnotlarla yapılmalıdır. Parantez içinde sırasıyla yazar(lar)ın soyadı, kaynağın yılı: sayfa numarası yer almaktadır. (Şahin, 2010: 200). Birden çok kaynak noktalı virgül ile ayrılmalı, 3 veya daha çok yazar isimli bildirimlerde “vd” kısaltması kullanılmalıdır. Eğer, yazarın aynı yıl içinde yayınlanmış birden fazla eserine atıf yapılıyorsa, yıllar harfler ile farklılaştırılmalıdır. Yapılacak atf bir internet sitesinden alınmışsa ve atfın yazarı belli değil ise, parantez içerisindeki ifadeler şu şekilde sıralanmalıdır; internet sitesinin kurumu, erişim yılı. Yabancı dilde yazılan makalelerdeki atıflarda kullanılan bağlaçlar, metin dili ile uyumlu olmalıdır.
10. Metin içerisinde atıfta bulunulan kaynaklar, eğer varsa notlardan sonra ayrı bir sayfada “**KAYNAKÇA**” başlığı altında alfabetik sıraya göre verilmelidir. Kaynakça başlığı paragraf ile hizalı bir şekilde tamamen büyük harflerle bold yazılmalıdır.

Yararlanılan kaynaklar düz metin biçiminde ve iki yana yaslı olarak yazılmalı, tablo yapılmamalı ve her bir kaynağın yazımında ilk satırdan sonraki satırlar 0,9 cm içeriden başlatılmalıdır. Bunun için bilgisayarda “Biçim/Paragraf/Girinti ve Aralıklar/Girinti - Özel - Asılı - Değer - 0,9 cm” ayarının yapılması gerekmektedir.

“Kaynakça” bölümü, APA (American Psychological Association) kurallarına uygun olacak şekilde aşağıdaki örneklerde gösterildiği gibi ve alfabetik sırayla yazılır:

Kitaplar:

Altuğ, O. (1999). *Banka İşlemleri ve Muhasebesi*, İstanbul: Türkmen Kitabevi.

Dergiler:

Epstein, M. & Freedman, M. (1994). Social Disclosure and the Individual Investor, *Accounting, Auditing, and Accountability Journal*, 7(4), 52-63.

11. Yukarıdaki formatta olmayan çalışmalar içerik açısından değerlendirilmeye alınmayacak ve editör tarafından yazarına iade edilecektir.

